

Міністерство освіти і науки України
Управління освіти і науки Черкаської обласної державної адміністрації
Комунальний вищий навчальний заклад
« Уманський гуманітарно-педагогічний
коледж ім. Т. Г. Шевченка »

**V ВСЕУКРАЇНСЬКА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦІЯ
«ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА
СОФІЇ РУСОВОЇ ТА СУЧАСНІ
ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ»**

**V ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ОНЛАЙН – КОНФЕРЕНЦІЯ
«ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА СОФІЇ РУСОВОЇ ТА СУЧАСНІ
ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ»**

**V ВСЕУКРАЇНСЬКА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦІЯ
«ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА
СОФІЇ РУСОВОЇ ТА СУЧАСНІ
ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ»**

**18 - 19 лютого 2021 р.
М. Умань**

Міністерство освіти і науки України

Черкаська обласна державна адміністрація

Управління освіти і науки

КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

**«ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА СОФІЇ РУСОВОЇ
ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ»
(з нагоди 165-ї річниці від дня народження
видатної просвітительки)**

Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної онлайн – конференції

18 –19 лютого 2021 року

(тези доповідей)

УМАНЬ
ВПЦ «Візаві»
2021 рік

Редакційна колегія:

Крамська З. М. – в.о. директора коледжу, заступник директора з навчальної роботи КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

Зайченко І. В. – доктор педагогічних наук, професор, викладач КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

Панченко Л. Ф. – заступник директора з соціально-гуманітарної та виховної роботи, викладач вищої кваліфікаційної категорії КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

Денисюк Т. К. – кандидат філологічних наук, методист КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

Любченко І. І. – кандидат педагогічних наук, голова циклової комісії педагогіки, психології та методик дошкільної освіти КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

Кучай А. І. - кандидат педагогічних наук, викладач КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

Фещенко Г. В. – кандидат педагогічних наук, завідувач заочного відділення КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

Вишневецька Л. Г. – завідувач відділення музичного мистецтва КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

Козак Н. Д. – голова циклової комісії образотворчого мистецтва та методик навчання КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

Поштарук Л. І. – завідувач відділення дошкільної і початкової освіти КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, магістр

Сидорчук Л. П. – завідувач відділення соціальної та спеціальної освіти КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

Соболенко О. І. - голова циклової комісії соціальної роботи і методики соціально-педагогічної діяльності КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії

Шпильова М. О. - методист КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка», викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

П 24 Педагогічна спадщина софії русової та сучасні проблеми реформування національної освіти в Україні (з нагоди 165-ї річниці від дня народження видатної просвітительки) : Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної онлайн – конференції, 18 –19 лютого 2021 р. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2021. – 426 с.

ЗМІСТ

Бегас Л. Д.	9
Українська національна школа очима Софії Русової	
Бойчевська І. Б., Веремюк Л. Л.	12
Вплив еміграційної педагогічної діяльності на погляди Софії Русової	
Вільхова О. Г.	15
Ідеї морального виховання у педагогічній спадщині Софії Русової	
Волинець А. А.	17
Естетичні погляди Софії Федорівни Русової	
Галузінська М. І.	23
Ідеї Софії Русової крізь призму часу	
Гальонка О. А., Ланько Н. О.	27
Про національно-патріотичне виховання учнів на засадах ідей Софії Русової	
Гнізділова О. А.	38
Національно зорієнтована модель дошкільного виховання у педагогічній спадщині Софії Русової	
Григоренко В. Є., Кравчук А. О.	44
Естетичне виховання дітей у педагогічній спадщині Софії Русової	
Гришко О. І., Клевака Л. П.	47
Роль жінки у вихованні дитини в педагогічній спадщині Софії Русової	
Зайченко І. В.	50
Про деякі філософські й методологічні основи педагогічної концептосфери Софії Русової	
Зімакова Л. В., Манжелій Н. М.	63
Мовна соціалізація дітей дошкільного віку на засадах лінгводидактичної спадщини Софії Русової	
Іщенко Л. В., Журавко Т. В.	67
Лінгводидактичний аспект педагогічної спадщини Софії Русової	
Карнаух Л. П.	71
Софія Русова про національне дошкільне виховання	
Княжева І. А.	74
Національне виховання дітей у педагогічному вимірі Софії Русової	
Кобко Л. М.	76
Ідея особистісно орієнтованого навчання у педагогічній спадщині Софії Русової	
Коваленко О. В.	84
Вимоги до педагога у спадщині Софії Русової та новий професійний стандарт вчителя: погляд крізь час	
Ковальчук Н. П.	89
Педагогічні ідеї щодо формування соціальної активності в старших дошкільників у працях Софії Русової: реалії та сьогодення	

Кочерга О. М.	92
Проблема відповідальності вчителя у педагогічній спадщині Софії Русової	
Кочерга О. М., Кошова В. В.	103
Погляди Софії Русової на вчителя та його роль у суспільному розвитку	
Кочерга О. М., Кузнєцова К. М.	106
Погляди Софії Русової на розумове виховання особистості	
Кочерга О. М., Чепурна Т. П.	109
Софія Русова про фізичне виховання підростаючих поколінь	
Кравчук Н. П.	113
Рухливі та народні ігри, як засіб здоров'язбереження дітей у педагогічній спадщині Софії Русової	
Кучай А. І.	117
Педагогічна спадщина С. Русової в контексті розвитку дошкільної освіти	
Любченко І. І.	120
Софія Русова й українське відродження першої половини ХХ століття	
Любченко І. І., Бондар А. В.	130
Софія Русова і початкова школа	
Любченко І. І., Гливенко А. В.	133
Педагогічні ідеї Софії Русової	
Любченко І. І., Джулай А. О.	136
Погляди Софії Русової на проблеми психології соціалізації особистості	
Любченко І. І., Діхтяренко А. І.	139
Виховні принципи Софії Русової	
Любченко І. І., Дяжур С. С.	141
Софія Русова – фундатор національного дошкільного виховання в Україні	
Любченко І. І., Заболотна А. А., Сажієнко І. А.	145
Софія Русова як історик педагогіки в період еміграційної діяльності	
Любченко І. І., Музика І. П.	148
Софія Русова як історик педагогіки	
Любченко І. І., Ярмуш А. М.	153
Педагогічна спадщина Софії Русової	
Малишева Л. С., Гончар Н. О.	156
Актуальність ідей Софії Русової для сучасної освіти	
Мардарова І. К.	159
Внесок Софії Русової в теорію і практику дошкільної освіти	
Мельничук Т. Ф.	162
Актуальність ідей Софії Русової щодо національного і морального відродження українського жіноцтва у ХХІ столітті	

Павленко Ю. Г.	172
Софія Русова про музеї та доцільність їх використання в освітній діяльності	
Пасічніченко А. В.	176
Використання педагогічних ідей Софії Русової у процесі формування особистості дитини дошкільного віку	
Пахольчук І. С.	179
Національно-патріотичне виховання у візіях «Рідної школи» Софії Русової	
Попиченко С. С.	182
Головні, співзвучні сучасності ідеї праці Софії Русової «Дошкільне виховання»	
П'ясецька Н. А., Шпильова М. О.	185
Погляди Софії Русової на фізичне виховання дітей в Україні	
Терлецька У. І.	190
Школа іноземних мов Bright English у Чернігові	
Фещенко Г. В., Решетняк А. О.	194
Софія Русова про виховання особистості	
Фещенко Г. В., Харченко Д. О.	197
Софія Русова про значення морального виховання у становленні особистості молодшого школяра	
Фещенко Г. В., Хоменко Л. В.	200
Софія Русова та її погляди на українську національну школу	
Чекан О. І., Дочинець Г. Д., Вовчок В. М.	205
Розвиток звуковимови з використання гри у дошкільному віці	
Чекан О. І., Лукачина Л. В., Медвідь А. В.	208
Розвиток графомоторних навичок у дітей дошкільного віку	
Чекан О. І., Селей В. С.	213
Формування трудових умінь і навичок у дітей середнього дошкільного віку	
Чекан О. І., Сідун Я. Є.	216
Проблема сенсорного виховання у загальній психології та педагогіці	
Штангей С. В.	220
Педагогічна спадщина Софії Русової	
Юзик О. П.	223
Дидактика у поглядах Софії Русової та науковців республіки Польщі: ретроспективний аналіз праць	
Ямчук П. М.	228
Софія Русова – пасіонарна постать українського націєтворення	
Андрієнко І. М.	234
Софія Русова – педагог просвітителів	
Войтенко Г. М.	237
Рідна мова – це перша умова, щоб учні проходили науку свідомо	
Войтенко Г. М., Цевенко С. Р.	240
Софія Русова – основоположниця української дошкільної педагогіки	
Гарбар С. В.	242

Погляди Софії Федорівни Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку	
Єрмак В. О.	245
Пам'ять серця – Україна. Софія Русова і українська ідея	
Загородня Т. В., Загородня А. А.	255
Впровадження патріотичних ідей Софії Русової в умовах сучасного ЗДО	
Коврова Є. Б.	259
Естетичне виховання дітей дошкільного віку в системі педагогічних поглядів Софії Русової	
Козак Н. Д.	262
Естетичне виховання дошкільників засобами образотворчого мистецтва у педагогічній спадщині Софії Русової	
Корж Н. М.	266
Живемо і працюємо за заповідями Софії	
Крикунова О. В.	271
Педагогічні погляди Софії Русової щодо формування особистості	
Крикунова О. В., Грищук Т. А.	275
Соціально-педагогічна діяльність Софії Русової	
Крикунова О. В., Черінько А. С.	278
Соціально-педагогічні чинники становлення і розвитку особистості дитини в сучасному освітньому просторі	
Крупенко І. М., Звариченко В. В.	281
Софія Русова як один із засновників теорії і практики української національної дошкільної освіти	
Крупенко І. М., Коломієць С. Н.	284
Генератор педагогічних ідей	
Крупенко І. М., Кузьменко Я. П.	290
Естетичний розвиток дитини в творчій спадщині Софії Русової	
Крупенко І. М., Сікорська Л. О.	293
Софія Русова як класик педагогіки	
Крупенко І. М., Мельникович К. М.	297
Софія Русова – визначний теоретик дошкільного виховання дитини	
Кузьменко О. М.	301
З досвіду використання педагогічної спадщини Софії Русової у процесі морального виховання учнів початкових класів закладу середньої освіти № 3 м. Чернігова	
Куценко Т. І., Чепель А. С.	313
Розвиток патріотичних ідей Софії Русової в умовах сучасного ЗДО	
Куцерда В. В.	317
Софія Русова про вплив гри на розвиток дитини	
Ланько Н. О.	320
Вклад Софії Русової у формування української національної школи та популяризація ідей видатного педагога на Чернігівщині	
Лісова Л. П.	332
Впровадження педагогічної спадщини Софії Русової на уроках	

англійської мови у сучасній школі

Лісова Н. В.	337
Національно-патріотичне виховання дітей як педагогічна проблема творчої спадщини Софії Русової	
Макарчук А. Р., Король І. С.	342
Естетичний розвиток дитини в творчій спадщині Софії Русової	
Малишева Д. Р.	344
Прогресивні ідеї Софії Русової стосовно мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку	
Мартинюк В. В.	348
Національно-патріотичне виховання в закладі дошкільної освіти на засадах педагогічних ідей Софії Русової	
Маршалковська О. В.	352
Естетичний розвиток дитини в творчій спадщині Софії Русової	
Матяш Н. О., Ломака О. С.	354
Розвиток патріотичних ідей Софії Русової в умовах закладу дошкільної освіти	
Мухіна О. М.	358
Погляди Софії Русової на проблеми психології і соціалізації особистості та сучасна школа	
Опалко Г. П., Нестеренко А. В.	365
Формування почуття патріотизму у дошкільників	
Панченко Л. Ф., Панченко О. Т.	368
Національно-патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти (сучасність та концепція національного виховання Софії Русової)	
Поштарук Л. І., Заблоцька С. О.	371
Софія Русова – фундатор українського краєзнавства	
Самусенко О. М., Поштарук О. А.	375
Погляди Софії Федорівни Русової на проблеми формування характеру дітей дошкільного віку	
Седлецька О. М., Седлецький М. О.	377
Погляди Софії Русової на проблеми збереження здоров'я дітей та вплив на нього соціально-економічних умов життя	
Сіроштан О. П.	379
Концепція національного виховання Софії Русової	
Слупіцька С. М., Гвасалія А. Д.	383
Актуальність ідей української національної системи освіти і національного виховання Софії Русової	
Слупіцька С. М., Панченко А. С.	386
Погляди Софії Русової на проблеми психології та соціалізації особистості	
Соболенко О. І.	391
Соціалізація світогляду учнів у працях Софії Русової	
Суддя З. О.	394
Сучасний дитячий садок крізь призму педагогічної спадщини Софії Русової	

Ходак Т. В.	399
Актуальність педагогічних поглядів Софії Русової в світлі концепції Нової української школи	
Хорольська О. Г.	403
Софія Русова про формування християнської моралі в психології особистості дитини	
Черевко Л. В.	406
Софія Русова про естетичний розвиток дітей засобами малювання	
Шарапанюк А. Й.	409
Софія Федорівна Русова про національну систему освіти та виховання	
Шелест О. П.	412
Софія Русова про соціалізацію дитини	
Юзик М. А.	415
Актуальність ідей Софії Русової щодо навчання української мови і математики у початковій школі	
Яценко Т. В., Бойченко А.	417
Розвиток мови дитини у працях Софії Русової	
Заболотенко О. В.	
Впровадження ідей національного виховання Софії Русової	

БЕГАС Людмила Дмитрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

(м. Умань, Україна)

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА ОЧИМА СОФІЇ РУСОВОЇ

Під час роботи в Україні і за кордоном Софія Русова розробила власну систему національного виховання. За її ініціативою було написано ряд підручників по географії і французькій мові. Ця талановита жінка являється й автором букваря. Як науковий діяч, Софія Русова підготувала безліч книг по педагогіці, займалася дослідженням творчості Миколи Гоголя, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Рабіндраната Тагора, Михайла Драгоманова і Григорія Квітки-Основ'яненка.

Всім своїм життям Софія Русова показала дивний приклад беззавітного служіння народові і батьківщині. Особливо поважно, що «своїм» український народ став для жінки свідомо. Вибір жінка зробила з повним усвідомленням майбутніх наслідків і труднощів на вибраній дорозі.

Діяльність Софії Русової демонструє, що справжній патріотизм і українізація знаходяться у вчинках, а не в словесних конструкціях.

Так в своїх 25 років Софію Русову заарештовують імперські силовики за зв'язок з рухом народовольців, після звільнення молодий педагог постійно перебувала під спостереженням поліції. Її молода напористість, витривалість й вольовий характер не похитнувся не дивлячись на безперервний тиск. Активістка і прагматиста Софія Русова продовжує вести свої життя активно, демонструючи свою суспільну діяльність.

Перебуваючи на різних заходах, де вона чітко пропагує свою роботу і веде молодь до світлого будучого постійно змінює місце проживання. Що б її мріям в подальшому не було перешкод педагог організовує таємні школи і публічні народні читання. В період підпільної діяльності Софія Русова

займається активною участю в роботі громадських організацій здійснює свої поїздки до різних визначних міст, зокрема до Києва, Одеси, Харкова.

У роботі Центральної Ради Русова очолювала урядовий департамент дошкільної і позакласної освіти. У цей період педагог активно займається українізацією шкіл, паралельно викладаючи педагогіку в Кам'янець-подільському університеті. Через 5 років разом з сім'єю Софія Русова вимушено покидає територію СРСР.

Під час роботи в Україні і за кордоном Софія Русова розробила власну систему національного виховання. Її праці починають масштабно зростати.

Також Софія Русова є співзасновником українського жіночого руху. Свого часу педагог і науковий діяч очолювала Українську національну жіночу раду, а також Усесвітній Союз українок. Її роботу «Наші видатні жінки» можна називати одним з перших фундаментальних досліджень творчості українських жінок-літераторів.

Не можна сказати, що в еміграції самій жінці довелося зіткнутися з неприємностями та важким життям. Швидше за все, набагато драматичнішою була б доля дивного педагога в разі її подальшого перебування в Україні. Поза сумнівом Софія Русова увійшла б до числа фігурантів вигаданого чекістами справи про «Союз звільнення України».

Але і комфортно життя Софія Русової за кордоном назвати не можна. Вимушене життя в Галичині і Празі було для громадського діяча обтяжливою. Своє головне призначення вона бачила у постійній роботі на користь своєї незалежної України. Труди Русової, у тому числі написані за кордоном стали невід'ємною частиною української педагогіки. Потім напрацювання педагога згодилися при організації учбового навчального процесу за часів української незалежності.

Міцнішою вважається та нація, яка якнайповніше використовує у вихованні свої національні скарби. Ініціатор Софія Русова знаходить органічну єдність між національною і загальнолюдською культурою і вважає таку єдність концептуальною основою виховання. Вона формулює основні стратегії та принципи національного виховання гармонійної людини,

громадянина:

- індивідуальність, пристосованість до природи дитини;
- відповідність особливостям й потребам своєї країни та нації;
- єдність суспільного і родинного виховання;
- відповідність соціально-культурним вимогам часу;
- добродійність, моральність.

Що ж найважливіше у вихованні дитини: тіло, відчуття або розум, - ставить питання Софія Русова. Однозначної відповіді бути не може. Тому основним завданням роботи вона вважає пробудження у дитини бажання до самонавчання. Педагог із великим багажем знань переконливо пропонує при вихованні дитини обов'язково враховувати її соціальні особливості, психологічну індивідуальність та культурно-етнографічні ознаки її оточення.

Список використаних джерел:

1. Левківський М. В. Історія педагогіки. – К.: Центр навч. літер., 2008. – 190 с.
2. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги / Під заг. ред. А. М. Бойко. – К.: ВД «Професіонал», 2004.– 576 с.
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
4. Русова С. Оповідання для дітей / Укладач К. Криворучко. – К.: МО «Жіноча громада», 2006. – 72 с.

БОЙЧЕВСЬКА Ілона Борисівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов,

ВЕРЕМІЮК Людмила Леонідівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та практики іноземних мов,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

(м. Умань, Україна)

ВПЛИВ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ

Бібліографія педагогічних творів С. Русової 1920-х-1930-х рр. включає монографії та наукові розвідки, статті, конспекти лекцій для студентів, підручники і програми навчально-виховних курсів. У них відображені погляди вченої на школу і виховання з урахуванням новітніх педагогічних ідей, нових умов суспільного буття і тих уроків, яких українська громадськість набула в 1917-1920 рр. - час організаційної роботи в царині розбудови національного культурно-освітнього життя.

Аналіз джерельної бази свідчить, що феномен С. Русової постав на ґрунті тісного поєднання народно педагогічного досвіду і наукової педагогічної теорії. Важливим джерелом педагогічної спадщини Софії Русової є творчість М. Драгоманова, Г. Сковороди; Я. А. Коменського, Й. Г. Песталоцці, Ж. Ж. Руссо, Ф. Фребеля. Вони так чи інакше відображені практично в усіх наукових і науково-популярних працях вченої.

Еміграційна педагогічна діяльність зумовила появу її фундаментальних праць «Дидактика», «Нові методи дошкільного виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання». Найважливішим джерелом нових педагогічних ідей С. Русової, які втілилися у працях міжвоєнного періоду, стало знайомство з новітніми течіями у західноєвропейській педагогіці, що дозволило їй іти «рівним кроком з усім тим, що в даний час найкращого

з'являлося на Заході» [4, С. 162-174]. Широка освіта, вільне володіння провідними європейськими мовами (насамперед французькою) уможливили доступ С. Русової до оригінальної літератури - праць Дж. Дьюї, Е. Клапареда, Г. Кершенштейнера, В. Лая, Е. Меймана, Г. Спенсера, забезпечили безпосереднє спілкування з найвидатнішими педагогічними діячами 1920-х-1930-х рр., зокрема О. Декролі й М. Монтесорі, та вивчення досвіду їх практичної роботи [1, С. 91-94].

Використовуючи думки своїх зарубіжних колег, С. Русова, з одного боку, «утримувала український педагогічний світ у курсі того, що нового й кращого творилось по інших країнах на полі навчання і виховання», з іншого - будила «рідну педагогічну Думку до життя, руху та поступу» [2, С. 169-177]. З урахуванням найновіших положень творчого доробку зарубіжних учених складена «Програма із теорії виховання та навчання» підготовлена Софією Русовою у 1924-1925 рр. для студентів УВП. Програмою передбачалося вивчення положень педагогічної системи М. Монтесорі, методики О. Декролі, теорії трудової школи і громадянського виховання Г. Кершенштейнера [1, С. 109-110].

Думки зарубіжних педагогів, психологів, соціологів міжвоєнної доби, осмислені С. Русовою і пристосовані до потреб української національної школи, до особливостей ментальності української дитини, знайшли відображення у працях «Глобальна метода в народних школах Чехословаччини», «Новий план навчання в народних школах в Бельгії», «О. Декролі», «Стан сучасної освіти в різних краях світа», «Сучасні течії в новій педагогіці» та ін [4, С. 162-174].

Великі можливості для збагачення Софії Русової світовим педагогічним досвідом відкривала участь у міжнародних і освітніх конгресах (з'їздах). Новим словом можна вважати рукописну статтю «Единбурзький педагогічний з'їзд», підготовлену за і підсумками другого з'їзду Всесвітньої федерації педагогічних товариств у столиці Шотландії (1925 р.). У ній С. Русова повідомляє про зміст роботи шести його секцій, подає найцікавіші

промови, найзмістовніші ідеї: про вивчення іноземних мов як фактора єднання народів, про «додаткову» освіту 18-річної молоді в Англії, систему «трудова шкіл» Г. Кершенштейнера в Німеччині тощо [1, С. 102 - 104]. Палку підтримку С. Русової, як і представників Англії, Індії, Японії, знайшов заклик делегата з «Мадьярщини» дати «кожному народу бути добрим націоналістом і разом з тим єднатися з другими народами, на яких точка він хоче» [3, С. 129-139]. Лише на такій платформі, стверджувала педагог, зросте міжнародне єднання.

До найбільш досліджених у до еміграційний період, безперечно, слід віднести питання дошкільного виховання, яке було «одною з основних ідей її національного світогляду» [4, С. 162-174]. Порівняльний аналіз творів дошкільної тематики до еміграційної та еміграційної доби дає змогу констатувати, що у 1920-х-1930-х рр. Софія Русова завершила створення цілісної теорії Дошкільного виховання, яка базувалася на теоретичних положеннях і практичному досвіді суспільного дошкілля держав Заходу і водночас була пристосована до потреб національного виховання маленьких українців [1, С. 91-94]. За висновками дослідників творів С. Русової дошкільної тематики, вони є класичним золотим фондом дошкільної галузі вітчизняної педагогічної думки.

Активно продовжуючи працювати над проблемами дошкільного виховання, Софія Русова в останні десятиліття життя поступово зосереджується на загальнолюдських і національних аспектах виховання взагалі, що можна вважати однією із найсуттєвіших змістових особливостей педагогічного доробку вченої того періоду. При цьому її найбільше цікавили суспільні аспекти виховання та його найновіші напрями.

Отже, визначені головні джерела педагогічної творчості Софії Русової періоду еміграції зумовили значною мірою і специфіку її проблематики. Поглиблене вивчення педагогічних праць дає змогу стверджувати, що вони відтворюють широкий спектр освітньо-виховних проблем.

Список використаних джерел:

1. Джус О.В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції: Монографія. - Івано-Франківськ: Плай, 2002. - 260 с.
2. Дичек Н. С. Ф. Русова і зарубіж на педагогіка // Педагогіка і психологія. - 1996. - № 3. - С .169-177.
3. Русова С. Сучасні течії в новій педагогіці // Ш ВН. - 1932. - 4 .1 . - С. 1-12; 4. 2 . - С . 65-76; 4. 3 . - С. 129-139; 4. 4,- С . 185-202.
4. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. - Прага. - 1942. - 367 с.

ВІЛЬХОВА Оксана Григорівна,

кандидат педагогічних наук,

асистент кафедри дошкільної освіти,

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

(м. Полтава, Україна)

ІДЕЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Наша країна славиться талановитими педагогами, які заслужили визнання не тільки в Україні, але і у світової спільноти. Серед них видатна діячка національно-визвольного руху, педагог, письменниця, літературознавець, автор підручників – Софія Русова. Український народ на багато століть втратив свою незалежність і державність. В умовах чужоземної окупації він самостійно боровся за відновлення своєї держави, за збереження національної культури. Вагомий унесок у розвиток дошкільної освіти, зокрема морального виховання дітей, зробила Софія Федорівна Русова. Праці Софії Русової – не тільки історичний факт, а й цілком сучасний із сьогоднішніх позицій погляд на загальну проблему моральної освіти,

визначення її цілей, завдань, основних принципів побудови змісту, форм і методів організації морального виховання і навчання. С. Русова продовжила вивчення ідей морального виховання, які були закладені Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребелем, К. Д. Ушинським, популяризувала праці своїх сучасників, а саме: О. Декролі, М. Монтессорі, Д. Дьюї, П. Ф. Лесгафта та багатьох інших зарубіжних і вітчизняних учених [3].

Важливе місце у системі морального, національного виховання Софія Русова відводила навчанню рідною мовою, відсутність якої вважала однією з найбільших перепон для розумового розвитку дитини. Варто зауважити, що наукові і практичні інтереси Софії Федорівни були пов'язані з вихованням дітей дошкільного віку, залученню їх до різноманітних видів діяльності, які відіграють важливу роль у моральному вихованні дошкільників [1, С.98-100].

Педагог була упевнена, що тільки у дитячому колективі формуються найкращі людські чесноти, воля, цілеспрямованість, мужність особистості. Питання моральності розглядала в дусі християнського вчення про добро і зло, вважаючи релігію частиною виховання. Серед найважливіших методів морального виховання виділяла:

- приклад батьків, педагогів;
- бесіди;
- моральні вправи;
- ігри;
- виховання позитивних звичок [2, С. 53].

Центральною фігурою в концепції С. Ф. Русової є особистість, дитина з її природними задатками, здібностями, потребами. У працях ученої знаходимо її міркування щодо визначення понять «особистість», «індивідуальність», з'ясування умов, чинників і шляхів формування та розвитку особистості дитини дошкільного віку. Надзвичайно актуальною ця думка є в умовах сьогодення і прослідковується в державних документах. Так, оновлений Базовий компонент дошкільної освіти в Україні орієнтує педагогів на цілісний підхід до особистості, тобто центральною фігурою

освітнього процесу є дитина – мовленнєва особистість. Із-поміж засад нового Базового компонента дошкільної освіти визначено, зокрема: визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості; збереження дитячої субкультури; повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника [3].

Таким чином, Софія Русова створила надзвичайно цікаві й глибоко наукові твори про українське дошкілля, моральне, національне виховання дітей. Її винятковий педагогічний і громадський ентузіазм, палка любов до рідного краю були і залишаються натхненним прикладом для вітчизняної та світової педагогічної спільноти.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. - К.: Освіта, 1996. - 304 с.
2. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Ф. Русова // Вибрані педагогічні твори С. Ф. Русова. - К.: Освіта, 1996. - 304 с.
3. Тарапака Н., Мартін А. Погляди С. Ф. Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку
<https://core.ac.uk/download/pdf/53035453.pdf>

ВОЛИНЕЦЬ Андрій Андрійович,

кандидат філософських наук з естетики,

*Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної
освіти імені К. Д. Ушинського*

(м. Чернігів, Україна)

ЕСТЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ СОФІЇ ФЕДОРІВНИ РУСОВОЇ

Культ краси, як основна категорія естетичного виховання, посідає чільне місце в системі педагогічних поглядів С. Русової. При цьому педагог

стверджувала, що краса душі, краса творчості, краса поведінки генетично закладені в світогляді нашого народу, є рисою національного характеру і вдачі українців. А тому виховання почуттів краси - одне з основних завдань батьків, вихователів, педагогів. «Краса - то є гармонія, від естетичних вражіннів ця гармонія, упорядкованість переходять в серце дитини, утворюють звички, виявляються в красі поведження, в граціозності усіх рухів, в гармонійности вчинків, утворюють смак до всього гармонійного» - такий шлях формування в душі дитини почуття краси накреслила С. Русова [2, С. 147]. Формулюючи завдання естетичного виховання, вчена водночас зазначала, що воно має «провадитися в згоді з розвитком і других частин душі і розума, щоб виробити з дитини цільну, ненадполовинену особу...» [2, С. 148].

У працях С. Русової знаходимо тлумачення і такої естетичної категорії, як добро. Краса й добро розглядаються нею в парі, як невід'ємні, взаємообумовлюючі дефініції. Поділяючи думки відомих філософів Західної Європи (Е. Канта, Ф. Ніцше), класиків художньої літератури та літературної критики (О. Пушкін, Д. Овсяннико-Куликовський), вона писала: можна не мати здібностей до математики і через це людина не стає «виродком, почварою», але відсутність бажання відгукнутися на болі й радощі іншої людини є проявом абсолютного виродження. На підставі вивчення великої кількості філософських, педагогічних, художніх творів своєї доби С. Русова підтверджує важливу закономірність: людина, яка не знає, що таке прекрасне, що таке добро, пройде байдуже повз справжню красу; вона не здатна творити добро й гармонію. Розбудження почуттів краси й добра, на її думку, відвертає людину від простацтва, огидних вчинків, готує «до етичного життя в усяких обставинах, які накинє добра або зла доля» [2, С. 118].

Отже, педагог розглядала естетичне виховання як важливу складову розумового, фізичного, морально-релігійного розвитку дитини, як цілеспрямований процес формування в неї потреби жити і творити за законами краси. Відчуття і розуміння краси, за переконанням педагога, має

цілком національний характер. Оволодіваючи серцем і розумом дитини, краса і добро пробуджують у ній внутрішні сили, надихають на добрі справи, запалюють оптимізмом, утверджують любов, віру й надію як найважливіші складники духовності.

У працях 1920-1930-х рр., насамперед у «Теорії та практиці дошкільного виховання», С. Русова продовжує розробляти національну естетичну концепцію, зокрема розкриває її джерела та чинники. Серед джерел естетичних впливів на дітей вона виділяє в першу чергу красу найближчого оточення. «Коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, - зазначала педагог, - вона впливає на її настрій, спонукає до доброго поведження». Звідси і поради Софії Русової щодо оформлення кімнати, в якій перебуває дитина, меблів, якими вона користується, до дитячого одягу: вони повинні бути чистими, охайними, гарними. «Чистота - це перша моральна звичка дитини - в кожній дитячій установі повинно бути багато води, багато мила... добрий умивальник» [6, С. 67 - 68].

Формуючи вимоги до обладнання приміщення, в якому виховується й навчається дитина, С. Русова звертала увагу на доцільність прикрашення його в національному стилі: ікона Богоматері, портрети українських письменників, вишиті рушники, віночки тощо. Характерно, що подібні вимоги до естетики оточення значно пізніше визначив і Г. Ващенко у працях «Виховний ідеал» та «Естетика у вихованні».

Друге джерело й чинник естетичних впливів на дитину - це «природа в її непереможній красі: в квітках, метеликах, в красі дерев і листя, в співах пташок, в грі світла на воді, в кольорах зорі, в красі далеких краєвидів». А тому педагог вимагала звертати увагу дітей на все це, щоб вони «...переживали красу природи за всякої пори року, в дітях має розвинутися почуття природи, вона буде для них утіхою на все життя» [6, С. 68].

У 1950-1960 рр. цю ідею С. Русової реалізував Василь Сухомлинський, навчаючи і виховуючи шестилітніх першокласників на лоні рідної природи, у «школі під блакитним небом».

Проблемі місця і ролі рідної природи та природознавства як науки

Софія Русова присвятила окрему статтю у львівському журналі «Світло» під назвою «Природознавство в сучасному вихованні» (1922). У ній автор розглядає природу й дитину як одне ціле, яке неможливо «відокремити, не пошкодивши нормального розвитку дитини». Природа - важливий чинник формування фізичних, естетичних, моральних засад дитини та забезпечення її знань про довкілля; «... немає науки, - доходить висновку С. Русова, - в якій було б так багато правди й краси, як в природознавстві, а правда й краса - це головні фактори сучасного звання» [7, С. 135].

Важливим джерелом формування естетичних почуттів дітей є праця – «...значний чинник для виховання і твердої волі, і творчої уяви, і спритних, на все здатних м'язів руки». На думку С. Русової, праця впливає на дитину морально, естетично і психологічно: вона має бути цікавою, керуватися дитячою творчою думкою, не повинна бути одноманітною і механічною, довготривалою, матеріал і знаряддя для праці повинні бути для вихованців посильними. Тільки така праця буде розвивати творчі сили дітей, нестиме їм радість, найкраще відіб'ється на їх фізичному, моральному й естетичному розвитку.

Неодмінною умовою націоналізації виховного процесу та розвитку естетичних смаків вона вважала такі види праці, як вишивання і ткацтво на основі виконання національних орнаментів та «вирізання з дерева» [6, С. 56]. Ці роботи, на її думку, дають змогу наблизити дітей до технічної культури рідного народу.

Велике естетичне навантаження, за визначенням С. Русової, несе пануюча в нашого народу праця - хліборобство. «Скільки радощів діти зазнають, виплекавши свою квітку, свій огірок, скільки краси можуть вони утворити серед своїх квітників», - писала педагог, розкриваючи емоційний стан дітей, відображаючи естетичну насолоду від цієї праці [6, С. 56].

Важливу роль у формуванні в дітей почуттів прекрасного, добра, протидії злу й несправедливості, С. Русова вважала художнє слово, передусім народну творчість, зокрема казку, авторські художні твори (оповідання, вірші) та драматизацію. Причому вона вимагала, щоб у їх виконанні була

міра, аби «не вульгаризувати цей високомистецький спосіб виховання» [5, С. 56].

Із викладеного випливає, що увага Софії Русової до проблем естетичного виховання дітей була зумовлена як усвідомленням особливостей менталітету українського народу, в якому краса посідає чільне місце, так і глибокою обізнаністю з педагогічними засадами формування особистості та мистецькою обдарованістю, передусім із її музичним даром.

Найважливішим джерелом і засобом естетичного виховання Софія Русова вважала мистецтво. Будучи особливим видом людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, задовольняючи незліченні людські запити і виконуючи численні суспільні функції (комунікативну, пізнавальну, виховну, естетичну), мистецтво є надзвичайно сильним фактором виховання і однією з найважливіших складових частин духовної культури суспільства. Тому С. Русова вказувала на необхідність з раннього віку прилучати дітей до мистецтва, «розкривати мистецькі здібності і нахили дитини» [4, С. 128].

Пізнання дійсності через мистецтво впливає з його суспільної ролі та призначення: пробудити в людині художника життя, виробити в неї певне ідейне, моральне та естетичне ставлення до дійсності.

Підкреслюючи виховне значення мистецтва, С. Русова не випадково називала його естетичною школою моралі. На її думку, воно виховує високі естетичні почуття, смаки, вподобання; потребу художньої насолоди, здатність творчого ставлення до всіх природних та суспільних явищ; дозволяє людині зрозуміти інших людей та глибше усвідомити своє місце й призначення у світі, досягти нових висот у розвитку цивілізації, матеріального й духовного життя, в утвердженні ідей гуманізму. Хто мав щастя ближче підійти до мистецтва, знаходив у ньому невичерпну, чарівну скарбницю радощів, які спонукали на високі вчинки. «Хай же, діти сміливо підходять до цієї великої скарбниці» [2, С. 126], закликала вчена.

Дієвим чинником формування естетичних смаків педагог вважала такі

види мистецтва, як музика і спів. Музика, на думку С. Русової, здатна виявляти найглибші і найблагородніші почуття, переживання й емоції людей, пов'язані з їх працею, побутом, дозвіллям, взаєминами з іншими людьми; вона здатна передавати найтонші відтінки настроїв людини, які навряд чи можливо відтворити засобами інших видів мистецтва. «Скількох людей музика врятувала від простацтва і бруду, від егоїзму і беззмістовності життя», - писала С. Русова в 1918 р. у праці «Дошкільне виховання» [2, С. 149].

Якість педагогічних умов для всебічного розвитку дітей засобами музичного мистецтва пов'язана і з предметно-матеріальним середовищем. Від нього залежить також ефективність взаємодії дитини з художнім і музичним твором. На жаль, і сьогодні небагато навчальних закладів мають по-сучасному обладнані кабінети музики («спеціальні лабораторії»), які б відповідали, як писала С. Русова, «всім гігієнічним і педагогічним вимогам».

У зв'язку з цим актуальними й на початку ХХІ ст. залишаються адресовані батькам, педагогам і представникам влади слова видатної культурно-освітньої діячки: умови економічного, культурного і політичного життя українців, віками гноблених іншими державами, «...висовували наперед одні матеріальні потреби, виснажували у народу усі його фізичні і духовні сили лише на те, щоб самому і дітям не голодному бути. Тепер, в ці великі хвилини відродження народу, не сміємо забувати його творчих художніх здібностей, вимог, маємо їх найдужче викликами і певною мірою задовольняти... Естетичне виховання завше викликає творчі сили і утворює цінності духовні, моральні і матеріальні» [2, С. 121].

Такі настанови і думки залишила нам невтомна трудівниця, вчений-педагог Софія Русова. Висока культура, європейський рівень освіченості сприяли тому, що питання, які вона вивчала і розробляла, теоретичні положення, методичні та практичні поради в царині виховання загалом та естетичного засобами мистецтва зокрема є актуальними й сьогодні - в час відродження національної системи освіти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Вибрані твори / Упор. Проскура О. В. К., 1996. 303 с.
2. Русова С. Дошкільне виховання. Катеринослав, 1918. 163 с.
3. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання // Світло. 1913. Кн. 5. С. 21.
4. Русова С. Нова школа соціального виховання. Катеринослав-Лейпциг, 1924. 152 с.
5. Русова С. Нові методи дошкільного виховання. Прага, 1927. 112с.
6. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів-Краків-Париж, 1993. 126 с.
7. Софія Русова: З маловідомого і невідомого. Ч. 1 «Несторка української педагогічної літератури...» / Упор. О. Джус, З. Нагачевська. Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. 456 с.

ГАЛУЗІНСЬКА Майя Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач –методист,

Комунальний вищий навчальний заклад « Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ІДЕЇ СОФІЇ РУСОВОЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ

Русова (дівооче прізвище – Ліндфорс) Софія Федорівна (18.ІІ.1856, с. Олешня Чернігівської обл. – 5.ІІ.1940, Прага) – українська громадська, культурно-освітня діячка і педагог. З 1861 р. проживала у Києві, закінчила гімназію. Після закінчення гімназії у Києві (1871), у 15 років Софія отримала дозвіл на відкриття дитячого садка на 20 вихованців. Завдяки знайомству з сім'єю Старицьких С. Русова стала палкою прихильницею української культури, познайомилася з П. Чубинським, М. Лисенком, М. Драгомановим,

О. Пчілкою, П. Житецьким Автор шкільних підручників, досліджень з педагогіки. У 1874 р. С. Русова переїжджає до Петербурга разом зі своїм нареченим, відомим українським етнографом і фольклористом О. Русовим. Вона працювала у петербурзьких школах, пізніше у дитячих садках Чернігова і Харкова, у Харківському товаристві розповсюдження грамотності. Практична педагогічна діяльність справила вирішальний вплив на формування педагогічних поглядів С. Русової. У 1906 р. вона написала і видала «Український буквар» (на основі розробок О. Потебні), у 1911 р. – «Початкову географію» та брошуру «Про колективне і групове читання».

Принциповою основою змісту навчально-виховного процесу у дошкільних навчальних закладах та школах С. Русова вважала рідну мову, національні свята та обряди, християнські цінності українського народу. Будучи редактором київського журналу «Світло» (1910-1914), у численних статтях обґрунтовувала і розвивала свої погляди на організацію українського шкільництва. Особливе місце в її науково-педагогічних дослідженнях займає проблема дошкільної та позашкільної освіти. Дошкільна освіта та виховання, на думку С. Русової, повинні базуватися на чіткій взаємодії з народною педагогікою і проводитися тільки рідною мовою. Позашкільна освіта має базуватися на системі вечірніх шкіл кількох типів: недільні школи, школи ліквідації неписьменності, повторно-додаткові, фахові і професійні школи, а також народні університети.

Працюючи у відділі дошкільного виховання секретаріату освіти в уряді УНР, С. Русова брала безпосередню участь у розбудові української школи. Курс лекцій, прочитаний нею у Київському педагогічному інституті, вийшов з друку окремою книжкою «Позашкільна освіта» (1918). Основним принципом навчання і виховання в українській школі вона вважала народність, а педагогічним ідеалом - національно-релігійний. Працювала у секретаріаті Центральної Ради. У 1921р. С. Русова виїхала за кордон, де продовжила педагогічно-письменницьку діяльність, написала ще дві відомі роботи: «Західна Європа» та «Позаєвропейські країни» (1922 р).

С. Русова відстоювала органічне поєднання національного

компоненту із формуванням моральних якостей; національне виховання вважала ґрунтом у справі зміцнення моральних сил учня й оновлення відродженої душі народу. На її думку, «національна школа є першим лозунгом морального і розумового відродження для народів, які усвідомили свою національну індивідуальність» [2, С. 44]. У своїх працях С. Русова охарактеризувала суть та значення виховання культури взаємин молодшого школяра у становленні особистості, починаючи з раннього віку. У процесі морального розвитку протягом дитинства під впливом дорослих формується спрямованість особистості система мотивів взаємин. С. Русова, вважаючи творення моральної особистості стрижнем усієї виховної роботи, стверджувала, що моральним вихованням має бути наповнене все навчання, все життя, а головним у цій роботі є формування характеру.

Зокрема, С. Русова пов'язувала процес формування моральних звичок з естетичним вихованням, адже, коли школярів оточує краса, зрозуміла й приваблива для них, вона впливає на настрій, спонукає на добрі вчинки і справи. Вона висловлювала впевненість, що школа є організація морально виховуюча, учитель не сміє бути якимось ремісником, а має бути апостолом правди і науки, який ставить перед собою не лише матеріальну нагороду за працю, але й велике гуманне завдання [2, С. 84]. Питання виховання моральних якостей в учнів С. Русова розглядала крізь призму християнського вчення про добро і зло, а релігію вважала складовою частиною процесу формування моральних якостей [2].

Створивши оригінальну концепцію національного дошкільного виховання, український педагог Софія Русова (1856–1940 рр.) розглядала чинники формування фізичного здоров'я, з-поміж яких відмічала добре харчування, використання рухливих ігор і, насамперед, національних (народних), раціонально організований день з максимальним використанням свіжого повітря під час занять і дозвіллеву діяльність [1].

Досить актуальними на сьогодні є педагогічна спадщина С. Русової, яка у дошкільному вихованні обстоювала необхідність національного виховання, що формує у дитини не подвійну хистку мораль, а сприяє

формуванню міцної цілісної особистості. Саме ж морально-етичне виховання, на її думку, має здійснюватись у рідному звичному середовищі і бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини, тобто національним; відповідати соціально-культурним вимогам часу, незалежним від тих або інших урядових вимог, на ґрунті громадської організації [1, С. 44]. Морально-етичні цінності мають бути усвідомленими через думку і добрі почуття, керувати вчинками дитини на шляху до правди і добра.

С. Русова продемонструвала інтерес до народознавства не лише українського, а й зарубіжного у циклі дорожніх нарисів «Сестра Катерина» (1893р.), «На щасливих островах Ао-Тео-Роа (Нова Зеландія)» (1904), «Як люди живуть в Норвегії» (1905р.), «Як болгари здобули собі свободу» (1905р.), «Національні відносини в Бельгії» (1916р.), «Чехія і її національне відродження» (1917р.), де морально-етичні цінності асоціюються з законотворчістю, демократією, справедливістю, любов'ю до людини.

Аналізуючи концепцію професора Ратцеля, автора монографії «Народознавство», С. Русова звертає увагу не на збирання самого народознавчого матеріалу, а на науковий аналіз морально-етичної спадщини народу.

Цінності визначають зміст виховання, а стратегія і методи дають змогу прищепити морально-етичні цінності дітям. Запропонований ним кодекс цінностей сучасного українського виховання включає абсолютні, національні, громадянські, сімейні, особисті, валео-екологічні тощо.

Систематичне залучення до морально-етичних цінностей здійснюється за допомогою пояснень, розповідей, лекцій, дискусій, рольових ігор. Така робота часто супроводжується удосконаленням знань про мораль та корекцією уявлень дітей про вимоги до власної поведінки через самооцінку і самоконтроль.

Таким чином, дослідження генези формування морально-етичних цінностей у дітей засобами народознавства у працях С. Русової засвідчує інтерес до зазначеної проблеми у науці, різноманіття наукових підходів і досліджень. До сьогодні триває процес визначення і шліфування поняття

морально-етичних цінностей, основних характеристик, пошук адекватних методів і прийомів їх формування у молодших школярів засобами народознавства.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Мої спомини. –К.: Україна. –Віта, –1996. –208 с.
2. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. –К.: Освіта, –1996. –304 с.
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2-х кн.– К.: Либідь, 1997. – Кн. 1. – 272 с.
4. Русова С. Початкова географія. С. Петербург, –1911
5. Русова С. Нова школа // Світло., –1914. –№7–8. –С.13–14.

ГАЛЬОНКА Олексій Анатолійович,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,*

ЛАНЬКО Надія Олексіївна,

*завідувач відділу передового педагогічного досвіду у 2004-2011 рр.,
відмінник освіти України,
дипломант IV Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій за
перемогу у номінації «Інновації в організації неперервного підвищення
кваліфікації педагогічних працівників»*

**Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної
освіти імені К. Д. Ушинського**

(м. Чернігів, Україна)

ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА ЗАСАДАХ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ

*Любов до рідної країни – се перший найкращий крок до
широкої вселюдської гуманності, пошана до людей – се вияв самоповаги й*

бажання собі й другим волі та незалежності.

Софія Русова

У статті розглядаються питання творчої співпраці науково-педагогічних і педагогічних працівників ЧОППО імені К. Д. Ушинського з освітянами з питань національно-патріотичного виховання учнів на засадах ідей Софії Русової, формування інтелектуальної, компетентної, з високими духовними цінностями особистості.

Ключові слова: нова українська школа, національна освіта, національна свідомість, інтелектуальна особистість, патріот своєї Батьківщини, педагогічний досвід, інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. Вплив освітніх ідей С. Ф. Русової на формування творчої, розвинутої, інтелектуальної, національно свідомої особистості, патріота своєї країни та на створення Нової української школи. Роль науково-педагогічних та педагогічних працівників у даному процесі.

Виклад основного матеріалу. С. Ф. Русова надавала великої уваги створенню і розбудові національної освіти, вихованню патріотів своєї Батьківщини.

І. В. Зайченко відмічає, що «...мета виховання в С. Русової – це відображення гуманно-демократичних прагнень і уявлень передової української інтелігенції кінця ХІХ-початку - ХХ ст. про ідеал людини, людської особистості і прогнозування того, якою в кінцевому підсумку повинна стати людина – патріот своєї Батьківщини» [3, С. 51].

Аналізуючи процес творчої освітньої діяльності С. Ф. Русової, Є. І. Коваленко зазначає: «З перших років своєї педагогічної діяльності С. Русова прагнула, щоб в Україні утверджувалася висока національна свідомість, пошана до духовних цінностей свого народу.

Національне відродження України вона органічно пов'язувала з розвитком рідної мови, національної системи виховання, всіх її ланок: сім'ї, дитячого садка, школи, позашкільних закладів, вузів» [4, С. 12-13].

Створення національної системи освіти безпосередньо пов'язане з

національною безпекою країни, з її функціонуванням і розвитком. «Проблеми розвитку рідної мови, навчання нею в школі – це складові глибинних і багатограних процесів державотворення, самоідентифікації, формування національної свідомості, самосвідомості українців, відродження й збереження національної культури, освіти, школи, традицій, звичаїв та ін.» [3, С. 106].

За визначенням С. Ф. Русової першочерговим, що має бути в національній українській школі – це мова викладання українська. «Першою ознакою національної школи за С. Русовою є навчання дітей рідною мовою. Рідна мова є найголовнішим засобом для розвитку розуму. Мова дає певні уявлення, які зливаються з розумінням самої речі» [4, С. 72].

Особливої актуальності ідеї Софії Русової набувають у час, коли здійснюється оновлення національної системи освіти, уже давно необхідне відродження високих духовних цінностей та ідеалів українського народу. Звертають значну увагу на вирішення даних проблем науково-педагогічні та педагогічні працівники ЧОШПО імені К. Д. Ушинського. Вони надають науково-методичну допомогу вчителям у школах, вивчаючи стан методичної роботи, стан викладання предмета і рівень знань учнів, акцентуючи увагу на формування компетентної, національно свідомої особистості; стан організації методичної роботи в районах, враховують нові реалії і нові можливості.

Педагоги виявляють творчість і майстерність у впровадженні творчої спадщини Софії Русової. Особливо це торкається Центрив по вивченню і впровадженню творчої спадщини С. Ф. Русової. Активно впроваджується творча спадщина С. Ф. Русової в Ріпкинській районній гімназії Ріпкинської районної ради, де створено Центр впровадження творчої спадщини Софії Русової і проводиться дослідницька робота. Наукові консультанти: І. В. Зайченко, доктор педагогічних наук, професор та О. А. Гальонка, кандидат педагогічних наук, доцент.

Педагогічний колектив закладу працює над втіленням актуальних освітніх ідей С. Ф. Русової щодо формування творчої, активної особистості,

патріота своєї країни.

Робота в гімназії спрямована на удосконалення змісту та поліпшення якості освіти. Зокрема вчитель англійської мови А. М. Дебелий має позитивний досвід роботи за інноваційним освітнім проєктом «Прикладна інформатика» (науковий керівник проєкту Л. А. Журавльова, кандидат технічних наук, доцент Національного авіаційного університету). А. М. Дебелий з метою оволодіння методикою роботи за інноваційним освітнім проєктом «Прикладна інформатика» разом з іншими вчителями англійської мови, учасниками проєкту, відвідував семінари в м. Чернігові на базі відділу передового педагогічного досвіду ЧОІППО імені К. Д. Ушинського, в м. Києві, на базі Куликівської ЗОШ І-ІІІ ст. Куликівської районної ради, де працює вчитель англійської мови Н. М. Дорошенко, тренер всеукраїнського рівня з реалізації даного проєкту. Семінари проводилися за науковим супроводом керівника проєкту Л. А. Журавльової.

Особливу увагу звертала С. Ф. Русова на соціалізацію освітньої діяльності, формування інтелектуальної особистості, створення в навчальному закладі умов, сприятливих для учнів і вчителів, збереження здоров'я дітей. Софія Русова писала: «Люди виховалися серед людей, але не одинцем, а в організованому єднанні, об'єднані коло чогось спільного. З того виходить, що й діти можуть найкраще розвинути й виявити свої інтелектуальні сили лише в об'єднаних організаціях. У цьому соціальному осередкові розвивається їх воля, яка зустрічається з чужою волею і дитина навчається або підлягати їй, або піддається своїй. Так іде в житті. Ми маємо в школі давати дітям по можливості найкраще для них організований осередок. Це є лише конкретна реалізація у вихованні того принципу, що дитина може цілісно розвинути лише в соціально організованому осередкові. І нова педагогіка до цього ще додає, що організувати цей осередок можуть спільно учні й учитель» [9, С. 40].

У Чернігівському колегіумі № 11 Чернігівської міської ради, акмеологічному навчальному закладі, втілюються в життя ідеї Софії Русової.

С. В. Рубан, директор колегіуму на сторінках журналу «Світ виховання» пише, що «...головною метою колегіуму є формування інтелектуальної еліти – особистості, що відповідає вимогам соціального замовника (батьків, закладів вищої освіти, суспільства в цілому) і самої особистості, що прагне до постійного самовдосконалення, саморозвитку, самовизначення, яка вміє орієнтуватися в системі суперечливих цінностей, бути конкурентоспроможною в умовах соціальних змін; особистості з розвинутим інтелектом, творчим потенціалом, що дбайливо ставиться до свого здоров'я» [7, С. 23].

Педагоги колегіуму № 11 мають позитивний досвід роботи за інноваційними освітніми проектами. Серед них і проєкт «Школа життєвого успіху». Автор і керівник проєкту Н. Д. Максюта, голова ВБФ «Освіта України», тренер-міжнародник.

За наслідками роботи з реалізації інноваційних проєктів у Чернігівській області до програми роботи щорічного круглого столу «Всесвіт співпраці», що проводився у лютому 2011 р. у м. Києві в рамках Чотирнадцятої міжнародної виставки навчальних закладів «Сучасна освіта в Україні» серед інших було включено виступ координатора з упровадження інноваційних проєктів «Прикладна інформатика» і «Школа життєвого успіху» Н. О. Ланько; учителя англійської мови Ріпкинської гімназії А. М. Дебелого; учителя англійської мови Куликівської ЗОШ I-III ст. Куликівської районної ради Н. М. Дорошенко; заступника директора з науково-методичної роботи, учителя англійської мови Бобровицької гімназії Бобровицької районної ради Н. М. Ющенко та інших. Ділилася досвідом роботи на Міжнародній виставці з упровадження інноваційного проєкту «Школа життєвого успіху» і директор колегіуму № 11 С. В. Рубан. Представлені матеріали отримали високу оцінку, й учасники круглого столу були відзначені Почесними дипломами за особистий творчий внесок в удосконалення змісту навчально-виховного процесу.

У подальшому освітяни Чернігівщини продовжують презентувати свій актуальний досвід роботи на всеукраїнських і міжнародних виставках. Це є свідченням належного рівня організації науково-методичної роботи в області.

Мета освіти є те, що ми хочемо побачити в результаті, яку особистість, безпосередньо виховати. Результат навчально-виховної роботи безпосередньо пов'язаний зі змістом освітньої діяльності. С. Ф. Русова писала: «Жодна шкільна програма не може бути закристалізована, вона мусить мінятися як з ініціативи педагогів, так і під впливом нових потреб громадянства» [9, С. 68].

Саме освіта має допомогти дитині визначитися з життєвою позицією, допомогти знайти відповідь на найскладніші питання буття, сприяти розвитку особистості. Можливості для такого розвитку – як у процесі роботи на уроках, так і в позакласній та позашкільній роботі.

С. Ф. Русова зазначала, що треба добре вияснити ідеал народу, нації і вести до його здійснення. «Разом з цим треба з малих літ викликати в дітях палку любов до рідного краю, ця любов завше жевриться в душі дитини, майже несвідомо вона любить свою хату, своє село, милується рідними левадами, широким степом або темним лісом. Треба цю маленьку іскорку

роздмухати в гаряче щире почуття, хай дитина додивляється до краси рідного степу, слухає рідну пісню, рідну мову, знає своїх рідних героїв-лицарів і що далі більш свідомо ставиться до того національного і природного осередку, в якому вона виростає, якому колись мусить служити. Любов до рідного краю гарне, чудове, могутнє почуття!» [8; С. 159].

Як зазначала С. Ф. Русова: «Нелегке це діло – вибрати якраз таке оповідання, щоб й дітей захопило, й викликало у них суто моральний, гуманний настрій, який більш усього складається під впливом художнього слова» [8; С. 111]. Великої уваги вирішенню даної проблеми надає вчитель початкових класів Олешнянської ЗОШ I-III ст. імені Софії Русової Ріпкинської районної ради З. В. Шило, нагороджена почесним знаком «Софія Русова».

Викладачі кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання ЧОШПО імені К. Д. Ушинського також зосереджуються на впровадженні ідей С. Русової.

Зокрема за редакцією Г. В. Баран, кандидата філологічних наук, завідувача кафедри, голови Чернігівської обласної організації Національної спілки письменників України, підготовлена до друку хрестоматія «Література рідного краю. Чернігівщина».

Г. В. Баран звертає увагу на виховання громадян на загальнолюдських цінностях, патріота своєї країни. По обласному радіо веде авторські навчальні програми з вивчення української мови, організовує і проводить семінари, конференції, бере участь у роботі вебінарів.

Працюючи методистом, вивчила та узагальнила досвід роботи Н. П. Гончар, учителя-методиста української мови та літератури ліцею № 15 м. Чернігова. Тема досвіду: «Формування національної свідомості особистості засобами української мови і літератури». Мета: виховувати громадян на загальнолюдських цінностях, патріотів своєї Вітчизни, розвивати творчі здібності учнів.

Сидять: С.Р. Молочко, Г.В. Баран, Т.П. Матюшкіна

Т. П. Матюшкіна, кандидат педагогічних наук, доцент, працювала над проблемою розвитку творчих здібностей школярів, бере активну участь у складанні завдань для учнівських олімпіад юних філологів, конкурсів МАН та вчительських конкурсів; призначалася головою журі відділення філології та мистецтвознавства конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України Чернігівського територіального відділення, здійснює наукове консультування вчителів із підготовки науково-дослідницьких робіт. Учні-члени МАН цього відділення багато років мають дипломи переможців III Всеукраїнського етапу конкурсу-захисту. Нею започаткована серія книжок «Література рідного краю», які увійшли до збірника «Слово на любов і на життя».

С. Р. Молочко, старший викладач кафедри, методист вищої категорії відділу суспільно-гуманітарних дисциплін, учитель-методист, проводить майстер-класи з теми «Взаємозв'язок мистецтв у процесі викладання української мови і літератури». Педагог брала участь у проєкті «Видатні педагоги Чернігівщини. Історія і сучасність». Вона займається питаннями виховання учнівської молоді на засадах національної педагогіки, розвитком творчих здібностей учнів, спрямовує роботу на поширення освітніх ідей Софії Русової. С. Р. Молочко є регіональним представником творчого

об'єднання «Соняшник» (всеукраїнські інтелектуальні змагання «Соняшник», «Sunflower»). У 2014 р. працювала заступником директора Чернігівської обласної літньої школи для обдарованої молоді (організовувала й проводила для учнів 8-11 класів пізнавальні практичні заняття, тренінги, екскурсії пам'ятними місцями області), є тренером-фасилітатором програми Британської Ради в Україні та Міністерства освіти і науки України «Ключові уміння 21-го століття».

О. А. Гальонка надає значної уваги розвитку творчих здібностей учнівської молоді у процесі позакласної роботи. В області тривалий час працював на базі Чернігівської ЗОШ І-ІІІ ст. № 20 театр «Слово» під керівництвом актора С. В. Поспелова та О. А. Гальонки. На допомогу керівникам драматичних гуртків О. А. Гальонка підготував сценарії («Театр у школі», 2017 р.) .

Гуртківці Ріпкинської ЗОШ І-ІІІ ст. № 2 та їх керівник, учитель української мови і літератури А. І. Приходько були учасниками Чернігівських педагогічних зустрічей переможців та лауреатів Всеукраїнських конкурсів «Учитель року» у номінаціях «Українська мова і література» та «Зарубіжна література».

По суті творчі зустрічі майстрів педагогічної праці є новою особливою формою підвищення кваліфікації з різноманітних методичних проблем. На «Чернігівських педагогічних зустрічах» кращі вчителі, професіонали діляться власним досвідом роботи, презентують авторські методики, знайомляться з творчим доробком колег з Чернігівщини. Учасники творчих зустрічей, безпосередньо перебуваючи в Ріпкинській гімназії Ріпкинської районної ради – Центрі педагогічної спадщини Софії Русової, ознайомилися з системою науково-методичної роботи закладу, з творчою реалізацією ідей С. Русової в освітній діяльності на її малій Батьківщині.

На педагогічних зустрічах у ЧОІППО імені К. Д. Ушинського виступала Н. О. Ланько, представляючи досвід роботи заслужених учителів України, учителів української мови і літератури О. І. Гребницької та

Г. В. Зацаринної, де зокрема йшлося й про використання ними творів С. Ф. Русової безпосередньо в навчальному процесі, ознайомлення учнів з життям і громадською діяльністю відомого світові педагога, про формування національно свідомої особистості, патріота. Про цей досвід роботи йдеться у статті Н. О. Ланько «Учні вивчають твори Софії Русової», вміщений у журналі «Вічне слово», № 4 за 2011 рік.

Важливе і відповідальне завдання покладається на вчителів української мови і літератури з питань реалізації виховного впливу слова на учнів. Наприклад, це вдало здійснює заслужений вчитель України О. І. Гребницька, учитель Чернігівського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою. Вона любить свій предмет українську мову і літературу і передає знання та любов дітям, уміло зацікавлює предметом, формує почуття національної гідності та патріотизму. Ольга Іванівна виховує в ліцеїстів шанобливе ставлення до слова, повагу до рідного народу. О. І. Гребницька взяла участь у Міжнародному проекті «Україна і українці – цвіт нації, гордість країни». Педагог нагороджена зіркою «Патріот України» (2011 р.), Дипломом за вагомий внесок у розвиток національної освіти України.

Звичайно, це реалізується у гармонійній єдності і взаємному доповненні класної, позакласної роботи. В методичній скарбничці О. І. Гребницької є уроки в Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М. М. Коцюбинського, уроки, на які запрошуються заслужені і народні артисти України, лауреати Національної премії імені

Тараса Шевченка кобзар-лірник Василь Нечеп та поет Дмитро Іванов, майстри художнього слова.

Не випадково досвід роботи О. І. Гребницької «Національно-патріотичне виховання учнів на уроках української мови і літератури» вивчений, узагальнений методистом інституту С. О. Жилою (нині доктор педагогічних наук, професор) і схвалений на науково-методичній раді інституту.

У процесі науково-методичної роботи, що проводить ЧОППО імені К. Д. Ушинського, у освітян формується розуміння того, що інтереси розвитку суспільства вимагають, щоб освіта виводила молодь до цінностей світової і національної культури, сприяла самовихованню на засадах загальнолюдських цінностей, формувала творчих особистостей, за що боролася С. Ф. Русова.

Список використаних джерел:

1. Гальонка О. А. Позакласна робота з української літератури. – Х.: Вид. група «Основа». – 2011. – 93 с.
2. Гальонка О. А. Шкільний календар: літературні свята. – Х.: Вид. група «Основа». – 2011. – 107 с.
3. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / І. В. Зайченко. – Чернігів: РВК «Деснянська правда». – 2006. - 264 с.
4. Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук / За ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин, НДПІ. –1998.- 214 с.
5. Ланько Н. О. Реалізація інноваційних проектів «Школа життєвого успіху» та «Прикладна інформатика» - поширення інноваційних процесів в області / Н. О. Ланько // Світ виховання, №1 (50). – 2012. С. 19-22.
6. Ланько Н. О. Учні вивчають твори Софії Русової / Н. О. Ланько // Вічне слово, № 4. – 2011. С. 8-10.

7. Рубан С. В. Акмеологічний навчальний заклад на Чернігівщині / С. В. Рубан // Світ виховання. №1 (50). – 2012. С. 23-25.
8. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К.: Освіта. – 1996. – 304 с.
9. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн. 4 / С. Ф. Русова. За загальною редакцією Є. І. Коваленко; Упорядн., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів: КП «Видавництво» «Чернігівські береги». – 2009. 328 с.

ГНІЗДІЛОВА Олена Анатоліївна,
доктор педагогічних наук, професор,

***Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка***

(м. Полтава, Україна)

НАЦІОНАЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНА МОДЕЛЬ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

С. Русова (1856-1940 рр.) – педагог, культурно-освітня діячка, організатор перших народних дитячих садків у різних містах України (Київ 1871 р.; Чернігів, 1876 р.; Полтава 1900 р., Кам'янець-Подільський, 1919 р.), теоретик і методист національного дошкілля, викладач Київського фребелівського педагогічного інституту (1908-1919 рр.), керівниця відділу дошкільної і позашкільної освіти в уряді Української Народної Республіки (1917 р.), заступник голови педагогічної комісії при Київському товаристві народних дитячих садків (1911 р.), співзасновник і дописувач педагогічного журналу «Світло» (1910-1914 рр.) залишила нам у спадок концепцію національного дошкільного виховання.

Своєрідність, новизна національно зорієнтованої моделі дошкільного виховання С. Русової полягає в її глибокій національній сутності,

орієнтуванні на традиційні народні засади, на національну психологію, світобачення, на рідну мову, природу, культуру. У працях «Дитячий сад на національному ґрунті» (1910 р.) [4], «Націоналізація дошкільного виховання» (1912-1913 рр.) [6] автор запропонувала обрати власний національний шлях виховання, який би враховував географічні, історичні та соціальні умови життя етносу, національні та індивідуальні психологічні особливості дітей, здійснювався б на ґрунті рідної мови, поезії, культури, мистецтва. Оригінальна позиція С. Русової щодо змісту дошкільної освіти полягає в тому, що не може бути єдиної, шаблонної програми виховання; вона має розроблятися в кожному садку своєрідно, залежно від навколишньої природи, національного складу дітей, особливостей праці дорослих міста чи села.

С. Русова розвивала ідею про визнання цінності кожної дитини, неповторність та унікальність дошкільного дитинства як особливого періоду в формуванні особистості. Дітей вважала найдорожчим «скарбом у кожного народу» [5]. У зв'язку з цим важливими принципами виховання дітей дошкільного віку педагог проголосила: індивідуалізацію навчання та виховання; гуманізацію взаємовідносин між вихователем і вихованцем; націоналізацію дошкільного виховання.

С. Русова вірила в здібності, талант, індивідуальність кожної дитини і вважала обов'язком педагогів і батьків повноцінно, послідовно розвивати їх. «...для виховання дитини, як і для її навчання, конче потрібно знати дитину, розуміти її духові нахили, її темперамент, фізичний склад організму» [9]. Наголошувала на думці, що «...справу виховання бажано поставити якнайближче до природніх нахилів дитини ...щоб виховати гармонійну людину... виховання має бути індивідуальне, пристосоване до природи дитини...» [5].

С. Русова переконувала, що «...виховання і навчання мусять відповідати законам розвитку дитини; не дитина має підлягати тим або іншим методам і засобам, а всі наші методи навчання, наші засоби виховання мають іти відповідно потребам душі, розуму дитини, потребам її організму...

треба з самого початку дивитися на дитину, як на індивідуальність, яка має свої права для розвитку і у якої ми мусимо спостерегти усі її особові риси, щоби дати їм вільний розвиток. Усі риси індивідуальності бажано знати, бажано їм дати виявитися чи в іграх, чи в відносинах з другими людьми, чи в заняттях. Усякий нахил до тієї або іншої науки, мистецтва, праці мусить бути підтриманий усіма силами; жодна крапля таланту, здібностей не має бути втрачена, бо це громадський скарб» [7].

Для реалізації першого принципу наполягала на створенні у дитячих садках найкращих умов для життєдіяльності дітей, атмосфери ласки, добра, родинного затишку, на необхідності побудови навчально-виховного процесу на принципах природовідповідності, народності, впровадженні демократичних, гуманістичних засад.

Гуманістична спрямованість педагогічних поглядів С. Русової полягає у глибокій любові до дітей, ставленні до них з необхідною увагою і пошаною, зважанні на їхні інтереси, бажання, прагненні до виховання у дошкільнят поваги до людей, співчуття ближньому.

Водночас у педагогічному доробку С. Русової домінуючою є думка про те, що навчання і виховання у кожного народу повинні бути рідномовним й вестися в національному дусі. «Кожний дитячий садок – це є перша найрідніша школа для дитини, національна школа, в якій пробуджується її національна і громадська свідомість. Кожна учителька дошкільної установи має це добре пам'ятати і вносити в своє виховання найбільш національно-патріотичного елемента. ...Уся хата дитячого садка з її окрасою має казати, що ти українець, ти українка, навкруги тебе рідна твоя земля Україна, рідний тобі народ, ти мусиш знати свій край, знати, що твій народ утворив багато гарного, вічно прекрасного» [8].

Педагог орієнтувалася на традиційно-народні засади виховання: на національну психологію, світобачення, народні звичаї і обряди. У педагогічній спадщині С. Русової гучно лунає заклик до виховання у дітей любові до рідного народу, рідного краю, поваги до традицій інших народів, формування загальнолюдських цінностей. «Діти! Любіть! Любіть свою рідну

хату, свою школу, свій нарід, усе людство. Ця любов допоможе вам неодноразово перенести, неодноразово здобути!» [5].

Особливого значення С. Ф. Русова надавала рідній мові як могутньому засобу загального розвитку дитини. Вона розглядала рідне слово, як джерело неповторного, національного світобачення, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності, зокрема, специфіка її художньо-образного осмислення. «...Справжнє виховання починається не з школи, а далеко раніш, трохи не з перших часів життя. Велике значення має усе те, що впливає на почуття маленької дитинки, й те перше слово та мова, яка западає до її вуха з початку життя – стає їй назавжди рідною, улюбленою мовою, а разом з мовою дитина дістає природний міцний зв'язок з своїм рідним людом. ...Дитина, яка мусить вирости на користь своєму народові – має знати мову його й на ній висловлювати свої думки, свої мрії й почуття» [3].

Виключно важливого значення у вихованні дитини С. Русова надавала фольклору: казкам, легендам, приказкам, загадкам, тощо. «В наших дошкільних установах мусить панувати мова – в формі розвитку дитячої мови, як виразу власної думки, власної уяви дитини; в формі оповідань народного фольклору; в формі загадок, драматизацій, виучування віршів» [9].

С. Русова переконувала, що використання в освітньому процесі дошкільного закладу українських народних казок сприяє вихованню у дітей любові до рідного народу і краю, формуванню здатності орієнтуватися у навколишньому світі, людських взаєминах, розвитку емоційно-почуттєвої сфери. У цьому контексті заслуговує на увагу стаття «В оборону казки» (1913 р.) [2], в якій педагог виступила на захист казки, рекомендувала широко використовувати її в роботі з дошкільниками, високо її оцінила як надзвичайно важливий виховний засіб, що відповідає природі дитини, її інтересам і прагненням. Вона вимогливо підходила до відбору казок, рекомендувала використовувати в першу чергу українські народні казки («Кривенька качечка», «Лисичка, Котик та Півень», «Лисичка сестричка та вовк панібрат», «Колобок», «Вовк, собака та кіт», «Коза мати », «Три брати»,

«Рукавичка», «Івасик Телесик», «Цап та баран», «Дідова дочка», «Царівна жаба», «Солом'яний бичок» та інші).

Необхідність і важливість створення української дитячої літератури – головна ідея статті С. Русової «Українські дитячі книжки» (1913 р.) [10]. У цій статті педагог дала високу оцінку українській дитячій книзі, її ролі у поширенні національної культури, у становленні світогляду підростаючого покоління, вихованні любові до рідного народу та рідного краю. Українська дитяча література, як зазначає С. Русова, створює чудову атмосферу рідного слова, рідної краси. Тому вона надзвичайно потрібна, корисна, вимагає творчої, наполегливої праці митців художнього слова, глибокого осмислення історії України, правдивого опису життя народу.

Цінними засобами національного дошкільного виховання С. Русова вважала українське мистецтво та культуру: пісні, орнамент, архітектуру. В роботі з дітьми педагог радила використовувати як дитячий репертуар, так і пісні для дорослих, які характеризуються простотою музики і змісту, доступні для сприймання дітьми. Пісню мають виконувати як вихователь, так і самі під час ігор, інсценування казок та ін.

Особливої уваги, на її думку, заслуговує і художнє мистецтво. Українські витинанки, кераміка, орнамент приваблюють дітей гармонією ліній, форм, надихають на творчість, викликають бажання іти, малювати, ліпити, будувати. С. Русова радила оформлювати приміщення дитячих садків у національному стилі, щоб наближати садок до сімейного затишку, щоб дитина почувалася радісно, звично серед знайомих речей. Особливо цінними вона вважала народні іграшки. В іграшках душа народу, його життя, мораль, розуміння світу прекрасного та світу дитинства.

С. Русова закликала до створення національних дошкільних закладів, до виховання дітей на традиціях українського народу, його здобутках, історії, культурі. Вона наголошувала на необхідності «... українськими засобами провести найкращі сучасні педагогічні ідеали, виховати розумну працюючу дитину, не одірвану від свого рідного народу, а навпаки зв'язану з ним пошаною до усього свого, знанням усього того, серед чого вона

виростає» [7].

Значущими у цьому сенсі є такі її думки: «Національне виховання є певний ґрунт в справі зміцнення моральних сил дитини і оновлення, відродження душі народу. Національне виховання виробляє у людини не подвійну хистку моральність, а міцну, суцільну особу. ... після правдивого національного виховання дитина звикає кохатися в народних скарбницях і шукатиме цих культурних скарбів і у других народів: кохаючи свою національну культуру, дитина поважатиме і другі нації і цікавитиметься їх життям. ...воно [національне виховання] дає кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові, оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу; воно через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до других народів і тим приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями» [6].

Отже, концепти національно зорієнтованої моделі дошкільного виховання, обґрунтовані С. Русовою, суголосні основним положенням «Базового компонента дошкільної освіти» на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Рецепція її педагогічних ідей щодо українського дошкільня відповідає вимогам сьогодення і знайшла відображення в сучасній «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», яка націлює нас на народознавчі аспекти в роботі, гуманістичні засади спілкування, врахування індивідуальності кожної дитини, запровадження принципів культуровідповідності й інтеркультурності в освітній процес закладів дошкільної освіти.

Список використаних джерел:

1. Джус О. В. Життя і творчість Софії Федорівни Русової (1856-1940): науково-методичний посібник / О. В. Джус. Івано-Франківськ: НАІР. 2016. 216 с.
2. Русова С. В оборону казки. Світло. 1913. Кн. 7 (март). С. 3–8.
3. Русова С. Вступна стаття у збірнику «Дзелень-бом!»: Збірник

віршів для дітей дошкільного віку, складений слухачками-українками Київського Фребелівського Педагогічного Інституту. Катеринослав, 2-ге вид., 1917.

4. Русова С. Ф. Дитячий сад на національному ґрунті. Світло. 1910. № 3. С. 44–54.

5. Русова С. Дошкільне виховання. Світло. 1913. Кн. 1. С. 20–26. ; Кн. 2. С. 42–49; Кн. 3. С. 7–14.

6. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання. Світло. 1913. Кн. 5. С. 15–22.

7. Русова С. Педагогічні основи нової школи. Український сурмач. 1923. Ч. 51. С. 2–3 ; Ч. 53. С. 2–3.

8. Русова С. Роль жінки у дошкільному вихованні. Рідна школа. 1936. № 6. С. 84–86.

9. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. Прага : Укр. Громад. Вид. фонд «Сіяч», 1924. 125 с.

10. Русова С. Українські дитячі книжки. Світло. 1913. Кн. 4. С. 43–47.

ГРИГОРЕНКО Вікторія Євгеніївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

КРАВЧУК Алла Олександрівна,

здобувачка I курсу магістратури,

факультет педагогіки і психології,

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

(м. Київ, Україна)

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Протягом останніх років світ наймовірніше зміниться і продовжує далі

змінюватися надзвичайно швидким темпом. Зміни в суспільстві мають безпосередній вплив і на формування людини нового тисячоліття. Значну роль у розв'язанні культурно-освітніх проблем сьогодення відводять на естетичний розвиток людини, культури її мислення.

Дослідження даної проблеми і шляхи її вирішення можна віднайти у науково-педагогічній спадщині видатного українського педагога Софії Русової, яка у своїх працях приділяла значну увагу естетичному вихованню підростаючого покоління.

Основним завданням естетичного виховання на думку С. Русової було «розвинути свідомість, смак естетичний до найкращого приймання художніх вражень» [2, С. 230], «розвинути почуття краси, вимоги гармонії і в житті, і в душі своїй, і в творах майстрів, і в наших власних творах і вчинках» [2, С. 192.]. Одними з найважливіших засобів естетичного розвитку вважала – художню працю дітей, малювання, ліплення, вирізання з паперу та дерева.

Вчена була прихильником діяльнісного підходу до викладання образотворчого мистецтва. На її думку, естетичне виховання потребувало задоволення, враження від певної діяльності, тільки така праця могла значно підносити настрій дітей, захоплювати їх, і цим давати можливість розвивати власну творчість.

Відмінною особливістю педагогічної концепції С. Русової було органічне поєднання естетичного і морального як взаємообумовлюючих компонентів виховного процесу. Важливого значення у зв'язку з цим в процесі морального становлення особистості дитини науковець надавала живому спілкуванню з природою, естетичним враженням, якими б збагачувалася духовна природа особистості під час такого спілкування. Дослідниця зазначала, що «коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, вона впливає на її настрій, надихає на добру поведінку як серед природи, так і в людському колективі» [1, С. 124].

Джерело естетичних впливів на дитину – це природа в усій її

неповторній красі: «в квітках, метеликах, у красі дерева і листя, у співах пташок, у грі світла на воді, в кольорах зорі, у красі далеких краєвидів» [2, С. 231]. Роль педагога зводиться до того, щоб увага дітей була на все це звернена. Вони повинні переживати красу природи за всякої пори року.

Крім сприймання естетичного у навколишній дійсності педагогу необхідно навчити дітей відчувати естетику і у творах мистецтва, оскільки діти самостійно не доходять до значного розвитку естетичного смаку, він вимагає виховання. С. Русова вважає, що треба у дітей виховувати естетичне судження, можна розбирати з ними твір (малюнок), розмовляти з ними та привчати їх звертати увагу на естетичні елементи – кольори, перспективу, освітлення, правдиву подібність до природи та різницю між нею та мистецтвом. «Це збагачує душу дитини враженнями правди, краси і захоплює її уяву; в душі складається глибоке почуття, бажання і в своєму всьому поведженні здійснювати теж тільки красу» [2, С. 231].

Педагог С. Русова закликає на заняттях широко застосовувати матеріал, який поширений у краї, де проживає дитина та яким люди цієї місцевості здавна користувались для своїх потреб. Такими матеріалами, на її думку, є крейда, глина, кора різних дерев, мох, льон, камінці тощо.

Також учена рекомендує знайомити молоде покоління саме з національним мистецтвом: «Естетичне виховання не може бути не національним» [2, С. 85]. На думку С. Русової, ті елементи культури, які дитина може зрозуміти, а згодом відобразити у своїй практичній і творчій діяльності, мають найбільший виховний та естетичний вплив.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що творча спадщина С. Русової, залишається дієвою та актуальною у сучасному світі. Великого значення видатна українка, педагог надавала навчанню дітей естетичного виховання через образотворче мистецтво, художню працю, навколишню природу, які вона розглядала як своєрідне духовне середовище, у якому формуються світогляд, національна самосвідомість, естетичні ідеали,

моральні цінності, патріотичні та трудові якості особистості.

Список використаних джерел:

1. Ніколенко Л. Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я. Ф. Чепіги: Дис...канд.пед.наук: 13.00.01 / Ніколенко Лідія Тимофіївна; Центральний ін.-т післядипломної педагогічної освіти. - К., - 2000. - 201 с.

2. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Книга перша / С. Ф. Русова. – К.: Либідь, 1997. – 269 с.

ГРИШКО Ольга Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної освіти,

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

КЛЕВАКА Леся Петрівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри психології та педагогіки

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія

Кондратюка»

(м. Полтава, Україна)

РОЛЬ ЖІНКИ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

У рамках процесу глобалізації країн усього світу науковці все більше усвідомлюють значущість і цінність сім'ї та сімейного виховання, а особливо роль у цьому процесі жінки-матері. Софію Федорівну Русову теж глибоко хвилювало це жіноче питання. З молодих літ вона обстоювала ідею про важливу роль жінки у всебічному вихованні дитини, її значення в

загальнокультурному житті країни.

Мама, матуся, матінка, мамочка.... Скільки емоцій, відчуттів виникає в кожного, хто почує це слово. Найдорожча в світі людина – це мама. Вона завжди поруч своєї дитини. Вона дарує життя, вчить усіх життєвих почуттів, оберігає від негараздів, допомагає у всьому, переживає, підтримує, піклується та спостерігає.

Концептуальним у педагогічній і науковій діяльності Софії Русової є положення про те, що «родинне виховання найкраще, бо в його основі – ласка матері» [2]. Щодо материнської ласки та жертвовної материнської любові Софія Федорівна, писала: «Без неї (матері), без її ласки холодно, страшно було б жити, й ніяка школа, ніякі дитячі садки або дитячі захистки не дадуть дитині того добра, добра святого, любові й ласки, не розбудять в дітях почуття правди й любові, як щире виховання свідомої матері» [4, С. 61].

До молодій матері С. Ф. Русова висловлювала вимоги щодо її грамотності, знання психології дитини, усвідомлення ролі материнства. Як глибокий знавець психології, Софія Русова особливого значення надавала материнському інстинкту, підкреслюючи, що мати інший раз і без наукової підготовки, одним інстинктом вмiє читати дитячу душу й добре розуміти її [1].

«Жінка самою природою призначена бути матір'ю, в материнстві розквітчуються найкращі скарби її розуму, волі, серця. ...ніколи не забувайте, що кожна жінка перш усього – майбутня мати. ...батько дає життя, мати викохує се життя, уся йому належить, вона має право, щоб громадянство її захищало, як матір, щоб чоловік шанував в ній матір» [3].

Враховуючи знання психології Софія Русова виводить закон любові до дитини: «дитяча душа потребує ласки, симпатії, любові і не загальної, а персональної; кожна дитина потребує, щоб хтось любив її більше за всіх; вона не може нормально розвиватися без материнської любові і ласки...» [6].

«Глибока освіта потрібна передусім матерям, щоб вони могли

усвідомити собі свої обов'язки та бути товаришем для сина і дочки. Знання допоможе кожній жінці ясно усвідомити собі вартість патріотизму для себе і молоді. Патріотизм стане для них не пустим словом, не інстинктовим первісним почуттям, а яким світоглядом, кермом для усієї моральної поведінки. Знання, ідеологічне вироблення матері відіб'ється на дітях, з'єднає їх на одному певному шляху, визволить народ з усяких недостойних його ланцюгів: темноти, неправди і духової неволі. Шляхом знання, широкої освіти мусять іти всі українки, щоб виконати це велике завдання. І це завдання з'єднає матір із сином, батька з донею» [5, С. 7].

Мама – єдина в світі людина, чиє життя до останнього подиху присвячене дітям. Світла і щира усмішка, дбайливі руки і ніжний погляд є втіленням найбільш чистої та безкорисливої любові. Вона є вірним другом, надійною опорою, щирим порадником, берегинею життя і клопіткою вчителькою.

Список використаних джерел:

1. Джус О. В. Життя і творчість Софії Федорівни Русової (1856-1940): науково-методичний посібник. Івано-Франківськ: НАІР. 2016. 216 с.
2. Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 24–26 березня 2016 р. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 150 с.
3. Русова С. Мати в поезії Шевченка. Вибрані педагогічні твори / упоряд., передм., комент. О. В. Проскура. К. : Освіта, 1996. 304 с.
4. Русова С. Мати в поезії Шевченка. Світло. 1996. № 2. С. 60-61.
5. Русова С. Чи потрібна жінкам освіта? Громадянка. 1938. Ч. 6. С. 7.
6. Ткачова Ю. Г. Проблема формування готовності до материнства у вітчизняній педагогічній науці. Науковий вісник Донбасу. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_14

ЗАЙЧЕНКО Іван Васильвич,

доктор педагогічних наук, професор,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж імені Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПРО ДЕЯКІ ФІЛОСОФСЬКІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ СОФІЇ РУСОВОЇ

У педагогічній концептосфері С. Русової органічно й творчо відобразилися різні філософські вчення (напрямки), які слугують методологією різних наук, у тому числі й педагогіки: екзистенціалізм, біхевіоризм, прагматизм і неопрагматизм, позитивізм і неопозитивізм, томізм і неотомізм, діалектичний матеріалізм та інші.

Екзистенціалізм (від лат. *existencia* – існування) або філософія існування, переживання людиною свого буття в світі – філософський напрям, що визначає особистість найвищою цінністю і є філософською основою індивідуалізації навчання. У творчій спадщині С. Русової відображені такі положення екзистенціалізму: кожна особистість – неповторна, унікальна, носій своєї духовності, сама створює свій світ таким, яким вона бажає його бачити. Життя, природа і інтуїція – важливі чинники, що допомагають вихованцям і їх наставникам визначати шляхи самореалізації особистості. Потрібно допомагати особистості самовиразитися як природній індивідуальності. Мета школи полягає в тому, щоб навчити учнів “творити себе як особистість, навчати їх так, щоб вони створювали себе”. Педагогу належить своєрідна й основна роль у цьому. Він зобов’язаний піклуватися про створення такої атмосфери, яка б сприяла процесу формування, розвитку й самовираження особистості.

Однак, на відміну від екзистенціалістів С. Русова не відкидає дидактичних засобів – навчальних планів, програм, підручників і навчальних посібників (навіть сама їх створює – Буквар, підручники з географії,

французької мови тощо), відзначає необхідність пошуку нових методів, форм і засобів навчання й виховання, особливого значення надає педагогічній теорії і практиці, завданням і можливостям виховання.

С. Русова відзначала, що провідну роль у формуванні особистості в цілому, її моральних, естетичних, фізичних і трудових характеристик і якостей відіграє розум, а не почуття й віра, як це стверджували екзистенціалісти. Розумовому вихованню учнів С. Русова надавала першочергового значення, оскільки воно слугує основою освіти, всебічного розвитку індивіда, сприяє прогресу науки, техніки, культури, мистецтва, розвитку соціально-політичних і економічних форм життя людей.

За переконанням С. Русової, освіта дає змогу широким верствам трудящих мас прилучитися до світової цивілізації й культури, стати на шлях свідомої творчої праці. Розум викликає активну думку, пошук істини, а це є вічним і обов'язковим завданням для кожної людини і людства в цілому. Розум вимагає критики, конструктивна критика стимулює до пошуку нових знань, постійного поступу вперед на шляху до пізнання природи, суспільства, людського мислення. Ось чому майбутня українська національна школа повинна буде звернути «велику увагу на формування розуму, на дисциплінування розумових сил, не на накидання в голови учнів різноманітного знання, а на вироблення самого розуму й активної думки» [9, С. 6-7], – наголошувала вчена. Якщо екзистенціалісти вважають, що колектив шкодить самотності особистості, перетворює людину у «стадну тварину», поневолює і гнітить її «Я», то С. Русова відзначає як позитивні риси колективу, так і його недоліки у процесі виховання особистості.

С. Русова вказувала, що в колективі створюються сприятливі умови для розвитку і зміцнення кращих якостей характеру людини [10, С. 65-67]. «Нема чого казати, що об'єднана праця дитячого гуртка так само, як і спільні ігри дітей, зміцняють їх товариські взаємні відносини і утворюють найкращий осередок для їх соціального розвитку» [13, С. 52].

Не слід також забувати, підкреслювала вчена, що оточення, колектив

нерідко дають небажані наслідки виховання, утворюючи середні типи людей, нівелюючи індивідуальність, уніфікуючи характер [9, С. 32].

Творча праця «найкраще провадиться індивідуально, на самоті, коли дитина краще може сконцентрувати свої думки, дати вільний вираз своїм творчим змаганням» [9, С. 51], тож, «дитячу працю треба так провадити, щоб творча робота могла якнайкраще індивідуалізуватися, а більш механічна, щоб провадилася в спільних зусиллях класу, гуртка» [13, С. 30]. Тому необхідно «розвивати самодіяльність дитини, звичку до праці й до праці громадської» [5, С. 35], так організувати навчально-виховний процес у школі, щоб праця й навчання йшли у нерозривному зв'язку, «захоплювали дитину й давали їй радість» [Там само].

Низка положень біхевіоризму (від лат. behavior – поведінка) – психолого-педагогічної концепції технократичного виховання, під яким розуміють виховання, що ґрунтується на найновіших досягненнях науки про людину, використанні сучасних методів дослідження її інтересів, потреб, здібностей, факторів, що детермінують поведінку, а також необіхевіоризму, головна ідея якого стосовно виховання полягає в тому, що людська поведінка – керований процес, вона обумовлена певними стимулами і потребує позитивного схвалення; для виховання певної поведінки, потрібно підібрати дійові стимули і вдало їх застосувати; критерій моральності пов'язаний із системою стимулів, із схваленням чи несхваленням вчинків людини, – також знаходить своє відображення у філософському світогляді С. Русової. Аналіз її творів показує, що в них відображені найновіші тогочасні досягнення наук про людину, природу, суспільство, людське мислення. У її працях знаходимо аналіз ідей і поглядів багатьох філософів, психологів, педагогів, соціологів, вчених у галузі природничих наук, медицини, біології, фізіології, анатомії та інших наук (Берген, Біне, Бехтерев, Болдвін, Гербарт, Гете, Гросс, Дарвін, Декролі, Дверондо, Джеймс, Дуглас, Ернст, Руссо, Жіру, Кершенштейнер, Крепелін, Лабзін, Лейбніц, Лесгафт, Ліпс, Локк, Літре, Лютер, Монтессорі, Мейман, Наторп, Кей, Ломброзо, Песталоцці, Рибо, Романес, Рума, Скойтен,

Спенсер, Холл, Сьюллі, Фере, Фребель, Чемберлен, Шнейдер, Штерн та ін.), а також посилання на їхні твори для підтвердження власних думок.

Прагматизм (від грецького «прагма» – діло), філософсько-педагогічний напрям, передбачає зближення виховання з життям, досягнення мети виховання в практичній діяльності. Засновником прагматичної педагогіки, вважається американський філософ і педагог Дж. Дьюї (1859-1952).

С. Русовій близькі наступні положення цієї системи: школа не повинна бути відірвана від життя, навчання – від виховання. В навчально-виховному процесі необхідно спиратися на власну активність учнів, розвивати її і стимулювати. Виховання й навчання здійснюються не в теоретичних формах (у С. Русової – і в теоретичних, і в практичних), а в процесі виконання конкретних практичних дій, де діти не тільки пізнають світ, але й навчаються працювати, разом долати труднощі. Така школа може виховувати людей, добре пристосованих до життя. У своїх педагогічних працях Дж. Дьюї, критикуючи стару, схоластичну школу, висунув низку важливих принципів навчання й виховання: розвиток активності дітей, пробудження інтересу як мотиву навчання дитини та ін., які також схвально оцінювала й С. Русова.

Однак, не всі положення прагматизму були сприйняті С. Русовою. Так, визначаючи мету виховання, Дж. Дьюї зводив її до забезпечення «самовияву даних дитині від народження інстинктів і нахилів», розглядаючи питання морального виховання, стверджував, що людина не повинна керуватись у своїй поведінці якими-небудь заздалегідь сформульованими принципами і правилами, а вести себе так, як диктує їй дана ситуація і визначена мета.

Не заперечуючи положень Дж. Дьюї, В. Бехтерева, М. Дугаля, В. Лая та інших учених про роль інстинктів у формуванні особистості людини, С. Русова все ж відзначає, що «в інстинктах справді виявляється все життя дитини, її первісні нахили, і це примушує кожного виховничого як найкраще ознайомитися з тим, які саме інстинкти перемагають у його вихованця» [13, С. 26]. «Свобідне групове виховання має поволі виховувати свободу мислі, свободу душі бо в цьому і є духовна величність людини, тільки вони дають

життю вартість і красу, і завданням людини є досягнути перш-за-все свободу над самим собою, щоб опанувати свої інстинкти, свої імпульси, емоції так, щоб межі ними і розумом панувала повна гармонія, повний так сказати б порядок, рівновага в духовому життю кожної людини» [6, С. 112]. «Так само перший шлях до виховання морального – це найближче ознайомлення з питомими інстинктами дитини, як на них треба спиратися, сприяти розвиткові деяких із них, припиняти розвиток інших, як шкідливих чи для приватного, чи громадського життя. Треба знати, як ці питомі нахили впливають на весь розвиток дитини і вміти ними керувати» [13, С. 18]. Серед інстинктів, які потрібно розвивати, С. Русова називала інстинкт переймання («джерело безмежного задоволення фізичного, інтелектуального, естетичного і етичного» – Й. Герbart) [13, С. 20], симпатії, боротьби («інстинкт боротьби в своєму здоровому розвитку це сила, можливість перемогти усякі перешкоди, аби тільки виховання навчало дитину добре вибирати знаряддя до боротьби і не обертати своїх інстинктивних здібностей на недостойну мету» [13, С. 22]), цікавості, творчий інстинкт.

Глибоко усвідомлюючи «своє філософське розуміння завдань життя взагалі і свого часу особливо» [4, С. 11], С. Русова вбачала мету виховання в тому, щоб «допомогти вільній еволюції духовних і фізичних сил дитини» [4, С. 9], високо піднести «культ особи, яка вільно виявляє усі свої творчі сили» [4, С. 115], «виробити людину з широким розумінням своїх громадянських обов'язків, з незалежним, високо розвинутим розумом, братерським почуттям до усіх людей, людину, здатну до роботи, таку людину, яка ніде, ні при яких обставинах не загине морально і фізично й проведе в життя свою незалежну думку» [5, С. 37].

У спадщині С. Русової достатньо чітко виявляються ідеї позитивізму й неопозитивізму. Видатні фізики, хіміки, математики, що дотримувалися позицій неопозитивізму, які намагалися по-філософськи осмислити наукові досягнення, виявили великий вплив на перебудову змісту природничо-математичної освіти в 60–70-х роках ХХ століття, надаючи перевагу

експериментальним методам пізнання і головне «не знанням, а методам їх надбання». На думку неопозитивістів, виховання повинно бути позбавлене світоглядних ідей, бо соціальне життя в умовах НТР потребує «раціонального мислення», а не ідеології. Головну увагу потрібно приділяти розвитку інтелекту, а завдання виховання – формувати раціонально мислячу людину, розвивати людське «Я». Гуманізація системи виховання – головний засіб утвердження в усіх сферах життя суспільної справедливості як найвищого принципу відносин між людьми. Педагогіка неопозитивізму має багато плідних ідей. Її вплив відчувається й нині у перебудові виховних систем багатьох країн світу, у тому числі й в Україні.

Однак, не всі позиції позитивістів і неопозитивістів поділяла С. Русова. Високо оцінюючи ідеї експериментальної педагогіки, реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX ст., яка була представлена різними концепціями навчання й виховання: педагогіка позитивізму (Г. Спенсер); теорія «вільного виховання» (Е. Кей, Ф. Гансберг, Л. Гурлітт, Г. Шаррельман, П. Лакомб, М. Монтессорі); експериментальна педагогіка (Е. Мейман, Е. Торндайк); педагогіка дії (В. А. Лай); педагогіка прагматизму (Дж. Дьюї); теорія «трудової школи» і «громадянського виховання» (Г. Кершенштейнер, Ж. Бетьє, Г. Гаудінг, К. Вудвурд); педологія (Е. Торндайк, С. Холл, А. Біне); теорія «нового виховання» і «нових шкіл» (С. Редді, Е. Демолен, А. Фер'єр, Г. Літц); педагогіка культури (В. Дільтей), вона все ж вважала, що у педагогічному процесі важливим є як набуття системи наукових знань учнями, так і форми, методи й засоби їх набуття.

Глибоко проаналізувавши ці й інші концепції освіти, відзначивши їх позитивні моменти й недоліки, С. Русова при розробці власного підходу до проблеми визначення змісту освіти й методів навчання й виховання в національній школі України намагалася творчо використовувати все цінне, корисне, передове й прогресивне, що було в них і уникнути тіньових сторін.

Вчена дотримувалася принципового положення про те, що зміст освіти – це система наукових знань про природу, людину і суспільство,

спрямованих на підготовку інтелектуально розвиненої особистості; зміст освіти, зумовлений метою і завданням виховання такої особистості, повинен забезпечувати тісний зв'язок навчання з життям, теорії з практикою, ґрунтуватися на національній основі, відображаючи специфіку й особливості економічних, соціально-політичних, філософських, культурних, національних та інших чинників, знаходячи свій вияв у навчанні рідною мовою, вивченні національної культури, історії, літератури, мистецтва, побуту і звичаїв свого народу. Разом з тим, зміст освіти в українській національній школі повинен забезпечувати глибокі і всебічні знання про наукові, культурні, технічні та інші здобутки усіх народів світу. Навчальний матеріал повинен бути доступним для учнів даної вікової категорії, відповідати рівневі їх розвитку, забезпечувати свідоме й активне засвоєння учнями знань, умінь і навичок, формування наукового світогляду, кращих морально-естетичних і духовних якостей. При цьому має бути система відповідних науково обґрунтованих, перевірених практикою ефективних методів навчання й виховання. Крім того, у педагогічному процесі важливе місце займають проблеми формування світогляду учнів – як системи наукових, філософських, соціально-політичних, економічних, морально-естетичних, культурних, релігійних та інших знань, поглядів і переконань про природу, суспільство і людину. Оскільки процес формування світогляду розпочинається із засвоєння наукових знань та знань про норми й правила поведінки, то С. Русова й загострила свою увагу саме на аналізові цих сторін, підкреслюючи: «Треба направляти, напучувати дитину до різних джерел знання, щоб вона безпосередньо в них брала, черпала, що схоче, що її приваблює, складаючи потроху свій власний світогляд» [4, С. 10]. Цілеспрямоване й послідовне формування світогляду найефективніше здійснюється в процесі засвоєння навчальних предметів, кожен з яких зокрема, і всі вони в комплексі вносять певний внесок у цю справу, тож вчена й намагалася визначити принципи і обсяги побудови змісту освіти в майбутній українській національній школі та ефективні шляхи й методи його

реалізації. С. Русова наголошувала, що в Україні має бути створена така школа, яка б, ґрунтуючись на принципах гуманізму, демократизму, народності, природовідповідності, культуровідповідності, пріоритету загальнолюдських цінностей, використовуючи нові методи навчання і виховання, «давала суцільне виховання» [8, С. 3-4], забезпечувала всебічний розвиток природних творчих задатків і здібностей кожної дитини, допомагала б кожній молодій людині стати на шлях самостійної, творчої, чесної праці; школи, яка б справді відповідала інтересам кожної дитини і всього українського народу.

У творчій спадщині С. Русової простежуються також елементи педагогіки неотомізму, яка утверджує виховання загальнолюдських чеснот: доброти, гуманізму, чесності, любові, самопожертви і т. п., як невід'ємної складової морального виховання. (Неотомізм – релігійне філософське вчення, що отримало свою назву від імені католицького богослова Фоми Аквінського (Томаса Аквіната, 1225-1274), який з метою зміцнення впливу церкви на людей визнавав розум як засіб, необхідний для доведення релігійних догм. Неотомісти визнають існування об'єктивної реальності, але вважають її залежною від волі Бога.).

С. Русова відстоювала необхідність ознайомлення молоді з релігією, оскільки це дуже корисно для виховання високих моральних і естетичних почуттів. Але, як би не здійснювалося релігійне виховання, воно не повинно бути догматичним, а вестися в щирих, інтимних бесідах «без усякої штучної, замуштрованої афектації, щоб слова любові і правди Христової науки глибоко западали в молоді душі» [8, С. 13]. Релігійне виховання повинно починатися з ознайомлення з релігійних оповідань, почерпнутих з Біблії і Євангелія, але оповідання ці потрібно добирати ретельно, з великою увагою і знанням справи, «щоб кожне оповідання і за змістом і формою відповідало тому ідеалові Бога, який має панувати в душах учнів і стверджуватися не лише на лекціях релігії, а цілим моральним вихованням дітей, усією атмосферою школи» [3, С. 152–153].

Спадщина С. Русової ґрунтується також на окремих положеннях діалектичного матеріалізму як філософського вчення про найбільш загальні закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення: явища об'єктивного світу і свідомості причинно-обумовлені, оскільки взаємопов'язані і взаємозалежні (принцип детермінізму), всі предмети і явища перебувають у стані руху, розвиваються й змінюються (принцип розвитку) та ін.

У філософії діалектичного матеріалізму важливе місце займають закони діалектики: переходу кількісних змін у якісні, єдності й боротьби протилежностей, заперечення заперечення. С. Русова поділяє ідеї діалектико-матеріалістичної педагогіки про те, що особистість – це об'єкт і суб'єкт суспільних відносин, а також об'єкт і суб'єкт виховання. Її розвиток детермінований зовнішніми обставинами і природною організацією людини, має історичний характер. Особистість і діяльність людини перебувають в єдності. Особистість проявляється і формується в діяльності. На людину слід дивитися «як на цілком природну, біологічну, і як на особу соціальну, частину громадянства» [4, С. 12].

Діалектико-матеріалістична педагогіка стверджувала, що провідну роль у розвитку особистості відіграє виховання, що є складним соціальним процесом. Однак, для С. Русової важливими є всі фактори, що обумовлюють становлення й формування особистості людини – спадковість, середовище, виховання, соціалізація, діяльність. І серед них важко виділити якийсь однозначно провідний, бо в одних випадках провідним є виховання, в інших спадковість, ще в інших середовище і т.д.

Як відомо, методологія – це вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності. Методологія науки характеризує компоненти дослідження – його об'єкт, предмет, завдання, сукупність дослідницьких засобів, необхідних для їх розв'язання, а також формує уявлення про структуру і послідовність розв'язання дослідницьких завдань [1, С. 22].

Педагогічна концептосфера С. Русової ґрунтується на принципах

гуманізму, демократизму, народності, природо відповідності, культуро відповідності виховання, взаємозв'язку національного й загальнолюдського, теорії і практики, логічного й історичного, індивідуалізації й колективізму, системності, об'єктивності, науковості, фундаментальності.

Захист гідності, прав і свобод дитини, створення сприятливих можливостей для її природного всебічного й гармонійного розвитку, вимоги навчання рідною мовою, рівності освіти для всіх українців, врахування в навчально-виховному процесі індивідуальних, психологічних, національних та інших особливостей дитини, впровадження нового змісту і нових прогресивних методів освіти, навчання й виховання, заперечення тілесних кар, суворой шкільної дисципліни та ін. свідчать про глибокі гуманістичні устремління С. Русової. Забезпечення принципу демократизації освіти і школи в Україні в кінці XIX – на поч. XX ст. в поглядах С. Русової передбачало послаблення жорсткого урядового утиску народних шкіл, зменшення русифікаторського впливу, створення єдиної загальноосвітньої школи, запровадження обов'язкового безкоштовного початкового навчання, оптимальне поєднання централізації з децентралізацією керівництва й управління освітніми справами, розширення сфери громадської участі у справі розбудови національної школи і системи освіти, залучення до керівництва й управління освітніми справами органів місцевого самоврядування, широких верств українських трудящих.

Національне виховання є вирішальним і найважливішим ґрунтом у справі зміцнення моральних, духовних, естетичних і національних сил народу, відродження його духовності, утвердження серед інших народів світу, бо, як показує історичний досвід, «міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще інших вичерпала в своєму вихованні свої глибокі національні скарби й національній психології дала вільний розвиток – Германія, Англія, Японія» [4, С. 12].

Ідея народності виховання є ядром педагогічної концептосфери С. Русової. Суть ідеї полягає в тому, що всі ступені освіти, все виховання

мають будуватися у відповідності з особливостями і потребами українського народу, на основі його історичного минулого, психології, культури, побуту, звичаїв, традицій, обрядів, і в першу чергу, мови.

Центральним є вимога рідної мови, як «самое законное и целесообразное орудие первоначального обучения» [11, С. 5]. «Це ж перша психологічна вимога – приймати знання на тій мові, яку я найкраще розумію, з якою зв'язана уся моя духовна істота, на якій я уже маю цілу низку уявлень, а з новими враженнями ці попередні уявлення так гарно, ясно асоціюють» [7, С. 41]. «Здавалося б, що й говорити про необхідність шкільного викладання на рідній мові – все одно, що ломитися у відкриті двері, оскільки ця вимога природня і спирається на тверді основи педагогічної науки та впливає з людських прав кожного народу» [12, С. 118], – писала вчена.

Рідна мова в усіх освітніх закладах, державних, громадських установах, повинна зайняти чільне місце. За рідну треба вважати ту мову, якою учні розмовляють у своїй родині. «На Україні рідна мова є українська; нею й мусить провадитися вся наука» [8, С. 6], – вимагала С. Русова.

Проблема рідної мови набуває у творчості С. Русової широкомасштабного плану і багатогранного змісту. В її розумінні, мова – це індивідуальний інтелектуальний процес, що нерозривно пов'язаний з загальним інтелектуальним розвитком дитини, «мова остільки зв'язана з розвитком пам'яті й уяви, що вони і розвиваються майже однаковими засобами» [13, С. 46]. Мова для С. Русової – це й універсальний засіб навчання та виховання, першооснова людського досвіду, накопичення культурних цінностей, енциклопедичності знань.

Розкриваючи основні засади і шляхи українізації школи і освіти в Україні, С. Русова наголошувала, «Підвалинами націоналізації школи бувають завше два начала: безпосередня націоналізація педагогічних засобів виховання і навчання, цебто – рідна мова викладу і зміна програми з тенденцією внести ті науки, які дають найбільш громадській національній

свідомості, – історію і географію рідного краю і народне мистецтво – музика, співи, орнаментика; друга підвалина національної школи – це єднання її з людом, бо школа вже не стоїть самітно мов острів серед села, мов відокремлена від села фортеця русифікації, пригноблення людності, – а весело одчиняє двері й вікна селянському життю; це центр освіти на селі, центр не тільки морального, а і політичного виховання, політичного не в розумінні діяльності тієї або другої партії, а політично-громадського виховання, без якого не розвиватиметься нове життя» [7, С. 6].

У книзі «Дошкільне виховання» С. Русова виділяє такі принципи виховання: «1) виховання має бути індивідуальне, пристосоване до природи дитини, 2) національне, 3) мусить відповідати соціально-культурним вимогам часу і 4) бути вільним, незалежним від тих або других урядових вимог, на ґрунті громадської організації» [4, С. 13].

«Індивідуалізація – то є перша вимога справедливого виховання, бо усі наші спостереження доводять, що діти дуже одно від одного відрізняються, хоч і межі ними є багато спільного» [4, С. 107-108], – підкреслювала С. Русова. Виховання повинно мати цілком індивідуальний характер; його засоби, методи, форми мусять відповідати індивідуальним, природним, фізичним і духовним можливостям кожної окремо взятої дитини.

Принцип індивідуалізації виховання нерозривно пов'язаний з принципом природовідповідності і народності виховання і набуває в концептосфері С. Русової методологічного значення. Завдання виховання полягає в тому, щоб «дати соціальних діячів, робітників поступу громадянського», «активних розумних діячів» [9, С. 8], а це неможливо здійснити без здійснення індивідуального підходу в процесі виховання.

Таким чином, аналіз філософського «розуміння завдань життя взагалі і свого часу особливо» С. Русової дозволяє нам, з одного боку, – глибше зрозуміти сутність її педагогічної концептосфери як цілісної системи, як сукупності інноваційних педагогічних ідей, думок, поглядів і переконань, які охоплюють величезний масив різноманітних теоретичних і практичних

соціально-педагогічних проблем освіти, навчання й виховання і відображають українську національну ідею, український характер, мають загальнолюдську цінність і творчий сенс; а з іншого, – в критичному осмисленні творчо використовуючи педагогічну спадщину і педагогічний досвід С. Русової, формувати власне розуміння нашої сутності, ідентичності, історії, культури, психології, звичаїв і обрядів, ролі і значення нашої рідної мови, а також створення української національної школи й системи освіти, утвердження незалежності й суверенітету Української держави.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогіка : підручник / І. В. Зайченко. 3-тє видання, перероблене та доповнене. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 608 с.
2. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : монографія / І.В. Зайченко. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 216 с.
3. Русова С. Дидактика: Конспект лекцій, читаних в Укр. Педагог. Інституті ім. М. Драгоманова в 1924/25 р. / Русова С. Прага: Сіяч, 1925. 190 с.
4. Русова С. Дошкільне виховання / Русова С. Катеринослав, 1918. 163 с.
5. Русова С. Ідейні підвалини школи / С. Русова // Світло. 1913. Кн. 8. С. 33-38.
6. Русова С. Моральні завдання сучасної школи / С. Русова // Рідна школа. Львів, 1938. № 7. С. 109-113.
7. Русова С. Націоналізація школи / С. Русова // Вільна українська школа. 1917. № 1. С. 3-7.
8. Русова С. Нова школа / С. Русова // Світло. 1914. Кн. 7-8. С. 3-16.
9. Русова С. Нова школа соціального виховання / С. Русова. Катеринослав-Ляйпціг: Українське видавництво в Катеринославі, 1924. 150 с.
10. Русова С. Нові методи дошкільного виховання / С. Русова. Прага: Сіяч, 1927. 112 с.
11. Русова С. Проект новой свободной школы для Украины /

С. Русова // Народный учитель. 1907. № 9. С. 5-9.

12. Русова С. Современные школьные нужды в Украине / С. Русова // Украинский вестник. 1906. № 2. С. 115-122.

13. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова. Прага: Український громадський видавничий фонд, 1924., 124 с.

ЗИМАКОВА Лілія Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

МАНЖЕЛІЙ Наталія Михайлівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

(м. Полтава, Україна)

МОВНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАСАДАХ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОЇ СПАДЩИНИ СОФІЇ РУСОВОЇ

Проблема мовної соціалізації широко обговорюється вітчизняним суспільством, оскільки для багатьох громадян нашої країни гостро постає питання мовної ідентифікації. У працях С. Русової є чимало фактичного матеріалу, який співзвучний сьогоденним поглядам і вимагає вивчення. Сама біографія видатного педагога стала прикладом і підґрунтям відстоювання нею у суспільстві мовної толерантності, відданості україномовному вихованню майбутніх громадян нашої держави.

Мовна ситуація за часів царської України була вкрай непроста – йшло жорстке засилля російської мови в усі заклади освіти, тому С. Русова відстоювала право української дитини отримувати освіту рідною мовою, називаючи це найприроднішим шляхом здобуття соціального досвіду.

Після набуття Україною незалежності здавалося, що в мовній політиці стало все зрозуміло: в Україні – україномовні освітні заклади. Але

зрусифіковане суспільство за часів радянської політики білінгвізму в 70-80-роки ХХ ст. і досі гостро сприймає питання україномовного спілкування. Боротьба за право української мови панувати в освітніх закладах триває й досі. Вчення С. Русової відстоюють ідею створення україномовного дитячого садка.

Теоретичні аспекти мовної соціалізації викладені у лінгводидактичній спадщині С. Русової, а саме у працях «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Нові методи дошкільного виховання», «Нова школа», «Нова школа соціального виховання» тощо.

Сучасними завданнями соціалізації є забезпечення рівних можливостей для всіх дітей в оволодінні надбаннями культури та створення умов для виявлення та розвитку творчої обдарованості дитини. Лінгводидактична спадщина С. Русової пронизана педагогічними ідеями та шляхами їх реалізації. Вона вперше в Україні розробила методичні засади навчання, які охоплюють усі сторони мовленнєвого розвитку дітей та сформувала концепцію навчання дітей рідної української мови в дитячому садку.

Методологічними засадами цієї концепції є розуміння дитини як біосоціальної істоти. Дитина – це продукт вроджених, спадкових, родинних та соціальних явищ, які впливають і на розвиток мовлення. Тож ефективність навчання дітей рідної мови залежить від того, наскільки педагог враховує вроджені й спадкові мовленнєві якості, нахили, здібності (мозкові мовні центри, будова мовленнєвого апарату) та від відповідних соціальних умов для опанування дитиною рідної мови. У педагогічних роздумах Софія Федорівна акцентує на ролі соціального оточення у засвоєнні мови людиною. Саме під час розвитку в дитини виникають соціальні інстинкти, що дозволяють засвоювати «хатню мову» (мову батьків), мову однолітків та товаришів, інших оточуючих людей – дитина переймає соціальний досвід, у неї формуються уміння і навички спілкування, тобто проходить її первинна соціалізація.

Доведено, що дошкільний вік є сензитивним періодом для розвитку

мовлення, тобто організоване навчання дітей рідної мови та грамоти починають ще до школи, в дитячому садку, про що переконливо говорила Софії Федорівни на початку ХХ століття.

Теоретичне обґрунтування С. Русовою місця й ролі рідної мови в житті дитини, родини, навчально-виховному процесі дитячого садка та школи є концептуальним і сьогодні, коли ми формуємо національну систему освіти в Україні. Навчання дітей за підручниками, написаними рідною мовою, панування в навчально-виховних закладах рідного поетичного слова, національного мистецтва, літератури, культури, фольклору, традицій, зразкової літературної мови педагогів – усе це є ґрунтом для створення в Україні справжніх національних родинних дошкільних закладів, про які мріяла Софія Федорівна Русова.

На основі засвоєної рідної мови, підкреслювала вчена, з чотирьох-п'яти років доцільно навчати дітей другої, завдяки чому вони з раннього дитинства залучаються до загальнолюдських цінностей. Це стало корисною методичною порадою і вказівкою у навчанні дітей з іншомовних родин української мови.

Розроблені С. Русовою засоби, методи і прийоми, форми навчально-мовленнєвої діяльності та напрями розвитку мовлення в українському дитячому садку представляють, на нашу думку, струнку лінгводидактичну систему. Найважливіші засоби розвитку мовлення дітей, з погляду педагога, – докільця, мистецтво, художня література, національні свята, український фольклор, драматизація. Як методи навчання дітей рідної мови Софія Федорівна рекомендувала використовувати спостереження, екскурсії, розглядання картин та обговорення їх змісту, розповіді за малюнками, читання оповідань, заучування віршів, переказ художніх творів, бесіди, ігри-драматизації, розповідання казок, вправи та ігри. Провідними прийомами розвитку мовлення дошкільнят у спадщині Софії Федорівни Русової є переймання (наслідування), взірць мовлення дорослих, запитання, зіставлення. Обов'язковою формою навчання рідної мови в громадському

дитячому садку мають бути «предметові» та «річкові лекції» – заняття.

На основі ґрунтовного аналізу зарубіжного досвіду та наукових праць відомих учених різних країн у галузі становлення й розвитку мовлення дітей педагог визначає шляхи для «найкращого розвитку мови дітей». Зокрема вона радить: стежити за правильною вимовою; навчати гарним ритмічним віршам; давати дітям розмовляти вільно, на цікаві для них теми; стимулювати дітей до складання самостійних творів, невеликих оповідань; переповідати найкращі художні твори, які б «захоплювали їх своїм змістом і художньою формою, мовою»; проводити «річкові лекції» та «лекційно-номенклатури», користуючись засобами системи М. Монтесорі.

Отже, Софія Федорівна Русова великого значення надавала мовній соціалізації дитини дошкільного віку і з цією метою розробила струнку лінгводидактичну концепцію, яка актуальна й до нині.

Список використаних джерел:

1. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник. К.: ВД «Слово», 2015.
2. Русова Софія Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. К.: Либідь, 1997. 272 с.
3. Русова Софія Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.2 / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. К.: Либідь, 1997. 320 с.
4. Русова С. справа народної освіти на Україні. Світло. 1911. №1. с.52-56.

ІЩЕНКО Людмила Валентинівна,

*доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри психології та педагогіки розвитку дитини,*

ЖУРАВКО Тетяна Валеріївна,

*викладач-стажист,
кафедри психології та педагогіки розвитку дитини,*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

(м. Умань, Україна)

ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ СОФІЇ РУСОВОЇ

Актуальність дослідження визначається концептуальними положеннями розбудови національної системи дошкільного виховання, зокрема мовної освіти найменших громадян України, їх мовленнєвого розвитку, вихованням у дітей свідомого ставлення до мовних традицій, до мови як національної культурної цінності. Успішному розв'язанню цих завдань сприятиме оптимальне поєднання в освітньому процесі закладу дошкільного освіти класичної педагогічної спадщини і сучасних досягнень наукової думки. Таким класичним золотим фондом дошкільної галузі вітчизняної лінгводидактики є педагогічна концепція навчання дітей рідної мови в українському дитячому садку С. Ф. Русової.

Полум'яна патріотка України, організатор першого в Україні національного дитячого садка, автор концепцій національної системи освіти, національної школи та національного дошкільного виховання Софія Федорівна Русова розробила фундаментальні теоретико-методологічні проблеми мовної освіти найменших громадян України: співвідношення біологічного й соціального в мовленнєвому розвитку дитини; мету, зміст, завдання, засоби, форми, методи і прийоми навчання дітей рідної мови в українському дитячому садку; визначила місце українського фольклору, народних традицій, свят, кращих художніх творів українських письменників

у мовленнєвому розвитку дітей, її ідеї співзвучні з провідними принципами реформування освіти в Україні та провідними положеннями державної політики мовної освіти громадян України.

Вивчення науково-педагогічної спадщини С. Русової було започатковано в Україні тільки в 90-х роках ХХ століття (Г. Дацюк, Н. Копиленко, О. Проскура). Упродовж 1991-1997 років на сторінках українських часописів періодично публікувалася низка статей, що висвітлювали педагогічні погляди вченої (А. Богуш, В. Вербицький, М. Зваричевська, О. Лахтадир, М. Мельничук, Н. Навальна, З. Нагачевська, І. Пінчук, Д. Чередниченко, О. Проскура, О. Сухомлинська, Т. Садова, Є. Сявавко та ін.).

Досить докладно з фаховою обізнаністю в її роботах дається характеристика біологічного ґрунту, вродженого матеріального субстрату для опанування мови дитиною. Дитина родиться з готовим вже знаряддям для того, зауважує автор, щоб голосно говорити – «має язик, вуста, горлянку, легені» [3, С. 103]. Натомість не має її майже до кінця першого року, бо «мова – це не тільки звуковий вияв, а процес розумовий, який поволі розвивається у дитини, в залежності від її інтелектуального розвитку» [3, С. 43-44].

У цих судженнях ученої бачимо взаємозв'язок біологічного й соціального в розвитку мовлення дитини, в опануванні нею вродженим, але бездіяльним мовним апаратом. Акумуляючи думки провідних зарубіжних учених із психології мовлення (Болдвін, Дьюї, Кіне, Монтессорі, Сюзлі, Штерн та ін.), С. Русова описує, як під впливом соціального оточення і виховання відбувається розвиток словесного мовлення у дітей. Міркування автора з цього приводу цілком доречно будуються на визначенні двох об'єктивно існуючих та взаємозв'язаних аспектів у розвитку мовлення – переймання і власної творчості дитини, природу яких складає активність.

У мові, за С. Русовою, поєднуються вроджені, набуті та соціальні фактори. Мова є тим ланцюгом, вважає автор, що поєднує попередні та

наступні покоління. Вартість мови не в самих словах, які промовляє дитина, зауважує С. Русова, спираючись на дослідження Болдвіна, а в тому, що мова є знаряддям розвитку розуму, «переймаючи звуки і слова, дитина мовочищає перед собою шлях до ширшого розуміння слів, як виразу думки» [1, С. 104].

С. Русова описує свої спостереження за тим, як дитина вчиться сама висловлюватися і зазначає, що саме тут ми помічаємо «дуже суб'єктивний процес», оскільки одна дитина починає говорити словами дуже рано (у 2-3 роки), друга – довго мовчить. У такому випадку потрібне, з погляду автора, втручання соціального фактору, зокрема дорослих, слід спонукати дитину позначати свої бажання не рухами, а словами [2, С. 43-44].

Софію Федорівну Русову можна вважати засновником методики розвитку мовлення та навчання дітей рідної (української) мови в Україні. Вона визначила й описала в своїх працях засоби, методи і прийоми, форми організації навчально-мовленнєвої діяльності та шляхи розвитку мовлення в українському дитячому садку.

Найважливішими засобами розвитку мовлення дітей, з погляду автора, виступають: довкілля, мистецтво, художня література, національні свята, український фольклор, грамота, драматизація.

Серед методів навчання дітей рідної мови С. Русова рекомендує використовувати: спостереження, екскурсії, розглядання картин та бесіда за їх змістом, розповідання за малюнками, читання оповідань, заучування віршів, розповідання дітей, переказ художніх творів, бесіди, ігри-драматизації, розповідання казок, вправи та ігри.

Провідними прийомами розвитку мовлення дошкільнят у спадщині Софії Федорівни є переймання (наслідування), взірць мовлення дорослих, запитання, зіставлення.

Важливим засобом мовного та фонематичного слуху С. Русова вважала мистецтво, зокрема слухання музики (особливо ритмічної), спів народних пісень, музичні ігри.

Слух, стверджувала автор, найкраще розвивається музикою. Задля цього дитині потрібно співати народні пісні, грати ритмічні мелодії (веселі військові марші, танцювальну мелодію), вчити дітей розпізнавати швидкі і повільні ритми, співати хором прості пісні з невисоким регістром: найкраще починати з народних пісень. Це сприяє розвитку і мовного слуху, і виразності мовлення.

Теоретичне обґрунтування С. Русовою місця і ролі рідної мови в житті дитини, в родині, в освітньому процесі закладу дошкільної освіти є концептуальними і сьогодні в період розбудови національної системи освіти в Україні. Вимоги Софії Русової щодо навчання дітей рідною мовою, за підручниками, написаними рідною мовою, панування в навчально-виховних закладах рідного поетичного слова, національного мистецтва, літератури, культури, фольклору, традицій, наявність витончених мовленнєвих зразків української літературної мови педагогів – все це є ґрунтом для створення в Україні справжніх національних родинних дошкільних закладів, про які мріяла С. Русова.

Кожна дитина – це унікальна індивідуальність. Відтак педагог мусить працювати з кожною дитиною, добирати задля неї адекватні форми, методи і прийоми розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. (Упорядник Проскура О. В.). –К: Освіта, 1996. – 304 с.
2. Русова С. Ф. Нові методи дошкільного виховання. // Дошкільне виховання. – 1992. – № 2-3. – С.13.
3. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – С.127.

КАРНАУХ Леся Петрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

Здавна видатні філософи, етнографи, психологи і педагоги світу визнавали, що виховання підростаючого покоління має здійснюватися на засадах традицій свого народу. Аналізуючи причини знецінення моральності як важливої якості сучасної особистості, слід відзначити, що витoki цієї проблеми нами вбачаються не тільки в тих кризових явищах, які властиві сьогоdnішньому суспільству, але і у бездуховності, що виникає на основі ігнорування народної культури та традицій свого народу. Тому аналіз досліджень національного виховання в спадщині Софії Русової дасть змогу краще зрозуміти сучасні перспективи вирішення цієї проблеми в умовах сьогодення.

Сучасні дослідники національного виховання В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук наголошують на необхідності звернення до надбань етнопедагогіки, адже її цінність в органічній єдності з укладом життя народу, його історією, культурними і побутовими традиціями. Ідеї та засоби народної педагогіки, порівняно з багатьма засобами, ідеями наукової педагогіки, глибше і повніше втілюють у собі національну духовність, тобто національну психологію, філософію, світогляд та ідеологію. Саме тому етнопедагогіка становить основу національної системи [2].

Серед видатних педагогів, що розробляли проблему національного виховання та використання народної педагогіки в освітянській справі в ХХ столітті, слід відзначити С. Ф. Русову, світогляд, виховні ідеали, педагогічна практика якої складалась на фоні бурхливих подій в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Проведений нами аналіз свідчить, що свою систему дошкільного виховання С. Ф. Русова базувала саме на основі народної дошкільної педагогіки, рідної мови, культури, звичаїв і традицій свого народу.

Вивчаючи педагогічні теорії дошкільного виховання різних країн, вона формулює положення про значення національної системи виховання, доводячи, що міцнішою є та нація, яка виховує своє молоде покоління на національній основі, широко використовуючи народний погляд, психологічні особливості народу, різний фольклор, мистецтво.

С. Ф. Русова вважала дошкільний вік особливим, визначальним в розвитку особистості, саме тому стали крилатими її слова про те, що «нація починається з колиски» [2]. С. Ф. Русова створює цілий ряд робіт, присвячених вихованню дітей дошкільного віку на національній основі. В них вона аналізує педагогічну теорію і практику в найновішому та історичному розвитку, одночасно будуючи свою власну систему дошкільля, що базується на основних принципах педагогіки: народності, гуманізму, індивідуального підходу, поєднання народної педагогіки з сучасними дослідженнями вікової психології, природовідповідності .

Найбільш ґрунтовним, на нашу думку, серед творів присвячених дошкільному вихованню, є посібник «Дошкільне виховання», де представлено широку систему світової педагогічної думки – Європи, Англії, Америки. Аналізуючи педагогічні ідеї, практику видатних педагогів в галузі дошкільного виховання, С. Ф. Русова визначає основні вимоги, що мають бути в основі формування гармонійної особистості.

По-перше, виховання має бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини; по-друге, національним; по-третє, мусить відповідати соціально-культурним вимогам часу; по-четверте, бути вільним, незалежним від тих або других урядових вимог [1, С. 10].

Головне, на чому акцентує увагу практиків С. Ф. Русова, є необхідність забезпечення в роботі з дітьми поєднання національного і загальнолюдського, що лягло і в сучасний новий концептуальний підхід в

здійсненні суспільного дошкільного виховання.

Надзвичайно актуальною, на наш погляд, є робота «Націоналізація дошкільного виховання», в якій видатний педагог утверджує найважливіші чинники, які формують особистість дитини. Це насамперед, рідна мова, рідний ґрунт, рідна хата, рідна пісня, народна іграшка та гра, народний сільськогосподарський календар, відповідно якого живе родина. По суті це той ресурс, на основі якого творчий вихователь складає власну програму ознайомлення дітей з рідним краєм, природою, прикметами, традиціями.

Погляди С. Ф. Русової на проблеми національного виховання є актуальними і донині. Найдієвішим засобом національного виховання вона вважала рідне слово, через яке дитина сприймає духовні цінності народу, його світогляд, розвивається її художньо-образне мислення, засвоюється нею мораль і історичний досвід народу. Теоретичний аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що ефективність процесу національного виховання особистості дитини можна забезпечити в умовах поєднання традицій української етнопедагогіки та сучасних виховних технологій.

Список використаних джерел :

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навч. посіб. 3-є вид. доп. і перероб. Чернігів : Деснянська правда, 2006. 264 с.
2. Основи національного виховання: концептуальні положення: Частина I. / За заг. ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчук / К.: Інформаційно-видавничий центр «Київ» 1993. 152с.

КНЯЖЕВА Ірина Анатоліївна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
(м. Одеса, Україна)

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИМІРІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Важливою умовою прогресивного розвитку суспільства є виховання патріотично налаштованих громадян демократичної держави, які поважають права особистості, проявляють національну терпимість, готові жити і працювати на благо свого народу. Новий час потребує від закладів дошкільної освіти та школи нових форм і методів виховання, адекватних сучасним соціально-педагогічним реаліям. Виховання патріота є не тільки соціальною проблемою, а й одним із найважливіших завдань педагогічної науки та практики, котра повинна бути вирішеною ще в дитячому віці.

Видатний український педагог, громадський діяч і просвітитель Софія Русова наголошувала: «Життя не жде: воно кличе нас до роботи. І доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації» [3, С. 7]. Таку націю, на думку Софії Русової, можна сформуванати, якщо навчання і виховання буде базуватися на повазі до людини, людини «індивідуальної» й водночас «національної». Така «національна людина» тільки і може бути виплекана, як на ґрунті рідної мови, що є «найкращим провідником інтимних думок, почувань, вражень» [1, С. 4], рідної культури, національних свят, звичаїв і традицій, «національної етнографії» своєї родини, народу, країни.

Глибоке наукове підтвердження закладеним Софією Русовою ідеям розбудови національного виховання, яке, на її глибоке переконання є

«проблемою не лише школи, а й усього суспільства», учена знаходить в освітній практиці та працях її видатних зарубіжних сучасників (Бюмон, П. Ломброзо, М. Монтессорі, Рейн, С. Холл та ін.), резюмуючи про те, що освітньо-виховний процес має бути створений на національних підвалинах, оскільки «тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності» [3, С. 4].

Актуальними є і пропонувані С. Русовою засоби як шкільної (рідна мова, «зміна навчальних програм з історії, географії, народного мистецтва (музика, співи, орнаментика) України» [3, С. 6], так і позашкільної освіти. (українська книжка, бібліотека, екскурсія, музей) [4, С. 226].

С. Русова пише: «Міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка найкраще за інших вичерпала у своєму вихованні свої глибокі національні скарби...» [2, С. 28]. Як бачимо, С. Русова, розмірковуючи прогностично, обстоювала ідею про тісний взаємозв'язок національного виховання дитини і майбутнього українського народу, української нації.

Аналіз педагогічної спадщини С. Русової дозволяє стверджувати про її невичерпну актуальність для розбудови сучасної дошкільної освіти і Національної Української Школи, визначальними компонентами для яких є створення «національного духу», розвивального освітнього середовища, визнання самоцінності дитинства, дитиноцентризму.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : Навч. посіб. для студ.. Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. 2-ге вид., доп. і переробл. Чернігів, 2000. 234 с.
2. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Упор. О. В. Проскура. Київ : Освіта, 1996. С. 28.
3. Русова С. Націоналізація школи. ВУШ. – 1917 (рік перший). № 2 (жовтень). С. 3–7.
4. Русова С. Позашкільна освіта. ВУШ. – 1918 (рік перший). № 8–9 (квітень–травень). С. 226–227.

КОБКО Лідія Микитівна,
кандидат технічних наук, доцент,
колишня професорка,
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна)

ІДЕЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Головна мета сучасної української системи освіти – створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості, формування покоління, здатного навчатися впродовж життя.

Серед пріоритетних напрямів державної політики у розвитку освіти є: особистісна орієнтація освіти, розвиток у дітей і молоді творчих здібностей, формування навичок самоосвіти і самореалізація особистості.

Характерна особливість опрацьованої С. Русовою педагогічної концепції полягає в тому, що центральною ланкою є дитина, особистість, індивідуальність з її природними задатками, здібностями, талантами, потребами, прагненнями тощо [1].

У педагогіці вона шукала «чогось мистецького, творчого, ухиляючись від усякої традиційності формалізму... Душа дітей, їх задоволення – от що чарувало мене», - писала Софія Федорівна [6].

На основі аналізу філософських, психологічних і педагогічних праць вітчизняних і зарубіжних авторів Софія Федорівна доходить висновків: «гармонійну людину можна виховати за умови, що виховання буде індивідуальним, пристосованим до природи дитини» [6]. Це положення сьогодні лягло в основу концепції дошкільного виховання, яка ставить на перше місце завдання виховання особистості дитини з урахуванням її інтересів, потреб, вікових можливостей, індивідуального рівня досягнень.

У статті «Нова школа» С. Русова відзначала, що головна мета школи –

«збудити, дати виявитися самостійним творчим силам дитини» [6, С. 4] і закликала українських педагогів за допомогою нових здобутків педагогічної науки створити справді народну школу, яка «ставить молоду людину на шлях самостійної чесної праці» [Там само].

Щоб зробити це найуспішніше, вчитель повинен з'ясувати рівень знань учня. Враховуючи індивідуальні особливості («Як нема в садку двох куців однаковісіньких, так немає в класі двох дітей з однаковими почуттями, думками, здібностями...»), педагог може «помалу додавати нове, єднати розірване», щоб «виробити людину... з незалежним, високо розвинутим розумом, людину, здатну до роботи» [1, с. 59-60].

У всьому світі визначається провідна роль шкільної математичної освіти в системі загальної освіти, її значення для розвитку і виховання молоді, для формування інтелектуального потенціалу суспільства. Математика завжди і у всіх країнах була і є невід'ємним елементом системи загальної освіти. Особливим є освітній, розвиваючий потенціал математики як навчальної дисципліни.

Важливого значення надавала С. Русова *математиці* як могутньому засобу розумового (загального) розвитку дитини: «Велике й безперечне значіння мають також і нормальні науки – математика й рідна мова» [6].

Обґрунтовуючи провідне значення навчання рідної української мови, в тій же праці С. Русова зазначає: «Другою формальною наукою в школі завжди була математика, або на першій ступені – арифметика, яка по нових школах зразу сполучається з геометрією, і се сполучення надає чимало цікавого й конкретного навчанню» [6].

Проте дослідження останніх років показали зниження інтересу школярів до вивчення математики, переживання негативних психічних станів, пов'язаних із постійними невдачами у процесі розв'язування задач.

На жаль, сьогодні в навчальному процесі спостерігається надання переваги репродуктивним, ілюстративно-інформативним методам над інтерактивним. Ці методики апелюють, передусім, до пам'яті учнів, мало

розвиваючи самостійний творчий пошук. Дуже часто доводиться спостерігати, як учитель з уроку в урок, при навчанні геометрії, тільки тим і займається, що доводить передбачені програмою теореми і повторює ці доведення, причому тим же способом. Але навчати геометрії потрібно так, щоб школярі, розмірковуючи над доведеною раніше теоремою, самостійно шукали шляхи і способи її доведення, а не намагалися всіма силами згадати, як доводили її в класі.

Реформування середньої математичної освіти передбачає переорієнтацію процесу навчання математики з інформативної форми на розвиток особистості того, хто навчається.

Сьогодні відбувається інверсія базових педагогічних понять «викладання-навчання». Навчати сьогодні – це навчати математичної діяльності. Учень у своїй діяльності має самостійно думати та робити.

Це вимагає переносу акцентів із пасивного накопичення інформації на формування умінь творчо використовувати цю інформацію в процесі розв'язування різнопланових задач. Творчість необхідна в усіх сферах діяльності людини. Необхідно систематично виховувати в учнів бажання шукати нові, кращі шляхи виконання дорученої справи.

Майбутня українська школа повинна буде звернути «велику увагу на формування розуму, на дисциплінування розумових сил, не на накидання в голову учня різноманітного знання, а на вироблення *самого розуму* й активної думки», – проголошувала Софія Федорівна [5].

Розумовому вихованню учнів С. Русова надавала першочергового значення, оскільки воно слугує основою для всебічного розвитку особистості, індивідуума, сприяє прогресу науки, техніки, культури, мистецтва, розвитку соціально-політичних і економічних форм життя людей. Розум дає освіту, без освіти не може бути демократичного ладу. Розум викликає активну думку, пошук істини, а це є вічним і обов'язковим завданням для кожної людини і людства в цілому [1, С. 64]. «Треба зміцнити у людини силу її розуму, щоб він керував усією духовною діяльністю» [4].

Ідея *особистісно орієнтованого навчання* пов'язана з новою парадигмою освіти. Саме *особистісно орієнтоване навчання математики* може стати альтернативою традиційного навчання, сприяти створенню умов для відчуття кожним самодостатності і самореалізації.

Особистісно орієнтована освіта повинна відповідати специфіці математичної освіти і бути зорієнтована не лише на засвоєння системи математичних знань, навичок і умінь, а й на розвиток та саморозвиток особистості учня і вчителя [7].

Потрібна така організація педагогічного процесу, щоб учні по змозі самі відкривали математичні твердження, щоб якомога повніше використовувалась ініціатива учнів, культивувались пошуки, заохочувались початки творчості, щоб максимально використовувалась властива дітям активність. Особливо це стосується геометричної підготовки. Доведення теорем, розв'язування геометричних задач - це пошуковий процес, який не повторює і не копіює, що було раніше. Адже в геометрії багато понять вивчають в різний час, хоча вони і споріднені, поєднані внутрішньою природою. Щоб утворити певну систему знань, учитель має вдало використовувати системотворче повторення, в процесі якого складаються таблиці або структурні схеми.

Формуванню системності знань та розвитку творчих здібностей учнів сприяють *використання різних способів розв'язання однієї і тієї ж задачі та різні доведення теореми*. Доцільно проводити уроки, які *цілком присвячені розв'язуванню однієї задачі декількома способами*. Не маючи інших завдань, учні можуть повністю зосередитись на задачі, що дозволяє їм реалізувати свої здібності у винахідливості пошуку різних розв'язань.

Систематично планомірна і наполеглива робота з прищеплення учням навичок по відшукуванню різних способів розв'язання задач сприяє розвитку прийомів логічного пошуку, який в свою чергу розвиває дослідницькі здібності учнів. Намагаючись знайти раціональний, оригінальний і «красивий» спосіб розв'язання задачі, учні згадують багато теоретичних фактів, вчать аналізувати умову задачі, збагачують власний досвід

застосування знань у різних ситуаціях.

Розв'язування задачі різними способами дає учням усвідомлення того, що ці способи існують і багато з них є цілком посильними, спонукає до творчості. Практика проведення уроків однієї задачі активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів, розвиває творчі здібності, стимулює активність мислення. Проведення уроків однієї задачі позитивно впливає на процес навчання, а саме: розвивається пізнавальна діяльність учнів за рахунок пошуку різних розв'язань однієї задачі (учні більш активно пізнають нові знання та усвідомлюють їх, ніж при традиційному поясненні нового матеріалу) розвивається та стимулюється творча діяльність, адже учнями самостійно висуваються і перевіряються ідеї (свої ідеї набагато емоційно дорожчі, ніж чужі) щодо розв'язання поставленої проблеми; активізується навчально-пізнавальна діяльність учнів, яка вважається основною метою навчального процесу; розвивається логічне мислення, спостережливість.

Досвід показує, що учні краще засвоюють навчальний матеріал, якщо не просто запам'ятовують теореми, формули, означення та іншу словесно подану інформацію, а в процесі розв'язування вдало дібраної системи задач.

Розв'язування задач у шкільному курсі геометрії – це не самоціль, а дуже ефективний засіб оволодіння геометричними знаннями, вміннями і навичками в користуванні ними. Тому розв'язування геометричних задач – найважливіша складова частина процесу навчання геометрії. Для розв'язування тієї чи іншої задачі, крім методичних вказівок, потрібні ще й винахідливість, математична інтуїція, наполегливість, здогадливість. Здогадка відіграє чималу роль у розвитку дослідницьких здібностей учнів.

Одним з основних принципів сучасної дидактики є орієнтація не лише на репродуктивну, а й значною мірою на креативну, творчу освіту. Творчо мислити на уроках геометрії – означає володіти вмінням аналізувати, комбінувати, співставляти, шукаючи нові способи розв'язування. Формування системності знань та розвитку творчих здібностей, збагаченню власного досвіду застосування знань у різних ситуаціях сприяє пошук різних розв'язань геометричних задач.

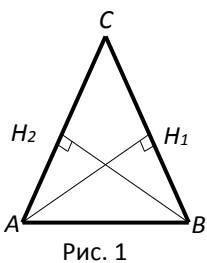
Заслужують на увагу задачі про рівнобедрений трикутник на доведення, обчислення, побудову, розв'язані різними способами.

Пошук різних розв'язань однієї задачі сприяє розробці нових більш ефективних методичних технологій у навчанні, які формують абстрактно-логічне мислення – основу творчості у ЗВО, і в школі.

Якщо за мету ставити особистісну зорієнтованість і продуктивність освіти та брати до уваги постійне скорочення часу на вивчення математики не тільки в школі, але й на математичних спеціальностях педагогічних вищих навчальних закладів, то стає очевидною ефективність локальної технології «Урок однієї задачі».

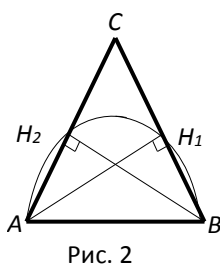
Наведемо один з прикладів того, як на основі розв'язування однієї задачі можна сприяти розвитку креативності, творчості, вияву кмітливості, винахідливості, індивідуальності.

Задача 1. (6 доведень). Якщо в трикутнику дві висоти рівні, то трикутник рівнобедрений. Доведіть.

Доведення 1. Нехай у трикутнику ABC висоти $AH_1 = BH_2$ (рис. 1). Тоді $\triangle ABH_1 = \triangle BAH_2$ (за гіпотенузою і катетом). Звідси $\angle ABH_1 = \angle BAH_2$ або $\angle ABC = \angle BAC$. Отже, $\triangle ABC$ рівнобедрений (кути при основі рівні).

Доведення 2. Побудуємо на діаметрі AB коло (рис. 2). Оскільки вписані кути $\angle AH_2B$, $\angle AH_1B$ спираються на діаметр, то $\angle AH_2B = \angle AH_1B = 90^\circ$. Отже, AH_1 , BH_2 – висоти трикутника ABC . За умовою $AH_1 = BH_2$. Тоді $\overset{\frown}{AH_2H_1} = \overset{\frown}{BH_1H_2}$ (рівні хорди стягують рівні дуги) і $\angle ABH_1 = \angle BAH_2$ (вписані, спираються на рівні дуги). Таким чином, у трикутнику ABC кути при основі рівні. Отже, $\triangle ABC$ рівнобедрений.

Доведення 3. У $\triangle ABH_1$ ($\angle H_1 = 90^\circ$) $AH_1 = AB \sin \angle B$. У $\triangle ABH_2$ ($\angle H_2 = 90^\circ$) $BH_2 = AB \sin \angle A$ (рис. 2). За умовою $AH_1 = BH_2$. Тоді $AB \sin \angle B = AB \sin \angle A$ або $\sin \angle A = \sin \angle B$. Звідси $\angle A = \angle B$ (бо $\angle A + \angle B < 180^\circ$). Отже, $\triangle ABC$ рівнобедрений.

Доведення 4. За умовою у $\triangle ABC$ висоти $AH_1 = BH_2$ (рис. 2). Маємо $AH_1 = h_a = \frac{2}{a} \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)}$, $BH_2 = h_b = \frac{2}{b} \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)}$.

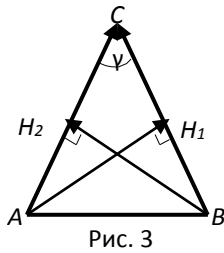
Звідси $\frac{1}{a} = \frac{1}{b}$ або $a = b$, тобто $BC = AC$.

Таким чином, $\triangle ABC$ рівнобедрений.

Доведення 5. Маємо $S_{\Delta} = \frac{1}{2} h_a a = \frac{1}{2} h_b b$ (1).

За умовою $h_a = h_b$ (2). З (1), (2) випливає $a = b$.

Отже, $\triangle ABC$ – рівнобедрений.

Доведення 6. Розглянемо вектори $\overrightarrow{AH_1}$, $\overrightarrow{BH_2}$, $\overrightarrow{AC}$, $\overrightarrow{BC}$, $\overrightarrow{H_1C}$, $\overrightarrow{H_2C}$ (рис. 3) і позначимо $\angle ACB = \gamma$. Маємо

$$\overrightarrow{H_1C} = \overrightarrow{AC} - \overrightarrow{AH_1} \quad (1), \quad \overrightarrow{H_2C} = \overrightarrow{BC} - \overrightarrow{BH_2} \quad (2).$$

Помножимо скалярно рівність (1) на $\overrightarrow{AH_1}$ рівність (2) на $\overrightarrow{BH_2}$: $\overrightarrow{H_1C} \cdot \overrightarrow{AH_1} = \overrightarrow{AC} \cdot \overrightarrow{AH_1} - |\overrightarrow{AH_1}|^2$, $\overrightarrow{H_2C} \cdot \overrightarrow{BH_2} = \overrightarrow{BC} \cdot \overrightarrow{BH_2} - |\overrightarrow{BH_2}|^2$. Оскільки $\overrightarrow{H_1C} \perp \overrightarrow{AH_1}$, $\overrightarrow{H_2C} \perp \overrightarrow{BH_2}$, то $\overrightarrow{H_1C} \cdot \overrightarrow{AH_1} = 0$, $\overrightarrow{H_2C} \cdot \overrightarrow{BH_2} = 0$. Тому $\overrightarrow{AC} \cdot \overrightarrow{AH_1} - |\overrightarrow{AH_1}|^2 = \overrightarrow{BC} \cdot \overrightarrow{BH_2} - |\overrightarrow{BH_2}|^2$ або $\overrightarrow{AC} \cdot \overrightarrow{AH_1} - |\overrightarrow{AH_1}|^2 = \overrightarrow{BC} \cdot \overrightarrow{BH_2} - |\overrightarrow{BH_2}|^2$.

За умовою $AH_1 = BH_2$, тобто $|\overrightarrow{AH_1}| = |\overrightarrow{BH_2}|$. Тоді $\overrightarrow{AC} \cdot \overrightarrow{AH_1} = \overrightarrow{BC} \cdot \overrightarrow{BH_2}$, $|\overrightarrow{AC}| |\overrightarrow{AH_1}| \cos(90^\circ - \gamma) = |\overrightarrow{BC}| |\overrightarrow{BH_2}| \cos(90^\circ - \gamma)$. Звідси $|\overrightarrow{BC}| = |\overrightarrow{AC}|$ або $BC = AC$. Отже, $\triangle ABC$ рівнобедрений [2].

В умовах пошуку шляхів розвитку творчих здібностей учнів необхідно враховувати, що здібності не тільки проявляються, а й створюються, формуються у діяльності [3]. Необхідно систематично тренувати і розвивати здібності, не чекаючи слушного часу для їх виявлення. Інакше творчі можливості втрачатимуться [8].

Здібності являють собою високий рівень розвитку загальних і спеціальних знань, умінь і навичок, що забезпечують успішне виконання людиною різних видів діяльності [3]. Здібності – це те, що не зводиться до знань, вмінь і навичок, але пояснює їх швидке набуття, закріплення і

ефективне використання на практиці. Здібності не можуть існувати інакше, як у постійному процесі розвитку.

Дослідженнями психологів, дидактів встановлено, а шкільною практикою підтверджено, що формування і розвиток творчої особистості учнів залежить а кож від творчих здібностей учителя. Якщо учитель сам має високі творчі можливості, то його обдаровані учні досягають блискучих успіхів [8].

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : монографія / І. В. Зайченко. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 216 с.
2. Зайченко І. В. Різні розв'язування задач про рівнобедрений трикутник : [навчально-методичний посібник]. 2-ге вид. виправл. й доповнене / Зайченко І. В., Кобко Л. М. Умань-Чернігів. 2020. 120 с.
3. Немов Р. С. Психология. Книга 1. Общие основы психологи / Р. С. Немов. 2-е изд. М.: Просвещение, ВЛАДОС. 1995. 567 с.
4. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Русова. Катеринослав. 1918. 133 с.
5. Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання / С. Русова. Катеринослав-Лейпциг. 1924. 151 с.
6. Русова С. Ф. Нова школа / С. Русова // Світло. 1914. Кн. 7-8. С. 3-18.
7. Слепкань З. І. Проблеми особистісно орієнтованої математичної освіти учнів середньої школи / З. Слепкань // МШ. 2003. № 9. С. 3-4.
8. Слепкань З. І. Формування творчої особистості учня в процесі навчання математики / З. Слепкань // МШ. 2003. № 3. С. 7-14.

КОВАЛЕНКО Олена Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Київський університет імені Бориса Грінченка

(м. Київ, Україна)

ВИМОГИ ДО ПЕДАГОГА У СПАДЩИНІ С.РУСОВОЇ ТА НОВИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ СТАНДАРТ ВЧИТЕЛЯ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ЧАС

Метою нашого дослідження було проаналізувати та узагальнити погляди С. Русової на вихователя та вчителя, визначити їх актуальність з огляду на сучасні нормативні документи та проблеми освіти.

Це питання було і є предметом досліджень О. Джус, О. Зайченка, Є. Коваленко, Н. Маліновської, З. Нагачевської, І. Пінчук, О. Проскури, В. Сергєєвої, І. Улюкаєвої та ін. [1;2;3;4;5;9].

Формулюючи вимоги до вихователя дитячого садка, С.Русова розподілила їх на три групи: « особа садівниці, її індивідуальність; її наукова освіта, широта її світогляду; її фахова підготовка» [7, С. 156]. Порівнюючи і співставляючи вимоги, які ставила до вихователя, вчителя С. Русова умовно їх можна розподілити їх на дві групи: психолого-педагогічні і загальнокультурні.

Великого значення С. Русова надавала освіті педагога. На перше місце в цій освіті вона ставили такі науки, як психологія та фізіологія. Тільки різнобічне знання дитини, на її переконання, дасть можливість педагогу здійснювати індивідуальний підхід, розібратися у методах виховання і навчання маленьких дітей. Знання педагогом психології допоможе пізнати індивідуальність кожної дитини і відповідно до того, як писала С. Русова, «...пристосувати свої вимоги та поведження - на одну впливати лише пестощами, на другу - авторитетом, ще на іншу - через її амбіцію» [8].

Щодо знань педагогом фізіології та анатомії дитячого організму, то предметом особливої уваги і невтомного піклування С. Русової були охорона здоров'я та забезпечення нормального фізичного розвитку дітей.

Актуальність цього завдання С. Русова підтверджувала, спираючись і на дослідження В. Вундта, що вивчав працездатність і стомлюваність дошкільнят; і Т. Рібо, який здійснив найкращу, на думку С. Русової, класифікацію типів дитячих характерів, і психіатра Е. Крепеліна, психолога В. Штерна. С. Русова писала, що глибоке вивчення педагогом анатомії та фізіології дитини, дасть можливість з певними знаннями проводити фізичні вправи й стежити за правильними фізіологічними процесами у дитини [8, С. 76].

Аналізуючи вимоги до рівня освіти педагога, С. Русова зазначала, що вихователь повинен мати «широку схему освіти» [7, С. 155], яку зуміє використати в житті, викликаючи у дітей інтерес, зацікавлюючи їх. Розвиваючи цю думку, вона додавала, що педагог дитячого садка повинен мати «високу» освіту - загальну і фахову, а також спростовує думку про те, що для проведення педагогічної роботи в дитячих садках та для виховання малих дітей не потрібні великі знання [8, С. 75].

У працях С. Русової викладено ряд вимог щодо особистих рис педагога, які зумовлені обраним фахом. Саме особистим людським якостям вихователя С. Русова надавала найважливішого значення. Серед них вона виділяла такі, як: урівноваженість і терплячість, увічливість і тактовність, життєрадісність і веселість, простота і щедрість, приємність і лагідність. Але «головне - глибоке почуття любові до дітей, віра в дитячу природу» [7, С.155]. С.Русова зазначала, що ці «коштовні» риси вихователь сам в собі мусить розвинути.

Поділяючи позицію Й. Г. Песталоцці, С. Русова вважала, що окрім широкої фахової підготовки педагогові має бути властива «щира глибока любов до дітей» [7, С. 160]. Зважаючи на те, що вихователь протягом дня дітям заміняє батьків, він повинен, - писала С. Русова, - оточити дітей приязню, бути завжди справедливим і привітним, щоб і діти цього навчались [8, С. 68].

Головною передумовою практичної реалізації завдань виховання

С. Русова вбачала у створенні в дитячому садку та школі атмосфери не чужого штучного, казенного, а рідного дітям життя, поваги до особистості дитини. Орієнтація на кожну дитину як на індивідуальність, особистість - одна з основних вимог до педагога, викладених в численних працях С. Русової. Згідно цієї вимоги основним завданням педагога стає не стільки виконання програм, планів, скільки виховання особистості. Саме у зв'язку з цими вимогами педагог має глибоко розуміти особливості розвитку дитини, причини випередження чи відставання, особливості поведінки, нахили тощо.

С. Русова з цього приводу писала: «Поруч з загальними умовами первісного навчання стоїть ще психологічна вимога індивідуалізації навчання. ...не може бути однаковими сорок учнів та й не слід за для розвитку душі й розуму підводити їх під один ранжир, навпаки - треба саму науку ставити так, щоб кожному учневі вона давала саме те, що найближче його духовному складові й те, що він здолає найкраще зрозуміти. Хай кожна душа, кожна голівонька одріжняється в школі своєю фарбою...» [6, С. 186]. Особливо актуальна ця позиція С. Русової у наш час, коли одним з принципів виховання визначено природовідповідність та індивідуальний підхід до дітей.

Загальновідомо, що у кінці 2020 р. були затверджені вимоги до вчительської професії, які стали змістовим наповненням нового Професійного стандарту вчителя початкової школи. «Якщо ми хочемо успішно втілювати реформу Нової Української Школи й отримати ті результати, які суспільство очікує від якісної освіти, нам потрібно чітко виписати вимоги до вчительської професії», – переконана Л. Гриневич, 10-а міністерка освіти і науки України, ініціатор і співавтор його розробки. Однак, перед тим, як ставити нові вимоги перед учителями, переконана вона, потрібно суттєво змінити підхід до заробітної плати і стимулювати професійний розвиток педагогів [10].

Наше опрацювання і аналіз профстандарту вчителя початкової школи дає підстави стверджувати, що ряд позицій цього документу перегукуються

з тими вимогами, які знаходимо у скарбах С. Русової. Зокрема, складанню профстандарту передувало глибоке вивчення членами авторського колективу досвіду підтримки і просування соціального статусу педагогів багатьох країн світу.

Наступна позиція. Профстандарт побудований так, що спонукає вчителя до особистісного і професійного розвитку. І ця фраза ніби скопійована у С. Русової. Коли вчитель припиняє вчитися і змінюватися, це робить його професійне життя нецікавим, а найголовніше – йому стає складніше справлятися із сучасними викликами в освіті.

С. Русова підкреслювала, що учитель в процесі педагогічної діяльності повинен багато читати і постійно збагачувати свої знання, бо «той, хто учить, повинен сам учитись і багато знати». Саме педагога С. Русова називала «джерелом освіти» [8, С. 43].

Структурно профстандарт вчителя початкової школи поділяється на 5 наскрізних компетентностей, які вчитель має сформувавати у учнів, а саме: громадянська, соціальна, культура самовираження, підприємницька, лідерська. Попри те, що термінологія на початку ХХ ст. у працях С. Русової була іншою, однак за змістом прослідковується суголося.

Окрім наскрізних компетентностей вчителя, нами була виокремлена і проаналізована наступна структурна частина профстандарту - трудові функції вчителя. Серед них виокремлюємо такі: навчання учнів предметів, застосування сучасних змісту освіти, методик і технологій; партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу; організація безпечного, здорового, інклюзивного освітнього середовища; управління освітнім процесом; безперервний професійний розвиток.

Отже, вивчаючи та аналізуючи погляди С. Русової на вихователя і вчителя, ми простежили спільність поглядів на цю проблему С. Русової та професійного стандарту вчителя початкової школи (2020). Змістову основу їх концептуальних засад складають гуманістичні принципи, які мають глибокі традиції в історії української і світової філософсько-педагогічної думки.

Сутність цих принципів полягає у ставленні до людини як до найвищої цінності, у захисті права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і виявлення своїх здібностей. Звідси й гуманізація виховного процесу – його олюднення, забезпечення з боку педагогів, батьків любові і поваги до дітей, поваги до їхньої гідності, створення відповідно до стану здоров'я, віку, потреб і інтересів належних умов для повноцінного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Джус О. В. Життя і творчість Софії Федорівни Русової (1856-1940): Навч.-метод. посібн.- Івано-Франківськ.- 2015. - 166 с.
2. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової: Навч. пос. для студ. пед. спец. вузів / Передм. М. Д. Ярмаченка. - 3-е вид. доп. і переробл.- Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2006. – 232 с.
3. Коваленко Є. І., Пінчук І. М. Софія Русова - видатний педагог України // Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. - Кн.1 / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., перем., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. - К.: Либідь, 1997. - С.7-43.
4. Проскура О. Біля джерел української педагогічної думки // Русова С. Вибрані педагогічні твори. - К.: Освіта, 1996. - С.5-33.
5. Проскура О. Біля джерел її вогнища // Русова Софія. Мої спомини. - К.: Україна-Віта, 1996. - С.ІІІ-ХІІ.
6. Русова С.Ф. В дитячому садку // Русова С. Вибрані педагогічні твори. -К.: Освіта, 1996. - С.185-206.
7. Русова С.Ф. Дошкільне виховання // Русова С. Вибрані педагогічні твори. -К.: Освіта, 1996. -С.34-184.
8. Русова С. Ф. Нові методи дошкільного виховання. - Прага: Сіяч, 1927. -112с.
9. Сергеева В. Ф. Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України, - К., 1997. -209 с.

10. Учителів не можна оцінювати за новим профстандартом, поки вони не отримають час і можливості для відповідної підготовки: інтерв'ю з Л.Гриневич // Нова українська школа / Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/uchyteliv-ne-mozhna-otsinyuvaty-za-novym-profstandartom-poky-vony-ne-otrymayut-chas-i-mozhlyvosti-dlya-vidpovidnoyi-pidgotovky-interv-yu-z-liliyeyu-grynevych/>

КОВАЛЬЧУК Наталія Петрівна,

кандидат педагогічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ В СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРАЦЯХ СОФІЇ РУСОВОЇ: РЕАЛІЇ ТА СЬОГОДЕННЯ

Важливе місце у процесі реформування сучасної системи освіти та її першої ланки, дошкільної, займає формування соціальної активності дітей, зокрема старших дошкільників та їх соціалізації в сучасних умовах.

У працях С. Русової висвітлено нове, актуальне для нашого сьогодення поняття «соціалізація світогляду». Педагог трактувала його як «розвиток громадської свідомості», що сприятиме виробленню звички уміння керуватися не лише своїми інтересами, а й інтересами інших. Вона зазначала, що важливим аспектом соціалізації світогляду є колективні види діяльності, зокрема ігрова діяльність.

Ефективним фактором для виховання нації, С. Русова вважала соціальне виховання, вона розглядала його з позиції індивідуального

виховання, і зазначала, що соціальне виховання полягає у розвитку соціального становлення дитини. Тому метою індивідуального виховання визначила розвиток духовності і здібностей старших дошкільників. На думку педагога, соціальне виховання сприяє розвитку в дитини позитивних рис, які надалі дадуть їй змогу стати найкращим громадянином.

С. Русова зазначала, що неодмінною умовою результативності формування соціального становлення дитини є «осередок, в якому розвивається дитина і об'єднує він велику кількість осіб». Крім того педагог виокремила соціальні групи, які найефективніше впливають на виховання дітей, а саме «родина, дошкільний заклад, школа» [2, С. 157].

Провідною формою соціальної активності старших дошкільників, педагог вважала гру. За її словами, «саме у процесі ігрової діяльності у дітей виявляються і розвиваються соціальні спрямування, почуття і соціальна свідомість». Водночас вона зауважувала, що жодна дитина «не піддається пасивно впливу оточення, вона бере з нього те, до чого прагне її індивідуальність» [2, С. 183].

Видатний педагог С. Русова підкреслила неповторну специфіку дошкільної гри, в якій формуються всі компоненти особистості дитини, відбуваються значні зміни в психіці, готується перехід до нової, вищої стадії розвитку. У грі яскраво проявляються особливості пізнавальних процесів, фантазії дитини, її емоційність, соціальна активність, розвивається творчість, потреба у спілкуванні. Без гри немає повноцінного естетичного та вольового розвитку дитини, без гри немає виховання особистості, надзвичайно це важливо у дошкільному віці.

Дошкільний період – початковий етап освоєння суспільного досвіду. Дитина розвивається під впливом вражень від оточуючого світу. Важливо, щоб діти самі вигадували ігри, ставили собі мету. Процес гри полягає в здійсненні поставленої мети, діти складають план, обирають засоби його здійснення. З розвитком дітей, зростанням їхнього усвідомлення, складнішою стає мета, чіткішим план.

Педагог зазначала, що гра - найбільш доступний дитині вид діяльності, своєрідний спосіб переробки отриманих вражень. Наслідуючи у грі працю дорослих, їхню поведінку, діти ніколи не залишаються байдужими. Враження від життя пробуджують у них різноманітні відчуття, мрії. У грі виявляється переживання дитини, її ставлення до життя [3, С. 41].

На думку С. Русової, відтворюючи у грі діяльність дорослих, дитина виявляє чутливість до особливостей здійснюваної ролі, чітко виявляє те, що робить мама, лікар, шофер, роль, яких вона грає. У грі розкривається загальний зміст праці і способи соціальних відносин, що виступає запорукою успіху у подальшій соціалізації дошкільника. За її переконанням, «від соціалізації залежить гармонія людських відносин» [3, С. 75].

Зауважимо, що вплив гри на формування соціальної активності у старших дошкільників полягає у тому, що через неї вони знайомляться з поведінкою і взаємовідносинами дорослих людей, які стають зразком для їхньої особистої поведінки і в ній набувають основні навички спілкування.

Отже, педагогічні ідеї С. Русової, щодо формування соціальної активності, шляхом ігрової діяльності, в старших дошкільників є досить цінними і ефективними сьогодні, як в сімейному вихованні, так і в організації роботи в дошкільних навчальних закладах. При цьому ігрова діяльність за своїм змістом і формами є провідною в соціальному становленні старших дошкільників, в ній закладаються основи всіх морально-психічних якостей і властивостей особистості, які сприяють успішній соціалізації дитини в сучасному соціумі.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: Вид. друге, доповн. перероб. / І. В. Зайченко – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний унів. ім. Т. Г. Шевченка, 1999 – 182 с.
2. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. у 4 кн. / За ред.. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., Є. І. Коваленко, О. М. Таран – Чернігів:

РВК «Деснянська правда», 2008, - Кн.3 – 240 с.

3. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова – Львів-Краків_Париж: Просвіта, 1993 - 127 с.

КОЧЕРГА Ольга Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,

голова циклової комісії шкільної педагогіки і психології,

***Комунальний заклад «Прилуцький гуманітарно-педагогічний фаховий
коледж імені Івана Франка» Чернігівської обласної ради***

(м. Прилуки, Україна)

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

В умовах нової освітянської парадигми підготовка вчителів нового типу стає найважливішим завданням відродження не тільки освіти, але і всієї вітчизняної культури, її інтеграції в загальнолюдське та європейське співтовариство. Соціальна ситуація, що склалась, якісно по-новому ставить проблему підготовки педагогічних кадрів, вимагає наукового переосмислення цінностей системи формування професійно-значущих якостей вчителя, актуалізує пошук оптимальних форм цього процесу в період навчання у вищому закладі освіти. Ґрунтовне вивчення педагогічної спадщини українського народу, історичних коренів педагогічних явищ і процесів, використання здобутків і традицій вітчизняної педагогіки – важливі аспекти вирішення проблеми підготовки вчителя нової генерації. У цьому відношенні активно досліджується педагогічна діяльність видатних педагогів України, в тому числі і творчість Софії Русової (І. Зайченко, М. Євтух, Є. Коваленко, І. Пінчук, О. Сухомлинська та інші).

Метою дослідження є аналіз поглядів С. Русової на проблему професійної підготовки майбутнього педагога, зокрема на проблему

відповідальності вчителя.

Питання відповідальності вчителя, його ставлення до виконання свого обов'язку завжди були предметом дослідження представників соціальної та педагогічної думки. Ця проблема привертала до себе увагу як у світовій (А. Дістервег, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо), так і у вітчизняній (С. Васильченко, Б. Грінченко, С. Русова, К. Ушинський, С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.) педагогічній теорії та практиці.

Метою статті є аналіз проблеми відповідальності вчителя у творчій спадщині видатного українського педагога, автора оригінальної концепції національного виховання, просвітительки, визначної громадської та державної діячки України Софії Федорівни Русової.

Розробляючи критерії своєї виховної системи, С. Русова характеризує гуманні цінності: людяність, доброту, милосердя – як найвищі духовні надбання народу. Метою суспільного виховання вона вважала не вміння розв'язати якесь утилітарне завдання, а «виробити з учня вільну людину, готову до реалізації гуманного ідеалу, що панує у громадянстві» [5, С. 20]. Домінуючими якостями, які виражають ставлення такої людини до колективу та окремих людей є патріотизм, доброта, людяність і вимогливість. Дуже важливо розвивати у кожній особистості і такі якості як відповідальність, працелюбність, сумлінність, охайність, а також скромність, повагу до старших, гідність та доброзичливе ставлення до інших. Цю почесну місію повинні виконувати, на думку вченого, педагога, які наділені такими ж якостями. Вони, у першу чергу, повинні усвідомлювати всю велич тієї відповідальності, яка покладена на них у справі навчання і виховання підростаючого покоління.

У праці «Теорія і практика дошкільного виховання» народна просвітителька розглядала педагогічну працю як виключно складну і почесну: «В наші часи бути гарним педагогом – це бути справжнім реформатор майбутнього життя України, бути апостолом Правди і Науки.

Тільки великим зусиллям таких апостолів Україна матиме чесних діячів – патріотів, вмілих практичних робітників і соціально об'єднану, інтелектуально розвинену народну масу» [4, С. 231].

Софія Русова у цілому ряді своїх праць наголошувала на тому, що провідне місце у навчанні, духовному і фізичному зростанні належить народному вчителю, який завжди повинен пам'ятати, що його покликання не можна ні з чим поставити поруч, бо «хіба є в кожного народу щось коштовніше, ніж душі його дітей, і хіба є обов'язки вищі за обов'язки виховати з них людей – громадян?». Виступаючи за побудову навчальних закладів, зокрема школи, на національному ґрунті, С. Русова висловлювала думку про необхідність спеціальної підготовки вчителя. У статті «До сучасного становища народного учителя» вона зазначала: «...треба добре пам'ятати, що самі гроші не утворять гарну справжню школу для люду, що в школі найбільшу вагу має не гарний будинок, не стіни, не книжки, не малюнки, – а творчу силу дає їй людина, яка там працює, що джерело освіти – то учитель або учителька» [5, С. 36]. На її переконання, педагог має бути національно свідомою людиною, володіти високим рівнем культури, педагогічними здобутками попередніх поколінь, скарбами народної педагогіки, здатний творчо використовувати їх на практиці. Педагог-класик закликала нову школу, а в ній і вчителя «обгорнути» дитину ласкою, викликати усі її творчі сили, розвинути етичну й громадську свідомість, щоб вихованці зробились би, дійшовши зросту, добрими, корисними, а отже, і відповідальними громадянами своєї батьківщини [1, С. 30].

Як бачимо, Софія Русова високо оцінювала соціальне призначення вчителя, вказуючи при цьому на головні інстанції відповідальності – суспільство, народ, батьки. Саме на вчителя вона поклала великі надії, адже йому довірено найцінніше суспільне багатство – підростаючі покоління, майбутнє держави. Ця почесна місія вчителя впливала із української виховної ідеї, запропонованої С. Русовою. Її виховним ідеалом була всебічно розвинена особистість, яка зможе приносити якомога більше користі

суспільству і забезпечить на цій основі повну соціальну гармонію, особисте щастя. На думку педагога, саме національне виховання, яке гармонійно вписується у життєдіяльність рідного народу, поступово формує у підростаючих поколінь усі складники духовності, яка передається дітям від батьків, прадідів, збагачується в умовах сучасного буття нації. Провідне місце в цьому вихованні належить вчителю, вихователю.

Формулюючи вимоги до вчителя, С. Русова писала у своїй роботі «Нова школа соціального виховання»: «Це мусить бути надзвичайної моральної краси людина, що безпосередньо своїми переконаннями, всім своїм поведінням повинна впливати на своїх учнів... Учитель повинен бути не якимсь ремісником, а апостолом правди і науки, який має перед собою не лише матеріальну нагороду за працю, а велике гуманне завдання» [7, С. 17-18]. Він повинен мати високий інтелектуальний рівень, широку загальну і педагогічну освіту, бути психологом і мати глибокі знання зі свого предмету і методики його викладання. Кожний учитель у процесі своєї діяльності повинен багато читати, постійно поповнювати свої знання, бо «той, хто вчить, повинен і сам багато знати» [7, С. 19]. Завдання вчителя – своєю поведінкою, характером викликати любов і довір'я дітей, по-батьківському ставитися до них, добре знати вікові та індивідуальні особливості своїх вихованців. С. Русова образно порівнює дітей з кущами у саду, і підкреслює, що як серед розмаїття кущів немає двох однакових, так і всі діти різняться між собою почуттями, думками, характерами, здібностями. Особистий приклад життя та діяльності вчителя – гідний наслідування вихованцями. Він повинен відзначатися своєю справедливістю, стриманістю, щирістю, бути активним, енергійним, запалювати учнів своїми справами. А це вказує на те, що вчитель повинен багато працювати над собою, займаючись самоосвітою та самовихованням.

Аналіз педагогічних творів С. Русової, присвячених особі вчителя, дозволив виділити предмет відповідальності вчителя. Просвітниця пише, що вчитель має не лише вчити учнів, але й виховувати їх характер, зміцнювати

волю, викликати свідоме ставлення до своїх обов'язків. Розробляючи основи навчання та виховання для майбутнього педагога, С. Русова наголошує, що гармонійну людину можна виховати, враховуючи ряд умов. Першочерговою видатний педагог вважає таку умову: «Ставим собі за мету – не вчити дитину, не давати їй готові знання, а більш усього збудити її духовні сили, розворушити її цікавість, виховати її почуття» [13, С. 183]. У всіх своїх творах просвітелька відстоювала ідею нерозривної єдності дидактичної діяльності учителя з вихованням дітей. Серед головних виховних завдань учительства в еміграційному творчому доробку С. Русової виступають зміцнення дитячої волі як необхідної умови формування свідомого ставлення до своїх обов'язків, розвитку почуття відповідальності, працьовитості. Водночас у працях міжвоєнної доби, особливо в «Дидактиці», «Теорії і практиці дошкільного виховання», у статті «Роль жінки у дошкільному вихованні», наголошується на потребі впливу педагога на громадянське становлення особистості, основою чого виступають громадянські якості самого вчителя. За переконанням С. Русової, педагог-вихователь повинен бути патріотом, «вміти дітям передати цей патріотизм, повний любові до свого народу і позбавлений усякої агресивності, якої-будь ненависті» [11, С. 6].

Важливого значення приділяє С. Русова відповідальності педагога за розвиток учня. У монографічній праці «Теорія педагогіки на основі психології» вона пише: «Щодо завдань праці вихователя, то вони мають два предмети: програма знання, найкраще приладнована до учня, і сам учень: його психологія, розуміння його характеру, його здібностей. Учитель не сміє перешкоджати процесові розвитку дитини, а мусить підносити цей процес, мусить створити в школі таку атмосферу здорової діяльності, такий гарний приемний осередок, щоб школа була приємна, щоб її учні любили, щоб самі постійно її прикрашали. Треба вчителеві пам'ятати, що світоч цивілізації завжди в руках тих, що мають найбільше творчої ініціативи; кожна дитина народжується з такою ініціативою, нам треба дбати, щоб не приголомшити

цю могутню здібність, поки доля дитини, доля народу в наших руках» [5, С. 21].

Не менш важливою складовою предмета відповідальності вчителя є глибоке і усестороннє вивчення природи дитини, порухів її душі, особливостей її психічного життя. Педагог-науковець і освітянин-практик С. Русова основним обов'язком учителя вважала глибоке знання індивідуальних особливостей своїх учнів, уміння залучити кожного з них до активної праці, викликати необхідні для цього зусилля. «Той не вчитель, – наголошувала педагог, – що не пробуджує цікавість в учнів, і вони у класі нудяться, байдужі до слів учителя» [9, С. 238]. Учитель – високий професіонал, тонкий знавець дитячої душі, вмільний організатор. Він повинен добре знати, «на якому щаблі розвитку стоять учні, й спиратися на ті нахили, на ті інтереси, які властиві кожному віковій дітям, тоді й навчання матиме для дітей приємність» [9, С. 238].

Учитель не повинен забувати таких правил: «1) нічого не вимагати від дитини над її сили; 2) викликати на допомогу для розв'язання якоїсь проблеми природну спритність дитини; 3) навчити дитину працювати; 4) викликати бадьорість і утворити у класі таку піднесену атмосферу, щоб праця йшла жвавіше» [9, С. 238].

Як бачимо, орієнтація на кожну дитину як на індивідуальність, особистість – одна з основних вимог до педагога, викладених в численних працях С. Русової. Згідно з цією вимогою основним завданням педагога, як уже зазначалося, стає не стільки виконання програм, планів, скільки виховання особистості з урахуванням її індивідуальності. «Щоб виховання могло проводитися індивідуально, треба, щоб сам вихователь був індивідуальністю з яскравими виразними рисами, а не простий ремісник, що виконує десь у департаментах складений план і програму», – пише С. Русова [6, С. 20]. Педагог має глибоко розуміти особливості розвитку дитини, причини випередження чи відставання, особливості поведінки, нахили тощо. «Поруч із загальними умовами первісного навчання стоїть ще психологічна

вимога індивідуалізації навчання. ... не може бути однакових сорок учнів та й не слід задля розвитку душі й розуму підводити їх під один ранжир, навпаки, треба саму науку ставити так, щоб кожному учневі вона давала саме те, що найближче його духовному складові й те, що він здолає найкраще зрозуміти. Хай кожна душа, кожна голівонька одріжняється в школі своєю фарбою...», – повчає педагог-класик [13, С. 175]. «...Виховання має бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини...», адже у дітей «дуже виразно виявляються різнобарвні духовні постаті й треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до душі, захопить думку і викличе самостійну моральну роботу, або хоч один моральний рух» [13, С. 186]. Вихователі зобов'язані з однаковою увагою ставитися до всіх вимог, потреб, запитань дитини. Вони не мають вносити до своєї об'єктивної справи суб'єктивного. Визначальним для них має бути те, якою мірою ці вимоги сприятимуть найвищому моральному розвитку дитини, – чи поглиблять вони її чутливість до правди, добра, чи дадуть високе задоволення.

Особливого значення у діяльності вчителя приділяє С. Русова забезпеченню ним відповідного психологічного клімату в дитячому колективі. Вона покладає на вчителя обов'язок створити в школі «такий лад, при якому немає місця будь-яким злочинам». З цією метою вона пропонує створити добрі стосунки у процесі навчання з дітьми, керувати їх духовними потребами у позакласній роботі, організовуючи спільні справи і створюючи відповідну моральну атмосферу.

Специфічною рисою праці вчителя, вихователя є те, що предметом його відповідальності завжди повинна бути робота з батьками вихованців. З цього приводу С. Русова зазначала, що успіх у вихованні дітей буде залежати від уміння педагога реалізувати важливу складову професійної діяльності вихователя – організувати співпрацю з батьками: «...головне завдання... – це об'єднати матерів, з'єднати їх в один щирий гурток, зацікавлений в найдорожчих своїх інтересах, в розвитку своїх дітей» [13, С. 187]. Думки

видатного педагога співзвучні сучасним підходам до організації співпраці з батьками на гуманістичних, демократичних засадах, що характеризуються співпрацею, співробітництвом, взаємодією у справі виховання дітей.

С. Русова наголошує, що педагог повинен вміти «...думати-гадати, як зацікавити справою матір, як ввійти з матерями в найтісніший зв'язок. Не те, щоб матері й батьки втручалися в справу, а щоб вони так нею цікавилися, щоб з охотою приходили б в садок, сходилися на зібрання по заклику садівниці і самі навчалися спостерігати такі або другі вияви вдачі дітей і давали садівниці потрібні їй пояснення.» [13, С. 187]. Педагог-класик роз'яснювала, що формами такої співпраці можуть бути «...виставки праці дітей, їх різноманітних виробів, організовувати гуртки батьків і матерів, свята, в яких могли б брати участь діти і їх батьки, різні добродійні вистави і т. ін.; вихователька має сама приходити до родини дітей з приводу такого або другого випадку, має давати гігієнічні поради і т. ін.» [13, С. 187].

Софія Русова підкреслювала, що вчитель не повинен обмежуватися лише шкільними справами, він повинен розв'язувати культурно-виховні завдання, виходити за межі школи, сприяти економічному і моральному розвитку не тільки учнів, але їх батьків, їх родин, жителів певного населеного пункту. Вчитель, вихователь повинен працювати з громадськістю, розповсюджувати педагогічні знання. «Культурно-виховнича» діяльність учителя-громадянина – важливе підґрунтя економічного, морального виховання не тільки «доручених офіційно учителеві дітей-школярів, а й їх батьків, їх родини» [8, С. 120]. Саме такий учитель, зазначала просвітителька, здатний вивести свій народ «з тенет темряви, несвідомості, поневолення» до нового життя [8, С. 120-121].

Говорячи про освіту підростаючого покоління, С. Русова мала на увазі, здебільшого, дітей сільських. На її думку, психологія українських дітей більш схожа на селянську: вони сором'язливі, стримані, релігійні, дещо забобонні. Тому вчителю доводиться працювати саме з такими дітьми. С. Русова наводила не один приклад, коли вчителі скаржилися на незнання

життя на селі та на нерозуміння мови селян. «Чимало є дописів про ті перешкоди, які ставить учителеві незнайома йому мова школярів, коли доводиться не раз самому вчитися «мови своїх учнів» [5, С. 38]. У семінаріях учителі вчилися російською мовою, практику проходили з російськими дітьми. Тому, на думку С. Русової, «оце нерозуміння й незнання мови того люду, якого треба чомусь навчити, дуже шкодило справі й паралізувало її розвиток» [5, С. 39]. На першому Всеросійському з'їзді з народної освіти, що проходив у Петербурзі, наголошувалося на тому, що вчителі не повинні жити відокремлено від села. Вони мають звертати увагу на «расові риси люду, економічні обставини, психічні й фізичні риси дітей» [6, С. 8]. Учителі повинні налагоджувати добрі стосунки з сільськими жінками. Зазначалося також, що до цієї роботи вчителів потрібно готувати на курсах, ознайомлюючи з місцевим життям і природою.

Великого значення надавала С. Русова самоосвіті вчителя. Вона писала, що педагог у процесі педагогічної діяльності повинен багато читати і постійно збагачувати свої знання, бо «...той, хто учить, повинен сам учитись і багато знати». Саме педагога С. Русова називала «джерелом освіти» [8, С.67].

Зважаючи на те, що педагогіка, психологія, практика виховання постійно розвиваються, змінюються, С. Русова додає, що і вихователь у своїй роботі повинен враховувати ці зміни. А це можливо лише завдяки фаховому удосконаленню. «Кожний учитель мусить сам постійно себе виховувати. Він має бути мудрим філософом у своїй громаді, мусить мати не лише професіональну, а й загальну широку освіту» [6, С. 21]. С. Русова пише, що педагог «мусить йти завше наперед, прислухаючись до нових спостережень над дітьми, до нових гасел, які залунають в справі виховання відповідно до тих або других настроїв, течій суспільного життя» [8, С. 157].

Особливе місце у професійному становленні вчителя відводить С. Русова педагогічному покликанню. «Велика відповідальна робота, – пише вона, – а допомогти в ній може не тільки широка фахова підготовка, а те, що Песталоцці ставив найвище од усіх принципів: щира глибока любов до дітей» [8, С. 160]. «Не допоможуть дітям ні світлі приміщення, ні санітарні

лави, коли сам учитель не буде стояти на висоті свого покликання, якщо він, окрім грамоти не дасть своїм учням вищого, а саме бажання вчитися далі, якщо він не дасть їм в руки того ключа, яким відкриваються всі книжкові шафи і всі приховані розумові горизонти. Як часто трапляється, що в темній хаті, сидячи на підлозі, але слухаючи уроки справді відданого вчителя, обдарованого широким розвитком духовних сил, учні виносили зі школи таке розумове багатство, яке стало для них джерелом морального вдосконалення на все життя» [12, С. 102]. С. Русова радила майбутнім вихователям «...зробити собі іспит – рік попрацювати біля дітей, щоб перевірити свої індивідуальні нахили, чи відповідають вони вимогам педагогіки, чи задовольнить їх виховання морально, чи самі вони фізично можуть витримати цю нелегку працю» [7, С. 156].

Вивчення багатой спадщини С. Русової, яскравого представника вітчизняної та світової педагогіки, дозволяє зробити висновок про те, що для неї проблема вчителя є «широкою, об'ємною, багатогранною». У руслі власної концепції національної системи освіти С. Русова визначила місце та суспільну роль педагога, його відповідальну місію перед суспільством, батьками, особою учня; сформулювала вимоги до вчителя нової школи, розробила цілий ряд порад щодо його підготовки. С. Русова вважала особу вчителя найважливішим чинником у «всякому шкільному вихованні», а провідним у його підготовці – систематичну роботу над власним професійним удосконаленням, національне самовиховання.

Життя і творчий доробок педагога-класика Софії Русової є зразком високої суспільної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Барви творчості: Науково-методичний збірник / За ред. І. Г. Єрмакова. – К., 1995. – 256 с.
2. Коваленко Є., Пінчук І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Є. Коваленко, І. Пінчук. – Ніжин, 1998. – С. 85-88.
3. Осадча З. А. Софія Русова про вчителя національної школи /

3. А. Осадча. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>

4. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – Кн.1. – С.171-258.

5. Русова С. Ф. До сучасного становища народного учителя // Софія Русова. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – Кн.1. – С.125-133.

6. Русова С. Ф. Теорія педагогіки на основі психології / С. Ф. Русова. Вибрані педагогічні твори : у 4 кн. за ред. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів, 2009. – Кн.3. – С. 8-144.

7. Русова С. Нова школа соціального виховання. / С. Ф. Русова. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. – Кн. 2. / Софія Федорівна Русова; за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – С 16-105.

8. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. – Кн. 1 / Софія Федорівна Русова; за ред. Є. І. Коваленко, І.М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 272 с.

9. Русова С. Ф. Дидактика. / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2. – С. 134 - 298.

10. Русова С. Ф. Виховні обов'язки / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. за ред. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів, 2009. – Кн. 4. – С. 170-171.

11. Русова С. Роль жінки у дошкільному вихованні / С. Русова // Дит. садок. – 2004. Груд. (№48). – С. 6.

12. Русова С. Про народних учителів у земських школах Чернігівської губернії / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 1. – С. 102-117.

13. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.

КОЧЕРГА Ольга Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,

голова циклової комісії шкільної педагогіки і психології,

КОШОВА Вероніка В'ячеславівна,

студентка 2 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

***Комунальний заклад «Прилуцький гуманітарно-педагогічний фаховий
коледж імені Івана Франка» Чернігівської обласної ради***

(м. Прилуки, Україна)

ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ НА ВЧИТЕЛЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ

В історії педагогічної науки навіки закарбувалось ім'я Софії Русової, видатного представника української культури, автора концепції національної системи виховання, чий мудрі думки є актуальними і у наш час.

У руслі власної концепції системи національного виховання С. Русова обґрунтувала думку про те, що центральною постаттю в освітньому процесі є особа вихователя [1]. Учена сформулювала вимоги до вчителя нової школи: «Це мусить бути надзвичайної моральної краси людина, що безпосередньо своїми переконаннями, всім своїм поведженням повинна впливати на своїх учнів... Учитель повинен бути не якимсь ремісником, а апостолом правди й науки, який має перед собою не лише матеріальну нагороду за працю, а й велике гуманне завдання» [4, С. 156]. Заслуговує на увагу те, що вимоги до вихователя С. Русова розподілила на три групи, а саме: вимоги до особистості; наукова й світоглядна підготовка; фахова підготовка вихователя.

Важливий висновок, який робить С. Русова, полягає у тому, що тільки досвідчений, щасливий, незалежний, а не змучений нестатками та безправний педагог, принесе найбільшу користь дітям і їхнім батькам [5].

На думку Софії Федорівни, справжній педагог повинен мати достатньо високий рівень освіти. На перше місце в цій освіті С. Русова ставила

психолого-педагогічну компетентність педагога, який повинен знати психологію та фізіологію дитини, мати знання з природознавства, всесвітньої літератури тощо [4, С. 157].

Викладаючи вимоги до фахової підготовки вчителя, С. Русова зазначала, що він повинен оволодіти «широкими керівними принципами, знаннями дитячої природи, які допоможуть оцінювати ті або другі засоби виховання, вибрати для малечі відповідну роботу, розуміти різну вдачу дітей, розбиратися у методах навчання й виховання» [4, С. 160]. Згідно з її точкою зору, тільки рівнобічне знання дитини дасть можливість педагогу здійснювати індивідуальний підхід.

Актуальною сьогодні є думка С. Русової про те, що вчитель має не лише вчити учнів, але й виховувати їх характер, зміцнювати волю, викликати свідоме ставлення до своїх обов'язків, формувати поняття відповідальності. Вона вважала, що обов'язок кожного учителя полягає в тому, щоб створити в школі «такий лад, при якому немає місця будь-яким злочинам». З цією метою пропонувала створити добрі стосунки у процесі навчання з дітьми, керувати їх духовними потребами у позакласній роботі, організовуючи спільні справи і створюючи відповідну моральну атмосферу [5]. Одночасно вона застерігала вчителя від рутинерства, формалізму, казенної дисципліни.

С. Русова підкреслювала, що вчитель повинен розв'язувати, перш за все, культурно-виховні завдання, виходити за межі школи, сприяти економічному і моральному розвитку не тільки учнів, але і їх батьків, їх родин, жителів певного населеного пункту. Саме такий учитель буде виводити свій народ з темряви, до нового життя [1].

С. Русову дуже турбувала політична і соціальна незахищеність українського вчительства того часу. Постійна матеріальна скрута, переслідування, безправність в усіх сферах життя негативно позначалися на його загальнокультурному і професійному рівнях, такий учитель мало що може дати у справі виховання. Суспільство повинне створити для вчителя такі умови, щоб він почував себе вільним, щасливим, незалежним у

правовому і економічному становищі. Особлива заслуга С. Русової полягає в тому, що вона дбала про поліпшення підготовки вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових шкіл. Під її керівництвом було відкрито українське відділення при Фребелівському педінституті у Києві, вища школа для підготовки педагогічних кадрів у Празі. Вона брала активну участь у роботі учительських з'їздів, де ставила питання про необхідність розширення загальноосвітньої і спеціальної підготовки майбутніх учителів, створення умов для їх самоосвіти, про відкриття педагогічних бібліотек, видання педагогічної літератури [1].

Оцінюючи внесок С. Русової у розвиток педагогічної думки, можна сказати, що її голос набуває особливого значення в часи кардинальних змін підходів до дитини, до самої освіти, виховання, що постали у зв'язку з реформуванням системи освіти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Є., Пінчук І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / І. Пінчук, Є. Коваленко. – Ніжин, 1998. – С. 85-88.
2. Осадча З. О. Софія Русова про вчителя національної школи / З. О. Осадча. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7814/97/>
3. Русова С. Нова школа соціального виховання / С. Русова. – К.: Либідь, 1997. – 125 с.
4. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори / Софія Федорівна Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 272 с.

КОЧЕРГА Ольга Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,

голова циклової комісії шкільної педагогіки і психології,

КУЗНЕЦОВА Катерина Миколаївна,

студентка 3 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

***Комунальний заклад «Прилуцький гуманітарно-педагогічний фаховий
коледж імені Івана Франка» Чернігівської обласної ради***

(м. Прилуки, Україна)

ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ НА РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Софія Федорівна Русова – педагог світового рівня, автор концепції української національної системи освіти і національного виховання, основоположник української дошкільної педагогіки.

Центральне місце у педагогічній системі Софії Русової займали проблеми виховання підростаючих поколінь, серед яких – проблема розумового виховання особистості.

Розробляючи питання розумового виховання підростаючих поколінь, вчена схилилась до ідеї виховання розуму особистості у процесі природної, активної, самостійної діяльності. Педагог доводила думку про те, що саме розум повинен керувати всією духовною діяльністю людини, що й доводить думку про необхідність виховання розуму [5].

С. Русова вважала за необхідне розвивати природну дитячу допитливість і наполегливо працювати над формуванням інтересів кожної особистості. На її думку, важливо уникати диктату у явищах, які пропонуються дітям для спостереження, розвивати самостійність мислення, швидкість думки. З цією метою потрібно вивчати особливості розвитку кожної дитини, сприяти розквіту її індивідуальності, оскільки виховання повинне «дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини»[1].

У своїх працях Софія Русова підкреслює, що головне «не вчити дитину, не давати їй готові знання, хоч би й самі початкові, а більш усього збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття» [2]. Вона наголошувала, що навчання є частиною виховання. Саме воно плекає інтелект, розвиває розум, уяву, думки, погляди, дає ті скарби, що формують ставлення дитини до оточуючого світу та до інших людей.

С. Русова була глибоко переконана в тому, що навчання дітей має підкріплюватись дотриманням психологічних умов, серед яких на перше місце має бути поставлена вимога індивідуалізації виховних впливів, врахування того, що «найближче духовному складу дитини» [2]. Мислення, пам'ять і розумові здібності, на думку педагога, слід розвивати шляхом різноманітних вправ і логічних операцій, залученням дітей до самостійного формулювання висновків. Виступаючи проти схоластики і зубрячки, С. Русова закликала розвивати інтелект дитини таким чином, щоб вона в майбутньому могла це застосовувати у житті [3].

Особливу увагу щодо розумового виховання С. Русова приділяла місцю дитячої книжки у творчій самостійній діяльності дитини. У своїй праці «Нова школа» вона наголошувала на тому, що основним завданням учителя і школи є розвиток думки й мови учня. А цьому, в першу чергу, сприяють казки, оповідання про природу [3]. Велика просвітителька не лише рекомендувала, як добирати художні твори для роботи з дітьми, але й сама писала твори для дітей.

На особливу увагу заслуговують погляди С. Русової на роль мови у розумовому вихованні дітей. З метою збагачення мови, вона рекомендувала читання та опрацювання казок, оповідань, притч, адже саме вони мають глибокий навчальний підтекст і дають дитині простір для фантазії, можливість вільно мислити. На уроках читання з метою розвитку пам'яті педагог радила організовувати з дітьми заучування віршів, казок, використовуючи для цього засоби драматизації. Цікавим і корисним прийомом для дітей, вказувала С. Русова, є залучення їх до малювання ілюстрацій до прослуханих оповідань, казок, віршів. Така робота не лише

зміцнює пам'ять, але й сприяє розширенню світогляду, розвитку творчої уяви, фантазії, збагаченню мислення дитини, її загального розумового розвитку, так як при роботі над твором задіяні майже всі відділи головного мозку, які відповідають за загальний розвиток особистості.

Великого значення у розумовому вихованні підростаючих поколінь С. Русова надавала екскурсіям, які, на її думку, сприяють глибокому ознайомленню з довкіллям. Саме природа є основою виховного процесу. «Екскурсії навчають не тільки дивитися навкруги себе, а й бачити усякі явища в усіх деталях, придивлятися до цих явищ і розуміти їх зв'язки між собою, і зв'язок їх з тою сферою, в якій вони утворилися. Явища природи більш цікаві, легше захоплюють дітей, через це й починати екскурсії найкраще з метою світознавства, в якому початкова географія зв'язана з дослідями ботанічними, зоологічними й геологічними» [1, С. 119].

У наш час ідеї видатної просвітительки Софії Русової залишаються актуальними. Багато науковців продовжують досліджувати питання розумового виховання молодших школярів на матеріалі педагогічної спадщини видатного педагога.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Є., Пінчук І. Освітня діяльність і педагогічні погляди Софії Русової / Є. Коваленко, І. Пінчук. – Ніжин, 1998. – 256 с.
2. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн. – Кн. 1 / За ред. Є.І. Коваленка; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К.: Либідь, 1997. – 272 с.
3. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори : у 4 кн. – Кн. 3 / заг. ред. Є.І. Коваленко. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2008. – 240 с.
4. Софія Русова: творча педагогічна спадщина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/>
5. Хало З. Місце розумового розвитку дитини у педагогічних поглядах Софії Русової / З. Хало. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com/>

КОЧЕРГА Ольга Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,

голова циклової комісії шкільної педагогіки і психології,

ЧЕПУРНА Тетяна Петрівна,

студентка 2 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

**Комунальний заклад «Прилуцький гуманітарно-педагогічний фаховий
коледж імені Івана Франка» Чернігівської обласної ради**

(м. Прилуки, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ПРО ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧИХ ПОКОЛІНЬ

Однією з головних проблем освіти в Україні є створення умов для своєчасного повноцінного психічного, фізичного та духовного розвитку дітей дошкільного та шкільного віку, покращення їх розумової і фізичної працездатності. Саме у перші шість років життя фізичне виховання є основою всебічного розвитку дитини. У цей період закладаються основи здоров'я, повноцінного фізичного розвитку та виховуються основні риси особистості людини.

Актуальними сьогодні є погляди С. Русової на проблеми фізичного виховання дітей. Серед наукових праць, у яких розкриваються окремі аспекти науково-педагогічної концепції С. Русової, заслуговують на увагу дослідження Н. Калініченко, Є. Коваленко, Г. Мазур, Н. Мельниченко, Д. Чередниченко, І. Зайченко, І. Пінчук та ін.

У педагогічній системі С. Русової можна знайти надзвичайно багато цінних для нашого сьогодення думок, положень і висновків з проблем морального, естетичного, фізичного, трудового виховання тощо. Вона всю свою творчу діяльність присвятила проблемам української національної системи виховання і освіти, надавала важливого значення всебічному розвитку дітей, органічною частиною якого є питання фізичного виховання.

Під фізичним розвитком С. Русова розуміла ті якісні зміни, що відбуваються у становленні, зміцненні і удосконаленні фізичних задатків, сил і можливостей людини, а також її здоров'я під впливом спеціально організованого виховання [2]. Фізичне виховання, на думку вченої, покликане сприяти фізичному розвитку дитини, збуджувати інтерес і потребу до занять фізичною культурою і спортом, сприяти глибокому осмисленню психофізіологічних основ фізичного розвитку і зміцнення здоров'я дитини.

У своїх працях С. Русова зазначала, що головними завданнями нової української школи у галузі фізичного виховання є: формування і вдосконалення життєво необхідних рухових умінь і навичок на основі розвитку природних видів руху і накопичення відповідних знань; розвиток основних фізичних якостей – сили, швидкості, витривалості, спритності на основі використання таких факторів, як фізична праця, гра, фізичні вправи; і формування звички та стійкого інтересу до систематичних занять фізичними вправами, сприяння розвитку задатків та нахилів до різних видів спорту; виховання гігієнічних навичок на основі засвоєння знань в галузі гігієни, фізичних вправ і загартування; зміцнення здоров'я і загартування школярів [2].

Головними засобами для розвитку в дитини духу і тіла народна просвітителька вважала природні умови: свіже повітря, воду і сонце; спеціально організовані заняття фізкультурою у навчально-виховних закладах; організацію правильного режиму харчування, праці, відпочинку; позакласну роботу з фізичного виховання; гімнастику [2].

С. Русова наголошувала на тому, що змалку дитину треба привчати по можливості більше бувати на свіжому повітрі за будь-якої погоди. Виходячи на прогулянку, не слід надто тепло закутуватися. Влітку варто займатися різноманітними іграми, зокрема з м'ячем, плаванням, ходити в походи; взимку – кататись на ковзанах, лижах, санчатах. Вона зазначала, що сон є надзвичайно важливим елементом режиму дня дитини. На думку дослідниці,

дитина повинна завжди лягати спати у чітко визначений для неї час, мати зручне ліжко, спати на свіжому повітрі з відчиненими вікнами і ніколи не треба без необхідної потреби будити дитину.

Чистота є одним з важливих чинників збереження здоров'я дітей. С. Русова вважала за необхідне в кожній школі мати ванну і душ. Вона вказувала також і на те, що в кожній дитячій установі повинен бути лікар, який би систематично здійснював огляд дітей, профілактичні заходи з метою профілактики хвороб [4].

С. Русова надавала важливого значення використанню наявних природних умов для зміцнення здоров'я і фізичних сил дитини. «Усяка добре організована екскурсія – це спроба в справі здатності дітей до практичного життя. Вона не тільки дає нові знання й закріплює придбані в класі, вона ще підіймає настрій учнів, відкриває їм широкі горизонти, збуджує в учнях громадянське почуття» [5].

Педагог підтримувала думку П. Лесгафта про доцільність поєднання фізичного розвитку дитини і праці. Добре продумана і організована праця, яка передбачає фізичне навантаження відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дитини, стимулює розвиток м'язів, підвищує рухливу активність, розвиває органи дихання, кровообігу, поліпшує обмін речовин в організмі. У великій мірі ці ж функції виконує й гімнастика, яку С. Русова радила проводити «на свіжому повітрі й влітку, й взимку – якнайбільше, виробляючи усякі сильні рухи [3]. Враховуючи всі ці факти, вона вимагала: «Руханки (гімнастичні вправи та ігри) повинні бути обов'язково заведені в школі, бо вони мають велике значення для виховання громадського почуття, для розвитку енергії, сміливості» [2].

Заслуговує на увагу положення С. Русової про те, що фізичний розвиток і здоров'я дитини великою мірою залежить від умов життя дитини в сім'ї. Вона вважала, що школа і сім'я у питаннях фізичного виховання дітей, як і в інших питаннях виховання, повинні мати тісний взаємозв'язок, взаєморозуміння і взаємодопомогу.

Необхідною умовою для нормального розвитку та зміцнення здоров'я дитини, на думку С. Русової, є раціональне харчування. Саме тому вона надавала великого значення їжі, її впливу на фізичний і розумовий розвиток дітей. «Треба дуже уважно ставитися до правильного обміну речовин в організмі, особливо тих, що мають значення для нервової системи» [2].

У своїх працях дослідниця закликала школу, учительство, усі дитячі організації йти назустріч рухові і реформам, які спрямовані на збереження здоров'я і духовних сил дітей. У цьому зв'язку вона вказувала на необхідність серйозного вивчення і врахування в процесі навчально-виховної діяльності природних впливів на дитину. «Наукою доведено, – писала вчена-педагог, – що у різні місяці року діти ростуть неоднаково, виявляючи різний приріст у вазі, зрості. Значний розвиток м'язів спостерігається з жовтня по січень, зменшення розвитку – з січня по березень, нове збільшення – з квітня по червень і послаблення – з липня по вересень. Розумова діяльність буває більш інтенсивна і продуктивна з жовтня по січень і спадає в січні-березні. Пам'ять і увага більш концентровані в осінні місяці [4].

С. Русова, за результатами своїх спостережень виявила, що кожен учень не в змозі високопродуктивно працювати протягом усіх п'яти годин шкільного навчання, а лише не більше трьох. Тому кожен учитель, на її думку, повинен враховувати всі ці особливості у освітньому процесі. З цією метою вихователю, за її твердженням, належить добре знати особливості фізичного розвитку дітей, знати і розуміти фізичну і духовну організацію дитини, адже кожна дитина – це індивідуальність, яка «уся виткана з особистих і фізичних, і духовних рис...» [4].

Погляди С. Русової на фізичне виховання і зміцнення здоров'я підростаючих поколінь є актуальними і у наш час. Враховуючи поради педагога, маємо робити все для того, аби діти росли сильними, фізично загартованими, здоровими, а це – умова їх успішного навчання і розвитку.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: Навчальний

посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / І. В. Зайченко / Передмова М. Д. Ярмаченка. 3-е вид. доп. і переробл. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2006. – 232 с.

2. Русова С. Нова школа /С. Русова // Світло. – 1914. – Кн.7-8. – С. 3-16.

3. Русова С. П. Лесгафт і його педагогічні ідеї / С. Русова // Світло. – 1912. – Кн.9. – С.16-25.

4. Русова С. Ф. Націоналізація школи / С. Ф. Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

5. Русова С. Шкільні екскурсії та їх значення / С. Русова // Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. / за ред. Є.І. Коваленко; упоряд., перед., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – Кн.1 – С.117-125.

КРАВЧУК Неля Павлівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри психології та

педагогіки розвитку дитини,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

(м. Умань, Україна)

РУХЛИВІ ТА НАРОДНІ ІГРИ, ЯК ЗАСІБ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ДІТЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Серед усіх засобів фізичного виховання дітей дошкільного віку головне місце належить грі, тому що для них немає нічого більш захопливого, ніж гра: саме в грі діти задовольняють потребу в рухах та діяльності, яка притаманна молодому організму, що зумовлено потребою дитини у виявленні активності. Саме гра дає дітям необхідні знання, уміння, навички, виробляє психомоторні якості, пізнання навколишнього природного світу, удосконалює аналізатори, психічні функції та виховує у дітей бажання

вчитися. Діти, граючись, вчаться спільно діяти в колективі, підпорядковуючи власні дії на досягнення єдиної ігрової мети.

Інтерес до ігор викликає бажання повторювати улюблену гру багаторазово. В результаті повторення умовні рефлексії, які утворились в процесі гри, пов'язані з якістю виконання того чи іншого руху, або зі звичкою чітко дотримуватись правил гри, закріплюються, набувають характеру стійкої навички.

Підтвердження цього знаходимо у поглядах С. Русової, яка вважала, що «Кожна здорова нормальна дитина бажає гуляти. Це природний стан дитини, коли вона грається. Гра робить з дитиною те, що вода з камінчиками.» [3].

Передусім С. Русова визначила класифікацію ігор: рухливі – сенсорні, переймальні й навчальні та запропонувала власну методику проведення рухливих ігор із дітьми:

- по-перше, вихователеві потрібно обрати таку гру, яка була б корисна дітям і в фізичному, і в духовному плані;
- по-друге, пропонуючи дітям обрану гру, потрібно захопити їх своїм настроєм, добре пояснити правила гри;
- по-третє, слід гуртом обміркувати порядок гри, дати дітям змогу висловити свої думки й побажання.

Після такого приготування вихователь повинен спочатку сам брати участь у грі і лише після цього можна залишати дітей одних. Щоб рухливі ігри мали найкращий вплив, просвітителька радить проводити їх з ініціативи самих дітей. Тут не може бути ніякого примусу, диктату, адже тоді такі обов'язкові ігри вже не будуть дитячими [2].

Говорячи про гру як про вагомий чинник фізичного розвитку дитини, зокрема і як про чинник виховання загалом, С. Русова приділяє значну увагу національним іграм. На прикладах історії світової культури, історії культури українського народу вона доводить, що всі народні ігри (забавки, розривки, лови тощо) виникли не лише заради розваги, вони задовольняли вимоги

життя (змагання із стихійними силами природи, виживання в надзвичайно складних життєвих обставинах тощо), розвивали силу, спритність, винахідливість. Педагог була переконана, що народні ігри розвивають дитину і фізично, і духовно: розширюють і ускладнюють репертуар її рухів, збуджують інтерес до мистецтва, формують любов до рідного краю, народу, виховують почуття товарищескості, дисципліни [1].

У численних працях з проблем дошкільного виховання, практичних порадах С. Русова пропонувала ігри, гімнастичні забави, руханки з піснями й танцями, конкретні види праці.

Важливе місце в закладі дошкільної освіти повинні посідати, на думку С. Русової, дитяча гра, праця, ліплення, малювання, співи, гімнастика тощо, тобто продуктивні види діяльності.

Обґрунтовуючи роль дитячої гри як основного виду діяльності дітей, С. Русова зазначала: «Гра для дитини – найкраща насолода, в іграх виявляються всі її здібності, її нахили, переживання. Гра – це настільки природний стан дитини, що багато педагогів намагалися все навчання малих дітей перетворити в гру, бо вона найбільш інтенсивно захоплює дітей» [3]. Закликала педагогів спостерігати за дитиною, коли вона грається, бо тоді вони знайдуть ключ до розуміння її душі.

Дослідниця С. Русова добре розумілася в теоріях гри, які розроблялися на той час у зарубіжній і вітчизняній педагогічній думці. Вона зазначала, що педагоги й психологи чимало обмірковували природу та процес дитячої гри, бажаючи підвести його під ту або іншу наукову теорію. С. Русова не надавала переваги жодній із теорій походження, проте сама більше була прихильницею еволюційної та біологічної теорії. Вона зазначала, що «педагоги й психологи ставляться до дитячої гри і як до фактора виховання, і як до методу розумової освіти» [1]. І далі розмірковувала: щоб ігри-забавки мали найкращий вплив, бажано, щоб вони проводилися по змозі вільно, із самостійної ініціативи дітей. Обов'язкові ігри, це на її переконання, вже не гра [2].

Коли дитячий колектив ще не з'єднався, задля його організації треба навчити дітей деяких ігор, щоб наше керування, втручання було якомога менш настирливим. Другою умовою, за якою діти найкраще грають, це – цілковите добре здоров'я. І тут С. Русова посилається на дані фізіології та медицини, зауважує, що краще ігри проводити на свіжому повітрі, на дворі або в садочку.

Основою гри вважалося вільне копіювання дитиною реального життя, навколишнього середовища, додання перешкод, які в реальному житті дитині не під силу. Спеціалісти з дошкільного виховання висунули багато плідних ідей щодо феномена гри, її форм, видів, методів і засобів застосування в практиці виховання маленьких дітей. Підкреслювалося, що ігри дітей мають мінливий характер і є своєрідним відображенням реального життя.

Отже, у педагогічній спадщині С. Русової рухливим та народним іграм надається важливого значення, оскільки «гра – це природна потреба дитини, головний фактор її формування і настільки складне, динамічне, багатоаспектне явище, що потребує подальших наукових зусиль» [1].

Список використаних джерел:

1. Головка М. Б., Ракитянська С. С. Генезис ідей про дитячу гру у спадщині представників вітчизняної педагогічної думки кінця XIX – початку XX століття. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/13/part_2/40.pdf (дата звернення: 31.01.2021).
2. Пазюк С. А. Ідеї Софії Русової про чинники зміцнення здоров'я дітей та їх фізичного розвитку. URL: <http://dpo.ipko.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2016/08/S.Pasiyk.doc> (дата звернення: 31.01.2021).
3. Русова С. Програма дитячого садка // Вибрані педагогічні твори : в 2 кн. / Кн. 2. С. Ф. Русова; за ред. Є. І. Коваленко.– К. : Либідь, 1997. – С. 257.

КУЧАЙ Алла Іванівна,
кандидат педагогічних наук,
викладач вищої категорії,
викладач-методист,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА СОФІЇ РУСОВОЇ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Становлення, розвиток та відродження вітчизняної педагогіки в Україні стало нагальною проблемою сьогодення. Зразок життя, педагогічної творчості й освітньо-просвітницької діяльності, творчий спадок видатних вітчизняних педагогів, відіграє в освітньому процесі фундаментальну роль. Передусім, це важливо, тому що Україна багата на талановитих педагогів, які заслужили світової слави й честі не тільки в своїй вітчизні, але й у всієї світової цивілізації.

Ми погоджуємося із думкою Є. Коваленко, що педагогічна спадщина «С. Русової як унікальне явище в історії освіти України характеризується тим, що вона одночасно була ідеологом, методологом, організатором освіти, вченим, аналітиком, педагогом, психологом та методистом. Саме вона відіграла визначну роль у розвитку педагогічної освіти в Україні. Її ім'я стає зіркою першої величини у світлому сузір'ї видатних українських педагогів-сподвижників рубежу XIX-XX століть. Її велика творча спадщина увійшла в золотий фонд педагогічної науки й завжди актуальна. Цілком по-сучасному сприймається нині, як і колись, заклик Софії Русової працювати на благо українського народу: «Життя не жде, воно кличе нас до роботи. Тому доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми проведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації!» [1, С. 3-10].

Наша держава, Україна, нині стала на шлях рішучих перетворень в суспільстві, освіті, культурі, що важливе завдання – виховання підростаючого, нового покоління.

На думку С. Матвієнко, «визначальну роль у розв’язанні культурноосвітніх проблем сьогодення відводиться використанню національних цінностей, традицій, звичаїв, прогресивного досвіду минулого, урахування поглядів видатних діячів культури й освіти України щодо різних аспектів виховання дитини дошкільного віку. Чільне місце у плеяді видатних педагогів України займає постать С. Русової, праці якої є цілком суголосними із сьогоднішніми позиціями погляду на людину, відповідності її виховному ідеалу. Великого значення С. Русова надавала формуванню професійних якостей виховательок дітей дошкільного віку – «садівниць». Вихователь дітей дошкільного віку, на думку С. Русової, має здійснювати «керування щодо дітей, яке зводиться до допомоги в дитячих вільних іграх, заняттях... До складу занять дітей дошкільного віку входять малювання, ліпка, всіляка ручна праця, вирізування...» [2, С. 58-61].

Сьогодні наукова спадщина й життєдіяльність Софії Русової, видатної української педагогині є досить глибоко вивченою дослідниками. В Україні з’явилося вагоме джерело русовознавців, які наразті останніх 20 років плідно займаються коментуванням, збиранням і перевиданням педагогічного спадку великої просвітниці. Зокрема, її праці зберігаються у друках і рукописах, на шпальтах старих часописів, у друках і рукописах. Вони зберігаються в бібліотеках і різних країн [4].

Українські науковці, як О. Проскура, Є. Коваленко, І. Пінчук, О. Таран, О. Джус, З.Нагачевська, І. Зайченко звертали особливу увагу на педагогічний доробок С. Русової. Тому, нині дослідникам залишається вдумливо вивчати їх й об’єктивно інтерпретувати, аби знайти новий зміст у міркуваннях про виховання і навчання дітей. Переконані, що для глибшого розуміння освітніх ідей Софії Федорівни, насамперед, варто ознайомитися з її книгою «Мої спомини» (1937; перевидання 1996), яка є не лише джерелом достовірних

відомостей про освітньо-громадську роботу й життя на користь Україні, а й віддзеркаленням її особистісних рис, певних психологічних станів у сукупності зовнішніх і внутрішніх зв'язків й впливів, а також відображенням вже далеких у часі суспільно-політичних подій. Без усвідомлення реалій тієї історичної доби, коли жила і діяла С. Русова, складно зрозуміти велич зробленого нею, його новаторство і глибину освітніх поглядів.

Професіоналізм педагога – це не лише знання предмету, а й оволодіння інноваціями, інтерактивними педагогічними технологіями в розвитку та становленні багатогранного всесвіту дитини. С. Русова означає залежність процесу навчання від внутрішнього світу дитини й вимагає від учителя глибокого знання її психіки: «... для виховання дитини, як і для її навчання, конче потрібно знати дитину, розуміти її духовні нахили, її темперамент, фізичний склад організму» [3, С. 171].

Вагомий педагогічний внесок у розвиток дошкільної освіти, зокрема, виховання дошкільників зробила С. Русова. Її праці – не тільки встановлений історичний факт, а й цілком сучасний із сьогоднішніх позицій погляд на загальну проблему моральної освіти, визначення її цілей, завдань, основних принципів побудови змісту, форм і методів організації духовно-морального виховання і навчання.

Отже, С. Русова – видатна українська педагогиня, письменниця, активна громадська діячка, правдива сподвижниця української національної культури, організаторка національного руху українського жіноцтва. Вона створила безмежно манливі й ґрунтовно наукові твори про українське дошкільня й український освітницький напрямок виховання дошкільнят і молодших школярів. С. Русова теоретично сформувала та практично впровадила концепцію українського дитячого садка, яка включає три складові: мету виховання й освітні завдання закладів дошкільної освіти, основні педагогічні принципи, що включають зміст їхньої роботи. Доцільно вбачати, що педагогічна ідея українського дитячого садка була сформована С. Русовою на основі вивчення передових ідей М. Монтесорі, Ж.-О. Декролі

та інших корифеїв світової педагогічної думки.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Є. І., Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності : Матеріали П24 Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 24–26 березня 2016 р. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. –С. 3-10
2. Матвієнко Світлана Іванівна, канд. пед. наук, доцент кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності : Матеріали П 24 Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 24–26 березня 2016 р. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – С. 58-61
3. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори : У 2-х кн. Кн. 1. / За ред. Є. І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 272 с.

Електронні джерела:

4. http://www.ndu.edu.ua/storage/2016/PS_Sofii_Rysovoi.pdf

ЛЮБЧЕНКО Інна Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,

голова циклової комісії педагогіки, психології та

методик дошкільної освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

**СОФІЯ РУСОВА Й УКРАЇНСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

«Найдорожчий скарб у кожного народу — його діти, його молодь, і

що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя».

Софія Русова

Початок XIX сторіччя в українській історії нагадував період так званого «сумерку» кінця XIV-початку XVI століть - Україна нібито й існувала - існувала земля, міста і села, народжувались і вмирали люди - і не існувала, оскільки про її державно-політичну самостійність, окремішність, в тогочасних умовах, на думку багатьох, не могло бути й мови. Втративши національну політичну еліту і залишки державності, розділена між двох континентальних імперій - Російської і Австрійської - вона, здавалося, була приречена. Це виглядало тоді як доконаний історичний факт.

«Після довгих років Руїни національно - державне відродження України не могло відбутися швидко. Кінець XVIII — початок XIX ст. на Наддніпрянській Україні були позначені майже цілковитим припиненням національного життя. Проте саме тут, на Лівобережній та Слобідській Україні, які територіально ближче знаходилися до Росії, продовжувала жити народна пам'ять про колишню славу козацьку, про Хмельниччину, про народну вольницю — Запорозьку Січ. Навіть у середовищі майже повністю зрусифікованого новітнього українського панства, синів та онуків колишньої козацької старшини ще не вмерло до кінця усвідомлення своєї національної особистості, збереглося заповітне прагнення до самостійного розвитку, до власної національної держави» [2, С. 141].

Українське національне відродження — соціальний та політичний рух на території Російської та Австро-Угорської імперій, що виступав за національно-культурне відродження й становлення української нації. Існує безліч різних теорій і оцінок сутності українського національного відродження, як політичного, соціального, національно-визвольного руху. Український національний рух зародився на території Російської імперії у колах козацької старшини, під впливом історичних процесів у Європі кінця XVIII ст. Великодержавна політика царського самодержавства призвела до

піднесення українського національного руху в Росії в середині XIX ст. На початку XX ст. він остаточно перейшов у свою політичну стадію і характеризувався активною боротьбою українців за свої як культурні, так і політичні права. З виникненням українських партій, розв'язання національного питання в Росії пов'язується з вирішенням глобальних політичних проблем: ліквідація самодержавства, встановлення парламентаризму, надання демократичних свобод.

Українському просвітительству властиві такі риси:

- 1) «кордоцентричність» - просвітительська ідея морального вдосконалення, що веде до гармонізації суспільних відносин;
- 2) багатогалузевість - просвітительський рух охопив сфери освіти, культури, релігії, політики, мистецтва, науки;
- 3) етнографічність (народність) - використання народних традицій, обрядів, звичаїв, вірувань у просвіті народу;
- 4) європеїзм - пропагування європейських форм життя; всебічна європеїзація України;
- 5) націоналізм - активна національна свідомість та патріотизм;
- 6) демократичність - просвітительство базується на демократичних засадах;
- 7) інтегративність - здатність об'єднувати як культурні надбання різних регіонів української землі, так і галузей культури високорозвинутих націй;
- 8) гармонійність - єдність, цілісність, універсальність просвітительської ідеології;
- 9) сензитивність - підвищена чутливість у певні періоди до народознавчого матеріалу;
- 10) гуманізм — культ високої духовності, пильна увага до внутрішнього світу людини, пріоритет гуманістичних ідеалів над утилітарно-меркантильними цінностями та інтересами [3, С. 144-145].

Просвітительська діяльність С. Русової є квінтесенцією українського культурно-освітнього руху кінця XIX - початку XX століття. Життя Софії

Русової охоплює період від 60-х рр. XIX до 40-х р.р. XX ст., у тому числі майже 70 років безпосередньої просвітительської праці, що припадає на дуже складний і суперечливий період в історії України, коли наш народ не мав власної держави, національної школи. Отже, вся її діяльність закономірно впливала з об'єктивних потреб тодішнього суспільного життя.

Освітня діяльність і педагогічна спадщина С. Русової не залишилися непоміченими як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Повноправне повернення імені Софії Русової на Батьківщину розпочалося на початку 90-х років XX століття. До числа перших дослідників, які започаткували процес відродження педагогічної спадщини С. Русової, входять такі педагоги як Н. Дічек, І. Зайченко, В. Качкан, Т. Ківшар, Є. Коваленко, З. Нагачевська, О. Проскура, О. Сухомлинська, які висвітлили цілу низку проблем теоретичної, методичної та практичної спадщини вченої.

Вивченню життєвого, творчого шляху та спадщини С. Русової присвятили свої дисертаційні дослідження Г. Груць, І. Пінчук, Л. Гонюкова, О. Джус, Н. Маліновська, О. Пшеврацька, В. Сергєєва, О. Пеньковець, О. Таран, О. Фролова. Проблема розкриття творчої спадщини видатного педагога, просвітителя, громадського діяча, автора багатьох досліджень із педагогіки, історії, географії, дошкільної та позашкільної освіти знайшла відображення у працях багатьох сучасних науковців (Л. Березівська, Л. Вовк, І. Зайченко, Г. Пустовіт, О. Сухомлинська та інших). Окремі аспекти життя та діяльності просвітительки висвітлювалися у статтях З. Борисової, О. Губка, Г. Дацюк, Н. Калиниченко, М. Машовець, О. Проскури, М. Солов'я, Т. Сущенко та інших. Разом з тим, ідеї релігійного виховання у спадщині С. Русової залишаються актуальними у сучасному освітньому просторі.

Педагогічні ідеї С. Русової, що базувались на християнських цінностях, ще в XIX – поч. XX ст. сприймалися по-різному і не завжди схвально, як зі сторони організаторів православного виховання, так і з боку влади. Сучасних глибоких досліджень релігійно-педагогічних ідей С. Русової, її

філософських, християнських основ, авторського змісту до цього часу не здійснено. Отже, метою роботи є аналіз релігійно-педагогічних ідей виховання, які стали джерелом для визначення мислителем сутності, мети і завдань нової моделі школи, педагогіки.

У педагогічних творах Софії Русової 1922-1940 р.р.:

- осмислюються й обґрунтовуються наукові засади педагогіки на основі глибокого аналізу попередніх і сучасних їй надбань вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки, найновіших досягнень у галузі психології, філософії, соціології; уроків творення національного шкільництва й педагогіки періоду визвольних змагань українського народу 1917-1920 р.р.;

- простежується намагання «психологізувати» та «соціологізувати» педагогіку, що свідчить про педагогічно-психологічний і соціально-педагогічний характер ідей С. Русової, забезпечує перспективу створення особистісно- та суспільно-зорієнтованої гуманістичної системи освіти, як це передбачено сучасними державними освітніми документами;

- теоретичні дослідження зосереджуються навколо центральної ідеї: національна освіта, школа, виховання - головна умова відродження і розвитку нації та державності, засіб формування громадянина-патріота, високоморальної особистості.

Стрижневою ідеєю, що проймає всі педагогічні пошуки С. Русової, є створення національної системи освіти. Як педагог-філософ і педагог-практик вона глибоко усвідомлювала, що школа й виховання мають функціонувати у повній відповідності з особливостями й потребами своєї країни, нації. З утворенням Української Народної Республіки Софія Русова входить до Центральної Ради і Секретаріату освіти, в якому очолила дошкільний і позашкільний відділи. Вона рішуче втілює в життя гасло: «Українізація народної освіти, всіх її організацій». С. Русова бере саму активну участь в освітянських форумах: Всеукраїнському з'їзді вчителів (квітень 1917 р.), на якому була створена Всеукраїнська вчительська спілка, яку очолила С. Русова; Всеукраїнському професійному учительському з'їзді

(серпень 1917 р.), на якому було вироблено план націоналізації освіти та організації українського вчительства. На II Всеукраїнському з'їзді вчителів спільно з органами місцевого самоврядування (серпень 1917 р.), присвяченому проблемі націоналізації освіти, з основною доповіддю з цієї проблеми виступила Софія Федорівна. Вона наголошувала, що «доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми проведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної свідомої дужої нації». Щоб успішно виконати це своє призначення, школи в Україні, на думку С. Русової, мають бути різними за змістом, формами, методами і організацією навчання і виховання, але всі вони повинні бути національними за своєю сутністю, передусім навчання в оновленій школі повинно вестися рідною мовою, учні мають глибоко пізнавати рідне фізичне й соціальне оточення. За словами С. Русової, всі народності, які проживають в Україні, повинні знати її мову, літературу, географію, історію. З цього виходить, що українознавство має бути обов'язковим для всіх шкіл України. Воно повинно стати основою національного виховання. 7 листопада 1917 р. С. Русова виступила співзасновником Педагогічної Академії для підготовки вчителів українознавства. У Києві, Одесі, Катеринославі (нині Дніпропетровськ) за її підтримки при університетах створювались факультети з українською, єврейською, польською мовами викладання. Були підготовлені плани про відкриття українських гімназій в містах України. Сама Софія Федорівна очолює українське відділення у Фребелівському інституті і читає лекції з педагогіки українською мовою, розробляє концепцію українського дитячого садка, яку виклала у праці «Дошкільне виховання» (1918 р.), розробляє основні засади позашкільної роботи і викладає їх у праці «Позашкільна робота і засоби її проведення». Після відкриття у Кам'янці-Подільському українського університету С. Русова на запрошення І. Огієнка, ректора університету, викладає там педагогіку [6].

Одним із головних завдань нової школи, на думку С. Русової, є збудження, виявлення і розвиток самостійних творчих сил дитини, її

творчого мислення. Як і більшість прогресивних вітчизняних і зарубіжних педагогів кінця XIX – початку XX століття вона різко критикувала існуючу школу за придушення волі та активності дитини, пасивне слухання та тривале сидіння за партою, підкреслюючи, що така організація навчання не відповідає природі дитини. Вона зазначала, що прагнення дитини до будь-якої діяльності – гри, праці чи творчої самодіяльності – є її найсильнішим життєвим прагненням, «і можна собі уявити, – писала з цього приводу С. Русова, – який гріх брала на себе стара школа (на жаль, ще існуюча) 16 своїми методами пасивного навчання, нехтуючи всю дитячу рухливість та безпосередню творчість. Це їй шкодило тим, що паралізувало живу, самостійну душу дитини, а також псувало характер, бо воля закладається й розвивається лише на ґрунті активності» [2, С. 115].

Вона відстоювала педоцентриський підхід до організації шкільного життя, який розуміла як глибоку індивідуалізацію навчально-виховного процесу на основі вивчення дитини, її інтересів, нахилів, схильностей, можливостей, біологічних ритмів, тощо. Софія Русова наголошувала, що сучасна педагогіка в своєму теоретичному дослідженні й у практичній реалізації має користуватися науковими вказівками філософії, етики, психології, соціології та соціальної психології. За її глибоким переконанням головною відміною нового виховання є те, що воно базується на власному зусиллі самої дитини, її не тренують зверху за певним трафаретом, а ставлять її перед самостійним розв'язанням різноманітних проблем – і моральних і наукових, що зумовлює розвиток усіх її здібностей, зміцнення волі й усіх творчих сил.

Творча спадщина С. Русової надзвичайно багата й різнопланова. Це і монографії – «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дидактика», «Нова школа соціального виховання», і підручники – «Український буквар; По підручнику О.О. Потєбні уложила С. Русова», «Початкова географія», «Географія. Західна Європа. Позаєвропейські краї», «Початковий підручник французької мови задля самонавчання і перших класів гімназій з

французько–українським словарем», і фундаментальні статті – «Нова школа», «Ідейні підвалини школи», «Націоналізація школи», «Націоналізація дошкільного виховання» та інші.

Надзвичайно цікавими і корисними для теорії і практики сучасної школи є пропонувані С. Русовою шляхи і засоби морального виховання. За допомогою виховання вчена пропонувала поступово поширювати коло дитячої любові. Спочатку природжену любов до матері перенести на батька, потім на інших рідних – дідуся, бабусю, брата, сестру та ін., далі на вчителя, товаришів по школі і садку і т. д. Так, поширюючи свою любов все далі й далі, дитина на певному етапі свого розвитку починає відчувати любов до свого народу, своєї нації, врешті до всього людства. Намагання поширити любов до людей усього світу зайвий раз свідчать про гуманні й демократичні прагнення С. Русової.

С. Русова робить висновки про те, що гармонійну людину можна виховати за таких умов: виховання має бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини (це нині лягло в основу нової концепції дошкільного виховання, яка ставить на перше місце завдання виховання особистості дитини з урахуванням її інтересів, потреб, вікових можливостей, рівня розвитку); виховання має бути національним (тепер маємо подбати і про українські дитячі садки, і про забезпечення можливостей для національного виховання представникам інших народів, що населяють Україну); виховання має відповідати соціально-культурним вимогам часу; виховання має бути вільним. Незалежним від тих чи інших у рядових вимог, ґрунтуватись на громадській організації (уже і перед нами постала потреба деполітизації виховання і навчання – рано чи пізно вона буде розв'язана прогресивно).

С. Русова розробила проблеми освіти, культури, які є актуальними і нині. Крім того, твори педагога містять багато методичних порад, педагогічних спостережень, висновків культурно-освітнього характеру, що не застаріли і для сьогодення. У працях С. Русової знаходимо осмислення і узагальнення великого досвіду: про соціалізацію, індивідуалізацію,

гуманізацію виховання, про дидактичні принципи та методичні прийоми виховання та навчання, зокрема про принцип самодіяльності учнів, про навчання як гру, про драматизацію. Ось чому сучасний розвиток науки та культури спонукає до вивчення творчої спадщини вченої. Особливої уваги заслуговує дослідження просвітительської діяльності, яка раніше не була предметом розгляду.

До найбільш викристалізованих С. Русовою цінностей народної педагогіки належать:

- а) ідея верховенства рідної мови у формуванні особистості;
- б) ідея пріоритетності народно-виховних засобів як таких, що найбільшою мірою відповідають національній вдачі української дитини;
- в) ідея гармонії родинно-громадсько-шкільної взаємодії;
- г) ідея апостольської місії учителів у формуванні загальнолюдських і народних цінностей [1].

Нині, коли ми переживаємо нову добу українського національного відродження, становлення і утворення своєї державності, педагогічна спадщина С. Русової стає особливо дійовою і такою ж сучасною, як і в період свого створення. Ця спадщина не є лише спадщиною, а одним з діючих факторів утвердження національної державності, гідності, свідомості й самосвідомості українського народу, становлення національної культури, системи освіти, навчання й виховання підрастаючих поколінь, розбудови нової, демократичної української національної школи.

Оцінюючи сьогодні роль С. Русової в розвитку педагогічної думки в Україні, можна однозначно стверджувати, що її творчий доробок є внеском у скарбницю не лише української, а й світової педагогіки, що її ідеї – це не лише минуле, вони не обмежені часовими рамками, бо є глибоко науковими, народними, просякнуті ідеями гуманізму, спрямовані в майбутнє. Її думки набувають особливого звучання в час кардинальної зміни підходів до дитини, до філософії освіти і виховання, що постали у зв'язку з розбудовою вільної, самостійної України. Як гасло звучить і сьогодні заклик С. Русової: «В наші

часи бути гарним педагогом – це бути справжнім реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди й Науки. Тільки великими зусиллями таких апостолів Україна матиме чесних діячів-патріотів, вмілих практичних робітників і соціально об'єднану, інтелектуально розвинену народну масу».

Список використаних джерел:

1. Зайченко, І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навч. посіб. / І. В. Зайченко ; передм. М. Д. Ярмаченка. – 3-є вид. доп. і перероб. – Чернігів : Деснянська правда, 2006. – 264 с.
2. Любар О. О. С. Ф. Русова про національну систему освіти та виховання : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко // Історія української школи і педагогіки. – К. : Знання, КОО, 2003. – 450 с.
3. Ідея національної школи С. Русової [Текст] // Історія педагогіки: навч. посіб. для студ. вузів / М. В. Левківський. – 3-є вид., перероб. та допов. – К.: ЦУЛ, 2008. – С. 144-145.
4. Софія Русова. Мемуари. Щоденник [Текст] / С. Русова. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
5. Науково-педагогічна діяльність Софії Русової в еміграції [Текст] // Освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1921-1945 рр.) / М.Б.Євтух ; В. П. Кемінь. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – С. 63-87.
6. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта [Текст] : Наук.-метод. посіб. / МО України. Ін-т змісту і методів навч.; за ред. В.Г.Слюсаренка, О.В. Проскури. – К. : б. в., 1998. – 196 с.
7. Софія Русова: З маловідомого і невідомого: [В 3-х ч.] [Текст]. Ч. 1. «Несторка української педагогічної літератури...». – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. – 456 с.
8. Маленький українець : педагогічні ідеї Софії Русової [Текст] / упор. : Л. Синекон, Н. Ковальчук. – К. : Шк. світ, 2010. – 127 с.

ЛЮБЧЕНКО Інна Іванівна,

*кандидат педагогічних наук,
викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,
голова циклової комісії педагогіки, психології та
методик дошкільної освіти.*

БОНДАР Аліна Василівна,

*студентка 6 курсу
освітнього ступеня бакалавр,
відділення дошкільної і початкової освіти,*

**Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-
педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»**

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА І ПОЧАТКОВА ШКОЛА

Озирнімося, вслухаємося, будемо жити задля дітей.

Софія Русова

За українську освіту боролися багато синів та дочок України, які представляли всі сфери української спільності. Серед них особливою постаттю була Софія Федорівна Русова. Вона відіграла визначну роль у розвитку педагогічної освіти на Україні.

Особливого значення С. Русова надавала рідній мові як могутньому засобу загального розвитку дитини. Вона розглядає рідне слово як джерело неповторного національного світобачення, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності.

Важливою ознакою, можливо й найголовнішою, національної початкової школи є любов вчителя до дітей. Він повинен так організувати освітній процес, щоб дітям було цікаво і вони мали з цього якусь користь.

Центральним у педагогічній концепції Софії Федорівни є особистість дитини як найвищої цінності природи з її задатками, здібностями, можливостями, талантами, потребами, прагненнями тощо.

С. Русова розкриває значення розвитку таких видів діяльності, як гра, праця, малювання, співи, танці, бо саме в них найбільш може виявитись самостійність дитини.

Школа є найкращим закладом, де можна виховувати найголовніші моральні засади. Школа – «це скарб найкращий кожного народу, це ключ золотий, що розмикає пута несвідомості, це шлях до волі, до науки, до добробуту. На вселюдному життю тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу, в якому найбільше є грамотних» [6, С. 3].

Нова українська національна школа «працює над утворенням осіб суцільних, міцних і духом, і тілом» [4]. І «кладе собі за головну мету - збудити, дати виявитися самостійним творчим силам дитини» [6, С. 4].

Основні засади розбудови майбутньої української національної школи зводилися С. Русовою до таких вимог: зменшення русифікаторського впливу, створення єдиної загальноосвітньої школи, запровадження обов'язкового безкоштовного початкового навчання, оптимальне поєднання централізації з децентралізацією керівництва й управління освітніми справами, розширення сфери громадської участі у справі розбудови національної школи і системи освіти, залучення до керівництва й управління освітніми справами органів місцевого самоврядування, широких верств українських трудящих, школа повинна бути вільною від будь-яких станових, національних і релігійних учнів, учителів і батьків; мати світський характер, викладання закону Божого в школі не має бути обов'язковим; на всіх ступенях школи повинно здійснюватися спільне навчання хлопчиків і дівчаток; систематичне шкільне навчання необхідно розпочинати з 7-річного віку.

«Головне завдання морального виховання - це вироблення характеру. Людину ми найбільш цінимо не за її знання, а за її характер, - він найбільше важить у відносинах людей між собою, він дає змогу людині досягнути найвищі моральні блага» [10, С. 62], - представляючи таким чином ідеал морально сформованої, розвиненої і вихованої людини.

Цінності естетичного виховання С. Русова вбачала в тому, щоб

«розвинути свідомість, смак естетичний до найкращого приймання художніх вражень» [2, С. 119], розвинути «почуття краси, вимоги гармонії і в житті, і в душі своїй, і в творах майстрів, і в наших власних творах і вчинках» [2, С. 120].

Праця як соціальна цінність – «це принцип такого виховання, яке мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної творчості, дати вільно розвинутися цільній гармонійній індивідуальності. Праця в сучасному вихованні - це метод, яким кожне знання фіксується в дитячій свідомості тим, що воно здобувається дитячою рукою: через руку в розум» [2, С. 53].

Найважливішими характеристиками моральної поведінки педагога є: чесність, совість, об'єктивність, справедливість, тактовність, терпимість, витримка і самовладання, доброта, любов до людей, самокритичність, терпіння, комунікабельність, оптимізм, сила волі, емпатія, прагнення до самовдосконалення, творче мислення.

Ці характеристики є важливими умовами успішної педагогічної діяльності. Софія Русова наголошувала: учителю завжди слід пам'ятати, що під впливом його власного прикладу формуються риси характеру учнів.

Погляди Софії Федорівни залишаються актуальними і сьогодні, оскільки вони становлять підґрунтя сучасної концепції національної школи.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Дидактика: Конспект лекцій, читаних в Укр. педагог. інституті ім. М. Драгоманова в 1924/25 р. / С. Русова. - Прага: Сіяч, 1925. - 190 с.
2. Русова С. Дошкільне виховання / Русова С. - Катеринослав, 1918. – 163 с.
3. Русова С. Ідейні підвалини школи / С. Русова // Світло. - 1913. - Кн. 8. - С. 33-38.
4. Русова С. Моральні завдання сучасної школи / С. Русова // Рідна школа. - Львів, 1938. - № 7. - С. 109-113.

5. Русова С. Націоналізація школи / С. Русова // Вільна українська школа. - 1917. - № 1. - С. 3-7.
6. Русова С. Нова школа / С. Русова // Світло. - 1914. - Кн. 7-8. - С. 3-16.

ЛЮБЧЕНКО Інна Іванівна,

*кандидат педагогічних наук,
викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,
голова циклової комісії педагогіки, психології та
методик дошкільної освіти.*

ГЛИВЕНКО Ангеліна Володимирівна,

*студентка 5 курсу
освітнього ступеня бакалавр,
відділення дошкільної і початкової освіти,
Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-
педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»*

(м. Умань, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ СОФІЇ РУСОВОЇ

*Велике слово – школа!
Се скарб найкращий кожного народу, се ключ золотий,
що розмикає пута невідомості,
се шлях до волі, до науки, до добробуту.
У вселюдськiм життi тiльки той народ i бере перемогу,
який має найкращу школу.*

Софія Русова

У сузір'ї постатей, які визначають історію розвитку української суспільно-громадської думки, просвітницького руху кінця XIX і до 40-х років XX ст., вагоме місце посідає С. Русова. Проте для кількох поколінь творча спадщина С. Русової була недоступною. Ця видатна жінка згадувалась у нашій літературі лише як українська буржуазна націоналістка та емігрантка.

Видатним педагогом і громадським діячем України була Софія Федорівна Русова, яка присвятила своє життя створенню національної системи виховання й освіти.

Центральне місце в багатогранній педагогічній спадщині вченої займає Концепція української національної системи освіти і національного виховання, у межах якої отримали своєрідну інтерпретацію найважливіші фундаментальні теоретико-методологічні проблеми – мета, завдання, зміст, методи, принципи, форми освіти, навчання й виховання.

Ідея національного виховання – головна й визначальна в педагогічній концепції С. Русової. У центрі педагогічної концепції вченої перебуває дитина з її природженими задатками, здібностями, можливостями, талантами.

Головне завдання виховання – забезпечення розвитку відзначених чинників, а також національної самосвідомості і загальнолюдської моралі; формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, здатної до свідомого суспільного вибору і збагачення інтелектуального, духовного, економічного, соціально-політичного і культурного потенціалу свого народу.

Успішно вирішувати ці завдання покликана рідна українська школа – школа рідної мови, гуманна й демократична, у якій уся структура, система, мета й завдання, зміст і методи, принципи і форми, сам дух наповнені ідеєю українства, забезпечення всебічного і гармонійного розвитку дитини [1].

Система освіти, школа, виховання, за Русовою, повинні здійснюватися, насамперед, згідно з принципом природовідповідності виховання, який передбачає, що виховання повинно ґрунтуватися на науковому розумінні природних і соціальних процесів, узгоджуватися з загальними законами розвитку природи і людини.

Заслужують на увагу погляди Русової на проблеми розумового, морального, естетичного, трудового, дошкільного, сімейного виховання, підготовки вихователів дитячого садка, вчителя нової української школи та інші.

При розв'язанні проблем розумового виховання вчена була більш схильна до ідеї виховання розуму дитини в процесі природної, активної самостійної діяльності, хоч й не заперечувала й іншої – виховання розуму розвиваючої особистості повинно ґрунтуватися на узагальненому досвіді людства, сконцентрованому в науці, техніці, культурі, мистецтві, практиці.

Розум повинен керувати всією духовною діяльністю людини, а отже необхідне виховання розуму [3].

Відведення провідної ролі моральному вихованню у здійсненні загальної мети виховання – «витворити... людину в найкращому значенні цього слова», звучить лейтмотивом у багатьох творах С. Русової, виражаючи гуманістичну спрямованість її педагогічних ідей. Моральне виховання дітей, за її переконанням, може бути ефективним лише тоді, коли воно має цілеспрямований характер і здійснюється планомірно, починаючи з наймолодшого віку дитини, ґрунтуючись на національній основі.

Головними завданнями морального виховання просвітителька вважала розвиток у дітей високих моральних почуттів, вироблення в них шляхом безпосередньої участі в добрих і корисних справах відповідних моральних навичок і моральної поведінки, а також формування моральної свідомості, стійких моральних переконань.

Надзвичайно цікавими і корисними для теорії і практики сучасної школи є запропоновані С. Русовою шляхи і засоби морального виховання. За допомогою виховання вчена пропонувала поступово поширювати коло дитячої любові. Поширюючи свою любов все далі й далі, дитина на певному етапі свого розвитку починає відчувати любов до свого народу, своєї нації, врешті до всього людства. Намагання поширити любов до людей усього світу зайвий раз свідчать про гуманні й демократичні прагнення С. Русової.

Отже, Софія Русова справедливо вважається класиком вітчизняного дошкільного виховання, про що красномовно свідчать її твори «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дитячий сад на національній ґрунті», «Дошкільне виховання», «Нова школа соціального виховання», «Роль жінки

у дошкільному виховання» та інші, а також подвижницька практична діяльність у галузі дошкільного виховання.

Список використаних джерел:

1. Берегиня української національної школи. До 140-річчя від дня народження С. Ф. Русової. 1856–1940 // Календар знаменних і пам'ятних дат на 1 кв. 1996 р. – С. 82
2. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918 – 1921 рр.). – Кам'янець-Подільський: Абетка - НОВА, 2006. – С. 286–291.
3. Шендеровський В. Видатна просвітителька // Нехай не гасне світ науки / За ред. Е. Бабчук. — К.: ВД «Простір», 2009. — Кн. 1.– С. 279 - 287.

ЛЮБЧЕНКО Інна Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,

голова циклової комісії педагогіки, психології та

методик дошкільної освіти,

ДЖУЛАЙ Анастасія Олегівна,

студентка 6 курсу

освітнього ступеня бакалавр,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПОГЛЯДИ СОФІ РУСОВОЇ НА ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Соціалізація дитини не є проголошенням її індивідуальності: це

розвиток у дитині тих рис характеру, які можуть бути корисні для групового життя, і такі знання, які дають людині можливість своїми силами пробитися крізь життя і ні в якому разі не бути тягарем для громадянства. Першим ділом треба виробляти в дитині працездатність, дух ініціативи, солідарності, мужності, правдивості, само опанування, витриманості [1, С. 41].

У своїх працях С. Русова детально проаналізувала принципи як індивідуалізації, так і соціалізації виховання. Індивідуалізацію вона називала першою вимогою справедливого виховання, яке повинно формувати індивідуальну моральну свідомість кожної дитини. Мета індивідуального виховання дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам дитини та її здібностям. «Але людина стає людиною, стверджує С. Русова слідом за П. Наторпом, – лише в громаді» [2, С. 17].

С. Русова особливу увагу приділяла родинному вихованню і, зокрема, ролі матері. Вона вважала, що треба поширити освіту жінки на селі, щоб підняти свідомість жіноцтва і становище матері. Без неї та її ласки холодно й страшно було б жити. Ніяка школа, ніякі дитячі садки чи захистки не дадуть дитині того добра, ласки й любові, не розбудять так в дітях почуття правди, як щире виховання свідомої матері. Якщо порівняти дітей, які виховуються з материнською любов'ю і ласкою, з тими, що в дитячих притулках, то останні ніколи не будуть такі веселі, урівноважені, як перші [3, С. 52-55].

Соціальне виховання розвиває в дитині ті особистісні риси дитини, які дадуть їй змогу стати найкращим громадянином. Стара школа цілком ігнорувала об'єднання, учні виховувались як окремі суб'єкти, підготовлені для якоїсь кар'єри або спеціальності. Лише поступова демократизація життя поставила перед школою, педагогами нове завдання: виховати громадянина, підготувати його до активної участі у соціально-політичному, культурному житті.

Кожну окрему людину С. Русова розглядала передусім як члена людського суспільства і тому є дуже важливим введення її в «кооперативні відносини з соціальним середовищем». Школа, на думку педагога, має стати

тим осередком, де всі духовні моральні враження будуть перероблятися в свідомості дитини не тільки відповідно до її індивідуального складу, а в значній мірі визначатися тією товариською атмосферою, яка складається з однолітками, і довірливими стосунками між учителями та учнями, учнівським самоврядуванням, загальною організацією навчально-виховного процесу.

Отже, суть соціального виховання в новій школі полягає у створенні наступних умов:

- 1) товариська атмосфера в школі, довірливі відносини між вчителями та учнями;
- 2) учнівське самоврядування;
- 3) заміна класу нечисленними рухливими групами;
- 4) реформа методів навчання (перехід від пасивних до активних);
- 5) заміна навчальних програм в середній школі [4, С. 147].

Школа, з погляду С. Русової, - це не просто життя дитини; вона тут не готується до життя, а живе. Це осередок її духовних вражень, які потім переосмислюються в свідомості дитини не тільки відповідно до її індивідуальності, а й відповідно того соціального осередку, в якому вони приймаються. В школі усталюється світогляд, освоюються цінності культури, виробляється вміння самостійно вчитися, критично мислити, здатність до самопізнання і самореалізації особистості, вміння і навички до життєвого і професійного вибору, розуміння соціального життя і своєї ролі в ньому. С. Русова підкреслювала необхідність «соціалізації» і гуманізації освіти, пристосування навчання « своїм змістом і обсягом до природи дитини і до її потреб у тому громадянстві, в якому вона живе» [5, С. 124-129].

Список використаних джерел:

1. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн.4 / За загальною редакцією Є. І. Коваленко; Упорядн., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. - Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2009. - 328 с.

2. Русова С. Нова школа соціального виховання // Вибрані педагогічні твори у 2-х кн. – К. 2. – К.: Либідь, 1997. – С. 16-104.
3. Соціально-педагогічні аспекти діяльності Софії Русової в еміграції // Шлях освіти.- 2001.- № 2.- С. 52-55
4. Русова С. Соціальне виховання, його значення у громадському житті // Там само, – К.1. – С.144 - 150.
5. Журнал « Сіверянський літопис». - 2000. - № 6 - С. 124-129.

ЛЮБЧЕНКО Інна Іванівна,

*кандидат педагогічних наук,
викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,
голова циклової комісії педагогіки, психології та
методик дошкільної освіти,*

ДІХТЯРЕНКО Анна Ігорівна,

*студентка 6 курсу
освітнього ступеня бакалавр,
відділення дошкільної і початкової освіти,*

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ВИХОВНІ ПРИНЦИПИ СОФІЇ РУСОВОЇ

Русова Софія Федорівна – український педагог, прозова письменниця, літературознавиця та громадська діячка, одна з піонерок українського фемінізму. Була головою «Національного Комітету Учителів», влаштовувала прилюдні народні читання, організувала таємні школи.

Виховний ідеал Русової: виховання гармонійної людини на засадах любові й пошани до найкращих національних традицій.

Виховні принципи

Заслуговують на увагу погляди Русової на проблеми розумового, морального, естетичного, трудового, дошкільного, сімейного виховання, підготовки вихователів дитячого садка, вчителя нової української школи.

- При розв'язанні проблем розумового виховання дослідниця була більш схильна до ідеї виховання розуму дитини в процесі природної, активної самостійної діяльності, хоч й не заперечувала й іншої — виховання розуму особистості повинно ґрунтуватися на узагальненому досвіді людства, сконцентрованому в науці, техніці, культурі, мистецтві, практиці.

- Розум повинен керувати всією духовною діяльністю людини, а отже необхідне виховання розуму.

- Відведення провідної ролі моральному вихованню у здійсненні загальної мети виховання — «витворити... людину в найкращому значенні цього слова», звучить лейтмотивом у багатьох творах Русової, виражаючи гуманістичну спрямованість її педагогічних ідей. Моральне виховання дітей, за її переконанням, може бути ефективним лише тоді, коли воно має цілеспрямований характер і здійснюється планомірно, починаючи з наймолодшого віку дитини, ґрунтуючись на національній основі.

- Головними завданнями морального виховання вчена вважала розвиток у дітей високих моральних почуттів, вироблення в них шляхом безпосередньої участі в добрих і корисних справах відповідних моральних навичок і моральної поведінки, а також формування моральної свідомості, стійких моральних переконань.

- Надзвичайно цікавими і корисними для теорії і практики сучасної школи є пропоновані С. Русовою шляхи і засоби морального виховання. За допомогою виховання вчена пропонувала поступово поширювати коло дитячої любові. Спочатку природжену любов до матері перенести на батька, потім на інших рідних — дідуся, бабусю, брата, сестру та ін., далі на вчителя, товаришів по школі і садку і т. д. Так, поширюючи свою любов все далі й далі, дитина на певному етапі свого розвитку починає відчувати любов до свого народу, своєї нації, врешті до всього людства. Намагання поширити любов до людей усього світу зайвий раз свідчать про гуманні й демократичні

прагнення С. Русової.

- Софія Русова справедливо вважається класиком вітчизняного дошкільного виховання, про що красномовно свідчать її твори «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дитячий сад на національній ґрунті», «Дошкільне виховання», «Нова школа соціального виховання», «Націоналізація дошкільного виховання», «Нові методи дошкільного виховання», «Роль жінки у дошкільному вихованні» та інші, а також подвижницька практична діяльність у галузі дошкільного виховання.

Софія Русова справедливо вважається класиком вітчизняного дошкільного виховання, про що красномовно свідчать її твори.

Список використаних джерел:

1. Богуш А. Біологічне та соціальне у поглядах С. Русової на виховання // Дошкільне виховання. — 1996. — № 9

2. Дорошенко Н. Софія Русова як педагог // Шлях виховання і навчання. — Л., 1936

ЛЮБЧЕНКО Інна Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,

голова циклової комісії педагогіки, психології та

методик дошкільної освіти,

ДЯЖУР Світлана Сергіївна,

студентка 6 курсу

освітнього ступеня бакалавр,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА – ФУНДАТОР НАЦІОНАЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

Для вирішення проблем гуманітаризації національної освіти на сучасному етапі науковці й практики все частіше звертаються до різних джерел, зокрема, до прогресивного досвіду педагогів минулого, без усвідомлення і конструктивного застосування якого неможливе успішне розв'язання поставлених перед ними завдань [6, С. 5]. Однією із педагогів, які дали поштовх до розвитку національного дошкільного виховання, стала берегиня української освіти - Софія Русова. Саме її напрацювання є корисним джерелом, з якого черпають сучасні заклади дошкільної освіти.

Вивчаючи досвід організації дошкільного виховання в країнах Західної Європи, Софія Русова була переконана в тому, що становлення суспільного дошкільного виховання в Україні має відбуватися на національному ґрунті. У численних статтях педагог задається питанням: якою має бути мета дошкільного виховання, яка його роль у становленні особистості? Своє міркування на окреслену проблему вона виклала у статті «Дитячий сад на національній ґрунті». У ній Софія Русова, розмірковуючи й аналізуючи здобутки європейських педагогів, приходять до висновку, що дошкільний період життя дитини має бути спрямований на те, щоб «викликати в дитячій голові її власну думку, розбуркати дитячу фантазію й навчити до усього пильно самій додивлятися й утворювати з цих дослідів щось своє. У цьому активному перетворюванні одбивається, як сонце в краплині води, справжній національний геній кожного з цих маленьких людей. Зміцнити ці індивідуальні сили, дати змогу для їхнього кращого розвитку – ось у чому й головна мета виховання» [2, С. 46].

У книзі «Дошкільне виховання» Софія Русова дала досить вичерпну відповідь відносно того, яким повинен бути український дитячий садок. Вона зазначала, що в Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, яка відповідає національним рисам і самобутності українського народу. Виходячи з цього положення, педагог наполягала на

тому, щоб виховання в дитячому садку було поставлено у відповідність «до світогляду того народу, з психології тієї нації, з яких походить дитина». Національне виховання має відтворювати в молодому поколінні національний ідеал. Софія Русова наполягала на тому, щоб кожен вихователь «добре з'ясував для себе сформований протягом віків ідеал народу», бо саме на нього, за її переконанням, й повинно орієнтуватися виховання [3, С. 177].

Стрижнем концепції національного виховання дошкільнят Софії Русової є навчання дітей рідною мовою. Саме тому, про що б не писала Русова, вона вдається до рідної мови. Педагог переконана, що в мові закладено великі духовні цінності, невичерпні педагогічні можливості розвитку пізнавальних сил дитини. Слово – це шлях, це перший могутній засіб, за допомогою якого «вчитель і виховувач найкраще можуть підійти до глибоких скарбів дитячої душі й викликати відлуння найтонших її струн» [2, С. 47]. Оцінюючи рідну мову як найважливішого соціального чинника, як безцінне багатство, як невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про довкілля, С. Русова слідом за К. Ушинським, радила виховувати у дітей інтерес та любов до рідного слова. За її словами, рідна мова мусить бути «поставлена в основу дошкільного виховання» [1, С. 49].

Принципово важливе значення у вихованні і навчанні дітей Софія Русова надає національному мистецтву. Вона пише: «Перше естетичне враження селянська дитина має від національного орнаменту і дуже бажано, щоб ... дитина побачила на стіні вишиваний рушник, кахлі на грубці, лаву, укриту плахтою, згадала свою рідну хату і почувала себе наче серед своїх знайомих речей» [5, С. 51].

Ці слова можуть стати дороговказом для сучасних вихователів, оскільки використання в освітньому процесі закладів дошкільної освіти вже згадуваних засобів дасть можливість реалізувати положення щодо цінності дитинства, залучення дитини до вивчення національних пам'яток, розвитку в неї таких важливих якостей, як людяність, патріотизм, милосердя, емпатія,

відповідальність тощо. Варто зауважити, що ефективність запропонованої Русовою моделі дошкільного виховання забезпечувалася двома умовами, насамперед, це – необхідність створення в дитячому садку рідномовного середовища та інтеграція суспільного дошкільного та родинного виховання [4, С. 21].

Актуальною є й сьогодні думка Софії Русової про те, що пошана й любов до свого народу виховує в дітях пошану й любов до інших народів, що саме національна система забезпечить підготовку нового покоління людей, відданих інтересам народу, палких патріотів, здатних вивести народ з культурної, економічної відсталості в ряди високорозвинених цивілізованих націй» [6, С. 15].

Список використаних джерел:

1. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Софія Русова // [упор. О. В. Проскура]. – К. : «Освіта», 1996.
2. Русова С. Дитячий сад на національній ґрунті / Софія Русова // Світло. – 1910. – № 3. – С. 44–54.
3. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34–184.
4. Русова С. Дошкільне виховання / Софія Русова // Світло. – 1913. – Кн. 1. – С. 20–26.
5. Русова С. Справа народної освіти на Україні / Софія Русова // Світло. – 1911. – № 1. – С. 52–68.
6. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітител ь : до 155-річчя від дня народження : біобібліогр. покажч. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.- пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя ; упоряд. : А. М. Доркену, Т. В. Лога ; наук. ред. : П. І. Рогова, А. М. Доркену ; наук. консультант, авт. вступ. ст. Є. І. Коваленко. – К., 2010. – 175 с. – (Серія «Видатні педагоги світу»; Вип. 6).

ЛЮБЧЕНКО Інна Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,

голова циклової комісії педагогіки, психології та

методик дошкільної освіти,

ЗАБОЛОТНА Анна Андріївна,

студентка 5 курсу

освітнього ступеня бакалавр,

відділення музичного мистецтва,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

САЖІЄНКО Ірина Анатоліївна,

вихователь,

Дошкільний навчальний заклад ясла-садок № 14

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ЯК ІСТОРИК ПЕДАГОГІКИ В ПЕРІОД ЕМІГРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Період еміграції був продовженням національно-освідомляючої праці, започаткованої С. Русовою в останній чверті XIX ст. і розгорнутої найбільш повно в час національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. на рідній землі. Зумовлена рядом причин культурно-освітнього (гостро критичне ставлення до організаційних і педагогічних засад творення радянської системи освіти), ідеологічного (розбіжності в поглядах на сутність ідеї українського державотворення), політичного (переслідування національне свідомих діячів) та соціально-побутового характеру, еміграція виявилася для 65-річної жінки важким випробовуванням, але не зламала сили духу і творчого натхнення педагога-просвітителя і громадського діяча.

Основним стимулом діяльності Софії Русової за межами України, що здійснювалась у науково-педагогічному, громадсько-політичному,

культурно-просвітницькому, науково-публіцистичному напрямах, виступили ідеї служіння справі визволення українського народу від будь-яких форм дискримінації, незалежно від умов і місця проживання, та національного державотворення як головного стрижня світобачення мислительки.

Особливостями розгортання еміграційної діяльності виявилися залежність від завдань і змісту роботи української політичної еміграції в цілому, спрямованої на задоволення власних культурно-освітніх потреб, підготовку кадрів національної інтелігенції для фахової праці на українських етнічних територіях, пропаганду української справи на міжнародній арені; зумовленість політичною і культурно-освітньою зорієнтованістю з боку керівників уряду Української Народної Республіки в екзилі, емігрантів-соратників та однодумців С. Русової, передусім С. Петлюри і М. Шаповала; особисте знайомство з президентом ЧСР Т. Масариком; підтримка творчих задумів громадськими, освітніми діячами й педагогами, перш за все Західної України.

Головним у змісті педагогічної роботи, що займала центральне місце в усій еміграційній діяльності Софії Русової, стали:

- організаторсько-практичні зусилля в царині розбудови і функціонування українського шкільництва в Чехословацькій Республіці, яке за структурою, кадровим потенціалом, науково-методичним забезпеченням не мало аналогів у всьому українському зарубіжжі міжвоєнного періоду;
- теоретичні пошуки, пов'язані з викладанням в українських високих школах і наукових установах та розробкою лекційних курсів, навчальних програм, підготовкою монографій, наукових розвідок, підручників, статей, рецензій тощо;
- популяризаторська праця, що, з одного боку, сприяла ширенню досягнень національної системи освіти, доведенню до світової громадськості її проблем і потреб, а з іншого, - збагачувала українську педагогічну думку прогресивними ідеями зарубіжних наукових надбань, стимулюючи нові пошуки в галузі національної освіти й виховання.

Теоретичний внесок Софії Русової періоду еміграції включає твори педагогічної, «жіночої» та літературознавчої тематики. Головні їх ознаки (громадянськість, національно-виховна спрямованість, народність, гуманізм, європеїзм) і характер піднятих у них проблем визначаються:

- ідеєю державотворчої ролі школи, освіти й національного виховання, що була центральною в педагогічних поглядах ученої;
- значенням, якого вона надавала національному й моральному відродженню української жінки як основі піднесення її дидактично-виховної ролі в суспільстві та в сім'ї;
- місцем, яке педагог відводила художньому слову, книзі, періодичному виданню у просвіті народу, національно-патріотичному й естетичному вихованні його підростаючого покоління.

У творах Софії Русової на педагогічну тематику:

- осмислюються й обґрунтовуються наукові засади педагогіки на основі глибокого аналізу попередніх і сучасних їй надбань вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки, найновіших досягнень у галузі психології, філософії, соціології; уроків творення національного шкільництва й педагогіки періоду визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр.;
- простежується намагання «психологізувати» та «соціологізувати» педагогіку, що свідчить про педагогічно-психологічний і соціально-педагогічний характер ідей С. Русової, забезпечує перспективу створення особистісно- та суспільно-зорієнтованої гуманістичної системи освіти, як це передбачено сучасними державними освітніми документами;
- теоретичні дослідження зосереджуються навколо центральної ідеї: національна освіта, школа, виховання — головна умова відродження і розвитку нації та державності, засіб формування громадянина-патріота, високоморальної особистості.

Найбільш досконалою в науковій спадщині Софії Русової періоду еміграції є ідея нової української школи — єдиної, діяльної, обов'язкової і безплатної; такої, що базується на принципах активності, індивідуалізації,

соціалізації, гуманізації, природо- і культуровідповідності виховання. Найголовнішою ознакою школи суверенної держави у працях С. Русової виступає її національний характер. Він визначається українознавчим спрямуванням змісту навчання, превалюванням у ньому рідної мови, географії та історії України, природо- і краєзнавства; пристосованістю до народного світогляду, до надбань національної культури в цілому.

Список використаних джерел:

1. <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14138/>
2. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0
3. Історія зарубіжної педагогіки Хрестоматія: Навчальний посібник / уклад. І автори вступних статей Є. І. Коваленко., Н. І. Белкіна. Заг. ред. Є. І. Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
4. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель: до 155-ї річниці від дня народження: бібліографічний покажчик. – Київ, 2010. – 175 с.

ЛЮБЧЕНКО Інна Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,

голова циклової комісії педагогіки, психології та

методик дошкільної освіти,

МУЗИКА Іванна Петрівна,

студентка 2 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ЯК ІСТОРИК ПЕДАГОГІКИ

Розвиток педагогічної науки і практики в сучасній Україні неможливо уявити без осмислення наявного потенціалу наукових досліджень у педагогіці та без звернення до нагромадженого у вітчизняній і світовій науці дієвого арсеналу інноваційних ідей і технологій, накопичених людством за останні століття.

Яскравою сторінкою життєпису Софії Русової є 1922-1940 рр. — період еміграції в Чехословацькій Республіці, де, як і тисячі інших борців за державну незалежність України, вона опинилася після поразки національних визвольних змагань 1917-1920 рр. і де закінчився її життєвий шлях. Тут найповніше виявився її талант як організатора українських шкіл і наукових установ, педагога-практика, вченого; знайшла своє продовження започаткована на рідній землі громадська культурно-освітня діяльність; міжнародного характеру набула популяризаторсько-просвітницька робота.

На підставі всебічного вивчення еміграційного життєпису, практичної діяльності і теоретичного доробку Софії Русової 1922-1940 рр. можна зробити ряд висновків і узагальнень:

1. Період еміграції став логічним продовженням багатогранної національно-освідомляючої праці, започаткованої С. Русовою в останній чверті XIX ст. і розгорнутої найбільш повно в час національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. на рідній землі. Зумовлена рядом причин культурно-освітнього (гостро критичне ставлення до організаційних і педагогічних засад творення радянської системи освіти), ідеологічного (розбіжності в поглядах на сутність ідеї українського державотворення), політичного (переслідування національно свідомих діячів) та соціально-побутового характеру, еміграція виявилася для 65-річної жінки важким випробуванням, але не зламала сили духу і творчого натхнення педагога-просвітителя і громадського діяча.

2. Основним рушієм різнобічної діяльності С. Русової за межами України, що здійснювалась у науково-педагогічному, громадсько-

політичному, культурно-просвітницькому, науково-публіцистичному напрямах, виступили ідеї служіння справі визволення українського народу від будь-яких форм дискримінації, незалежно від умов і місця проживання, та національного державотворення як головного стрижня світобачення мислительки.

Особливостями розгортання еміграційної діяльності виявилися залежність від завдань і змісту роботи української політичної еміграції в цілому, спрямованої на задоволення власних культурно-освітніх потреб, підготовку кадрів національної інтелігенції для фахової праці на українських етнічних територіях, пропаганду української справи на міжнародній арені; зумовленість політичною і культурно-освітньою зорієнтованістю з боку керівників уряду Української Народної Республіки в екзилі, емігрантів-соратників та однодумців С. Русової, передусім С. Петлюри і М. Шаповала; особисте знайомство з президентом ЧСР Т. Масариком; підтримка творчих задумів громадськими, освітніми діячами й педагогами, перш за все Західної України.

3. Провідними у змісті педагогічної роботи, що займала центральне місце в усій еміграційній діяльності Софії Русової, стали:

- організаторсько-практичні зусилля в царині розбудови і функціонування українського шкільництва в Чехословацькій Республіці, яке за структурою, кадровим потенціалом, науково-методичним забезпеченням не мало аналогів у всьому українському зарубіжжі міжвоєнного періоду;
- теоретичні пошуки, пов'язані з викладанням в українських високих школах і наукових установах та розробкою лекційних курсів, навчальних програм, підготовкою монографій, наукових розвідок, підручників, статей, рецензій тощо;
- популяризаторська праця, що, з одного боку, сприяла ширенню досягнень національної системи освіти, доведенню до світової громадськості її проблем і потреб, а з іншого, — збагачувала українську педагогічну думку прогресивними ідеями зарубіжних наукових надбань, стимулюючи нові

пошуки в галузі національної освіти й виховання.

4. Теоретичний доробок С. Русової періоду еміграції включає твори педагогічної, «жіночої» та літературознавчої тематики. Головні їх ознаки (громадянськість, національно-виховна спрямованість, народність, гуманізм, європеїзм) і характер піднятих у них проблем визначаються:

- ідеєю державотворчої ролі школи, освіти й національного виховання, що була центральною в педагогічних поглядах ученої;
- значенням, якого вона надавала національному й моральному відродженню української жінки як основі піднесення її дидактично-виховної ролі в суспільстві та в сім'ї;
- місцем, яке педагог відводила художньому слову, книзі, періодичному виданню у просвіті народу, національно-патріотичному й естетичному вихованні його підростаючого покоління.

5. У педагогічних творах Софії Русової 1922-1940 рр.:

- осмислюються й обґрунтовуються наукові засади педагогіки на основі глибокого аналізу попередніх і сучасних їй надбань вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки, найновіших досягнень у галузі психології, філософії, соціології; уроків творення національного шкільництва й педагогіки періоду визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр.;
- простежується намагання «психологізувати» та «соціологізувати» педагогіку, що свідчить про педагогічно-психологічний і соціально-педагогічний характер ідей С. Русової, забезпечує перспективу створення особистісно- та суспільно-зорієнтованої гуманістичної системи освіти, як це передбачено сучасними державними освітніми документами;
- теоретичні дослідження зосереджуються навколо центральної ідеї: національна освіта, школа, виховання — головна умова відродження і розвитку нації та державності, засіб формування громадянина-патріота, високоморальної особистості.

В історико-педагогічному доробку вченої акцентується на проблемах еволюції національного шкільництва у державах-колоніях, що, як і Україна, спромоглися стати незалежними або активно виборювали незалежність, а

історія шкільництва трактується як невід'ємна складова загальнокультурного розвитку країн і народів. Крім того, оцінюється роль державних, культурно-освітніх діячів і визначних педагогів країн Заходу і Сходу в утвердженні національної системи освіти, що зумовлювалося прагненням С. Русової скористатися їхнім досвідом для відродження рідномовної школи й української педагогіки.

6. Найбільш викристалізованою в науковій спадщині Софії Русової періоду еміграції є ідея нової української школи — єдиної, діяльної, обов'язкової і безплатної; такої, що базується на принципах активності, індивідуалізації, соціалізації, гуманізації, природо- і культуровідповідності виховання. Найголовнішою ознакою школи суверенної держави у працях С. Русової виступає її національний характер. Він визначається українознавчим спрямуванням змісту навчання, превалюванням у ньому рідної мови, географії та історії України, природо- і краєзнавства; пристосованістю до народного світогляду, до надбань національної культури в цілому.

Підґрунтям виховної діяльності школи в незалежній Україні С. Русова проголосила культ своїх Нації і Батьківщини. Водночас наголошувала на потребі доведення шкільного життя до розвитку «в дітях широкого почуття симпатії до всіх людей, до якої б раси вони не належали, яку б віру не сповідували». Тобто національний характер школи, за Софією Русовою, виключає утиски й переслідування представників інших національностей.

Нова школа повинна передусім дати дітям національне виховання, метою якого в широкому значенні виступає «відбудова Батьківщини», відродження й утвердження незалежної України. Цей національний виховний ідеал, за переконанням педагога, не перечить найвищим ідеалам культури й гуманності, тобто має загальнолюдський характер.

Серцевиною національного виховання в новій українській школі і водночас його метою у вузькому значенні С. Русова вважала формування національно-патріотичної свідомості, що включає етнічне, національно-політичне, державно-патріотичне самоусвідомлення особистості.

Саме така школа, за висновком педагога, — не лише головний засіб для поглиблення знань, але й важливий чинник соціально-економічної і культурно-освітньої самореалізації народу, формування свідомого громадянина, джерело вільного розвитку дитини, виявлення її самостійних творчих сил.

7. Аналіз змісту наукової, публіцистичної, мемуарної, епістолярної спадщини Софії Русової періоду еміграції підтверджує її приналежність до когорти визначних українських педагогів, фундаторів педагогіки українського зарубіжжя, сподвижників національної педагогічної думки міжвоєнного періоду. Водночас вивчення творчого доробку вченої 1922-1940 рр. довело співзвучність його ідей із сьогоднішніми концептуальними положеннями національної системи освіти, національно-громадянського виховання підростаючого покоління, що відповідає потребам сучасного державного будівництва в Україні.

Список використаних джерел:

1. <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14138/>
2. <http://biography.nbu.gov.ua/data/data/bibliogr/2839.pdf>
3. <https://www.google.com/search>

ЛЮБЧЕНКО Інна Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист, голова циклової комісії педагогіки,

психології та методик дошкільної освіти,

ЯРМУШ Анастасія Миколаївна,

студентка 5 курсу

освітнього ступеня бакалавр,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка».

(м. Умань, Україна)

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА СОФІЇ РУСОВОЇ

В історію України Софія Федорівна Русова ввійшла як відомий громадський діяч, етнограф, історик, письменник, публіцист, автор концепції українського національного дитячого садка, наукових монографій із педагогіки, психології, підручників, програм, педагог – практик, психолог, методист, яка внесла вагомий вклад у розвиток школи і педагогічної думки в Україні у перші десятиліття ХХ ст. поряд із такими відомими педагогами як Я. Ярема, І. Стешко, Я. Чепіга, І. Огієнко [1].

Протягом 70-80-х років ХІХ ст. Софія Русова формується як вчений, літературознавець та мистецтвознавець. Написала наукові розвідки про творчість Т. Г. Шевченка, Квітки-Основ'яненка, Сковороду. Допомогала чоловікові у підготовці до друку творів Т. Г. Шевченка без скорочень цензури, які було видано у 1876 р. у Празі. Ув'язнена 1881 року за зв'язки з російськими революційними колами і відтоді постійно перебувала під поліційним наглядом. Часто переслідувана, змінювала місце проживання, проте всюди включалася у громадську роботу (в «Київській Громаді», «Одеській Українській Громаді», «Харківському Обществі Грамотности», була головою «Національного Комітету Учителів» та ін.), влаштовувала прилюдні народні читання, організувала таємні школи [2].

Сімдесят років ім'я Марії Монтессорі – чудової жінки, педагога з світовим ім'ям, психолога, лікаря було забуто в нашій країні і згадувалося тільки в працях істориків педагогіки. Її праці не використовувались у науковому обігу та практиці дошкільного виховання. Ярлик педагога буржуазно-націоналістичного напрямку наклав «табу» на багатогранну і цілком сучасну спадщину Софії Русової, яка стояла біля витоків суспільного українського дошкільного виховання, теоретично обґрунтувала принципи

його розвитку. Прикро, що кілька поколінь дошкільних працівників і вчителів в Україні не чули її імені, не читали її творів.

Лише в роки проголошення в Україні власної державності виринуло із забуття ім'я палкої прихильниці національного виховання і до нас повертається творча спадщина Софії Русової. Її педагогічні праці вивчають науковці. Практичні працівники знаходять в них цілком сучасні думки і положення, творчо використовують їх у своїй роботі. Її твори перевидаються. На міжнародних конференціях обговорюються актуальні ідеї Софії Русової щодо національних дитячих садків та досвід практичного впровадження цих ідей в умовах сучасних дошкільних закладів [3].

Вона запліднила українську педагогіку національним духом і саме сили її праць, це сотні праць, вирости потім в концепції національної української освіти, зокрема Ващенко та інших [4].

Вшановуючи внесок Софії Русової у розвиток педагогічної науки та її роль у створенні національної системи освіти, 2005 року Міністерство освіти і науки України запровадило нагрудний знак «Софія Русова». Ним нагороджують наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників за значні особисті успіхи у галузі дошкільної та позашкільної освіти [2].

Список використаних джерел:

1. Дичківська І. М. Марія Монтезорі: теорія і технологія / І. М. Дичківська. Т. І. Понімарська..; Київ. 2006. – 303 с

2. Н. І. Пельо. Берегиня української національної школи (до 155-річчя від д/н С. Ф. Русової). 2011.

URL: <http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/exhibitions/180-rusova/>

3. Загородна С. Ю. «Апостол правди і науки» (до 160-річчя від дня народження Софії Федорівни Русової українського педагога, прозаїка, літературознавця і громадського діяча). 2016.

URL: <http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/exhibitions/1672-rysova/>

4. Ірина Фаріон. Софія Русова — український педагог, прозаїк,

літературознавець і громадська діячка, одна з піонерок українського жіночого руху — тема 89 студії циклу «Велич особистости». Виробництво — телеканал «Рада» від 22.05.2016.

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VIPYTx7D7Sg&feature=youtu.be/>

МАЛИШЕВА Леся Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, викладач,

голова циклової комісії педагогіки і методики початкової освіти,

ГОНЧАР Наталія Олександрівна,

студентки 601-3 групи

освітнього ступеня бакалавр,

заочного відділення,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Україна досі переживає вистражданий і виборений процес реабілітації і запізненого вороття на батьківщину багатьох імен духовних провідників нації, справи і помисли яких були сфальсифіковані, перекручені, несправедливо оговорені, приречені на дискримінацію і гоніння офіційною пропагандою. Серед таких величних імен поряд з Михайлом Грушевським, Михайлом Драгомановим, Лесею Українкою і славетна Софія Русова, ювілей якої, 165-річницю від дня народження відзначає вся прогресивна громадськість.

Оцінюючи сьогодні роль С. Русової в розвитку педагогічної думки в Україні, можна однозначно стверджувати, що її творчий доробок є внеском у скарбницю не лише української, а й світової педагогіки, що її ідеї – це не

лише минуле, вони не обмежені часовими рамками, бо є глибоко науковими, народними, просякнуті ідеями гуманізму, спрямовані в майбутнє. Її думки набувають особливого звучання в час кардинальної зміни підходів до дитини, до філософії освіти і виховання в умовах розбудови України.

Концепція національної української школи, розроблена Софією Русовою на початку ХХ століття, великою мірою співголосна із засадами Нової української школи. Головне місце в науково-педагогічному доробку Софії Русової займає концепція такої нової української школи, яка б «об'єднала дітей усіх верств... і дала б їм не лише початкову чи середню освіту, а суцільну, що відповідала б потребам усякого культурного діяча ХХ віку». Ці ідеї С. Русової та її соратників знайшли свій вияв у низці документів, зокрема в «Проекті єдиної школи» в Україні (1921 р.) [4, С. 126]. Наводимо риси школи, яка, на тверде переконання С. Русової, мала бути провідним чинником віднолення української державності. Єдина за спрямуванням і методологією Уся система шкіл має бути перейнята одним напрямом і методом, щоб забезпечити вільний перехід учня від нижчого до вищого ступеня освіти.

Одним із головних завдань нової школи, на думку С. Русової, є збудження, виявлення і розвиток самостійних творчих сил дитини, її творчого мислення. Як і більшість прогресивних вітчизняних і зарубіжних педагогів кінця ХІХ – початку ХХ століття вона різко критикувала існуючу школу за придушення волі та активності дитини, пасивне слухання та тривале сидіння за партою, підкреслюючи, що така організація навчання не відповідає природі дитини. Вона зазначала, що прагнення дитини до будь-якої діяльності – гри, праці чи творчої самодіяльності – є її найсильнішим життєвим прагненням, «і можна собі уявити, – писала з цього приводу С. Русова, – який гріх брала на себе стара школа, своїми методами пасивного навчання, нехтуючи всю дитячу рухливість та безпосередню творчість. Це й шкодило тим, що паралізувало живу, самостійну душу дитини, а також псувало характер, бо воля закладається й роовивається лише на ґрунті

активності» [2, С. 115].

В одній із своїх праць Софія Русова писала: «Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні» [3, С. 8].

Софія Русова вперше запропонувала, що «нова українська школа повинна мати курс 4 - 5 літ, аби добре підготувати дітей або до іншого (гімназії, торговельної й ін. школи). Треба, щоб навчання в школі посувалося поволі, а не наспіх, як тепер, щоб ручна праця, екскурсії, робота коло садка, коло музею — вважалась би так само за як читання, математика й ін. наукові предмети» [2, С. 142].

У праці «Нова школа» Софія Русова привертає увагу до потреб суспільства, щодо освіти дітей. Авторка наведеної вище праці звертається до проблеми невідповідності очікувань батьків від навчання їх дітей у школі і реального стану підготовленості дітей до подальшого життя. Відтак недовіра суспільства до сучасної школи покладає на неї завдання винайдення шляху утвердження її в суспільстві як інституції розвитку особистості для ефективної суспільно-корисної праці. Таку функцію, на думку педагога, школа зможе виконувати тільки тоді коли за мету вона візьме пробудження самостійних творчих сил дитини. Роль вихователя і вчителя має полягати у розширенні свідомості дитини, урізноманітненні її діяльності, з метою надання можливості найефективніше застосувати свої знання для вирішення життєвих ситуацій.

Софія Русова одна з небагатьох науковців періоду кінця XIX - початку XX століття, чії продуктивні ідеї щодо розвитку освіти України пройшли випробування крізь різні етапи суспільних і державних перетворень. Свідченням цього слугують її праці опубліковані в різні часи і в різних місцях України та поза її межами: «...Головне – викликати активність дитини, перемогти інертність її духовних сил. Все навчання має викликати власне зусилля дитини, щоб осягнути можливу мету. Навчання може дуже добре

причинитися до вироблення характеру, розвиваючи увагу, розум, викликаючи постійно власну ініціативу, даючи дитині праці цікаві для неї, які однаке вимагають від дитини самостійної активності...» [4, С. 224].

Список використаних джерел:

1. Русова С. Дошкільне виховання / Софія Русова. – Українське видавництво в Катеринославі, 1918. 4. Русова С. Ідейні підвалини школи / Софія Русова // Світло. - 1913. - Кн.
2. Русова С. Нова школа / Софія Русова. – К. Українська школа. – 1917.-215 с.
3. Дацюк Г. «Прийдіть, будемо жити задля наших дітей...» / Дацюк Г. // Независимость. – 1992. – 22 травня / № 39–40 /. – С. 8–9.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

МАРДАРОВА Ірина Костянтинівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

(м. Одеса, Україна)

ВНЕСОК СОФІЇ РУСОВОЇ В ТЕОРІЮ І ПРАКТИКУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Софія Федорівна Русова залишила значний спадок педагогічних творів включно монографії, підручники, науково-популярні статті, методичні замітки, доповіді на міжнародних конференціях і з'їздах, дитячу літературу, програми освітньо-виховних курсів для студентів тощо. В них вона відображала свої погляди щодо навчання і виховання дітей дошкільного віку, підготовку майбутніх вихователів (провідниць) закладів дошкільної освіти.

Спираючи на чисельні дослідження зарубіжних педагогів (Я. Коменського, Ж-Ж. Руссо, Ф. Фребеля, М. Монтесорі та ін.), вона охопила своїм науковим поглядом всі сфери життя дітей дошкільного віку в тогочасній Україні, описуючи свій величезний практичний досвід.

С. Русовій належить розробка «концепції національного дошкільного виховання» в Україні (ідея виховання дітей дошкільного віку на національно-патріотичному ґрунті). Завдяки їй були відкриті і працювали перші українські заклади дошкільної освіти в Києві. Вона писала, що «національне виховання через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів і тим приведе не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами та націями» [3].

Значний доробок вона внесла в теорію підготовки дітей дошкільного віку, розробивши власну систему дошкільної освіти. Вона визначила мету, завдання, принципи дошкільної освіти (народності, історизму, природовідповідності, активності й діяльності, зв'язку навчання з життям, трудового виховання, наступності), описала форми, методи, засоби в роботі з дітьми, склала орієнтовну програму підготовки дошкільників, приділивши увагу всім видам дитячої діяльності.

Червоною стрічкою по всіх її творах проходить ідея «відтворення людини в найкращому значенні цього слова», що необхідно було починати робити саме з дошкільного віку, по-перше в родині, по-друге у закладах дошкільної освіти, зазначаючи, що «людина стає людиною лише в громаді» [2]. Дошкільне виховання, як вважала С. Русова, повинно «викликати в дитячій голові її власну думку, розбуркати дитячу фантазію й навчити до усього пильно самій додивлятися й утворювати з цих дослідів щось своє. У цьому активному перетворюванні одбивається, як сонце в краплині води, справжній національний геній кожного з цих маленьких людей. Зміцнити ці індивідуальні сили, дати змогу для їхнього кращого розвитку – ось у чому й головна мета виховання» [1, С. 46].

У свої творах «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного

виховання», «Нові методи дошкільного виховання» описувала організацію різних форм роботи з дітьми, зокрема різноманітних видів занять, ігор, екскурсій, дитячої праці, спостережень у природі тощо. На її думку, трудова і ігрова діяльність забезпечували дитяче пізнання, розвиток фантазії, комунікативних, творчих здібностей, сприяли формуванню морального досвіду і становленню фізичного здоров'я дітей. Вона вважала, що необхідно використовувати під час занять або ігор народну творчість (казки, потішки, народні рухливі ігри, колискові, забавлянки тощо). Доводила, що у роботі з дітьми доречно послуговуватись також й природними матеріалами (глина, солома, пісок тощо). Великого значення освітянка приділяла зв'язку розумового, естетичного і патріотичного виховання дітей, на її думку, пізнання, дослідження дошкільниками природного довкілля під час спостережень або екскурсій сприяло любові до рідного краю, Батьківщини, виховувало почуття патріотичної гідності.

Софія Федорівна значний час працювала викладачем у Фребелівському педагогічному інституті, який готував виховательок закладів дошкільної освіти, очолювала українське відділення і читала лекції для слухачів з педагогіки. Зробивши значний вклад у підготовку виховательок в заклади дошкільної освіти, що викладали на українській мові.

Приклад її творчого життя й активної громадської діяльності залишає по собі значний спадок. Визнаючи дитину найбільшою цінністю, вона розробила національний характер дошкільної освіти, спираючись на українську національну культуру. У наш час ідеї видатної педагогині залишаються актуальними і сприяють становленню сучасної дошкільної освіти.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Дитячий сад на національним ґрунті. Світло. 1910. № 3. С. 44–54.
2. Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання. Вибрані

педагогічні твори: у 2-х кн./ за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ: «Либідь», 1997. Кн. 1. 272 с.

3. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. / За ред. Є. І Коваленко. Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. С. 171 – 258.

МЕЛЬНИЧУК Тетяна Федорівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри культурології

Національного університету біоресурсів і природокористування

України

(м. Київ, Україна)

АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ С.РУСОВОЙ НАЦІОНАЛЬНОГО І МОРАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА У XXI СТОЛІТТІ

Анотація: В статті висвітлена діяльність жіночого клубу «Гармонія» університету як унікальне явище у вихованні студентів і просвітницькій діяльності викладачів та впливу її на навчально-виховний процес у формуванні національної самосвідомості, де ідеї С. Русовой про національне і моральне відродження українського жіноцтва актуальні і сьогодні.

Ключові слова: виховання, жіночий клуб, самоідентифікація, корпоративна культура, духовність, етнізація.

В свій час прем'єр-міністр Великобританії Маргарет Тетчер сказала про діяльність жінок так: «Якщо ви хочете щось обговорити – ідіть до чоловіка, якщо хочете реально зробити – ідіть до жінки». На початку XX ст. такої ж думки була і педагог-просвітниця Софія Русова, яка боролася з існуючим ладом за національне і моральне відродження жіночого руху в

Україні, піднімаючи роль сімейного виховання, підтримуючи ідеали гендерної проблематики світового масштабу.

Варто зазначити, що громадська активність жінок має свою історію. В 2009 році виповнюється 125 років із часу заснування організованого жіночого руху в Україні. В 1884 році Н. Кобринською в Станіславі (нині Івано-Франківськ) було створено «Товариство руських жінок», а того ж року Оленою Доброграєвою в Києві - перший український жіночий гурток. Основними напрямками роботи цих та інших жіночих організацій були, в першу чергу, благодійницька та просвітницька діяльність: читання лекцій, проведення бесід, диспутів, конференцій, літературних вечорів, концертів тощо [1, С. 15].

Жінки не завжди мали рівні права з мужчинами, але відстоювали свої права в різні часи існування суспільства. Поняття «гендер» увійшло у вжиток із соціології та визначає соціальну стать людини на відміну від біологічної статі, а ще соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступу до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці і є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства. Гендерна рівність є процесом справедливого ставлення до жінок і чоловіків. Для забезпечення справедливості критерії часто повинні компенсувати історичні та соціальні перешкоди, які не дають жінкам і чоловікам існувати в рівних умовах. Справедливість веде до рівноправності.

Зараз вже не є диковинкою, коли жінки займаються політикою, обираються у державні органи влади, стають відомими вченими світового рівня, політиками, стають навіть президентами і прем'єр-міністрами своїх країн, залишаючись просто жінкою, дружиною, матір'ю. Так і Софія Русова, мати 4-х дітей, дружина, педагог, боролася за права жінок, особливо активна робота проводилася за часи її еміграції з України. В своїх щоденниках вона писала: «Мимоволі виникало питання, чи має мати, дружина право захоплюватися політичною діяльністю, коли вона неминуче мала привести до

руїни родинного життя. І взагалі моє усе життя постійно калічилося суперечкою між цими двома обов'язками: родина, діти, чоловік – всіх їх я так кохала, а з другого боку – громада, рідний край. Нікому з жінок не бажаю такого роздвоєння, бо з цього виходить і погана праця і страшена драма в серці» [6, С. 84].

Це були її роздуми про сенс життя, бажання бути корисною людям і мати свідому громадянську позицію, а інакше вона жити не могла. Велика робота по формуванню морального типу жінки-українки, її активної участі у суспільному житті, вирішення освітньо-виховних проблем міжнародного масштабу – завдання, які С. Ф. Русова все своє життя сповідувала. Вона закликала жінок зміцнювати пошану до ідеалу і служити йому, де під ідеалом розуміла служіння жінки-українки своїй незалежній державі шляхом політичної боротьби і просвітницької діяльності, яку може забезпечити тільки хороша освіта. Софія Федорівна, виступала за підвищення культурно-освітнього рівня жінок в різних освітніх організаціях, «інтелектуальних центрах», де вони могли отримати знання з багатьох питань, включаючи навіть проблеми правильного харчування дитини особливо під час його фізіологічного формування. Це був дієвий засіб усвідомлення своїх обов'язків перед власними дітьми, виховання їх справжніми патріотами, визволителями, гідними громадянами України. З її вуст звучали слова «національна школа», «моральне відродження», «нові сучасні моральні ідеали», що говорить про її програму виховання нового, активного покоління, здатного відстоювати ідеали української нації.

Відомо, що громадська організація – це об'єднання громадян, яке утворюється для спільної реалізації спільних інтересів (культурних, економічних, вікових, гендерних, регіональних, релігійних, професійних, соціальних тощо).

В свій час, а це був 2004 рік, в Києві, в тоді ще в Національному аграрному університеті (зараз це Національний університет біоресурсів і природокористування України) з ініціативи авторки цієї статті – доцента

кафедри культурології Тетяни Мельничук було створено жіночий клуб, як неформальна жіноча організація, яка зарекомендувала себе дослідником з гуманітарних питань у сфері української культурології, вітчизняного мистецтвознавства, історії, краєзнавства і стала активним пропагандистом сучасних досягнень університету, як лідер інноваційних знань в Україні і відомим учасником освітнього процесу за кордоном. Жінки університету у процесі самоорганізації вирішили направляти свої зусилля на вивчення, відродження і ствердження в суспільстві історичної пам'яті, науки, на засвоєння базових цінностей і ідеалів українського народу, його традицій і звичаїв, вивчення духового і матеріального фундаменту культурної спадщини. Така мета діяльності клубу дала можливість розвернути роботу у здійсненні цілого ряду освітніх і виховних програм в Україні та за її межами, починаючи від тематики гармонізації стосунків у власних сім'ях до формування здорового морально-психологічного клімату в колективі НУБіП України, а також задоволення духовних потреб і правових інтересів представниць прекрасної статі [4].

Окрім основної мети, клуб «Гармонія» мав ряд конкретних завдань: пропаганда здорового, активного образу життя жінки; організація зустрічей з творчими людьми України (істориками, співаками, музикантами, художниками); проведення постійно діючих наукових конференцій, «круглих столів» за культурологічною тематикою; участь у видавничій діяльності університету; організація вечорів, присвячених ювілеям української науково-творчої еліти; організація історико-етнографічних експедицій, матеріал яких у вигляді фото-презентацій і наукових фільмів використовується потім в навчальному і виховному процесі студентів університету.

Клуб має типовий формат сучасних громадських організацій: він керується Конституцією України, законодавством держави і Положенням клубу, що є затвердженим Вченою радою університету. У своїх діях представниці клубу керуються принципами демократії, гласності і рівноправ'я всіх його членів. Позиція клубу є незалежною від впливів

політичного і релігійного характеру. За необхідністю члени клубу співробітничали з державними і суспільними організаціями ідентичного напрямку. Клуб має емблему й атрибут клубного одягу (блакитний шалик з емблемою). Згідно з Положенням, членом клубу «Гармонія», який діє при кафедрі культурології та охоплює жіноцтво всього університету, може стати громадянка України з 18-річного віку, яка працює або вчиться в Національному університеті біоресурсів і природокористування України і його філіях, визнає статут клубу, бере участь в засіданнях ділових жінок, виконує рішення керівних органів і здійснює заходи, які збігаються із завданнями діяльності клубу.

До складу жіночої організації входили не лише співробітниці університету, але і аспіранти, магістри та студентки. Це сприяло зближенню наставників і вихованців, встановлювало між ними паритетні стосунки і затверджувало педагогічні принципи співпраці. Такі умови створювали великі перспективи для самоорганізації жінок університету. Наполеглива робота з творчим підходом всіх членом клубу підтверджує принципи моралі, ініціативи, прагнення до прогресу, відповідальності, патріотизму і постійного самовдосконалення особи.

Поява клубу «Гармонія» дозволила активно спілкуватися та передавати майбутнім поколінням знання та соціальний досвід, виховувати у стінах університету справжніх синів і дочок українського народу [3].

Як наголошує відома істина: «Людина починається з добра». Сіяти добро, нести все вічне і мудре нащадкам – ось головне покликання клубу. Шляхи гуманізації людини, збагачення її духовно-творчого потенціалу – різноманітні, але естетико-художнє виховання в цьому процесі є універсальним засобом гармонійного особистісного розвитку і здійснювалося у ході культурно-просвітницьких й мистецьких заходів, організованих клубом. «Гармонією» пропагувалися ідеї побудови виховання на засадах християнської моралі. Через свою діяльність, клуб розвивав соціально-активну, свідому, творчу особистість з чітко вираженою громадянською

позицією. Матеріали культурологічних поїздок, мистецьких заходів, екскурсій широко використовувалися у навчально-виховному процесі університету. Жіночий клуб «Гармонія» організовував екскурсійні поїздки спільно зі студентською організацією, участь студентів університету у літературних конкурсах.

У 2006-2007 роках «Гармонія» розширив поле своєї діяльності, охопивши увагою пропозиції щодо співпраці з жіночими колективами філій університету: сучасні жіночі клуби були організовані на Західній Україні, Галичині, Лівобережній і Центральній Україні, а також в Автономній Республіці Крим.

Необхідно зазначити, що в 2000р. університет Наказом Президента України і затверджений Верховною Радою України як – Національний університет біоресурсів і природокористування України, з основним ЗВО у Києві і 13 філіями (університет в Криму, інститут в Бережанах, коледжі і технікум в різних регіонах України). В усіх цих закладах було засновано жіночі клуби і схема жіночої організації виглядала таким чином:

Після анексії Росією в 2014 р. Автономної республіки Крим клуб

«Гармонія» втратив п'ять філіалів жіночих організацій, але ми вважаємо, що вони українці і тимчасово знаходяться на окупованій території.

Таке об'єднання в діяльності клубу сприяло зближенню структурних підрозділів університету, сформувало нові стандарти корпоративної культури великого навчального закладу вищої освіти. Успіх ідеї гармонізації життя НУБіП України полягає, перш за все, в тому, що активність і творчість кожної жінки додавали свій внесок до роботи всього колективу університету. Велику допомогу при цьому надавав ректорат, профспілки, Вчена Рада університету.

Сучасне життя в українській, європейській і світовій культурі вимагає відповідального підходу до співзвуччя всіх сторін людського життя на Землі. Особливо важливим це завдання стає в період глобального перетворення світу, яка приховує небезпеку втрати вітчизняних традицій та, відповідно, національної самоідентифікації, про які в свій час говорила і Софія Русова.

Під егідою жіночої організації університеті весь час проводилися меценатські заходи – відвідування з подарунками дитячих будинків («Волошка» в Білій церкві, дитячий будинок в Києво-Святошинському районі, організовувалися благодійні концерти за участі студентів, кошти з яких направлялися дітям), відвідування ветеранів сцени в будинку ім. Наталії Ужвій в Ірпені, в якому живуть самотні артисти і який у 2010 р. відмітив 50-річний ювілей тощо, виступ хорового колективу університету «Колос» на відновленні Михайлівського золотoverшого храму і багато інших справ.

Меценатство завжди було зброєю духовно багатих людей, з цілісним світоглядом. Так, майже 100 років тому Софія Русова – вже емігрантка, голова Української національної жіночої ради в злиденному 1933 р. звертається в україномовному видання «Жіночий світ» у США і друкує свою статтю «До жінок світу», де закликає світову спільноту врятувати від фізичного вимирання українських дітей – жертв червоного терору і голодомору. Вона збирає благодійну допомогу і передає її в Україну, що

характеризує її як жінку-мати, патріотку держави Україна [5, С. 14].

Наукові конференції, що присвячені темам виховання та здоров'я нашої молоді (2 роки за ініціативи Міністерства охорони здоров'я України при підтримці «Гармонії в університеті» тривав проект «Репродуктивне здоров'я молоді – запорука здорової нації», де лекції студентам читались докторами медичних наук, надавались консультації провідними фахівцями, а результати цього проекту обговорювалися на ТВ в програмі «Тоніс», де з медичної сторони була присутня автор проекту доктор медичних наук Т. Ф. Татарчук, а з педагогічної сторони – Т. Ф. Мельничук. Були організовані чисельні семінари, присвячені проблемам самоорганізації жінок в сучасному світі (співпраця з жіночою організацією Соломенського району Києва), регулярно проводилися членами клубу зустрічі з творчими особистостями, Героями України, журналістами, читалися цікаві лекції і проводилися презентації у співробітництві з іншими організаціями та відомствами.

Культурологічні експедиції по Україні по вивченню і дослідженню пам'яток історії, культури, особистостей видатних діячів України дали можливість зібрати унікальний матеріал, в тому числі і чисельну фотоінформацію, який планується систематизувати, доповнити і ближчим часом видати книгу «Жіночий погляд на культурно-історичну спадщину України» з особистісним баченням членів «Гармонії» як авторів публікацій (на даний час книга є в електронному варіанті). Вивчення історії рідного краю спрямовує молодь до формування патріотичних рис, любові до Батьківщини, що особливо важливо в період становлення особистості під час навчання в ВНЗ, і що успішно здійснюється на заняттях по вивченню дисциплін гуманітарного циклу та культурно-виховних заходах в НУБіП України.

Робота клубу «Гармонія» весь час висвітлювалася в різних журналах України, зокрема «Business, women, society» (березень 2008) [2, С. 14], «Жінка» (липень 2010), у радіопередачах українського радіо, телебачення,

газетах «Сільські вісті» (грудень 2014) і «Університетському кур'єрі» університету тощо. У 2014р. жіночий клуб «Гармонія» видав унікальну книгу «Жінки-освітянки жіночого клубу «Гармонія» Національного університету біоресурсів і природокористування України: довідкове видання» про членів клубу з їх біографіями і діяльністю, про видатних жінок різних часів в історії України, про діяльність клубів філій університету з фотографіями і статтями. У 1934р. до ювілейного Українського жіночого конгресу видала свою книгу і Софія Русова «Наші визначні жінки» про жінок – активісток в галузі просвіти народу.

Значення проведеної клубом роботи по формуванню особистості студента підтверджується виданим Державною службою інтелектуальної власності України Свідоцтва про реєстрацію авторського права № 61767 від 22.09.2015 р. (автор Мельничук Тетяна Федорівна) на науковий твір «Інновації у процесі етнокультурологічної підготовки студентів (на прикладі клубу ділової жінки «Гармонія»).

Особливістю діяльності жіночого клубу «Гармонія» і її впливу на навчально-виховний процес є етнізація, формування національної самосвідомості студентів на реальних речах, прикладах і історичних об'єктах минулого (музеї-садиби видатних особистостей, сакральні і архітектурні споруди, книги, літописи, стародруки, твори живопису, побутові речі тощо), що виховує любов до рідної землі, мови, культури, причетності до розбудови державності, формує почуття гідності і вірності Україні, про що писала і говорила видатний педагог-просвітник Софія Федорівна Русова, настанови і ідеї якої, про тип «духовно розвиненої жінки, бодай з одною з тих великих прикмет, якими бувають: розум, любов, мужність...» живуть і зараз.

На жаль, автор цієї статті і голова жіночого клубу «Гармонія» Мельничук Тетяна Федорівна вимушена була з різних причин до завершення свого контракту завершити педагогічну діяльність в університеті, тому ця стаття про діяльність жіночої організації охоплює дванадцятирічний період з 2004 по 2016 рр. З приходом у 2014р. в університет нового керівництва

громадську організацію – жіночий клуб «Гармонія» було ліквідовано як таку, що була створена не командою нового керівника закладу, який відкрито заявив, що якість освіти його не цікавить зовсім, спрацював елемент заздрощів і руйнації добрих напрацювань і ідей творчих людей. Провести збори, на яких передати справи і обрати нового лідера жіночого клубу не дозволили, бо багато чинників нагадувало би попередників, а цього не хотілося новим очільникам університету. На щастя, регіональні клуби в філіях університету продовжують свою діяльність без знищеного головного центру, бо за ці роки відпрацювали методику роботи, отримали чималий досвід. Як бачимо, і в часи С. Русовой і в наш час, світлі ідеї і творчі напрацювання в освітньо-виховному процесі, на жаль, відстоюються в боротьбі з невіглаством, з руйнацією національної освіти і духовної культури. Така діалектика життя, але добро завжди перемагає зло, на що треба надіятися і рухатися в потрібному напрямі. Відродження жіночої організації обов'язково відбудеться з приходом прогресивних і сучасних керівників університету і культурно-просвітницька діяльність, якою займався клуб, знову стане складовою виховного процесу молоді в університеті.

На згадку про роботу 14 жіночих клубів залишилася вся документація і Положення, альманах (літопис клубу), всі атрибути (шалики з емблемою, сама емблема), електронна книга описів культурологічних поїздок по Україні членів клубу, публікації в пресі, видання книжок і касети і диски з фільмами всіх поїздок по історичних місцях нашої країни, зустрічей і творчих вечорів з інтелігенцією і іноземними делегаціями.

Об'єднання національною ідеєю будь-якого колективу – велика і складна робота, але благодатна для формування духовності, світогляду, життєвих принципів, популяризації української культури, звичаїв, традицій, активної пропаганди історичних цінностей свого краю. Такий підхід формує у молоді та і дорослих почуття краси, людської доброти та поваги до всіх матеріальних, духовних та культурних надбань України, за що все своє життя ратувала велика педагог-просвітник Софія Федорівна Русова.

Список використаних джерел:

1. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939 / М. Богачевська-Хомяк. К.: Либідь, 1995. 424 с.
2. Marharyta Zukecha. Zive woman freedom. / Marharyta Zukecha // Woman, business, society. 2008. march. С. 13-19.
3. Мельничук Т. Ф. Формування творчої особистості студента у системі культурно-просвітницької діяльності університетів природо-охоронного профілю: теорія і практика: [монографія] / Т. Ф. Мельничук. К.: Видавництво Ліра - К, 2017. 392 с.
4. Мельничук Т. Ф. Громадська жіноча організація Національного університету біоресурсів і природокористування України як форма впливу на навчально-виховний процес. Матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє» Україна / Т. Ф. Мельничук. Київ. 3-5 листопада 2011. 410 с. С. 378-379.
5. С.Русова. До Українського Національного Конгресу / С.Русова // Діло. 1933. Ч. 316. С. 1.
6. Русова Софія. Мемуари. Щоденник. К.: Поліграфкнига, 2004. 544 с.

ПАВЛЕНКО Юлія Григорівна,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової освіти,
природничих і математичних
дисциплін та методик їх викладання,*

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

(м. Полтава, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ПРО МУЗЕЇ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Сто років проминуло від тоді, як визначна просвітителька кінця XIX – початку XX століття Софія Русова висловила надію на добрі зміни в освіті й висловила ідеї, котрі знайшли відображення в Концепції Нової української школи XXI століття: «Нова школа кладе собі за головну мету – збудити, дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини» [2, С. 208]; «В такій школі виростуть дітки на радість і на користь Україні; й учитель буде набиратися бадьорости, віри в свою роботу» [2, С. 218].

Однією з необхідних умов реформування національної освіти Софія Федорівна розглядала необхідність організації розвивального освітнього середовища в закладі освіти, одним із своєрідних компонентів якого є музейний. Її погляди на музей, як ефективний чинник навчання і виховання підростаючого покоління, значно випереджували свій час, не втрачають актуальності й нині і заслуговують на увагу й глибоке переосмислення.

За даними, які наводить Т. Юренева, у другій половині XIX століття по всій Європі масово розгорнули діяльність педагогічні музеї: «в Англії нараховувалося близько 15 педагогічних музеїв, в Австро-Угорщині – 10, у Німеччині – 30 і т. д.» [4, С. 237]. У власних міркуваннях Русова спиралася на прогресивний досвід закордонних вчених, зокрема німця А. Ліхтварка, котрого вважають першим у світі, хто обґрунтував освітнє призначення музею та запропонував новий підхід до відвідувача (музейно-педагогічний).

Друга половина XIX століття вважається відправною точкою в діяльності музеїв педагогічного профілю і в нашій державі. Тоді, згідно з дослідженнями Г. Мезенцевої, було засновано новий тип музеїв, які пропонували учителям предметні й наочні засоби навчання, і, як правило, були пересувними. Починає формуватися екскурсійна справа, у школах популяризується екскурсія (зокрема й музейна) як метод навчання [1].

Свій внесок у розвиток музейно-педагогічних ідей відіграла Софія Русова. У праці «Позашкільна освіта. Засоби її переведення» вчена присвячує окрему лекцію темі «Музеї. Екскурсії» [3], де з позицій музейно-

педагогічного підходу робить акцент на просвітницькій функції музеїв. Авторка вбачає призначення музеїв у популяризації наукових знань шляхом експонування різнопрофільних колекцій (власне музейних та приватних), котрі обов'язково повинні мати систематизований інформаційний супровід – «цікаві пояснення, цілі виклади» [3, С. 70].

Вслід за англійським істориком і мистецтвознавцем Дж. Рескіним, Русова висловлює думку, що музей – не місце для розваги, а місце для самонавчання, у якому, на зразок закордонних музеїв, повинні бути «окремі кімнати, де заохочені люди можуть взяти книжку з бібліотеки музею і самі поширити або вяснити те чи інше питання» [3, С. 71].

Авторка пропонує власну класифікацію музеїв, розподіляючи їх на три типи (за призначенням):

1) мистецько-наукові – функціонують у великих містах на основі наукових місцевих шкіл і мають чисельні колекції всесвітнього масштабу;

2) музеї рідного краю – збирають свідчення про місцеву природу і виробу людської праці;

3) педагогічні мандрівні, котрі розсилають по школам на певний час різні дидактичні знаряддя, наочні прилади, картини, мапи, зразки ґрунту тощо й, на думку Русової, мають особливе значення, адже реалізують подвійну мету: «мусять обслуговувати науку і, з другого боку, виховувати народні маси» [3, С. 71].

Умовами ефективного функціонування музеїв вчена називає: наукове обґрунтування програми діяльності музею; систематичне поповнення колекції новими експонатами; краєзнавче спрямування музейних зібрань з урахуванням компаративного підходу; професійне керівництво музеєм; майстерна організація екскурсій на основі педагогічних принципів та демократичного підходу; співпраця з місцевими мешканцями задля поповнення музейних колекцій цікавими експонатами; повноцінна науково-фондова робота (комплектування, вивчення, науковий опис, облік і збереження музейних предметів); звітування про діяльність музеїв у місцевій

пресі; організація з'їздів завідуючих музеїв для обміну досвідом; формування музейної культури у відвідувачів музеїв, особливо у школярів та озброєння вчителів музейно-педагогічними методами і прийомами.

У публікації «Нова школа» просвітителька дає поради щодо «упорядкування історико-географічно-природознавчого музею» [2, С. 215] в приміщенні школи. Метою діяльності шкільного музею вона вбачає у формуванні історичної і національної свідомості, етичної відповідальності, знань з різних галузей наук (передусім історії, географії, природознавства, народознавства), а також здатності до продуктивного природокористування.

До облаштування музею у школі Русова радить долучати й самих учнів, які можуть самостійно зібрати колекції сухих рослин, метеликів, жуків, каміння, старовинного вбрання, посуду, ікон тощо – усього «по чому учні можуть ознайомитися з сучасним і колишнім життям» [2, С. 216].

Отже, у науковому доробку Софії Русової доведено доцільність уведення музейного компонента у шкільний освітній процес та покладено початок теоретичного обґрунтування організованої музейно-педагогічної діяльності у закладі освіти на основі системного підходу.

Список використаних джерел:

1. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство (На матеріалах музеїв Української РСР) / Ред. С. М. Чайковський. – К, 1980.
2. Русова С. Нова школа // Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – С. 207-218.
3. Русова С. Позашкільна освіта. Засоби її переведення / С. Русова. – К. : Друкарня Т-ва «Робітничка книгарня», 1917. – 92 с.
4. Юрєнева Т. Ю. Музееведение: Учебник для высшей школы. – М.: Академ. Проект, 2003. – 560 с.

ПАСІЧНІЧЕНКО Анжела Василівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

(м. Полтава, Україна)

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ У
ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Дошкільне дитинство є початковим періодом становлення особистості, формування основ характеру, ставлення до навколишнього світу, до інших, до себе, засвоєння моральних норм поведінки. Цікавість до дитини та дитинства у науковому світі має свою довготривалу історію. Вагомий внесок до цього доробку зроблений видатним педагогом Софією Русовою.

У численних працях та статтях Софії Русової («Дитячий сад на національному ґрунті», «Націоналізація дошкільного виховання», «Нова школа», «Дошкільне виховання», «У дитячому садку», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Нові методи дошкільного виховання» та ін.) знаходимо ґрунтовні розробки як теоретичних положень, так і методичних рекомендацій щодо становлення особистості дітей дошкільного віку у процесі виховання та навчання. Поняття «особистість», «індивідуальність» є ключовими у її працях, а з'ясування чинників, умов, шляхів формування та розвитку дошкільника – основним предметом досліджень. Центральною фігурою в концепції С.Ф. Русової стала особистість дитини з її природними задатками, здібностями, потребами.

Глибока обізнаність із новітніми дослідженнями педагогіки, психології, фізіології дала змогу дослідниці чітко визначити пріоритети психічного розвитку дитини в різному віці. Поряд із врахуванням вікових особливостей С. Русова важливого значення надавала індивідуальному підходу у навчанні дітей дошкільного віку, наголошуючи на тому, що українська дитина дуже

вразлива, чуйна, тому до неї «треба підходити з ласкою, привернути її до себе повагою до її індивідуальності, треба збудити її цікавість, тоді виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чулість» [2, С. 167].

Індивідуалізацію вона називала першою вимогою «справедливого виховання». При цьому зазначала, що помилково вважати, що «всі діти однаковісінькі». Наполягаючи на необхідності враховувати індивідуальні особливості, С. Русова наголошувала, що індивідуалізація має особливе значення при вихованні та навчанні «малих дітей по дитячих садках». Вона писала: «Серед цих малих хлопців та дівчаток дуже виразно виявляються різнобарвні духовні постаті, й треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до душі, захопить думку й викличе самостійну моральну роботу» [5, С. 186].

Одним із провідних напрямів дослідження С. Русової є вивчення процесу соціалізації. Вона зазначала, що «соціальні одиниці», які найефективніше впливають на виховання дітей – це родина («але треба, щоб у неї не вимагалось занадто великого підлягання дитини авторитетові батьків»); дошкільні заклади (ясла для немовлят, дитячі садки, дитячі хати, ігрові майдани); школа, «в якій соціальні потреби й змагання мають урівноважитися, і з якої мають виходити, ані люди законсервовані в традиціях минулого, ані мрійники-ідеалісти, не здатні до практичного сучасного життя» [4, С. 87].

Важливу роль у процесі формування особистості С. Русова відводить вихователю. Вона звертає увагу на те, що педагогічний вплив на дитину піде на користь вихованцям лише за умов тактовного ставлення до особистості, до її особистісних потреб. Окрім того, вплив вихователя повинен сприяти формуванню емоційно-позитивного ставлення дитини до життя. Як зауважує дослідниця, «веселе життя – це життя, де панує радість, що виникає з доцільного поділу часу на працю й спочинок від гри, відповідної до дитячих інтересів, від сонця, що мусить світити в дитячих кімнатах, від щирості та приязні, що панують у кожній дитячій установі, від контакту з товаришами,

що захоплені однаковими інтересами» [3, С. 163].

У сучасних умовах педагогічні ідеї С. Ф. Русової знаходять свій відгук, набувають особливої гостроти й актуальності. Їх відображення прослідковується в основних положеннях Базового компонента дошкільної освіти, який орієнтує педагогів на цілісний підхід до особистості, спрямовує на визнання самоцінності дошкільного дитинства, його потенціалу та особливої ролі в розвитку особистості; визнання щасливого проживання дитиною дошкільного дитинства як передумови її повноцінного розвитку та подальшої самореалізації у житті; поваги до дитини, особливостей її розвитку та індивідуального досвіду; створення умов для зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я дітей; збереження традицій національного досвіду сімейного та суспільного виховання для збагачення культурного потенціалу взаємодії між поколіннями [1].

Отже, проведений аналіз творчої спадщини Софії Русової, дозволяє констатувати її суттєвий внесок у розробку проблем дошкільної освіти та актуальність педагогічних ідей в умовах сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Базовий стандарт дошкільної освіти
URL:https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

2. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: науково-методичний посібник/ За ред. В. Г. Слюсаренко, О. В. Проскури. К.: ІЗМН, 1998. 196 с.

3. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1/ За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. К.: Либідь, 1997. 272 с.

4. Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн. Кн. 2./ За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. К.: Либідь, 1997. 320 с.

5. Русова С. У дитячому садку. Вибрані твори. К.: Освіта, 1996. 202 с.

ПАХОЛЬЧУК Іван Степанович,

кандидат історичних наук, доцент,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ВІЗІЯХ «РІДНОЇ ШКОЛИ» СОФІЇ РУСОВОЇ

В умовах європейської глобалізації та інтеграції, коли слід за «стиранням» міждержавних кордонів, відбувається й нівелювання національних цінностей, національно-патріотичне виховання підростаючого покоління набуває актуальності. Російська гібридна агресія щодо України черговий раз переконливо доводить цю незаперечну істину. У «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» зазначається: «На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» [1].

Відтак сучасна педагогічна наука набуває все глибшого національного змісту і характеру, творчо використовуючи кращі досягнення вітчизняної й зарубіжної педагогіки. Батьки, вчителі і вихователі усвідомлюють, що у процесі виховання кожної дитини мають застосовуватися вітчизняні пізнавально-виховні традиції. Поряд з дослідженнями таких класиків педагогічної науки, як Г. Ващенко, І. Огієнко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та іншими, важливе місце проблеми національно-патріотичного виховання дітей посідають в працях Софії Русової – визначної представниці демократичної педагогічної думки України кінця XIX – початку XX ст., організаторки народної освіти, педагога-практика, ідеолога

розбудови української національної школи. У своїх працях вона неодноразово наголошує на тому, що школа та виховання мають функціонувати відповідно до потреб своєї, нації, виступає за піднесення української школи, завдання якої у вихованні нової людини, якій притаманні були б демократичність і гуманістичність світогляду, непідробний патріотизм, високий рівень національної свідомості. То ж цілком закономірно, що провідне значення для реалізації зазначених завдань С. Русова пов'язувала зі створенням «Рідної школи» з національним духовним складом. «Ідея єдиної національної школи, - наголошувала просвітителька, - невіддільна від демократизму народів та державного устрою; тільки завдяки їй можна виховати покоління людей на таку націю, яка відповідатиме всім сучасним вимогам, а керівна роль буде належати тим, хто зуміє в найчистішому вигляді здійснити ідею єдиної національної діяльної школи» [2, С. 7]. Учена була серед тих педагогів, які започаткували реформування діючої школи на основі чотирьох основних принципів: національного, соціального, діяльного й виховного.

Наслідком педагогічних пошуків вченої стало створення нею оригінальної концепції національного виховання, в центрі якої - дитина з її природними задатками, здібностями і талантами. С. Русова була переконана: «Нація народжується біля дитячої колиски, лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, пісні здатна вирости національно свідомою дитина». На її думку, діти змалку мають долучатися до духовних скарбів своєї нації - тільки тоді з них виростуть ті, хто в майбутньому розбудує міцну державу. Софія Федорівна вважала, що кожна школа повинна мати національний характер, а в програмі навчання перше місце має належати мові, літературі, історії та географії свого народу. «Народові, який не має своєї школи і не дбає про неї, призначені економічні злидні і культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні» [3, С. 323].

У статті «Педагогічні основи нової школи» (1923) та в деяких інших

творах С. Русової розкрито ряд принципових проблем. Перш за все – мети й завдань нової школи. Єдина діяльна школа, за її висновком, – це школа, яка виступає «не лише головним засобом для поширення народної освіти, а й тим осередком, де зароджується, виховується та найкраще зміцнюється народна свідомість, де кладеться основа державного об'єднання всіх мешканців однієї території й де будується їх національна свідомість». Така школа є засобом громадянського виховання, формування громадянина власної незалежної держави. «Діти, які вийдуть із школи, мають бути каменярами у відбудові молодій українській державі» [4, С. 85].

Обґрунтовані вченою в час визвольних змагань українського народу за свою свободу й незалежність на початку ХХ століття ідеї української національної школи, як ніколи актуальні сьогодні, коли український народ, як і сто років тому, в боротьбі з підступним екзистенційним ворогом відстоює своє право на незалежне державне співіснування в демократичній Європі.

Список використаних джерел:

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
2. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. / Софія Русова / [за ред. Є. І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук]. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – 1997. - 320 с.
3. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. Посіб. / За ред. О. О. Любара. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 450 с.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. / Русова Софія / [за ред. Є. І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук]. –К.: Либідь, 1997. - Кн. 1. –1997.– 272 с.

ПОПИЧЕНКО Світлана Сергіївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
В. о. декана факультету дошкільної та спеціальної освіти,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
(м. Умань, Україна)

ГОЛОВНІ, СПІВЗВУЧНІ СУЧАСНОСТІ ІДЕЇ ПРАЦІ СОФІЇ РУСОВОЇ «ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ»

Софія Федорівна Русова – надзвичайно талановита, багатогранна постать в історії української державності, науки, освіти і культури. Її педагогічна, публіцистична, громадська діяльність нерозривно пов'язана зі становленням суспільного дошкільного виховання в Україні, розробкою теоретичного підґрунтя роботи національного закладу дошкільної освіти.

Глобальні проблеми впливу суспільного процесу, соціальних відносин на виховання дитини; спільності, аналогії та національної своєрідності педагогічних явищ у різних народів; взаємозв'язку родинного і суспільного виховання; наступності у роботі шкіл та дошкільних закладів піднімає С. Русова у праці «Дошкільне виховання», виданій у 1913 році [1–3].

Цінними для сучасної дошкільної освіти є такі головні ідеї, на яких відома дослідниця акцентувала увагу:

1. Необхідність правильного виховання дитини з перших років її життя. З раннього дитинства у родинному колі, а пізніше і в закладі дошкільної освіти слід виховувати у дітей моральні почуття, позитивні звички: «Справжнє виховання людини мусить розпочинатися далеко раніше, ніж дитина переступить поріг школи. Воно починається з першого дня життя, як тільки дитина відкрила на світ оченята ...» [2, С. 21].

2. Максимальне використання періоду дитинства для засвоєння суспільного досвіду, культурного розвитку та формування соціальної свідомості дитини. За тривалий період дитинства, характерний лише для людини у світі живої природи, дитина запам'ятовує, засвоює все те, що

знають дорослі, відбувається її соціальне становлення: «Потроху вбирає в себе дитина цей досвід, пластично виробляє себе на зразок близьких людей, з готовим матеріалом вражень і знань посуває далі свій поступ» [2, С. 21].

3. Єдність виховання, педагогічних вимог до дитини у дошкільний період її життя та у школі. С. Ф. Русова зазначає, що ще до вступу до школи у дитини формуються особистісні якості: прагнення, почуття, риси характеру, які можуть як сприяти шкільному навчанню, так і заважати йому: «До того часу, коли дитина вступає вперше до школи, вона вже має той або інший склад душевних сил, з якими інколи школі доводиться чимало сперечатися, а дитині переживати важкий розрив усього того, що протягом її життя складалося під впливом родинних умов» [2, С. 20]. Щоб уникнути цього, слід готувати дитину до школи, перебудовувати роботу школи на засадах свободи, творчості, свідомості, врахування особливостей дітей: «... бажано, щоб і школа й дошкільні умови життя якомога ближче ставали до однакових педагогічних вимог до дитини» [2, С. 20].

Сучасні реформи освіти в Україні ґрунтуються на ідеї її неперервності, що розуміється як єдність, взаємозв'язок та узгодженість усіх компонентів освіти – мети, змісту, методів, організаційних форм з урахуванням вікових особливостей дітей на всіх рівнях освіти.

4. Відповідальна роль жінки-матері у вихованні дітей: «Мати – це справді велична постать в історії культури: довгий час без усякої освіти, одним своїм шляхетним інстинктом вона обгортала свою дитину, свого сина такою чарівною сферою ласки й змагання до краси, до правди, до гуманного добра, з якої виходили велетні людської культури ...» [2, С. 25].

5. Високе соціальне призначення дошкільних інституцій як закладів, що забезпечують науковий підхід до виховання, формування громадських рис і товариських взаємин дітей. По-перше, «виховання – це наукова праця, в наші часи ця праця вимагає широкої освіти, знання біології, психології, соціології й загальної освіти» [2, С. 25]. Тому й потрібна діяльність професійних педагогів, які мають широку і всебічну підготовку. По-друге,

саме в суспільних закладах дитина «переходить з родинних умов до товариських відносин, до соціальної сфери, де з неї виховується майбутній громадський діяч» [2, С. 25].

6. Головне завдання вихователя – створити у закладі дошкільної освіти умови для нового, світлого, родинного життя, в якому пануватимуть тепло, ласка, дружня порада, освіченість. «До цього великого діла мало науки, треба влити в нього усі свої творчі сили, віддати йому усе найкраще натхнення молодих літ. Треба від сучасної науки взяти усе, що вона дає для зрозуміння складної природи дитини, а від колишньої заступниці дитинства – від матері перейнятися її силою самовиховання для дитини» [2, С. 25].

7. Особливе значення гри в житті і розвитку дитини: «Гра захоплює її, як творчість захоплює художника... грою дитина завжди задовольняє найкращі потреби свого тіла й розуму, в ній відбиваються всі враження, які переживає дитина, усе чим вона на той час зацікавлена» [3, С. 8].

8. Суспільне дошкільне виховання має ґрунтуватись на таких провідних ідеях: відповідність соціальним вимогам щодо мети та завдань виховання, врахування національних рис; науковий підхід у поєднанні з натхненням і творчістю; усвідомлення вихователем «надзвичайно гарної, високої мети – випестувати людину» [2, С. 26], врахування родинних умов життя дитини, які впливають на формування її характеру; повага до індивідуальності дитини.

С. Ф. Русову заслужено називають фундатором українського дошкільця. Її численні педагогічні праці, особиста участь у влаштуванні і діяльності дошкільних інституцій, підготовці кадрів для них ще на початку ХХ ст. підтверджують міцний зв'язок педагога з українським дошкільним вихованням, вболівання за його долю, вагомий внесок у розвиток теорії та практики національної дошкільної освіти.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова.–К.: Освіта.–1996.–

304 с.

2. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Світло.–1913.–№1.– С.20-26.

3. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Світло.–1913.–№3.– С.7-14.

П'ЯСЕЦЬКА Наталія Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

ШПИЛЬОВА Марина Олександрівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист, методист коледжу,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ НА ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Модернізація і розвиток освіти повинні набути випереджального безперервного характеру, гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються в Україні та світі. Підвищення якісного рівня освіти має бути спрямовано на забезпечення економічного зростання держави та розв'язання соціальних проблем суспільства, дальше навчання і розвиток особистості. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства. Це забезпечення розвитку та функціонування української мови як державної, задоволення мовно-освітніх потреб національних меншин; побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування

соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу, підготовка молоді до свідомого вибору сфери життєдіяльності зазначено у Національній стратегії розвитку освіти [1].

Враховуючи запити сучасного освітнього простору ми не можемо не згадати та використовувати у своїй роботі спадщину видатних педагогів України. Однією з таких постатей є Софія Федорівна Русова.

Палкий патріот національного виховання Софія Русова [2] була переконана, що виховання справжнього громадянина своєї держави потрібно розпочинати з наймолодшого віку, що духовність, національна самосвідомість закладаються в людині з перших років її життя. Тому у своїй практичній і теоретичній діяльності вона велику увагу зосередила на розробленні і розв'язанні проблем дошкільного виховання. У працях просвітительки («Дитячий сад на національному ґрунті», «Націоналізація дошкільного виховання», «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Нові методи дошкільного виховання», тощо) глибоко висвітлено питання розумового, морального, естетичного, трудового виховання. Вона розробила мету і завдання дошкільного виховання, склала орієнтовну програму роботи з дітьми дошкільного віку, визначила форми і методи організації освітнього процесу.

У роботах С. Ф. Русової [2] зазначено про вплив фізичного розвитку на здоров'я дитини. Видатний педагог приділяла особливу увагу загартуванню, вона вважала, що найліпше для здоров'я гратися на свіжому повітрі як влітку так і взимку. Зазначила необхідність щоденно обливатися холодною водою і виконувати фізичні вправи. С. Ф. Русова вважала, що саме в дошкільному віці потрібно залучати дітей до здорового способу життя, зміцнювати фізичне і психічне здоров'я.

Невід'ємною складовою цілісної і комплексної системи С. Русової є фізичний розвиток дітей дошкільного віку. Щоб сформувати гармонійно розвинену особистість, вважала вона, потрібно знати і розуміти фізичну сутність дитини, тобто її фізіологію. Тому передусім С. Русова радить

педагогам замислитись: що таке дитина? Чим відрізняється вона від дорослої людини, зокрема у фізичному плані?

Можна зробити висновок, що під фізичним розвитком С. Русова розуміла якісні зміни, що відбуваються у становленні, зміцненні й удосконаленні фізичних задатків, сил і можливостей дитини, а також її здоров'я під впливом соціально організованого виховання. «Дитина - зовсім окремий фізичний і духовний організм», що має «осібні анатомічні і фізіологічні ознаки, й перш за все відрізняється тим, що всі органи, всі частини тіла в стані росту, розвитку», - зауважує Софія Русова. Вона глибоко досліджує дитину в онто - і філогенетичних аспектах, від окремих моментів ембріонального стану, зачатків свідомості, «приймань соціального життя», різноманітних акомодацийних рухів до біомеханічної системи пристосувань і розвитку дитячого організму.

Спираючись на новітні досягнення тогочасної педагогіки, психології, фізіології, медицини та власний педагогічний досвід, педагог визначила «головні критичні моменти» в житті дитини дошкільного віку: 1. Народження. 2. Прорізування зубів. 3. Швидкий розвиток мозку (4-7 рік). 4. Статева зрілість. Життя дитини до 8 років С. Русова [37] називала «періодом загального формування тіла і душі».

Проте, зауважує педагог, хоч на перший погляд всі діти однакові, й «існує дитячий тип в усіх народів», кожна дитина -індивідуальність, тому й фізично діти розвиваються по-різному. До цього спричиняються різні обставини : соціальні та економічні умови життя родини, в якій народилася дитина, місцевість, екологічний стан, кліматичні умови тощо. «На дітях як на дуже чулих істотах відбивається вплив не лише загального клімату, а навіть кожної окремої доби - весни, літа, зими, осені й різні години дня». «Фізичне життя дитини йде більш інтенсивно восени і зимою : з жовтня і до січня збільшується зріст дитини, годівля організму. Найбільш росте вгору дитина з лютого до серпня. Вага найбільше зростає з липня до січня, і майже зовсім не збільшується з лютого до травня. Разом з цим іде розвиток м'язової сили...

М'язова сила виявляється більш літніми місяцями, коли духовна сила, навпаки, спадає». Поділяючи думки зарубіжних дослідників дитячого організму (Е. Мейман, В. Лай), С. Русова вважала, що ці періоди росту і розвитку дитини, які зветься ритмом її росту, потрібно враховувати у виховному процесі: відпочинок дітей, наприклад, треба призначити на період найбільшого занепаду психічної енергії (літні місяці) «...зимою йде найбільш інтенсивно психічне життя, а саме з жовтня до січня, в березні і квітні помічають, що психічна сила дитини слабіє і за літо виявляється більш мускульна енергія». Окрім річного ритму, зауважує С. Русова, дитяча енергія змінюється й протягом дня. Це також потрібно знати вихователям і враховувати при розподілі часу на заняття, фізичні ігри, відпочинок тощо.

Великий вплив на фізичний розвиток дитини, на думку Софії Русової, має оточення: «Родинні розрухи, недобрий харч, гострі соціальні явища усе відбивається на дитині, усе впливає на її зріст і розвиток». Просвітителька звертає увагу на вагоме значення помешкання для фізичного стану і розвитку дитини: у бідній родині за великої кількості дітей, коли помешкання складається лише з кімнати і не відповідає санітарним нормам, поширеним явищем є поганий стан здоров'я дітей, великий відсоток смертності.

Особливу увагу С. Русова [2] звертає на харчування дітей як на один з головних чинників фізичного здоров'я. Згідно з пропозиціями М. Монтезорі, педагог радить давати маленьким дітям їжу, насичену жирами і цукром, а також вуглеводами і білками. М'ясо корисне дітям віком після трьох років. У дитячому раціоні повинно бути більше овочів, фруктів, масла, молока, яєць, хліба, риби, лимонного соку. Щоб їжа повноцінно сприймалася організмом дитини, потрібно годувати її в певні години, чотири рази на день. Софія Русова була переконана, що не варто забороняти дітям спілкуватися, розмовляти під час їди, бо, маючи гарний настрій, «дитина їсть з більшою охотою й та їжа краще перетравлюється нею на користь її тіла». Передусім педагог вимагає від вихователів привчати дітей до чемного, етичного поводження за столом: мити руки перед їдою не бруднити

скатертини, правильно користуватися виделкою, ложкою, ножом, тощо.

«Щоб не давати дітям слабіти, треба часто важити їх, треба стежити, щоб їжа давала дитині все, що потребує її організм, і сприяла фізичному розвитку дитини», - радить вона і наводить дані про вагу нормальної дитини : у два роки - 11 кг; три - 12,5 - 12,4; чотири - 14 - 13; п'ять - 15,3 - 15; шість - 17,8 - 17,7; сім - 19,7 - 17,8; вісім - 21,6 - 19.

Значну увагу приділяє С. Русова розпорядку дня маленької дитини. Дітям дошкільного віку потрібно спати не менше 13 годин. Вона поділяє думки тогочасних лікарів, які радили так організувати день дошкільника : о 7-й годині дитина встає, вмивається, потім перший сніданок; з 8 до 9-ї - робота на свіжому повітрі або в приміщенні з відчиненими вікнами; з 9 до 12-ї - рухливі ігри, прогулянки на свіжому повітрі; о 12-й годині - обід; після обіду - не менше години сну; з 14 до 16-ї години - ігри або праця на свіжому повітрі; о 16-й - полуденок; з 16.30 до 17-ї - заняття; з 17-ї до 19-ї екскурсія; о 19-й-вечеря, потім - приготування до сну; о 20-й - дитина в ліжку, сон. «Такий склад життя дуже гарно впливає на тіло й на дух дитини, дає здоров'я і рівновагу в настрої, що забезпечує гарні здобутки виховання», констатує Софія Русова.

Дитині надзвичайно корисне свіже повітря. Русова радить рухливі ігри, гімнастичні вправи, дитячу працю, навіть заняття проводити якомога частіше в саду, лісі, полі або хоча б на веранді.

Отже, фізичним розвитком дитини дошкільного віку мають опікуватися вихователі, і найбільшою їхньою турботою повинно бути здоров'я дітей. Гарне фізичне виховання у дошкільному закладі сприятиме правильному розвитку дитини, зміцненню її здоров'я, створенню умов для кращого розумового, морального, естетичного, трудового виховання.

Список використаних джерел:

1. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року

2. Русова С. Теорія педагогіки на основі психології – Прага, 1924, - 234с.

ТЕРЛЕЦЬКА Уляна Іванівна,
кандидат педагогічних наук,
сертифікований викладач,
директорка Школи Bright English

ШКОЛА ІНОЗЕМНИХ МОВ BRIGHT ENGLISH У ЧЕРНІГОВІ

Приватна школа іноземних мов Bright English відкрита з 22 серпня 2018 року.

Мета школи – допомогти учням у засвоєнні іноземної мови; підготувати їх до складання ЗНО і Кембриджських іспитів.

Найважливіші завдання є:

– у *галузі розумового* виховання –засвоєння певного обсягу знань з англійської мови; формування наукового світогляду; пізнавальної активності; розвиток розумових сил, здібностей і талантів; пізнавальних інтересів; потреби самоосвіти, системного поповнення своїх знань;

– у *галузі морального* виховання – формування моральних понять, суджень, почуттів, навичок і звичок поведінки, які відповідають існуючим суспільним нормам;

– у *галузі естетичного* виховання – формування естетичних знань, естетичної культури, естетичного ідеалу, естетичного ставлення до дійсності, бажання бути прекрасним у всьому: в думках, справах, вчинках, зовнішньому вигляді; розвиток естетичних почуттів, потреби жити і працювати за законами краси; залучення вихованців до прекрасного в житті, природі, праці;

– у *галузі фізичного* виховання – зміцнення здоров'я, фізичного розвитку; підвищення розумової і фізичної працездатності; розвиток і

удосконалення природних рухових якостей (сили, спритності, витривалості тощо); потреби, прагнення бути здоровим, бадьорим, дарувати радість собі і оточуючим; набуття нових видів рухів;

– у галузі *трудового* виховання – вироблення свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини і суспільства, активної позиції кожної особистості; розвиток потреби в праці, діловитості, підприємстві; виховання дисциплінованості, організованості, формування працелюбства, глибокої поваги до праці і людей праці; трудових умінь, навичок культури розумової і фізичної праці, громадсько-трудової активності.

До школи зараховуються діти від 5 – 16 років та дорослі після тестування на визначення рівня англійської мови і розподілу у відповідні групи. Навчання у групах не більше 10 осіб (зазвичай 6-8) відбувається за міжнародною програмою навчання англійській мові на досягнення рівня відповідно до системи CERF (Common European Framework of Reference for Languages). Ця система визначає 6 рівнів володіння англійською мовою: A1, A2, B1, B2, C1, C2, де A1 є найнижчим, а C2 – найвищим рівнем володіння мовою. У програмі школи також є обов'язковим підготовка учнів до складання міжнародних Кембриджських іспитів на підтвердження усіх 6 рівнів.

З 2019 року Bright English є сертифікованим центром з підготовки до цих іспитів.

За станом на 1-е лютого 2021 року школа налічує 326 учні.

	2020-2021 н.р.
Дошкільнята (5-6 рр.)	8
Учні початкових класів	105
Учні середніх класів	117
Учні старших класів	71
Дорослі	25
Підвищення кваліфікації вчителів	-

Розклад занять: школа працює у дві зміни з 8.30 – 20.00. Діти відвідують Bright English у вільний від своєї загальноосвітньої школи час. Заняття тривають 60 хвилин у дітей дошкільного віку та першого класу, 80

хвилин решти учнів і проводяться переважно повністю іноземною мовою.

В школі викладаються такі предмети: Англійська мова (для дітей та дорослих), німецька мова (для підлітків та дорослих), італійська мова для дорослих (онлайн), Спікінг Клуб (для підлітків), Кукінг для дітей початкової та середньої школи

У школі працює 6 вчителів і два адміністратора. Усі працівники мають вищу педагогічну освіту, постійно відвідують семінари та є учасниками міжнародних програм для підвищення кваліфікації.

Для навчання дітей та дорослих ми використовуємо підручники Британських видавництв MacMillan та Cambridge University Press.

У процесі навчання використовуються різноманітні форми в залежності від вікових категорій учнів: урок, бесіда, розповідь, пояснення, гра, екскурсія, розмовний клуб.

Методи навчання: словесні (розповідь, пояснення, бесіда, лекція, інструктаж, дискусія, диспут), наочні (ілюстрація, демонстрація, спостереження), відео метод (перегляд відео, слайдів, картин тощо), робота з книгою (читання, переказ, складання плану прочитаного, цитування та ін.).

Гра, як метод навчання, займає центральне місце у навчанні дітей дошкільного віку. Нині це в тренді і ми широко використовуємо як минулий вітчизняний (С. Русова, Т. Лубенець), так і зарубіжний (М. Монтесорі, О. Декролі, Ф. Фребель) досвід, а також сучасний досвід українських і іноземних вчителів і шкіл.

Учителі нашої школи детально ознайомлені з творами С. Русової з проблем дошкільного виховання – Дошкільне виховання (1918), Теорія і практика дошкільного виховання (1924), Нові методи дошкільного виховання (1927), в яких подані конкретні методичні поради організації гри, навчання, праці, малювання та ін. У творчому осмисленні цей досвід ми широко використовуємо у нашій практиці. У своїй практиці ми прагнемо створити для дошкільників максимально позитивну психологічну атмосферу, викликати мотивацію до навчання і вивчення як рідної, так і іноземної мови,

на що у свій час вказувала й Софія Федорівна.

У роботі навчання іноземній мові широко використовується досвід та методичні напрацювання таких зарубіжних авторів, як Джеремі Хармер, Пенні Ер, Джеймс Блекберн, Скотта Торнбері.

Якщо у першому класі для дошкільників практично весь урок, який триває 60 хв, проводиться у вигляді гри – веселої, радісної, пізнавальної, яку організовує і проводить викладач, то починаючи з 2-го класу зміст гри наповнюється новим змістом: передбачається змагання, заохочення, обговорення.

Для учнів використовується комунікативна методика, яка має на меті розвиток 4 видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письмо.

Учитель – не лише інформатор, а найперше організатор. Його найважливіше завдання – створення для дітей таких умов, при яких би вони самі знаходили відповіді на навчальні завдання. Учні самі без допомоги вчителя шукають відповіді на питання, крім того намагаються обґрунтувати чому саме така, а не інша відповідь. За допомогою організації спілкування, роботи в команді, використання ігрових методів створюються сприятливі умови для формування в учнів критичного мислення, креативності, самодостатності, впевненості в собі, окремих моральних якостей і естетичних уподобань.

Влітку на базі школи працює денний англomовний табір. Кожна зміна триває 2 тижні та направлена на залучення дітей різного шкільного віку і спілкування іноземною мовою у реальних життєвих ситуаціях.

За два роки Кембриджські іспити склали 62 учні, підтвердивши заявлений рівень. Один з іспитів, який має назву B1 Preliminary на підтвердження рівня B1 є найпопулярнішим, адже за постановою МОН України може замінити ДПА з англійської мови у 9-ому класі.

Поняття «випускник школи» у нас немає. Кожен може зупинити співпрацю з нами, коли вважатиме за потрібне. Комуś достатньо рівня А 2, а

хтось хоче вивчати до С 1. Ми можемо похвалитися тим, що наші учні, успішно склавши міжнародні іспити, вступили минулого року до вузів Канади, Німеччини та Польщі, де навчання відбувається англійською та німецькою мовами.

ФЕЩЕНКО Галина Володимирівна,

кандидат педагогічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,

завідувач заочного відділення,

РЕШЕТНЯК Аліна Олександрівна,

студентка 3 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ПРО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Історія української педагогічної науки багата здобутками наших предків і сучасників у царині освіти. Протягом цілих століть було закладено міцний фундамент для формування української педагогічної діяльності. Неможливо не згадати, з якою жагою найвидатніші постаті XIX – XX століття боролися за втілення ідей національної школи. Однією із прихильниць даної ідеї була видатна діячка національно-визвольного руху, педагог, письменниця та засновниця академії наук в Україні – Софія Федорівна Русова.

До своїх педагогічних ідей Софія Русова йшла впевнено і наполегливо: їй було лише 15 років, коли вона разом із сестрою Марією відкрили перший фребелівський дитячий садок у місті Києві. Можна лише здогадуватися, що спонукало юну дівчину стати на шлях свого становлення на педагогічній

нів. Софія Русова залишила по собі теоретичну спадщину, ядром якої є не просто велика кількість книг з педагогіки та історії освіти, а і персональні роздуми щодо майбутнього української школи.

Предметом розробки та подальшого впровадження великої майстрині педагогіки була концепція національного виховання молоді. Суть цієї концепції полягала у тому, що виховання у школі може бути значно ефективнішим, коли воно є не лише соціальним, а й національним. Вчителі, дотримуючись цієї концепції, мають приділяти багато уваги народним цінностям, активно пропагувати та використовувати рідну мову .

Важливим пунктом такої концепції стала реалізація принципу забезпечення самодіяльності дітей. Школа має стати саме закладом соціального виховання. Адже соціальне виховання розвиває в дитині ті особистісні риси, які дадуть їй змогу стати кращим громадянином.

Мета індивідуального виховання, за словами С. Русової, дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам дитини та її здібностям. Суть соціального виховання в новій школі, на глибоке переконання С. Русової, полягає у створенні наступних умов освітнього середовища:

- 1) товариська атмосфера в школі, довірливі відносини між вчителями та учнями;
- 2) учнівське самоврядування;
- 3) заміна класу нечисленними рухливими групами;
- 4) реформа методів навчання (перехід від пасивних до активних);
- 5) заміна навчальних програм в середній школі [3, С. 147].

Однією із основних ідей С. Ф. Русової є також колективне виховання, яке відіграє важливу роль у соціалізації особистості, де важливим засобом згуртування дітей є гра та праця, де людина стає людиною, лише в громаді [2, С. 17].

Не менш важливим фактором виховання Софія Русова вважала і родинне виховання, в якому особливу увагу вона приділяла ролі матері, оскільки абсолютно справедливою є думка, що без материнської любові діти

не можуть пізнати світ у всій красі. Софія Федорівна наводила вагомий аргумент: «Якщо порівняти дітей, які виховуються з материнською любов'ю і ласкою, з тими, що в дитячих притулках, то останні ніколи не будуть такі веселі, урівноважені, як перші» [4, С. 147]. Значна увага у працях С. Русової була приділена проблемам релігійного виховання, благодійності, моральності.

Отже, Софія Русова приділяла величезну увагу національному вихованню. Завдяки вивчанню рідної мови, рідної культури, історії і географії рідного краю та народного мистецтва в дитини формується національна свідомість, шана духовних цінностей свого народу, самоповага, гідність та повага до інших народів. Ідея створення національної освіти надзвичайно актуальною в сьогоденні.

Як бачимо, Софія Федорівна Русова була не лише прекрасним педагогом, вона була Людиною, чие серце палало для дітей, людиною, яка не стомлювалася надавати допомогу і підтримку жінкам, дітям, сиротам, вона була людиною, яка назавжди змінила хід усієї історії української педагогіки.

Список використаної літератури:

1. Зайченко І. В. С. Русова про мету завдання дошкільного виховання / І. В. Зайченко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка - Чернігів, 2009. - 184 с. - С. 4. - (Серія «Педагогічні науки», вип. 71).
2. Русова С. Нова школа соціального виховання //Вибрані педагогічні твори у 2-х кн. – К. 2. – К.: Либідь, 1997. – С. 16-104.
3. Русова С. Соціальне виховання, його значення у громадському житті. – К.1. – С.144 - 150.
4. Русова С. Дошкільне виховання //Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34-184.
5. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа / С. Русова. Лейпциг - Катеринослав, 1924. - 153 с.

ФЕЩЕНКО Галина Володимирівна,

*кандидат педагогічних наук,
викладач вищої кваліфікаційної категорії,
викладач-методист,
завідувач заочного відділення,*

ХАРЧЕНКО Дарина Олександрівна,

*студентка 3 курсу,
відділення дошкільної і початкової освіти,*

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ПРО ЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Софія Федорівна Русова — яскравий представник української демократичної педагогічної думки, організатор народної освіти, педагог. Вона все своє життя спрямовувала на те, щоби прищепити українцям їхню національну гідність ще з раннього дитинства в родинному колі та в національних українських освітніх закладах, є автором автентичної концепції національного виховання. Софія Федорівна Русова є фундатором концепції національного виховання, національної школи, національного дошкільного закладу, над якою вона працювала багато років. Це, власне, основна ідея і тема, що об'єднує більшу частину її досліджень.

Одним із ключових питань у виховній системі педагог вважала моральне виховання. Зокрема, Софія Русова наголошувала, що у вихованні дитини слід враховувати психологію, світогляд тієї нації, представником якої вона є: «Національне виховання є певний ґрунт у справі зміцнення моральних сил дитини і оновлення відродженої душі народу» [3, С. 4].

У своїх працях С. Ф. Русова радить педагогам, здійснюючи моральне виховання, звертати увагу на всі запитання, вимоги і потреби дитини з однаковою турботою, «не вносячи у свою цілком об'єктивну справу занадто

багато свого суб'єктивізму», а тільки можуть керуючись впливом цих вимог для найвищого морального розвитку дитини: «чи поширять вони чулість дитини до правди, до добра, чи дадуть їй яке-небудь високе задоволення» [2, С. 37]. Кінцевим завданням духовного, а відповідно і морального виховання С. Ф. Русова вважала позитивні результати наших зусиль «пов'язати тимчасове, буденне, матеріальне з чимось вічним, величним, абстрактним» [4, С. 152].

Національне відродження України С. Русова органічно пов'язувала з розвитком національної системи виховання в усіх її ланках: сім'я — дитячий садок — школа — вищі навчальні заклади, із створенням такого середовища, яке б сприяло розвитку в дітей і молоді національних почуттів. У зв'язку з цим значну роль відводить вона сім'ї, сімейним і національним традиціям. У сім'ї С. Русова вбачала основу розвитку дитячого мовлення, великого значення у цьому процесі надавала ролі батьків, особливо матері, яка є «найкращим керманічем розвитку психології дитини — природна вихователька своїх дітей, яка подекуди і без наукової підготовки, інстинктом вміє читати в дитячій душі й розуміти її» [5, С. 35].

С. Русова продовжила вивчення ідей морального виховання, які були закладені Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребелем, К. Д. Ушинським, популяризувала праці своїх сучасників, а саме: О. Декролі, М. Монтессорі, Д. Дьюї, П. Ф. Лесгафта та багатьох інших зарубіжних і вітчизняних учених. С. Русова стверджувала, що моральне виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно починається з наймолодшого віку дитини та має цілеспрямований та планомірний характер.

С. Русова надавала виняткового значення моральному вихованню дітей, починаючи з раннього віку. У молодшому віці особливо важливе виховання «на рідному ґрунті», збудження у дитини її духовних сил, моральних почуттів, передусім до навколишніх людей, світу, природи. Зробити це можна, спираючись на те добре, що є в дитині з ранніх років (співчуття, доброту, прагнення до ласки). Негативні вчинки дітей, на думку

С. Русової, є наслідком об'єктивних причин, пов'язаних з фізичним або психічним нездоров'ям, впливами середовища або ж реакцією на неправильне виховання, небажання або невміння дорослих вивчати індивідуальність дитини і враховувати це у вихованні.

Надзвичайно цінною у виховному відношенні є форма народного кодексу моралі: ласка і мелодійність маминої пісні, захоплюючі пригоди персонажів казок, де добро завжди перемагає зло, поетичні мініатюри прислів'їв і приказок, у яких повчання легко сприймається і запам'ятовується, образність і влучність загадок. Народна педагогіка позбавлена моралізаторства, вона привчає дітей до моральних норм, заохочуючи, даючи поради, а не примушуючи. В українській народній педагогіці синоніми слова «виховувати» є – «пестити», «колихати», «доглядати», «леліяти», «ніжити», а об'єкт виховання – «сонечко», «кровинка», «вишенька», «золотко», «крихітка» тощо. Народні уявлення про людські чесноти пов'язані з такими символами, як голос совісті, обереги, серце матері, синівська і дочірня вірність тощо. Виховання моральності починається з раннього дитинства: «Добрий початок – половина задуманого», «Бережи честь змолоду», – вчить народна мудрість. Розвиток волі молодших школярів забезпечує здатність до морального вибору, можливість діяти, керуючись моральними мотивами в ім'я моральних ідей і спонукань.

Отже, освітня діяльність і педагогічна спадщина С. Ф. Русової не залишилися непоміченими як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Важливу роль педагог відводила моральному вихованню підростаючого покоління. Основою морального виховання вона вважала взаємовідносини між молодшим школярем, вчителем та батьками. Вчитель виховує насамперед тим, як він мислить і говорить, відчуває і діє. Такі моральні впливи на особистість засновані на ласкавому, довірливому ставленні дорослого, повазі до вихованця.

Список використаних джерел:

1. Москальова Л. Ю. Моральні уявлення українських мислителів 15-17 ст. // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: Збірник наукових праць. – Одеса, 2003. – Вип. 1-2. – С. 135-139.
2. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук – К.: Либідь, 1997. – 272с.
3. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання. - К., 1913. с. 4.
4. Русова С. Нова школа. - К., 1917.с. 4.
5. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа. - Лейпциг; Катеринослав, 1923. с. 21.
6. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 328 с.
7. Павелків Р. В. Особливості проявів моральних почуттів у молодшому шкільному віці // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць / Інститут психології ім. Г.С. Костюка. – К., 2003. – Т.V., Ч. I. – С. 40-46.

ФЕЩЕНКО Галина Володимирівна,

кандидат педагогічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,

завідувач заочного відділення,

ХОМЕНКО Людмила Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

**СОФІЯ РУСОВА ТА ЇЇ ПОГЛЯДИ НА УКРАЇНСЬКУ
НАЦІОНАЛЬНУ ШКОЛУ**

Серед плеяди класиків української педагогіки одне з чільних місць справедливо належить Софії Русовій – видатному педагогу, письменниці, літературознавцю та громадській діячці. Поруч з іншими надбаннями і напрацюваннями, неоціненим скарбом залишаються її погляди на українську національну школу. Зокрема, Софія Русова виступала за створення національної школи, «бо ніяка держава не може жити нормально, поки не матиме своєї єдиної національної школи» [3, С. 106]. На переконання вченої, у національній школі мають вивчатися мова та література, історія та географія. Вона писала: «Мова є найголовнішим засобом для розвитку розуму. Вона дає певні уявлення, які зливаються з розумінням самої речі. Мова повинна бути простою, ясною, як просте ще мислення дитини, але вона мусить бути красивою... Крім народної літератури, національна школа використовує твори найкращих письменників. Наша українська класична література вся пройнята щирим демократизмом і гарячим патріотизмом» [1, С. 83–84]. Школа мусить бути національною, зазначала С. Русова, не лише своєю мовою, якою проводиться навчання, а національною через те, що вона має об'єднувати в своїх стінах дітей усіх верств народу, давати всім дітям однакову освіту і закликати всіх до праці на користь держави [3, С. 105].

Великого значення в національній школі, за словами вченої, має надаватися вивченню історії та географії, які сприяють розвитку національної свідомості [1, С. 83–84]. «Тепер уже ніхто не вважає за можливе будувати курс початкової школи без навчання історії і географії. Починаючи з рідного краю, історичне і географічне навчання повинне дати дитині таку загальну підготовку, яка б далі допомогла їй розширити свої шкільні знання читанням історичних і географічних книжок, які навчать її порівнювати між собою різні країни, життя різних народів» [2, С. 14].

Зі створенням на початку 20-х років ХХ століття трудової школи Софія Русова відзначала помітну відмінність нової школи від старої, тобто школи дореволюційного періоду. Вчена стверджувала, що сучасна єдина школа

мала відповідати новим науковим та життєвим вимогам. «Найкращим шляхом для досягнення цієї мети сучасна педагогіка визнала утворення замість попередньої, цілком пасивної школи, школи трудової, або, беручи вислів найкращих сучасних педагогів, діяльної школи» [3, С. 110]. Стара школа своїми пасивними методами навчання ігнорувала дитячу рухливість та безпосередню творчість [3, С. 115].

Оскільки школа 20–30-х років ХХ століття була побудована за трудовим принципом, то на думку Софії Русової, праця в діяльній школі проводиться як метод, тому мають бути години для самої праці, для її технічного розвитку, окремо проводиться малювання, моделювання, вирізування, випилювання. «Крім того, мусять бути визначені й такі години, коли діти роблять не на одну яку-небудь наукову тему і не для технічного розвитку, а для індивідуальної творчості, коли кожна дитина сама собі вибирає той або другий матеріал, з якого робить, що їй спаде на думку. Це конче потрібно для розвитку дитячого уявлення, для виразу самостійних настроїв дитини, її думок, її творчого нахилу» [3, С. 132–133].

А однією з умов розвитку діяльної школи С. Русова називала наближення до природи для безпосередньої праці серед неї, для спостережень і для більш-менш далеких екскурсій [3, С. 119]. Екскурсію в трудовій школі педагог називає ґрунтом для розвитку будь-яких знань, методом для вироблення навичок спостерігати, для вміння відділяти головне від дрібних деталей, для індуктивного і синтетичного навчання [3, С. 132]. У статті «Шкільні екскурсії і їх значіння» вона так схарактеризувала шкільні екскурсії: «Бачити власними очима, переживати вражіння – от що нова педагогіка кладе фундаментом освіти для учнів і цим вимогам найкраще задовольняють шкільні екскурсії, розумно обставленні. Вони еднають школу з справжнім життям, ...» [5, С. 25].

Софія Русова, як і більшість педагогів того часу, виділяла основні етапи проведення екскурсії:

1. Підготовка до екскурсії: попереднє пояснення; підготовка скринь для

колекцій, знаряддя для ловлення риби, кирки для мінералогічних і геологічних дослідів.

2. Робота на екскурсії.

3. Підведення підсумків: весь зібраний матеріал учні мали класифікувати та систематизувати і використовувати у навчально-виховному процесі [3, С. 132].

На переконання С. Русової, перші екскурсії потрібно проводити на невеликі маршрути, а також ставити перед учнями не дуже широкі завдання. Потрібно спочатку підготувати учнів у класі: розмовами, малюнками, моделями. Після кожної екскурсії давати дітям можливість висловлюватись, розповідати про свої враження [5, С. 27].

Добре організована екскурсія, писала С. Русова, це спроба в справі здатності дітей до практичного життя. Завданням екскурсії вона визначає так: «екскурсії навчають не тільки дивитись навкруги себе, а й бачити усякі з'явища в усіх деталях, придивлятися до цих з'явищ і розуміти їх звязки межи собою, і звязок їх з тою сферою, в якій вони утворилися» [5, С. 26–27].

Поряд з екскурсіями педагог великого значення надавала впорядкуванню шкільних музеїв. «Ще одна необхідна праця гарної школи, це упорядкування власного історико-географічно-природознавчого музею», за словами С. Русової, цим мають займатися самі учні. Наповнюючи шкільний краєзнавчий музей різним матеріалом, діти ознайомлювалися з сучасним і минулим життям рідного краю, а це, писала вчена, «виховує в них пошану до свого рідного, цікавість до того, що є довкола, до минулого життя, навчить їх дивитись на сучасне життя не як на щось одірване, випадкове, а як на частину чогось великого, суцільного, що має зв'язок з колишнім і майбутнім... Таке складання шкільного музею має велике значення і для розширення знань учнів» [2, С. 13–14].

На переконання вченої діяльна школа – школа життєва, вона не тільки задовольняє всі потреби самої дитини, вона йде на зустріч загальному життю тої чи іншої місцевості, готує дитину до іншого правдивого життя,

освіченого наукою, збудованого на свідомій праці, на використанні місцевої природи та свідомого вживання всіх її скарбів [3, С. 133].

Отже, Софія Русова була щирим патріотом, вона пронесла любов до Батьківщини через усе своє життя. Великого значення педагог надавала формуванню в дітей патріотичних почуттів та національної свідомості; розвитку мови, мислення, уваги, спостережливості. Вона активно виступала за освіченість українського народу, обов'язкове виховання і навчання дітей, створення національної школи. Педагогічні ідеї Софії Русової не втратили своєї актуальності і можуть знайти повноцінне застосування в Новій українській школі.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. / Софія Русова / за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 1 : Національна школа. – 1997. – С. 83–85.
2. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. / Софія Русова / за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2 : Нова школа. – 1997. – С. 5–15.
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. / Софія Русова / за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2 : Єдина діяльна (трудова) школа. – 1997. – С. 105–133.
4. Русова С. Початкова географія / С. Русова. – Вид. 2-е. – К. : «Друкарь», 1918. – 118 с.
5. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значіння / С. Русова // Світло. – 1911. – № 8. – С. 25–34.

ЧЕКАН Оксана Іванівна,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики
дошкільної освіти,*

**ДОЧИНЕЦЬ Ганна Дмитрівна,
ВОВЧОК Вікторія Михайлівна,**
*студентки групи СОЛ-2,
спеціальності 016 «Спеціальна освіта. Логопедія»,
Мукачівський державний університет*
(м. Мукачево, Україна)

РОЗВИТОК ЗВУКОВИМОВИ З ВИКОРИСТАННЯ ГРИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Гра - це провідна діяльність дітей дошкільного віку. Важко переоцінити значення загального розвитку дитини дошкільного віку. На відміну від усіх наступних вікових етапів саме в цей час закладається фундамент для будь-яких спеціальних знань, умінь, ставлення дитини до навколишнього світу. Для дітей дошкільного віку ігри мають виняткове значення: гра для них - навчання, праця, розвага та одна з форм виховання. Гра виникає у дитини не спонтанно. Для її виникнення потрібен цілий ряд умов, наявність вражень від навколишнього світу, наявність іграшок, спілкування з дорослим, в якому ігрові ситуації займають значне місце. Будь-яка гра сприяє вихованню не однієї, а декількох якостей, вимагає участі різних органів і психічних процесів, викликає різноманітні емоційні переживання. Гра вчить дитину жити і працювати в колективі, виховує організаторські здібності, волю, дисциплінованість, наполегливість та ініціатив.

Для дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення, ігрова діяльність зберігає своє значення і роль як необхідна умова всебічного розвитку їх особистості, інтелекту, виправленню вже наявних симптомів мовленнєвого недорозвитку та профілактиці виникнення нових проявів. У той же час,

дослідження науковців свідчать про що недостатньо чітке сприйняття звуко-складового образу слів, обмеженість словника, повна або часткова відсутність граматичних форм - все це, в різній мірі впливає на ігрову діяльність дітей з мовленнєвими розладами. Проблемі гри дітей дошкільного віку присвячені багато досліджень. До них відносяться дослідження, спрямовані, на вивчення ігрових прийомів та технік для розвитку імпресивного та експресивного мовлення, розвитку комунікативних вмінь дітей дошкільного віку, корекції окремих компонентів мовленнєвої діяльності.

Важливим методом розвитку зв'язного мовлення дітей є дидактична гра. Вона забезпечує сприятливі умови для розв'язання педагогічних завдань з урахуванням можливостей дітей дошкільного віку. Для розвитку діалогічного мовлення проводяться такі ігри, де мовна активність дітей займає основне місце. В молодших групах це дидактичні ігри з лялькою. Зміст цих ігор в тому, що логопед розіграє невелику інсценівку за участю ляльки, наприклад, влаштування кімнати для ляльки, святкування дня народження ляльки, зустріч нової ляльки Тані. Протягом усієї гри логопедведе розмову з дітьми від імені ляльки Тані; діти відповідають хором і поодиночі, уважно стежать за діями дорослого, самі беруть участь у виконанні окремих доручень (накрити стіл для ляльки, одягти пальто на неї, допомогти ляльці сховатися тощо).

Вчитель-логопед складає інсценівку за участю не більше як трьох дійових осіб, продумає діалог який буде вести протягом гри, дії, що будуть виконуватися. Треба обов'язково передбачити активну участь усіх дітей у розмові з дійовими особами. Сюжети для сценарію треба брати з дитячого життя, з життя тварин. Це можуть бути невеликі інсценізації: «Знайомство», «Зустріч друзів», «У лікарні», «В магазині», «Розмова по телефону», «У бібліотеці» тощо. Дійовими особами можуть бути і герої улюблених казок: Червона Шапочка, зайчик і т. д. Проте це буде не інсценування всієї казки, а розмова дітей з одним героєм. В основі гри-бесіди лежить спілкування

логопед аз дітьми, дітей з вихователем і дітей один з одним. У грі-бесіді вчитель-логопед часто діє не від себе, а від близького дітям персонажа і тим самим не тільки зберігає ігрове спілкування, а й підсилює бажання повторити гру.

Щоб навчити дітей правильно й чітко вимовляти звуки, пропонують такі ігри: «Вимов так, як я», «Оркестр», «Назви і відгадай», «Крамниця», «Комар», «Покатаймося на конику», «Жуки», «Літаки», «Що сказав (взяв) Петрушка?», «Виправ Незнайка», «Допоможемо Буратіно», «Чого не вистачає?», «Луна», «Паровоз», «Підкажи Петрушці звук», «Ось так вимовляються звуки».

Обов'язковим є дотримання загальних принципів виправлення вад звуковимови: ігри з використанням ізольованих звуків; - ігри зі складом (відкритим, закритим тазі збігом приголосних); - підбір слів до відповідного звуку різної складової структури, де запропонований звук знаходиться на початку слова, всередині, у кінці та у словах зі збігом приголосних. Для ігор, метою яких є закріплення знань про опозиційні звуки, підбираємо матеріал з фонемами, що відрізняються за місцем і способом творення, «Доручення», «Хто краще чує?».

Під час гри розвивається не тільки зовнішня сторона мовлення, яскраво проявляється мовленнєва активність дитини і її вплив на засвоєння мови, відбувається збагачення слова, внаслідок чого воно набуває більшу мобільність. Під час проведення логопедичних занять важливо викликати емоційно-позитивний настрій у дітей, інтерес до занять, за необхідністю зняти напругу, чому сприяє використання ігрових вправ.

Використання ігор у логопедичній роботі з дітьми, які мають порушення мовлення, дає можливість забезпечити психологічний комфорт на занятті, активізувати та розвивати психічні функції, забезпечити розвиток емоційно-вольової сфери дітей, підвищити мотивацію дітей до діяльності, застосувати набуті мовленнєві навички в нових умовах та повсякденному житті, вдосконалити граматичну будову мовлення, збагатити та розширити

словниковий запас дитини, розвинути зв'язне мовлення. Гра сприяє активній участі дитини в корекційному процесі та збільшенню обсягу логопедичного впливу.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко А. К. Дидактические игры в детском саду. – М.: Просвещение, 1991. – 157с.
2. Онищенко Т. Дитяча гра в історії розвитку дошкільного виховання на Україні. // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 53–56.
3. Шеремет. М. К. Логопедія. Підручник, друге видання, перероблене та доповнене – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672.
4. Волкова Л. С., Шаховской С. Н. Логопедия. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 680с.
5. Бурова А. І. Керівництво сюжетно-рольовими іграми. // Дошкільне виховання. – 2001. – № 7. – С. 20 – 22

ЧЕКАН Оксана Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та методики

дошкільної освіти,

ЛУКАЧИНА Лілія Віталіївна,

МЕДВІДЬ Аліна Віталіївна,

студенти групи СОЛ-1,

спеціальність 016 «Спеціальна освіта»,

Мукачівський державний університет

(м. Мукачево, Україна)

**РОЗВИТОК ГРАФОМОТОРНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Письмо суттєво відрізняється від усного і внутрішнього мовлення, відповідно до них є специфічним психологічним утворенням. Проблему формування письма вивчали багато дослідників, зокрема Л. Виготський. Своєрідність письма, на його думку, полягає в тому, що воно функціонує за умови відсутності співрозмовника, повніше реалізує зміст повідомлення, що породжується іншими мотивами, володіє значною довільністю й усвідомленістю порівняно з усним і внутрішнім мовленням.

В онтогенезі мовленнєвої діяльності пріоритет усного мовлення очевидний: воно разом із внутрішнім з'являється впродовж другого року життя малюка, а письмо формується лише на 5–7 роках. Історія розвитку письма, за Л. С. Виготським, починається з виникнення жесту, що є нібито письмом у повітрі, а письмовий знак — це закріплений жест. Навіть каракулі дитини генетично пов'язують жест та письмовий знак. Вона малює не те, що бачить, а те, що знає. Малювання є графічною мовою, графічною розповіддю про щось.

Дитина опановує навички письма не відразу, стикаючись з певними труднощами, зокрема, з неузгодженістю в роботі м'язів руки і очей, порушенням дрібної моторики, у тяжких випадках — з дизграфією та аграфією.

Щоб уникнути таких проблем, необхідно дібрати систему вправ, що готуватимуть руку майбутнього першокласника до письма.

Підготовка руки до роботи на аркуші паперу передбачає розвиток у дітей:

- дрібної моторики пальців рук. Розвиток руки взаємопов'язаний з розвитком мовлення і мислення дитини. Рівень розвитку дрібної моторики — це один з показників інтелектуальної готовності до шкільного навчання. Зазвичай дитина, яка має високий рівень розвитку дрібної моторики, уміє логічно міркувати, у неї досить розвинені пам'ять, увага, зв'язне мовлення;
- орієнтації в просторі, зокрема, на аркуші паперу, а також у загальних напрямках руху (зліва направо, зверху вниз, уперед — назад);
- відчуття ритму, уміння узгоджувати темп і ритм рухів, слово і

жест;

- образотворчих і графічних умінь.

Діяльність, необхідна дошкільникові для підготовки до письма, передбачає:

- всі види образотворчої діяльності;
- особливе значення має декоративне малювання — малювання орнаментів, візерунків; розфарбовування;
- штрихування, що виконують під керівництвом дорослого.

Найприйнятніший і успішний засіб навчання в цьому віці — це гра, оскільки на тлі емоційного переживання вона впливає на успішне засвоєння вмінь, навичок.

Будь-яке завдання необхідно пропонувати дитині в ігровій формі, що не тільки зацікавить її, але й за рахунок позитивної емоційної стимуляції сприятиме підвищенню психічного тону, а, отже, і поліпшенню працездатності в цілому.

Напрями підготовки дітей до навчання письма:

- а) гімнастика пальців і кистей рук;
- б) орієнтування на аркуші паперу;
- в) формування елементарних графічних навичок.

Одночасно з підготовкою до навчання техніки письма необхідно розвивати мовленнєвий слух дитини: уміння чути і виокремлювати зі слів звуки. Готувати до навчання письма доцільно за всіма напрямками. Гімнастику для пальців і кистей рук проводять 2–3 хвилини спочатку і в середині кожного заняття з підготовки до навчання грамоти. Вправи за орієнтуванням на аркуші паперу, зазвичай, доцільно проводити наприкінці заняття.

Система вправ для пальців та кистей рук, запропонована І. Ф. Марковскою і О. А. Екжановою, починається з розминки пальців: їхнього згинання і випрямлення. Можна використовувати для цієї вправи гумові іграшки з пицалками. Далі — вправи на розслаблення пальців і кистей рук. Зазвичай ці вправи пов'язують з відтворенням дії з будь-яким

реальним предметом.

- «Погладимо кошеня» — плавні рухи погладжування виконують спочатку однією рукою, потім другою.
- «Музиканти» — руками діти наслідують гру на різних музичних інструментах.
- «Солимо суп» — лікті спираються на стіл, пальці обох рук відтворюють відповідні рухи.

Далі пропонують вправи на утримання пози кисті руки. Спочатку дитина діє кожною рукою по черзі, поступово двома руками водночас.

«Коза-дереза» — пальці руки, що тренується, стиснуті в кулак. Випрямляють вказівний палець і мізинець. Вправу супроводжують відомою приказкою «Йде коза рогата ...».

Спочатку пояснення дорослого супроводжується показом того, як слід виконувати кожну вправу, тобто значною мірою діти діють за наслідуванням. Поступово показ усувається, залишаються тільки словесні вказівки.

Формування графічних навичок як технічної сторони письма багато в чому залежить від уміння дитини орієнтуватися на аркуші паперу. Це пов'язано з тим, що форми букв (писати які дитина вчитиметься надалі), визначаються не тільки складом елементів, що до них належать, але і їхньою кількістю, розміром і просторовим розташуванням щодо робочого рядка. Отже, щоб дитина набула графічної навички, вона повинна свідомо засвоїти зоровий образ літери, чітко уявити, з яких елементів вона складається і в яких просторово-кількісних відносинах ці елементи об'єднані в кожній окремій букві. Багато дітей дошкільного віку погано орієнтуються на аркуші паперу. Тому доцільно систематично проводити вправи на розвиток зорового і просторового сприйняття. Вони допомагають формуванню і вдосконаленню орієнтування на аркуші паперу та навички руху по ньому руки. Працюють на аркушах великого формату і зважають на активну діяльність самих дітей з іграшками та дидактичним матеріалом. Наприклад, щоб дитина навчилася розрізняти верх і низ аркуша паперу, їй пропонують завдання: «Дощик іде», «Бджілки».

Перша вправа полягає в тому, що під керівництвом педагога діти викладають краплинки з паперу у верхню частину аркуша. Потім беруть кожну краплинку і показують, куди вона падає. Свої дії дитина супроводжує словами: «Зверху вниз». Аналогічно виконують та іншу вправу. Орієнтуючись на показ дорослого та його словесні вказівки, а потім лише за його словесними інструкціями діти переміщують бджілку (паперову або пластмасову) на аркуші паперу, коментуючи свої рухи: «Вгору — вниз», «Знизу вгору».

Для відпрацювання руху зліва направо також використовуються ігрові прийоми, у яких діти діють з дрібними іграшками. Наприклад, літак рухається по злітній смузі, автівка «їде» з дому до школи. Для позначення дому та школи в різних кінцях аркуша встановлюють відповідні фігури. Свої дії малюки супроводжують, вказуючи напрямок руху: «зліва направо».

На початковому етапі навчання письма дітям потрібно багато часу для усвідомлення дії, що вони повинні здійснити, а потім закріпити її правильне виконання, довести її до автоматизму в результаті багаторазових точних повторень. Потрібно виконувати спеціальні вправи. Їхня тривалість не повинна перевищувати 5–6 хвилин.

Перші завдання доцільно виконувати фломастерами: письмо ними не вимагає сильного натиску, а лінії є яскравими і привабливими. Після того, як діти навчаться досить добре користуватися фломастерами, необхідно перейти до письма ручкою. Дорослому слід постійно контролювати правильність положення тіла дитини під час письма і положення фломастера або ручки в її руці.

Послідовність завдань має відповідати закономірностям формування графічного досвіду письма як рухового акту. Спочатку відпрацьовують ритмічні колові рухи руки, що мають широкий розмах. Для цього пропонують зображення таких предметів, як равлик, клубок ниток, шланг, тощо. Дитина обводить, наприклад, «будиночок» равлика. Починає із найбільшого витка і, намагаючись не відривати фломастер від паперу, проводить дедалі менші витки. Потім потрібно вибратися з «будиночка»:

малюк проводить лінію, поступово збільшуючи витки до максимального розмаху.

Отже, робота із розвитку графомоторних навичок у дітей дошкільного віку складна і потребує систематичної, послідовної роботи. Проведення цілеспрямованої підготовчої роботи на дошкільному етапі дасть змогу уникнути багатьох складнощів під час навчання дітей письма в початковій школі.

Список використаних джерел:

1. Виготський Л. С. Антологія гуманної педагогіки. — М., 1996.
2. Дименштейн М. С. Педагогика, которая лечит. — М. : Теревінф, 2008.
3. Ниорадзе В. Пути выращивания письменноречевой деятельности. — Х., 2010.
4. Сиротюк А. Корекція навчання та розвитку школярів. — М., 2002.

ЧЕКАН Оксана Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти,

СЕЛЕЙ Валерія Степанівна,

студенти групи СОЛ-1,

спеціальність 016 «Спеціальна освіта»,

Мукачівський державний університет

(м. Мукачево, Україна)

ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Людина розвивається духовно й фізично тільки в праці. Без праці вона деградує. У процесі фізичної праці у дітей розвивається координація рухів

тіла, сила, витривалість. Праця сприяє їх розумовому розвитку. Діти, зайняті різними видами праці, кмітливіші, винахідливіші. Участь дітей у різноманітних трудових процесах позитивно впливає на їх поведінку, дисциплінує. Важливий аспект психологічної підготовки підростаючого покоління до праці - формування почуття самовідповідальності, розуміння необхідності самому піклуватися про себе.

Трудове виховання — цілеспрямований процес формування у дітей трудових умінь і навичок, поваги до праці дорослих, звички до трудової діяльності. Трудове виховання відіграє важливу роль в подальшій профорієнтації дошкільника, сприяє його професійному самовизначенню. Основними завданнями трудового виховання дітей є розвиток особистості дитини у праці та оволодіння дитиною трудовою діяльністю. У зв'язку з цим, Базовий компонент передбачає формування у дітей уміння «самостійно поставити перед собою близьку мету, спланувати дії; проявити цілеспрямованість, прагнення досягти кінцевої мети, співвідносити особисті можливості з бажаннями».

У практиці виховної роботи з дітьми середнього дошкільного віку особливо поширені індивідуальні доручення в ході яких, для вихователя створюються можливості формування трудових умінь, при цьому більш зручний контроль за діями кожної дитини, своєчасне надання допомоги, додатковий показ.

Особливі можливості для формування умінь надають тривалі доручення, коли дитина певний час відповідає за якусь справу.

Введення в цьому віці чергувань, тривалих трудових доручень, колективної праці важливо для становлення відносин з дорослими і однолітками, виховання емоційної чуйності, співпереживання, сумлінності, відповідальності, товариства та інших особистісних якостей.

Проблема трудового виховання дітей виникла в XIV-XVI ст. Т. Мор вперше висунув ідеї трудового виховання в книзі «Утопія».

Розуміючи величезну роль праці у вихованні підростаючого

покоління, у своїх роботах часто порушували цю тему: К. Д. Ушинський і А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, Н. К. Крупська. У XIX столітті питання про прищеплювання дітям трудових навичок виховання розглядали Сен-Симон, Ш. Фур'є, Р. Оуен, І. Песталоцці та ін.

У XX столітті теоретичні дослідження трудового виховання стали оформлятися у методичні посібники, так Л. Шлегер видала книгу «Практична робота в дитячому садку», Є. Тихеева видала книгу - керівництво з трудового виховання «Сучасний дитячий сад».

На сучасному етапі такі дослідники як: В. Нечаєва, Т. Годіна, Д. Сергєєва, Р. Буре, Л. Захаревич проводили дослідження видів дитячої праці.

Ю. Бабанський, В. Логінова, В. Нечаєва виділили класифікацію трудового виховання, на підставі якої можна виділити дві групи завдань: допомога дитині в оволодінні трудовою діяльністю (в освоєнні структури діяльності, придбанні трудових навичок, умінь); розвиток особистості дитини в праці (розвиток властивостей, якостей особистості, формування взаємин і придбання свідомого досвіду взаємодії).

В. Нечаєва, Г. Годіна, Д. Сергєєва, Р. Буре, Л. Захаревич – досліджували види праці: самообслуговування, господарсько-побутової, праця в природі, ручна і художня праця.

У науці розроблені і в практику впроваджено різні форми організації праці дітей дошкільного віку: доручення, чергування, загальна, спільна, колективна праця.

Дослідженню такої форми організації праці, як доручення були присвячені дослідження В. Нечаєвої, А. Шатовой та ін.

Чергування як форма організації праці дітей вперше була досліджена З. Борисовою, були розроблені зміст цієї форми праці та методика керівництва діяльністю дітей. Пізніше дану проблему досліджувала Г. Годіна.

Г. Урунтаєва і Ю. Афонькіна розробили поетапне формування

трудоувих умінь дітей.

Питанням трудовоуо виховання дітей приділяється достатня увага. Однак які саме чинники впливають на рівень формування трудових умінь дітей середнього дошкільного віку залишається ще малодослідженим.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. — К., 1999.
2. Виховання дошкільників в праці / За ред. З. Н. Борисовой — К., 2002.
3. Беніамінова М. В. Виховання дітей / М. В. Беніамінова. - М.: Просвещение, 1985. – 207 с.
4. Виховання дошкільнят у праці / За редакцією А. А. Шибанова. - М.: Педагогіка, 1976. - 114 с.
5. Виховання дошкільника в праці / Нечаєва Р. С., Буре Л. В. та ін; Упоряд. Р. С. Буре; Під ред. В. Г. Нечаєвої.- М.: Просвещение, 1983. - 207 с.

ЧЕКАН Оксана Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти,

СІДУН Яна Євгенівна,

студентка групи ДО-4,

спеціальність 012 Дошкільна освіта,

Мукачівський державний університет

(м. Мукачево, Україна)

ПРОБЛЕМА СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ У ЗАГАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІЦІ

Проблема сенсорного виховання – одна з центральних і найбільш досліджуваних проблем психології і педагогіки. На сучасному етапі розвитку науки ґрунтовно вивчаються теоретичні та прикладні аспекти проблеми.

Під сенсорним вихованням розуміють (О. Запорожець, Л. Венгер, М. Поддяков та ін.) процес сенсорного або сенсорно–перцептивного розвитку, і передусім розвитку сприймання навколишньої дійсності. Відчуття та сприймання є первинною сходинкою у пізнанні світу, яке по суті є безпосереднім, чуттєвим, тобто тим, що виникає за умови безпосередньої дії подразника - об'єкта на органи чуття людини. Сенсорно-перцептивний рівень психічного відображення дійсності забезпечує найпростіший, актуальний рівень регуляції активності суб'єкта. Однак процес та результат такого відображення в образній формі є необхідною ланкою та умовою більш складних рівнів психічного відображення – уявлення та мисленнєво-мовленнєвого, які в образній та знаковій формі забезпечують повноту розумової діяльності та можливість засвоєння суспільного досвіду, в тому числі в умовах навчання та виховання (Б. Ломов).

Розвиток сприймання відбувається шляхом формування його структурних одиниць – перцептивних дій. Найвагоміший внесок у розробку теорії сенсорного розвитку як формування перцептивних (чи сенсорних) дій зробили О. Запорожець, В. Зінченко, Л. Венгер та ін.. Певні аспекти даної проблеми досліджували Б. Ананьєв, Д. Ельконін, Ф. Розенфельд, Б. Ломов, І. Соловйов та ін.. У дослідженні проблеми сенсорного виховання спостерігається багатоаспектність концептуальних підходів до її розуміння та розв'язання. Так, вирізняється підхід, в основу якого покладено визначення фізіологічної та психологічної природи сенсорики дитини.

Ще у другій половині ХІХ століття І. Сеченов та І. Павлов досліджували психіку через її рефлексорне розуміння. Так, аналіз чуттєвого пізнання здійснювався науковцями через визначення характеру біологічної взаємодії суб'єкта із зовнішнім світом. Даний підхід використовувався І. Сеченовим у визначенні та констатації чуттєвих впливів завдяки рухам рецепторних апаратів, що відтворюють властивості об'єктів та складають основу адекватності відображення.

Б. Ананьєв, досліджуючи сприймання як необхідну передумову

сенсорного розвитку, зазначав, що удосконалення функцій сприймання здійснюється шляхом врахування властивостей об'єктів у процесі виконання практичної діяльності. Отримані ним результати показують, що онтогенетичний розвиток сприймання пов'язаний з оволодінням дитиною різних видів практичної діяльності. Це ж є передумовою для висновку про взаємозв'язок перцептивних та практичних дій [1].

Особлива увага у дослідженні проблеми сенсорного виховання відводиться ідеї інтеріоризації як психологічного механізму сприймання та пізнання дитиною навколишньої дійсності. Поняття інтеріоризації у психології розглядається як перетворення зовнішніх практичних дій у внутрішні, психічні, розумові. Інтеріоризація виступала предметом дослідження Л. Виготського, О. Леонтьєва, і знайшла своє відображення у концепції поетапного формування розумових дій П. Гальперіна [2].

Дослідження розвитку зорового сприймання та його впливу на процес спеціального навчання здійснювалося О. Запорожцем [3]. Автор вказує, що інтеріоризація впливає на процес формування перцептивних дій. Водночас, у контексті саме особливостей досліджуваної проблеми інтеріоризація має власну специфіку, оскільки перцептивні дії будь-якого рівня формуються у взаємодії з реальним зовнішнім об'єктом. О. Запорожець виділив основні етапи інтеріоризації у формуванні перцептивної дії. Інтеріоризація розглядається автором як перехід від практично зорієнтованої дії до перцептивної, як перехід від розгорнутих форм перцептивної дії, що здійснюються за участю активних рухів рецепторних апаратів, до її згорнутих форм, що не включають зовнішніх рухів і являють собою рухи ока у полі сприймання.

Особлива увага дослідників приділялася дослідженням соціальної зумовленості формування перцептивних дій, які у подальшому складають основу сенсорики дитини і уможливають сенсорне виховання загалом. Соціальна зумовленість перцептивного розвитку О. Запорожцем вбачається у особливостях засвоєння дітьми сенсорних еталонів [3]. Вчений вважає, що

продуктом культури, який опосередкує перцептивний розвиток, є виділені суспільством у процесі виробничої, наукової і художньої діяльності системи окремих і взаємопов'язаних чуттєвих якостей предметів. До них відносяться система музичних звуків, фонем, система геометричних форм, кольорів спектра тощо. У процесі перцептивного розвитку дитина поступово опановує зазначеними системами, застосовуючи їх в якості еталонів для аналізу навколишньої дійсності та упорядкування власного досвіду. Положення О. Запорожця щодо засвоєння сенсорних еталонів стало основою окремих психологічних досліджень перцептивного розвитку і навчання. Проведені у даному напрямку дослідження та отримані експериментальні дані дають підстави стверджувати, що організоване ознайомлення дітей із системами чуттєвих якостей предметів призводить до істотного підвищення ефективності здійснюваних ними перцептивних дій.

Таким чином, теоретичний аналіз проблеми сенсорного виховання дитини дошкільного віку, зокрема, у контексті традиційних історичних педагогічних систем, дозволяє визначити взаємозв'язок сенсорного виховання з розумовим розвитком дитини, її можливостями і здібностями до сприйняття предметів навколишньої дійсності та сформованої у неї здатності встановлювати зв'язки між предметами цієї дійсності. Встановлено також, що значної ролі у сенсорному вихованні дитини набуває застосування ігрових занять та спеціальних ігрових вправ і, відповідно, актуальність дидактичного матеріалу. Також особлива увага приділялась визначенню ролі та позиції дорослого у сенсорному вихованні дитини.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б. Г. Сенсорно-перцептивные характеристики индивидуального развития человека: Избранные психологические труды: в 2 т. / Б. Г. Ананьев. – М., 1980. – Т. 1. – 1980. – С. 180-185.
2. Гальперин П. Я. К учению об интериоризации / П. Я. Гальперин // Вопросы психологии. – 1966. – №6. – С. 25-32.

3. Запорожец А. В. Избранные психологические труды. В 2-х т. / А. В. Запорожец. – М., 1986. – Т. 1. – 1986. – 320 с.

ШТАНГЕЙ Світлана Василівна,

кандидат педагогічних наук,

старший викладач,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА СОФІЇ РУСОВОЇ

Розвиток педагогічної науки і практики в сучасній Україні неможливо уявити без осмислення наявного потенціалу наукових досліджень у педагогіці та без звернення до нагромадженого у вітчизняній і світовій науці дієвого арсеналу інноваційних ідей і технологій, накопичених людством за останні століття. Тому для вирішення проблем гуманітаризації національної освіти на сучасному етапі науковці й практики все частіше звертаються до різних джерел, зокрема, до прогресивного досвіду педагогів минулого, без усвідомлення і конструктивного застосування якого неможливе успішне розв'язання поставлених перед ними завдань.

Софія Русова сформувалася як педагог-науковець, вібравши всі прогресивні ідеї реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття, які й сьогодні живлять педагогічну думку. Той період характеризувався бурхливим сплеском у педагогічній науці і практиці, Він був викликаний кризою в педагогіці, її неспроможністю формувати таку людину, яка б відповідала виховному ідеалу людини тієї епохи, який співзвучний сучасності: це мала б бути людина, яку відзначали б такі риси як самостійність, ініціативність, творчість, внутрішня готовність взяти на себе відповідальність за власне життя, за суспільний прогрес. Результатом стало

виникнення різних педагогічних течій і теорій. Спільним для всіх цих течій була заміна парадигми «школи навчання» на парадигму «школи активної, діяльної (трудової)» та парадигму «вільного виховання» чи їх поєднання [3].

Перші спроби осмислення місця і ролі педагогічної діяльності С. Ф. Русової в українському національному державотворенні та досягнення суті її творчої спадщини було висвітлено у дослідженнях діячів української діаспори другої половини ХХ ст., а саме: Б. Залевського, В. Єрмоленка, В. Лащенко, Н. Ліндфорс-Михалевич, О. Лятуринського, Г. Мандрики, Ю. Русова, О. Русової-Базілевської, К. Слоновської. Визнаними авторитетами у вивченні та популяризації педагогічної спадщини С. Русової є відомі такі історики педагогіки, як: Є. Коваленко, І. Зайченко.

Відомо, що в дошкільне виховання С. Русова прийшла ще в юнацькі роки, коли разом із сестрою відкрила один з перших в Україні дитячий садок. Вона була активним членом Фребелівського педагогічного товариства, викладала у Фребелівському педагогічному інституті, писала статті, присвячені вихованню дітей дошкільного віку.

Першочерговим завданням діяльності відділу дошкільного виховання і позашкільної освіти С. Русова визначила організацію дошкільного семінарію. Семінарії замислювався як науково-методичний центр, який повинен був консультувати дошкільних працівників і популяризувати ідею суспільного виховання. До роботи в ньому були залучені досвідчені дореволюційні фахівці. У січні 1918 року відділ (департамент) дошкільного виховання звернувся до Міністерства народної освіти з пропозицією розглянути питання про загальне обов'язкове дошкільне виховання і відповідне його законодавче закріплення. У підготовленому департаментом проекті нормативно-правового документа «Регламент дитячих садків» зазначалося, що «всі діти від трьох літ мають ходити до дитячого садка або захистку», які мають бути «скрізь безплатні і організовуватись на кошти земського і міського самоврядування» [5]. Тобто суспільне дошкільне виховання повинно було стати обов'язковим і безкоштовним для всіх маленьких

громадян України.

У книзі «Дошкільне виховання» вона дала досить вичерпну відповідь відносно того, яким повинен бути український дитячий садок: «він мав організовуватись на підставах науки, відповідно до сучасних певних принципів психології і педагогіки. Разом з цим він має бути весь проіннятий національним духом нашого народу» [4, С. 36].

С. Русова підкреслювала, що індивідуалізація має особливе значення при вихованні та навчанні «малих дітей по дитячих садках». Вона писала: «Серед цих малих хлопців та дівчаток дуже виразно виявляються різнобарвні духовні постаті й треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до душі, захопить думку й викличе самостійну моральну роботу» [2, С.186].

За переконанням С. Русової, саме національне виховання, національна школа й дитячий садок мають відіграти вирішальну роль в оновленні, відродженні душі народу. Але, за словами видатного вітчизняного педагога, національне виховання не означає національної обмеженості або егоїзму. Вона вважала, що через пошану й любов до свого народу формується пошана до інших народів, до всього людства, й наголошувала на тому, що, «люблячи свій народ, дитина повинна визнавати добрі риси і права на пошану за іншими народами» [1, С. 118].

Після встановлення в Україні радянської влади С. Русова була вимушена емігрувати. Як показали подальші події, це зберегло їй життя. Влада більшовиків переслідувала тих, хто приймав участь в Українській революції 1917-1919 рр., хто відстоював право українського народу на державність, рідну культуру, мову, освіту. Ім'я славетної доньки України Софії Федорівни Русової, як і багато інших імен, було викреслено з історії. Її праці вилучалися з бібліотек, рукописи науково-педагогічних книг, статей переховувалися в спецховищах архівів. Тільки в 1991 році з пожовтілих від часу архівних справ з підписами: «С. Русова – українська буржуазна націоналістка, білоемігрантка» було знято гриф «секретно».

Висновки. Завдяки С. Русовій дошкільне виховання досягло великих успіхів: воно увійшло до державної освітньої системи, було здійснено цілу низку заходів для його подальшого поширення, розроблені теоретико-методичні основи діяльності українського національного дитячого садка.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34–184.
2. Русова С. У дитячому садку / С. Русова // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 185–202.
3. Русова С. Мої спомини / Софія Федорівна Русова. – К.: Україна-Віта, 1996. – 208 с.
4. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: нав. посібн. / І. Г. Улюкаєва. – Донецьк: ЛАНДОН – XXI, 2011. – 238 с.
5. Ушинский К. Д. Педагогическая поездка по Швейцарии / К. Д. Ушинский // Пед. соч.: В 6 т. Т.1./ Сост. С. Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1988. – С. 147 – 158.

ЮЗИК Ольга Протасіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

(м. Рівне, Україна)

ДИДАКТИКА У ПОГЛЯДАХ СОФІЇ РУСОВОЇ ТА НАУКОВЦІВ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРАЦЬ

Софія Русова увійшла в історію як видатний український педагог, автор власних поглядів на організацію навчання та виховання у школі та у закладах дошкільної освіти. Її праці ґрунтуються на глибокому знанні педагогічних та психологічних концепцій минулого.

Софія Русова у власній «Дидактиці» дає ґрунтовний аналіз праць науковців минулого (Коменський, Гербарт, Тойшер, Клапаред, Вільман, Лай), які досліджували дидактику та її зв'язок із педагогікою. На основі детального аналізу Софія Русова робить висновок про те, що процес зверхнього нав'язування знання вчителем учневі, слід відказатися. Процес сприймання слід обов'язково пов'язувати із внутрішнім світом дитини. Софія Русова вимагає від учителя доброго розуміння психіки школяра. Курс дидактики за С. Русовою містить такі головні висновки:

- 1) дидактика є наука про найкращі засоби навчання;
- 2) дидактика поділяється на теоретичну та експериментальну;
- 3) дидактика є невіддільною частиною педагогіки і є у найтісніших відносинах до теорії педагогіки та теорії історії педагогіки;
- 4) головним предметом дидактики є навчання в різних його формах;
- 5) навчання – це процес, під час якого дитина під керівництвом учителя опановує будь-який матеріал, направляючи на це усі свої душевні сили.

Софія Русова вважає, що роль учителя - знайти для цього процесу відповідний матеріал, викликаючи до нього в дитині інтерес і вказуючи їй на шляхи для його опанування. [Русова С. Дидактика / Вибрані педагогічні твори. У двох книгах. Кн. 2. – К.: «Либідь», 1997- С. 136-145].

Найвідомішим дидактом у Польщі є Вінцентій Оконь. Саме він у 1958-1968 рр. працював на педагогічному відділенні та керував кафедрою дидактики в інституті педагогічних наук університету Варшавського Й. Потужицькі (Polturzycki J.) - провідний науковець із Республіки Польщі у книзі «Дидактика для учителя» (*Dydaktyka dla nauczycieli*) описував процес навчання, вважаючи, що навчання становить основу навчальних процесів

Освіта - це процес навчання пов'язаний у спільній реалізації завдань навчання та виховання. Ці завдання реалізуються у формах поведінки, що відповідають різним типам дидактичних занять. В ході такої процедури

утворюються нові враження і учні набувають нової інформації, з'являється процес навчання, що з'єднує вчителя діяльність вчителя пізнавальною діяльністю учнів людина.

Однак основною формою занять є навчання як самостійний пізнавальний процес, за якого відбуваються такі процеси навчання, як навчання, вдосконалення, самонавчання. Автор веде полеміку щодо умов викладання та навчання, зазначаючи, що викладання і навчання-це два взаємопов'язаних процеси, які визначають ефективність навчання. Навчання-це команда дії вчителя, керуючого навчанням учнів, а навчання - це інтелектуальна діяльність студента, що забезпечує йому засвоєння нових знань. В процесі навчання повинна існувати рівновага між ефективним і сучасним навчанням і ефективним і свідомим навчанням. Виконання цієї умови забезпечує правильне здійснення процесу викладання та навчання. У різних дидактичних системах і в різних по складності зрілості колективах взаємини між навчанням і навчанням, не однакові. Часто виникає переважання одного з цих процесів, що відбивається несприятливо на учнівських результати роботи в школі.

Самостійність лексично розуміється як ситуація, коли учень повністю не залежить від інших, насправді залишається поза процесу педагогічного впливу. Самостійна робота характеризується трьома властивостями: її концепція і виконання не знають, її пробіг і контроль для поліпшення передаються і виконуються свідомо.

Що значить самостійність в процесі навчання? Згідно з пропозицією К. Сосницького, це така реалізація навчально-виховного процесу, в якому учень сам визначає мету і завдання для себе, встановлює курс і ступінь власного навчання, перевіряє і контролює свою роботу, удосконалює свої власні дії, спрямовує свідомо і без чий-небудь допомоги власну освіту. Такі ситуації доречно тільки процесу самоосвіти, і це в ступені повної його реалізації. А самостійність учня в процесі викладання слід прийняти за одну з цілей, до якої вирушимо в процесі навчання і виховання. У цьому прагненні

використовуються різні форми активності та спонтанності учнів, щоб ситуації самоприйняття перетворювалися в самостійність. Це не легкий процес, вимагає різних педагогічних можуть бути і повністю свідомої підготовки.

Головна умова самостійності в процесі навчання є знання основних методів розумової праці і принципи її організації. Без цих факторів не буде навчального процесу. Досить велика група самостійних методів роботи, які учень повинен самостійно пізнавати і вдосконалюватися, а вчитель повинен йому в цих починаннях, допомагати, підтримувати, консультувати і пояснювати.

Основним джерелом знань в процесі навчання є прослуховування. В результаті досліджень встановлено, що в залежності від типу особистості та зміст пізнавальних діапазон знань, успадкованих від прослуховування коливається в межах від 20 до 50 відсотків; це досить високий відсоток вказує на важливу роль, яку відіграє слухати різного виду висловлювання в процесі придбання повідомлення.

Хорошого педагога можна визначити за емоціями участі в представлені теми, після того, що буде представляти в логічній і плановий: в лекції буде висвітлено тезу, докази, приклади, висновки, а окремі питання будуть пронумеровані. Хороший викладач також може урізноманітнити свою лекцію цікавими прикладами, відволікаючими факторами, ілюстраціями або навіть жартом або жартом.

Якщо слухач має намір відразу зрозуміти зміст лекції, повинен перш за все визначити, яким чином доповідач передає зміст. Оскільки різні способи побудови лекції. Матеріали можуть бути представлені послідовно, то така система називається лінійною. Він досить складний в отриманні, так як вимагає концентрації уваги і більш уважного відстеження всієї аргументації. Окремі тематичні частинки взаємопов'язані, утворюючи ланцюжок залежностей, і якщо в ній не вистачає будь-якої ланки, вся конструкція буде важко зрозуміти.

Слухач також повинен перераховувати зміст лекції, але це не може бути механічним позначенням, схожим на стенографію. У вигляді нотаток слід встановлювати тільки найбільш важливі моменти, основні з наданих викладачем інформації. Ці примітки повинні подати в цілому на план лекції, скелет матеріалами. Така значуща котирування дуже пізніше полегшує засвоєння і освоєння пам'яті лекційного матеріалу. Вигода від лекції, з якої були зроблені замітки, іноді майже вдвічі більше, ніж від того, кого тільки слухали.

Розрізняють кілька видів читання.

Гучні читання, в процесі якого відбувається повний вокальна артикуляція слів. Таке читання займає багато часу, тому що людина вимовляє близько 9000 слів на годину, сприймає і, в той же час близько 25 000 слів.

Читання тихі відбувається тоді, коли вимовляється окремі слова пошепки або читання супроводжують дробові рухи губ і мови.

Читання мовчазного також включає в себе читання очей. Зверніть увагу на два види читання очей:

- читання думок, слів, що становлять більш логічно цілому,
- читання поняттями — і тому, сенсу і значення того, що слова відбивають;
- читання поняттями називають також раціональним читанням.

Список використаних джерел:

1. Polturzycki J. Dydaktyka dla nauczycieli / Jusef Polturzycki. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszalek, 1999. – 321 с.
2. Русова С. Дидактика/ Вибрані педагогічні твори. У двох книгах. Кн.2. – К.: «Либідь», 1997- С. 136-145.

ЯМЧУК Павло Миколайович,
доктор філософських наук, професор,
академік НАН ВО України,
професор кафедри соціально-гуманітарних
і правових дисциплін,
Уманський національний університет садівництва
(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА – ПАСІОНАРНА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ

Запропонована Оргкомітетом Всеукраїнської конференції тема «Педагогічна спадщина Софії Русової та сучасні проблеми реформування національної освіти в Україні», що проводиться Уманським гуманітарно-педагогічним коледжем імені Т. Г. Шевченка, на мій погляд, має вагоме значення не лише для розвитку педагогічної й психологічної науки, а й – не меншою мірою, для вивчення надзвичайно актуального нині комплексу теоретично-практичних проблем, пов'язаних із дискурсом усвідомлення первнів та національних джерел української ідентичності, принципів та засад націєтворення й державотворення. Крилатий вислів-філософема великого китайського мудреця Кун Фу Цзи, про те що кожен, хто знехтував своїм минулим не має майбутнього, вислів, актуалізований по тому, вже в інших епохах та цивілізаційних універсаліях багатьма державними діячами й ученими здобуває вже в ХХІ столітті справедливі і, на жаль, трагічно-гіркі підтвердження в українських реаліях Опору жодним чином не спровокованої нацією хліборобів, митців-мислителів, вчених, трударів інших галузей, збройної агресії. Без чіткого усвідомлення Шевченкового: «Хто ми, чиїх батьків діти?», без відповіді на це ключове питання годі й сподіватись на будь-який соціально-економічний, державотворчий чи гуманітарний поступ у сьогоденні та майбутньому.

Саме тому, вивчення й всебічне осягнення таких феноменальних

постатей як Софія Федорівна Русова є принципово актуальним в українському й загальноєвропейському ХХІ столітті. В надзвичайного вагомих в указаному вище сенсі, але теж, на жаль, недостатньою мірою актуалізованих мемуарах «Мої спомини про давнє минуле (1901-1914pp.) визначний історик, український громадський і державний діяч (був міністром закордонних справ в уряді гетьмана П.Скоропадського) Дмитро Дорошенко пригадує часи становлення власної ідентичності як українця і те, яку роль в цьому становленні відіграла С. Ф. Русова та сформоване нею культурницько-націєтворче коло. Загальновідомо, що С. Ф. Русова ще в юнацькі роки брала активну участь у роботі українських жіночих організацій в Одесі, Києві, Харкові, а отже – їй *ad fontes* було зрозумілим як саме виховувати українську молодь в українському дусі в часи лихоліття.

Автор Споминів навчався тоді у столиці Російської імперії – Санкт-Петербурзі. Він пригадує: «Восени 1902 р. приїхала до Петербурга родина Русових: Олександр Олександрович Русов і його дружина Софія Федорівна Русова з малим синком Юрієм...Пані Русова належала до радикального політичного напрямку і вже тричі сиділа в тюрмі. В тюрмі народився в неї син Юрій (тепер доцент університету в Монреалі). Вона сама не брала участі в активній політиці, але завжди готова була допомогти й дійсно помагала ріжним революційним підприємствам. Через те її вічно переслідувала поліція» [1, С. 63]. Коли ми говоримо про орієнтири для подальшого поступу, то часто й цілком справедливо вживаємо термін «пасіонарна постать», але чомусь забуваємо про те, що такими посталями, є не лише державні діячі-чоловіки, а й жінки. Жінки-поетки, такі як Леся Українка, Олена Теліга. І жінки – творці гуманітарно-педагогічної аури нації. С. Ф. Русова – вагома постать в цій плеяді пасіонаріїв. Навіть з наведеної нами стислої нотатки Д. І. Дорошенка опривнюється масштаб особистості, яка попри всі випробування не зреклася свого покликання, не зреклася жертвовного, а тому й ризикованого служіння, навіть тоді, коли сама українська мова була під суворою заборноюю. До революції 1905 року, а отже

до скасування Емського указу було ще три роки.

Д. І. Дорошенко мовить: «Приїзд Русових дуже оживив і освіжив діяльність петербурзької Громади. Він... зактивізував її працю, особливо в українському видавничому Добродійному товаристві.. А найбільше радісно привітала приїзд Русових українська студентська молодь. Хата Русових зробилася... якимсь студентським клубом. У ній вічно товклися студенти й студентки, не думаючи про те, щоби дати господарям час для відпочинку й праці. Вічно молода душею, експансивна, жвава Софія Федорівна й серйозний... ніби суворий Олександр Олександрович – на ділі безмежно добрий і кроткий – приваблювали з якоюсь необорною силою молодь, яка їх глибоко шанувала і любила.» (письмівка усюди наша. П. Я) [1, С. 64].

Прокоментуймо. У цій констатації Д. І. Дорошенка єднаються одразу кілька чинників. Єднаються рівнозначною мірою. Ними є любов до молоді, а відомо ж, що без такої іманентної любові й – головне пошани до думки й світобачення юнаків і юнок, педагогіка неможлива; відкритість педагога як особистості до майбутніх поколінь; яскравість, а отже – неординарність, «молодість душею» С. Ф. Русової. Власне, атмосфера в родині Русових і була справжнім Українським Вільним Університетом у столиці Російської імперії часів заборони самої України й – тим більше – українського слова. І, на розгляд сучасних і майбутніх педагогів, психологів та українознавців, пропонуємо тему для багатоаспектних розвідок-розмислів. Чи є випадковим і несподіваним те, що один із українців-петербурзьких студентів – учасників «студентського клубу» в «хаті Русових» став згодом, вже після того як обіймав найвищі посади в уряді Гетьмана Скоропадського, першим президентом УВАН (Української вільної академії наук)?

Пасіонарна сила особистості С. Ф. Русової, а відтак – її націєтворчих та тісно пов'язаних з ними гуманітарно-педагогічних стратегій і прагнень були тим рушійним чинником, що сформували ще в студентські часи українського державника, історика, вченого, просвітника Д. І. Дорошенка. Але хіба ж лише його? Ще один перспективно-неозорий обрій для соціально-

гуманітарних та філософсько-українознавчих досліджень сьогодення й майбуття в новітній Україні.

Наведемо ще один доказ пасіонарного впливу великого українського педагога на таких, також пасіонарних особистостей як Д. І. Дорошенко. Пригадуючи часи становлення національних педагогічних науково-навчальних шкіл перед початком I Світової війни, в тому числі національної педагогічної преси автор зазначає: «скоро по моїм переїзді до Києва звернулася до мене С. Ф. Русова, щоб я взяв на себе редагування педагогічного місячника «Світло» в якому я брав участь ще в попередніх роках. Не дуже мені було по серцю редагувати педагогічний часопис, і якби мені це пропонував хтось інший, то я би не згодився, але С. Русовій відмовити я не міг.» (письмівка наша П. Я) [1, С. 180]. Цілком зрозуміло, що редагування фахового педагогічного часопису не належало до сфери наукової діяльності історика Д. Дорошенка, який, до слова, вже був перейнятим активною громадсько-державницькою працею в передчутті національно-визвольних змагань, але авторитет С. Ф. Русової відіграв визначальну роль у прийнятті ним відповідального й складного рішення.

Також, жодним чином не слід ігнорувати й авторитет особистості С. Ф. Русової, засвідчений і в епістолярії та щоденникових нотатках Є. Чикаленка, С. Єфремова, В. Винниченка, М. Грушевського, інших знакових митців і мислителів того часу. Її феноменальна постать неодноразово й шанобливо згадується в приватному листуванні та діаріуші цих непересічних творців українського пасіонарного національного державотворення. Важливо відзначити й те, що попри гострі суперечки між деякими згаданими діячами авторитет С. Ф. Русової для всіх непримиренних опонентів завжди залишався абсолютним.

Меценат першої української газети «Рада», український теоретик і практик хліборобської науки, автор створених уже в екзилі агрономічних та лісогосподарських словників, просвітитель і націєтворець Є. Х. Чикаленко занотував у «Щоденнику» від 27 лютого 1910 року: «Вчора в клубі на пам'ять

Т. Г. Шевченка зібралася сила народу... Поприїздили навіть з інших міст... Гарно сказали С. Ф. Русова та Л. М. Старицька та ще по-білоруському добре говорив білорусин Бульба, якому за його промову наскидали цілий оберемок квіток... культ Шевченка – це культ не особи, а культ ідей, що лежать в основі нашої національної свідомості і служать нам провідною зорею» (письмівка наша П. Я.) [2, т. 1, С. 89]. Цілком зрозуміло, що саме так трактувала культ Шевченка у своїй «гарній промові» й Софія Русова. Вона, як відомо, зробила значний внесок у науково-педагогічне шевченкознавство. Зробила саме тоді, коли воно перебувало або в нелегальних або в напівлегальних або в діаспорних умовах.

Дмитро Іванович Дорошенко, вже у іншій мемуарній книзі «Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920pp.) пригадує свій примусовий від'їзд із Києва до тодішньої столиці України – Кам'янця-Подільського. «Моїм сусідом опинився головний ватажок учительської громади... Розговорившись та впевнившись, що то ідуть дійсно професори українського університету він... почав оповідати про свій з'їзд і особливо хвалив промову С. Ф. Русової. Та й усі його супутники були найбільше під враженням тої промови.» (письмівка наша П. Я.) [3, С. 407]. Ораторський дар С. Ф. Русової не лише ознака її високого фахового рівня як педагога, як лектора, а й також – ознака пасіонарної особистості, адже загальновідомо, що починаючи з античності всі велети думки й духу були непересічними промовцями. Сократ, Платон, Аристотель в Стародавній Греції, Марк Туллій Цицерон – в Стародавньому Римі яскраво й переконливо засвідчують істинність цього твердження. Але й в українському мистецтві філософування доби Пізнього Середньовіччя та Бароко існували цілі школи риторичної вправності позначені іменами таких полемістів як Іван Вишенський, Адам-Іпатій Потій, Софроній Почаський, св. Дмитро Туптало, а згодом – Антоній Радивіловський, Григорій Сковорода.

Коли наводимо ці імена – мусимо пам'ятати, що і в античні часи й в епоху українського барокового квітування термін «філософування» включав

у себе й понятійно-термінологічний апарат педагогічної науки. Саме бути вправними риторами й ораторами, щоби вміти навчатись і навчати інших вимагав від спудеїв Словено-Греко-Латинського колегіуму його ктитор – митрополит Петро Могила. Тому відзначене і Є.Чикаленком і Д.Дорошенком ораторське мистецтво С. Ф. Русової не лише ознака її пасіонарності, а й ясна вказівка на тривання українських гуманітарно-педагогічних традицій, закорінених у європейський культурний контекст.

Підсумовуючи висловлене. Спадщина великого українського теоретика, практика та організатора педагогічної діяльності, громадської й культурницької діячки на ниві відродження й утвердження ідеалів українства – Софії Федорівни Русової становить ще й дотепер неосмислений, але надзвичайно привабливий своєю різноманітністю ціннісно-смысловий обшир для авторів сучасних соціально-гуманітарних, й, зокрема філософсько-українознавчих, студій та розвідок. Феномен С. Ф. Русової як пасіонарної особистості поки що системно не розглядався в указаній аксіологічній площині.

Список використаних джерел:

1. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 рр.) К.: «Темпора». – 2007. – 272 с.
2. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). Т.1, К.: «Темпора». - 2004. – 427 с.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.) К.: «Темпора». – 2007. – 632 с.

АНДРІЄНКО Інна Миколаївна,

вихователь,

***Дошкільний навчальний заклад ясла-садок комбінованого
типу № 12 «Золота рибка»***

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА - ПЕДАГОГ ПРОСВІТИТЕЛЬ

Одне із чинних місць серед діячів педагогічно - просвітницького руху в Україні належить Софії Русової.

Софія Федорівна Русова є засновником фундатором концепції національного дошкільного закладу. Педагогічна праця Русової постійно поєднувалася з громадською діяльністю, яка була пов'язана з опікою над жіноцтвом. Вона організувала притулок для емігрантів, якими керувала протягом декількох років. Також очолювала Жіночу українську раду, та брала участь у Всесвітніх Жіночих конгресах у Празі, Женеві, Відні та Копенгагені. В системі національного виховання Софія Русова відводила важливе місце вихованню рідним словом. Вона зазначила, що виховання повинно бути індивідуальним, національним та відповідати соціально - культурним вимогам часу. Вона вважала, що виховання рідною українською мовою є найприроднішим для української дитини. Та формувала основні принципи національного виховання:

- Родинне виховання
- Моральність та багаточинність
- Пристосованість до природи дитини
- Відповідність особливостям та потреби своєї країни і нації.

Софія Русова мала свій виховний ідеал: це гармонійно вихована людина на засадах любові і пошани до національних традицій. Погляди Русової заслуговують на увагу: на проблеми морального, дошкільного, розумового, сімейного, естетичного, трудового виховання, вчителів нової української школи, підготовки вихователів дитячого садка.

Вона вважається класиком вітчизняного дошкільного виховання, про що свідчать її твори такі як: «Дошкільне виховання», «Нові методи дошкільного виховання», «Роль жінки у дошкільному вихованню», «Нова школа соціального виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Націоналізація дошкільного виховання», та інші.

Також вона є співробітником чисельних наукових і популярних журналів, авторка праць в основі яких є педагогічні питання, зокрема дошкільного виховання, також літератури і мистецтва.

Софія Русова визначала, що сучасна педагогіка має користуватися в своєму теоретичному дослідженні і у практичній реалізації науковими вказівками філософії, соціальної психології та соціології, етики. Вона переконувала, що головною відмінною нового виховання є те, що базується на власному зусиллі самої дитини, без тренування зверху за певним трафаретом, її підводять до того щоб самостійно розв'язувати різноманітні проблеми, що зумовлює розвиток усіх здібностей та зміцнення волі й творчих сил.

Продовжуючи активно працювати над проблемами дошкільного виховання, Софія Русова в останні десятиліття життя поступово зосереджується на загальнолюдських і національних аспектах виховання взагалі. При цьому її найбільше цікавили суспільні аспекти виховання та його найновіші напрями. Педагог, вважав що виховання як найважливіша суспільна функція здатне «переробити в певних межах» вдачу народу, стати одним із чинників його національного самовизначення. Сюди входили не тільки діти дошкільного та шкільного віку, але й доросла молодь.

Русова зазначила, що важливою є ідея пріоритету виховання над навчанням. Вона визнала, що з моменту виникнення школи як соціального інституту, пріоритетним було виховання людини, яке прирівнювалося до того виховного ідеалу, який панував у суспільстві.

Виразеним прикладом є спартанська і афінська система виховання, та система лицарського виховання у середньовіччі, у ній практично не було

навчання. У діяльності закладів освіти навчання починало займати все відчутнішу роль. С. Русова звертала увагу на те, що педагоги визначали пріоритетність завдань виховання над навчанням. Її праці засвідчують про, те що в системі національної освіти велику увагу приділяють дошкільному вихованню, яке на її думку є мостом, що перекидається між школою та родиною. Саме тоді закладається цілісність особистості, її життєві нахили і прагнення.

Також її турбували проблеми загальної освіти. Для вивчення нею необхідно ширше використовувати шкільні книгозбірні, читальні, недільні школи, народні бібліотеки, педагогічні курси для батьків, систематичні курси, краєзнавчі музеї та інше.

Софія Русова із перших, яка створила національну концепцію дошкільного виховання, яке характеризується гуманістичним і демократичним ставленням до дитини. У центрі якого стоїть дитяча гра, побудована на ідеях рідномовного оточення та етнопедагогіки. У грі дитина не може відтворювати штучне, бо вона в ній живе природно. Дитина повинна гратися без втручання дорослих в цьому і полягає суть вільного виховання .

Софія Русова залишила велику педагогічну спадщину, яка не втратила свого значення і до сьогодні. Вона була справжньою українкою по духу й усе життя присвятила українському народові.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Вибрані педагогічні твори. У 2 кн. / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К.: Либідь, 1997. Кн. 2. – 320 с.

2. Русова С. Вибрані педагогічні твори. У 4 кн. / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008, - Кн. 3. – 240 с.

3. Машкіна Л. А. С. Ф. Русова – фундатор дошкільної освіти в Україні / Л. А. Машкіна // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки

вчителя : зб. наук пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер. соціально-педагогічна / [упоряд.: Л. Д. Березівська, В. А. Гурський ; редкол.: Ю. М. Ковальчук (відп. ред.), О. В. Сухомлинська (наук. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. – Вип. 3, т. 1. – С. 209–216.

ВОЙТЕНКО Галини Миколаївна,
викладач I кваліфікаційної категорії,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

РІДНА МОВА – ЦЕ ПЕРША УМОВА, ЩОБ УЧНІ ПРОХОДИЛИ НАУКУ СВІДОМО

Софія Федорівна Русова все своє життя присвятила творенню національної системи виховання і освіти. За обсягом і рівнем просвітянської роботи Русова стоїть на одному щаблі з Оленою Пчілкою, а за силою і пристрасстю до української мови Софію Русову можна порівняти з Лесею Українкою [3].

Поряд з педагогічною діяльністю Софія Русова віддавала свої сили й надзвичайно важливій проблемі повернення рідної мови в рідну школу. На противагу поглядам Ольги Косач і Бориса Грінченка, Софія Русова пропонувала компромісне рішення, тобто використання тієї школи і тих книжок, які були б підтвердженням такої думки, що «всяка наука, якою б мовою вона не викладалася, до лісу не веде. Вона все ж знімає полуду з очей, пробуджує свідомість взагалі і водночас і самосвідомість кожного народу, кожної нації» [4, С. 10-11].

1906 року С. Русова видає «Український буквар», поклавши в його основу «Буквар» О.Потебні, що вперше побачив світ 1861 року. Поєднання викладацької, педагогічної діяльності Русової з підготовкою підручників для

шкіл дає свої плідні результати [2].

У своїй творчості С. Русова особливого значення надає українській мові як могутньому засобу загального розвитку дитини. Опираючись на наукову спадщину О. Потебні, вона розглядає рідне слово, мову як джерело неповторного, національного світобачення, як систему, у якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності, зокрема специфіка її художньо-образного мислення. Рідномовне виховання, на глибоке переконання С. Русової, повинне розпочинатися з сім'ї, логічно продовжуючись у рідній школі. Як місток від родини до школи С. Русова розглядає українськомовний дитячий садок [3]. «Навкруги в дитячому садку мусить бути усе рідне, ... мусить лунати її рідне слово» [4, С. 39].

С. Русова радить, «щоб з дитиною більше розмовляли, викликали її на розмову вільну і невимушену, інколи, вона робить граматичні помилки, але ці помилки не варто зараз же тут виправляти, бо від цього у дитини губиться бажання вільно безпосередньо висловлювати свої думки» [4, С. 104]. Як каже Гумбольд: «мова – то сповідь народу» [4, С. 113], «треба цю маленьку іскорку роздмухувати в гаряче щире почуття, хай дитина додивляється до краси рідного степу, слухає рідну пісню, рідну мову» [4, С. 159].

На переконання С. Русової, навчання мови складається не лише зі слухання літературних творів, не тільки з навчання грамоти, а ще й з уміння викладати свої думки не тільки усно, а й письмово. «Письмо стає відразу одним із засобів будити думки дітей, привчає до того, щоб ставали сі думки на папері так, як склалися в самій голові» [4, С. 211]. Письмо в початковій школі займає багато часу, і чим більше різноманітності в письмових вправах, тим вони цікавіші для дітей, – стверджує педагог [4, С. 212].

До найперших психологічних умов навчання педагог відносить сприйняття знань «на тій мові, яку я найкраще розумію, з якою пов'язана уся моя духовна істота, на якій я маю вже цілу низку уявлень» [4, С. 293].

Рідна мова, – зауважує С. Русова, – це є перша політична і соціально-педагогічна вимога кожного народу, який скидає з себе ланцюги, скидає

кригу байдужості, якою було окуто його серце за часів утисків і пригноблення його вільної думки, його національної свідомості. Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності [2].

С. Русова твердить, що підвалинами націоналізації школи бувають завжди два початки: безпосередня націоналізація педагогічних засобів виховання і навчання, тобто рідна мова викладу [3, С. 296]. Культурно, педагогічно поставлена національна школа ніколи не приводить ані до обмеженого безпросвітного шовінізму, ані до людожерства. Вона викликає свідоме ставлення і до своїх людей, і до чужих. Національна школа виховує свідомих громадян-борців за долю свого рідного краю. «І доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації» [4, С. 297].

Отож праці С. Русової – це не тільки історія української педагогічної думки, це глибокий аналіз специфіки українського дитячого садка і школи, на який потрібно не тільки орієнтуватись, а й добре спертись як сучасній педагогічній науці, так і практиці розбудови системи дошкільного виховання і школи [4, С. 297].

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія українознавства: у 11 т.; Львів, 1998. Т. 7. С.2650-2651.
2. Лопушинський І. Роль і місце рідної мови в системі української національної освіти. URL: <https://prosvita-ks.co.ua/visnik-tavriyskoyi-fundaciyi-vipusk-1/ivan-lopushinskiy-rol-i-misce-ridnoyi-movi-v-sistemi> (дата звернення: 27.01.2021).
3. Рінгіс Л. Русова Софія Федорівна. Посестра Лесі Українки. URL: https://kneu.edu.ua/ua/University_en/about_university/milest_of_hist/fam_teachers/rusova/ (дата звернення: 27.01.2021).
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта. 1996. 304 с.

ВОЙТЕНКО Галина Миколаївна,
викладач I кваліфікаційної категорії,

ЦЕВЕНКО Світлана Русланівна,

студентка 3 курсу

освітнього ступеня бакалавр,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА – ОСНОВОПОЛОЖНИЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Софія Федорівна Русова (Лідфорс) (1856-1940) активний громадський діяч періоду української революції, перша жінка педагог-теоретик в Україні, соціальний педагог, письменниця. Дослідники вважають, що за обсягом і рівнем просвітянської роботи Русова стоїть на одному щаблі з Оленою Пчілкою і Христиною Алчевською, а за силою і пристрасністю, з якими звучало її слово на захист української культури, духовності, рідної мови Русову можна зрівняти з Лесею Українкою [2].

У працях Русової значна увага приділена проблемам благодійності і моральності. Зрештою, в історію свого народу вона ввійшла як великий філантроп, як людина, яка ніколи не стомлювалась надавати допомогу і підтримку жінкам, дітям, сиротам та іншим вразливим категоріям населення [1].

Софія Русова очолювала департамент позашкільної освіти в Міністерстві освіти УНР доби Директорії. 1917 р. заснувала перший український дитячий садок. У цей час розробила план розвитку дошкільного виховання України, схвалений міністром освіти Іваном Огієнком. У 1920 р. (коли уряд залишив Київ) викладала педагогіку в Кам'янець-Подільському університеті. Восени 1920 р. залишила центральну Україну. Холодної ночі

65-річна Софія Русова з онукою переходить убрід Збруч і ненадовго оселяється у Львові. В 1922 р. емігрує. З 1923 р. працює професором педагогіки в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі. Там же й помирає в 1940 р.

Софія Русова залишила чималу педагогічну спадщину, вона відома у світі не тільки як педагог, а й як визначна громадська діячка. На жіночих конгресах у Копенгагені, Римі, Парижі вона розповідала про долю жінок в Радянському Союзі [1, С. 10-11].

У радянській Україні ім'я Софії Русової було забуте. Ярлик педагога буржуазно-націоналістичного напрямку наклав «табу» на багатогранну і цілком сучасну спадщину Софії Русової, яка стояла біля витоків суспільного українського дошкільного виховання. Її твори перевидаються. На республіканських і міжнародних конференціях обговорюються актуальні ідеї Софії Русової щодо національних дитячих садків та досвід практичного впровадження цих ідей в умовах сучасних дошкільних закладів [2, С. 89-95].

Спочатку вона виступала однією з провідниць фребелівської системи виховання, яка була тоді поширена в Україні. Але глибше вивчивши цю систему, вона не погоджується з відірваністю її від життя. Тому у подальшій своїй діяльності звертається до системи М. Монтесорі, яка на той час була найпередовішою у дошкільному вихованні. Монтесорі звертає особливу увагу на гігієну, психофізіологічний розвиток, антропологічні дослідження дітей. Це експериментальна педагогіка у її пристосуванні до дошкільця. Русова вибудовує свою систему дошкільного виховання, наголошуючи на необхідності виховання дошкільнят на національному ґрунті [1].

Список використаних джерел:

1. Іванюк Г. Життєствердність ідей С. Русової про розбудову нової школи. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/3803/114/> (дата звернення: 25.12.2020).
2. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції

ГАРБАР Світлана Володимирівна,
викладач кафедри дошкільної освіти,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

(м.Умань, Україна)

ПОГЛЯДИ СОФІЇ ФЕДОРІВНИ РУСОВОЇ НА ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Сучасна освіта має формувати всебічно розвинену особистість, яка у своїй діяльності керується принципами гуманізму, добра, милосердя та ін. Засвоєння перелічених принципів здійснюється у процесі морального виховання дітей вже з дошкільного віку.

Проблему морального виховання дітей дошкільного віку досліджували та продовжують досліджувати відомі науковці, зокрема: І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, Л. Леонт'єв, Р. Павелків, С. Рубінштейн, С. Богданова, А. Богуш, Л. Божович, В. Кузь, В. Петрова, Г. Ващенко, Б. Грінченко, С. Русова, Г. Сковорода, К. Ушинський та ін.

Поняття «моральне виховання» у педагогічній літературі тлумачиться, зокрема, як «цілеспрямований процес організації та стимулювання різнобічної діяльності, спілкування, спрямований на оволодіння моральною культурою поведінки, ставленням до навколишнього світу» [4, С. 210].

Ідею необхідності формування моральності, поширювала у своїх наукових доробках С. Ф. Русова, а саме: «Дитячий сад на національному ґрунті» (1910), «Націоналізація дошкільного виховання»(1913), «Дошкільне виховання» (1918), «У дитячому садку» (1919), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924), «Нові методи дошкільного виховання»

(1927) та ін.

Центральною фігурою в концепції С. Ф. Русової є особистість, дитина з її природними задатками, здібностями, потребами. А визначений нею перелік інтелектуальних і соціальних добродійностей та культурних звичок, які важливо сформувати у дошкільників увійшли до змісту сучасних програм виховання і навчання дітей (Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2008), програми «Дитина» (2012): привчати дитину до охайності, порядку, виконання правил поведінки, певного обов'язку; виховувати такі моральні якості, як відповідальність, стриманість, мужність, пошану до старших і товаришів, терпимість, настирливість, творчість, розважливість, любов до правди, чутливість, доброту, уважність, скромність тощо. Всі ці звички й чесноти виробляються поступово у грі, праці, спілкуванні. З моменту приходу дитини в дитячий садок слід привчати її до охайності, ладу, виконання певних правил поведінки, обов'язків. В подальшому ці якості необхідно розширювати й поглиблювати [1, С. 59].

Цінними для нашого дослідження є методичні поради С. Русової, яка відстоювала думку про необхідність створення системи національного виховання дітей, спираючись на національні традиції, рідну мову, проведення народних свят, наголошуючи, що «в кожному святі треба єднати народне, національне, фольклорне з загальнокультурним і давати щось естетичне, красиве й радісно веселе» [3, С. 150].

Вважаємо актуальними та сучасними погляди С. Ф. Русової, яка підкреслювала значення морального впливу того оточення, серед якого дитина живе, зразок тих людей, кого дитина любить, вважаючи приклад вихователя провідним методом морального виховання. Дослідниця вказувала на шляхи і засоби реалізації морального виховання дітей дошкільного віку: розвивати почуття ласки до всього живого; вимагати від дитини свідомої акції на допомогу чужій людині, якщо вона в біді; впливати на почуття дитини оповіданнями, де моральне добро якнайкраще вимальоване і викликало б у неї бажання перейняти чудовий зразок; зразок

педагога-вихователя – головний моральний вплив [1, С. 63].

Здійснення морального виховання потребує від вихователів уміння порозумітися з дітьми, вибудувувати щирі, близькі відносини, викликати у них почуття честі і правди; переконати їх в необхідності виконання певних норм; уміння прощати незначні провини, а при нагоді індивідуально обміркувати з дитиною той чи інший невдалий вчинок, звернути її увагу на те, що потребує певного докору. А головне – любити дітей так, щоб вони це відчували і мали довір'я до свого вихователя, щоб були впевнені, що заборона поширюється лише на те, що може пошкодити їх фізичному і духовному розвитку [3, С. 134-135].

Аналіз педагогічної спадщини С. Русової дав можливість розробити програму роботи, що сприяє оптимізації процесу морального виховання дітей дошкільного віку. Серед форм та методів організації виховного процесу ефективними є щоденна бесіда з елементами гри «Ранкове вітання», гурток «Позитивні життєві вчинки», «Азбука етикету», читання та складання казок, групова дискусія, роз'яснення, танцювально-рухові ігри, сюжетно-рольові ігри, ігри-драматизації, психогімнастичні, пантомімічні вправи, індивідуальна робота, проведення тематичних днів та тижнів, організація свят та розваг, включення у різні види ігрової, трудової та суспільно-значущої колективної діяльності дітей.

Аналіз творчого доробку Софії Русової дає підстави для висновків про те, що дошкільний вік є сенситивним для морального виховання оскільки в цей період закладається підґрунтя світосприйняття, формується моральна сфера, інтеріоризуються моральні цінності, усвідомлюється необхідність моральних якостей. Виховання моральних якостей та почуттів у дітей є ефективним за умови, якщо є цілеспрямованим, планомірним процесом та здійснюється близьким, соціальним, зразковим оточенням у якому вони перебувають.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навч. посіб.

для студ. пед. спец. вузів / І. В. Зайченко; передм. М. Д. Ярмаченка. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. – 234 с.

2. Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Є. І. Коваленко, ред. І. М. Пінчук. – Ніжин: НДПІ, 1998. – 214 с.

3. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Софія Русова. – К.: Освіта, 1999. – 304 с.

4. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / Упоряд. Борисова З. Н., Кузьменко В. У.; За заг. ред. З. Н. Борисова – К.: Вища шк., 2004. – 511 с.

СРМАК Володимир Олександрович,

бібліотекар I категорії,

Чернігівська обласна бібліотека для юнацтва

(м. Чернігів, Україна)

ПАМ'ЯТЬ СЕРЦЯ – УКРАЇНА. СОФІЯ РУСОВА І УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ

Як відомо, людина – це її вчинки. На світі живе багато людей, а на справжню біографію заслуговує далеко не кожен. Головним критерієм справжньої унікальної героїчної біографії є певний вчинок або низка вчинків, які не вписуються у загальний стандарт. Це свідома жертва людини у вирі бурхливих подій. І, отримуючи такі жертви, доля може дати Україні ще один шанс. Такою жертвою було життя Софії Русової та її нащадків, покладене на вівтар української ідеї. Любов до України, прагнення бачити її майбутньою Державою (саме з великої літери), стати на рівні зі всіма народами світу – у родині Ліндфорсів-Русових – спадкове. Куди б не закидала їх доля, залишаються вірними рідній Олешні.

«Дочекалися Благословенного вересня нинішнього! Їх покликала на Україну і звела своїм іменем у День Віри, Надії, Любові і Софії в Олешні» [1], – так писала київська журналістка Галина Дацюк про повернення імені

Софії до рідного краю у 1991 році після багаторічної розлуки з рідною Олешнею. Серед нащадків була і онука великої просвітительки – пані Ніна Ліндфорс-Михалевич із Сполучених Штатів Америки. А народилась пані Ніна 1 травня 1906 року у м. Монтельє (Франція) [2]. Дитинство провела в Олешні на Чернігівщині в маєтку Ліндфорсів. Мріяла бути піаністкою, як і бабуся Софія, та не склалося. Дуже любила природу, тварин, класичну та симфонічну музику, хоровий спів, спорт і мистецтво, співати в церковному та світському хорі [3].

Після встановлення радянської влади Ліндфорси змушені були покинути Олешню. Виїздила і донька Софії Русової – Люба з малолітніми дітьми Ніною та Олександром. Як з гіркотою згадувала пані Ніна, під час виїзду впало лелече гніздо, що з незапам'ятних часів знаходилося на старому осокові коло криниці. «А тут ледь відкрили ворота – гніздо впало» [4].

З 1924 року – в еміграції в Чехословаччині. Навчалася в Подєбрадах, за спеціальністю інженер-агроном. Попри велику увагу і допомогу, яку надавали чеський уряд і президент Т. Масарик українській еміграції, становище втікачів з України було часто принизливим. Сірість, обмеженість, чвари, нестатки, невлаштованість емігрантського життя – про все це йдеться в епістолярній спадщині, у численних публікаціях відомих українських діячів-емігрантів.

Опублікований у 2004 році «Щоденник» Софії Русової – яскраве свідчення тих поневірянь, які довелося пережити в еміграції родині Ліндфорсів-Русових. Чого варті лише слова Софії Русової: «1932. Вересень. Приїхали ввечері до Праги. Закинула писати щоденник: життя таке нецікаве, один кошмар – нема праці, нема грошей, нема смислу життя» [5]. Однак, незважаючи на всі труднощі емігрантського життя, родинні негаразди, часом несправедливі докори, емоційні стреси, провідною думкою родини Ліндфорсів-Русових були слова великої просвітительки: «Ми – Русови – не шукаємо матеріальних благ, хоча нічого в кишені не маємо. Єдиний у нас скарб – це наша взаємна любов, це наше щастя» [6].

У Чехії пані Ніну доля зводить із втікачем з радянської України Михайлом Михалевичем (1906-1984). Її чоловік художник-графік навчався в Києві та Празі. Працював на Карпатській Україні. Член ОУН. Разом із чоловіком пані Ніна брала активну участь у національно-культурному житті громади українців.

Восени 1941 року родина Ліндфорсів-Михалевичів у складі похідних груп ОУН прибуває до Києва. Пані Ніна працювала в Жіночій секції міської управи, де займалася дитячими та шкільними справами, спілкувалася з видатною поетесою Оленою Телігою і залишила дуже цікаві спогади про неї. Однак дуже скоро стало зрозуміло, що на зміну сталінському режиму прийшов новий. Окупанти-гітлерівці розпочали масовий терор проти мирного населення, в тому числі проти українських націоналістів.

З 1944 року Михалевичі – в Німеччині, а з 1950 року – у США. Цього ж року до пані Ніни в Сант-Пол, штат Мінесота переїжджає її мати – Любов Олександрівна Русова (1879-1960).

Дуже цікавими є спогади пані Ніни про Софію Русову, хоча сама вона вельми критично ставилася до них. Пророчими виявилися слова онуки Софії Русової пані Ніни Ліндфорс-Михалевич: «Не знаю, чи можна було б втримати нашу бабу Нону сьогодні тут, в діаспорі. Напевне була б вона вже в нашому вируючому под'їями Києві. Вірна, вщерть повна життя і дії Дочка нашого народу» [7].

Тільки після народження незалежності України в 1991 році замість бабусі Софії – її онука разом з дітьми Ольгою та Лесею і онукою Софійкою змогли відвідати рідну Олешню. «Плануємо летіти в Україну. Як же радісно, що Україна пам'ятає нашу бабусю! Вона дійсно все життя жила для нашого народу» [8].

Олешня. У родовому будинку – лікарня, у церкві – магазин, а олешнянці частенько навідуються в усипальню Ліндфорсів. Їх ще і досі пам'ятають. (Пам'ятаєте, пані, вісімдесят літ тому була у Вас найліпша подруга Леся? То моя мама.)

Були в ті дні й мітинг на сільському майдані (тепер – «Майдан Софії Русової») з нагоди 135-річчя великої просвітительки, і зустріч у місцевій школі (тепер – школа імені Софії Русової – перша в Україні!), і відкриття пам'ятного знака (автор – народний художник України, уродженець Олешні Михайло Денисенко). Визначну роль в організації цих заходів відіграли представники Київського Союзу Українок, журналістки Галина Дацюк і Надія Самуляк; народні художники, брати Михайло і Григорій Денисенки; представники чернігівської інтелігенції, зокрема кореспондент обласного радіо Микола Колишев та інші [9].

Після відвідин Олешні пані Ніна скаже: «Для багатьох єдиною ниточкою до батьківської землі, що їм давало право зватися українцями, була рідна мова. Спогади дитинства стимулюють надії. Надії повернутися на Україну» [10]. Світлий розум, красне слово, безмежна любов до України, активна громадська позиція, педагогічні здібності – все, як і у Софії Русової. В епістолярній спадщині пані Ніни захоплюють переконливе влучне слово, думки, погляди на життя та переконання, а насамперед, уболівання за Україну, прагнення бути корисною Батьківщині, з якою розділяють тисячі кілометрів та невблаганні роки. У листах великої Українки Ніни Ліндфорс-Михалевич – той ідеал, до якого має прагнути кожна свідомо людина, громадянин своєї держави.

Витоки інтелігентності, тактовності, педагогічний хист пані Ніни – не в третьому і навіть не в четвертому коліні. Про це свідчать праці, статті, книги споминів, написані Ліндфорсами та Русовими.

Велику підтримку пані Ніна надавала національно-демократичним організаціям Чернігівщини у справі боротьби за присвоєння Олешнянській школі імені Софії Русової в 1991-1993 роках. У її листах є принципові оцінки подій, які мали місце на Чернігівщині. Автору цих рядків, як учителю історії Олешнянської школи, довелося бути в епіцентрі боротьби за присвоєння Олешнянській школі імені Софії Русової, а тому варто нагадати хроніку основних подій.

Весна 1991 року. Галина Дацюк, Надія Самуляк, брати Михайло і Григорій Денисенки ініціюють присвоєння Олешнянській школі імені Софії Русової. Відповідне подання від імені педколективу направляється до сільської ради.

Жовтень 1991 року. Сесія сільської ради відмовляється прийняти рішення про присвоєння школі імені великої просвітительки. Обласний форум інтелігенції підтримує звернення місцевих учителів про вшанування пам'яті Софії Русової.

Листопад 1991 року. У місцевій пресі з'являється відкритий лист голові Олешнянської сільської ради за підписами відомих діячів освіти, культури, громадськості про необхідність присвоєння школі імені Софії Русової [11].

Жовтень-грудень 1991 року. Жорстке і безкомпромісне протистояння в Олешнянській школі. Частина педагогів за допомогою чиновників намагається зупинити процес боротьби за присвоєння школі імені Софії Русової.

1 грудня 1991 року. Всеукраїнський референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності України. Всупереч забороні вперше (!!!) в Олешні на державній установі – школі з'являється національний синьо-жовтий прапор. На автора цих рядків міліція складає відповідний протокол [12]. Переважна більшість олешнянців голосує за незалежність України, однак проти «бандерівця» В. Чорновола – лідера українських націонал-демократів, віддаючи перевагу ідеологу компартії Л. Кравчуку.

Секретар ЦК Микола
Записав до протокола,
що ми не проти Чорновола,
Та такий-то нині стан,
що на кожного Івана
в нас в селі по два гетьмана,
а на кожного гетьмана
додатковий отаман.

Грудень 1991 року. У справу втручаються загальноукраїнські засоби масової інформації. Як грім серед ясного неба – публікація в парламентській газеті «Голос України» (10 грудня) «Рудименти Шарикова» [13], яка мала великий громадський резонанс. Про події довкола імені Софії Русової дізнаються її нащадки за кордоном та українська діаспора.

Січень-травень 1992 року. Місцева влада та чиновники під тиском громадськості змушені піти на поступки. У травні 1992 року в с. Олешні розпочинаються зйомки фільму «Учитель! Перед іменем твоїм...». З ініціативи частини вчителів саме під час зйомок фільму, під прицілом кінокамер відбувається педрада. Навіть ті, хто раніше був проти, голосують за присвоєння Олешнянській школі імені Софії Русової (лише «2» – утримались).

Травень 1992 – вересень 1993 року. Сесія сільської ради повторно розглядає подання педагогів. Засідання сільського «парламенту» розпочинається в дусі радянських колгоспних часів – із скандалу. Педколектив представляє автор цих рядків. Однак депутатський балаган триває недовго – сесія під тиском неспростовних доказів і аргументів приймає рішення про присвоєння Олешнянській школі імені Софії Русової.

Далі триває бюрократична тяганина в чиновницьких кабінетах. Виконуючий обов'язки міністра освіти України, наш земляк Анатолій Погрібний підписує відповідні документи і представляє до уряду.

23 вересня 1993 року. Нарешті – збулося!!! Виходить постанова Кабінету Міністрів України про присвоєння Олешнянській школі імені Софії Русової [14].

1 грудня 1993 року. Освячення пам'ятної дошки на місцевій школі (автор – Михайло Денисенко). Вшанування пам'яті Софії Русової в школі представниками національно-демократичних організацій області (Народний рух України, товариство «Просвіта»). Байдуже та прохолодне ставлення до заходу місцевої влади [15].

1993-1996 роки. Зволікання місцевими чиновниками виконання

урядової постанови щодо приведення юридичної атрибутики школи (статуту, печатки і т.п.). Після різкої заяви протесту обласної «Просвіти» Олешнянська школа з повним правом від 1996 року носить ім'я Софії Русової [16].

1991-2020 роки. Боротьба за утвердження національно-державницької свідомості серед населення і популяризації творчої спадщини Софії Русової. Полеміка на сторінках місцевої преси. Події 2004 року і протистояння з чиновниками і спекулянтами української ідеї [17].

Ця коротка хроніка, в якій ціла історія, не вигадки, а підтверджується не тільки спогадами, але й реальними документами з державних та приватних архівів. Наводжу її не для зведення особистих рахунків чи для звеличення ролі окремих осіб (як дехто робить і понині), а для історичної правди і справедливості. Для автора цих рядків найбільшою подякою є не грамоти, премії чи медалі від чиновників, а слова онуки Софії Русової, пані Ніни Ліндфорс-Михалевич:

«20.02.93 Щиро шановний пане Володимире! Бачу, що трудно Вам було з присвятою моєї Бабуні імені для школи. Дякую за турботу і за досягнення мети. Люди якось загубили совість, почуття відповідальності. Взагалі забули хто то є Людина. Трудно. Але бачите – вдома в Україні дуже тяжко, але в Україні іде боротьба. Попереду у нас візія нашої міцної мудрої держави. Твердо вірю, що наша Батьківщина стане в авангарді Європи, ще й поведе європейців, верне їх до християнської моралі».

Донька пані Ніни – Оріся Ткаченко пише:

«10-го квітня 1992. Вельмишановний пане В. Єрмак. Тепер відносно теми України. Тримайтеся кріпко, не дайте нашим демократичним силам зневіритися, бо боротьба нерівна і не проста, але з вірою, терпеливістю, коли є мета, можна усе перебороти» [18].

Аналізуючи шлях до незалежності України, важко не погодитися з цими оцінками нащадків Софії Русової. Українська державницька ідея переживає складні часи. Значна частина української інтелігенції перебуває в духовній еміграції, не маючи можливості реалізувати свої професійні

здібності, заробляючи на шматок хліба в Чехії, Польщі, Іспанії, на українських базарах, чи перебивається випадковими заробітками. В освітній і культурній сферах інтелектуальний мозок нації отримує бюрократичні інструкції та інші «темники», «прокислі щі» від дешевих клоунів та унтер-пришибеєвих від політики. Родина Ліндфорсів-Русових завжди була в духовній опозиції до влади: чи то царської, чи то радянської, до всіх, хто зневажував українську державницьку ідею: Софія Русова та її нащадки мали «цивільну відвагу» (О. Теліга) рішуче й безкомпромісно виступати проти «партачів життя». В одному з листів пані Ніна Ліндфорс-Михалевич чітко визначила позицію: «Наш рід – ідеалісти» [19]. А тому треба покласти край замовчуванням і фальсифікаціям історії деяких «партачів життя» та спритних діячів-спекулянтів, які крутяться довкола славних імен України – М. Коцюбинського [20], В. Чорновола [21], Софії Русової [22] та інших. Як тут не згадати слова Софії Русової: «Тяжко працювати з українцями, справжньої праці ніхто не цінує, а брехню розкидають на усіх» [23].

А тому справжнім заповітом для всіх нас мають стати слова великої просвітительки, державної діячки України: «Як не тяжко, а треба працювати на українському терені, треба мати на очах наші золоті жовті поля і блакитне небо» [24]. Тільки тоді з'являється нові патріоти-державники, які зроблять Україну справді заможною і щасливою державою.

Післямова. Як тут не згадати слова сучасниці Софії Русової – відомої поетеси, громадської діячки України Христі Алчевської: «Мене не викреслити при всьому бажанні з історії ніяк». Сподіваюся, що публікація даного матеріалу певною мірою допоможе відтворити реальну картину справжньої, а не вигаданої історії. 1991-2020 рр.

Список використаних джерел:

1. Дацюк Галина. У Софіїн день / Галина Дацюк // Україна. 1991. № 26. – С. 42.
2. Теліга Олена. Листи. Спогади / Олена Теліга. К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1991. 362 с.

3. Чекалюк Ніка. Звернення Софії Русової крізь літа і відстані. (Через сімдесят років один день в Україні) / Ніка Чекалюк // Дзеркало тижня. 2004. № 24 (499). 19 червня.
4. Дацюк Галина. У Софіїн день / Галина Дацюк // Україна. 1991. № 26. С. 44.
5. Русова Софія. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. К.: Поліграфкнига, 2004. 544 с.
6. Русова Софія. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – К.: Поліграфкнига, 2004. 544 с.
7. Ніна Л. Михайленко (Михалевич). До 50-річчя смерті Софії Русової. (Із спогадів внучки Ніни Михайленко / Ніна Л. Михайленко (Михалевич) // Українка в світі. Торонто, 1990. Ч. 10-12. С. 15-16;
8. Русова Софія. З маловідомого і невідомого. Ч. 2. Івано-Франківськ : «Гостинець», 2007. 340 с.
9. Особистий архів Володимира Єрмака: Лист Надії Самуляк (оригінал), листи Михайла Денисенка (оригінали), лист Григорія Денисенка (оригінал).
10. «Відкритий лист до голови Олешнянської сільської ради» смт. Ріпки, районна газета. 1991. № 16 листопада. С. 4.
11. Анатольєва Т. «Це право – думати інакше» (інтерв'ю з Володимиром Єрмаком) / Т. Анатольєва // Гарт. 994. 1 квітня.
12. Боротьба за незалежність України у 1989-1992 роках: Чернігівська крайова організація Народного Руху України за перебудову. Збірник документів і матеріалів. Чернігів, 2009. С. 211-212.
13. Єрмак Володимир. Рудименти Шарикова / Володимир Єрмак // Голос України. 1991. 10 грудня.
14. Кабінет Міністрів України. Постанова від 23 вересня 1993 р. № 796, Київ «Про присвоєння імені Софії Русової Олешнянській середній загальноосвітній школі Ріпкинського району» // Освіта. 1991. № 34 (4326). 1 жовтня.

15. Особистий архів Володимира Єрмака: заява обласної «Просвіти» (оригінал), відповідь обласного управління освіти (оригінал).

16. Особистий архів Володимира Єрмака: матеріали Новозаводського районного суду м. Чернігова, Апеляційного суду Чернігівської області (оригінали), відповіді обласного управління культури (оригінали).

17. Особистий архів Володимира Єрмака: листи онуки С. Русової – пані Ніни Ліндфорс-Михалевич (оригінали).

18. Особистий архів Володимира Єрмака: листи онуки С. Русової – пані Ніни Ліндфорс-Михалевич до кобзаря-лірика В. Нечепи (копії).

19. Особистий архів Володимира Єрмака: матеріали Новозаводського районного суду м. Чернігова, Апеляційного суду Чернігівської області, Верховного Суду України (оригінали).

20. Особистий архів Володимира Єрмака: матеріали Новозаводського районного суду м. Чернігова, Апеляційного суду Чернігівської області, Верховного Суду України (оригінали).

21. Особистий архів Володимира Єрмака: матеріали Новозаводського районного суду м. Чернігова, Апеляційного суду Чернігівської області, Верховного Суду України (оригінали).

22. Русова Софія. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. К.: Поліграфкнига, 2004. 544с.

24. Русова Софія. Мої спомини / Софія Русова. Львів : Хортиця, 1937. 245 с.

ЗАГОРОДНЯ Тамара Валентинівна,

вихователь,

Дошкільний навчальний заклад № 7,

ЗАГОРОДНЯ Альона Андріївна,

студентка 5 курсу,

освітнього ступеня бакалавр,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ В УМОВИ СУЧАСНОГО ЗДО

школа для дитини, національна школа, в

якій пробуджується її національна і

громадянська свідомість»

С. Русова

Кожну державу формує народ, який живе на її теренах і творить національну культуру. Саме на національній свідомості громадян будується країна, що посідає гідне місце серед інших країн.

Нині перед людством постають дуже складні проблеми, від розв'язання яких залежить наше майбутнє. Щоб змінювати світ, впливати на нього позитивно, суспільству потрібна сильна самовиражена особистість. Цілком закономірно, що виховання дітей має бути національним. Для української дитини потрібен національний дитячий садок.

Специфіку нашого дитячого садка на сучасному етапі вбачаю у виразній перевазі в системі виховання й розвитку дітей власне українського: мови, фольклору, художньої літератури, мистецтва, музики, народних звичаїв і традицій... Це створить для дітей національну картину світу, формуватиме самосвідомість і гордість - обов'язкові складники духовної особистості.

З перших хвилин перебування в дитячому садку дитину слід оточити увагою, дати їй відчуття, що тут до неї ставляться з любов'ю та повагою, готові одразу прийти на допомогу, підтримати, зрозуміти. Атмосфера тепла та доброзичливості, постійного інтересу як до особистості і формує сильну самовиражену особистість. Ще в далекому 1919 р. у праці «В дитячому садку» С. Русова накреслила основні вимоги до українського дошкільного закладу: він має бути пройнятий національним духом, велике місце належить відводити природознавству та мистецтву, особливо народним творам; моральне виховання дітей повинно будуватися з урахуванням національних рис народу.

Виховання в дитячому садку має відповідати соціально-культурним вимогам часу. Саме Русова сформувала основні принципи системи національного дошкільного виховання - народність, індивідуалізація, демократизація, гуманізація. Ця система витримала випробування часом, є актуальною і сьогодні. На основі ідей народності видатний педагог і теоретик розкриває важливість дошкільного виховання, яке, на її думку, має спрямовуватися на гармонійний розвиток дітей, фізичне, моральне, трудове, розумове, естетичне виховання.

Працюючи вихователем, у своїй групі стараюся створити особливі умови, щоб дитина відчувала, що її тут люблять, чекають; довіряла вихователю і всім, хто її оточує. «Навкруги в дитячому садочку мусить бути все рідне, що нагадує хатні обставини з найкращого боку!» (С. Русова).

За роки роботи добиваюся, щоб група нагадувала гарно прибрану велику кімнату, затишну і привітну, де багато квітів, світла і тепла, де все промовляє, що «... ти - українець, ти - українка, навкруги тебе рідна твоя земля Україна, рідний тобі народ, ти мусиш знати свій край, знати, що твій народ утворив гарного, вічно прекрасного» (С. Русова).

Адже «душа дитини в роки від 2-х до 6-ти найбільш чутлива і вразлива, й у цей час найкраще треба її плекати й пильнувати, щоб і серце, і воля, і розум, а також тіло розвивались цілком нормально» - писала вона.

Провідне місце у національному вихованні має інтер'єр групи: в українському куточку «оселилися» український вишитий рушник, лялька-українка, одягнена в національний одяг, на голові якої - віночок з українських квітів та стрічки різного кольору.

Немає народу, який не мав би свого національного надбання. Узори на українському одязі, вишиванках, плахтах, рушниках, своєрідність словесного музичного фольклору, українських народних казок, обігрування їх у іграх, драматизаціях, ляльковий театр - все це велике багатство національної творчості, могутній чинник художнього розвитку і пробудження нових національних творчих сил, які використовують в роботі.

Надзвичайно великий інтерес викликають праці С. Русової з питань національного мистецтва та його значення в системі національної творчості в навчанні, іграх, ведуть дітей до розуміння краси світового мистецтва через ознайомлення з тим, що найближче.

В повсякденному житті та на заняттях прагну збудити в дітей їх здібності, цікавість, виховувати почуття любові до рідної сім'ї, батьків, своєї Батьківщини, нашої Уманьщини, прищеплювати любов до рідної культури за допомогою дидактичних матеріалів, ігор, забав, праці, культури, що притаманні саме українському народові.

Народні традиції, звичаї, свята з багатим поетичним, пісенним, танцювальним фольклором, іграми входять невід'ємною частиною до скарбниці національної культури і використовуються як важливе джерело патріотичного, естетичного виховання, яке тісно пов'язане з національним.

Уже з раннього віку діти з задоволенням малюють українські віночки, ягоди калини, горобини, прикрашають куманці, мисочки, рушники, серветки квітами, листочками та ознайомлюються з кольором, формою; вчаться жити в гармонії з навколишнім, пізнають мистецтво рідного краю, рідного народу.

Провідне місце в роботі з національного виховання посідає рідна мова як могутній засіб, джерело неповторного національного світобачення. Мова – це батьківська тепла усмішка, бабусина вишиванка, мамина колискова,

дідусева казка або оповідка, цікаве заняття та гра вихователя – стежина, з якої починається шлях у життя.

З великим задоволенням діти слухають, переказують та придумують казки, вивчають та декламують вірші, грають в іграх – драматизаціях, лялькових виставах, придумують обставини, героїв, самі розподіляють ролі.

У нашому садочку завжди лунає пісня. Її співають дорослі і діти. Коли звучить пісня, кажуть, що то співає душа народу. Пісні про Україну, мальовничу красу краю, про щасливе дитинство, квіти, небо, сонце, маму – це наш дитячий садок.

Ознайомлювати дітей з навколишнім світом та рідною природою розпочинаю з території закладу, де чарує око цвітіння чорнобривців, айстр, жоржин, ехінацеї, є плакуча верба, білокора берізка та алея з дерев каштану, ялини, горобини.

«Треба пам'ятати, що кожна дитяча установа має насамперед бути для дітей хатою радості, де діти могли б вчитися без примусу, гратися, перебувати в оточенні щирої приязні, задовольняючи свої дитячі, такі своєрідні інтереси й потреби», - навчала С. Русова.

Лише за таких умов дорослі, працюючи з малюками, виконуватимуть своє призначення й цим забезпечать догляд та виховання, розвиток тіла й розуму, навчать їх добра й краси. І тільки за таких умов може повноцінно розвиватися сильна самовиражена особистість.

Список використаних джерел:

1. Маленький українець: педагогічні ідеї Софії Русової (Бібліотека «Шкільного світу»)
2. 745 ігор для дошкільників / Уклад. Шевцова О. А –Х.: Вид, група «Основа», 2011-366, [2] с. – (серія «ДНЗ. Вихователю»)
3. Мовленнєвий розвиток дошкільників / уклад Л.А. Шик –Х.: Вид, група «Основа», 2011-223, [1] с.: іл.. – (Серія «ДНЗ. Вихователю»)
4. Заняття в дошкільному закладі / уклад. Н.Ф. Юрченко; Вид. група

«Основа», 2011 - 509, [3] (серія «ДНЗ. Вихователь»)

КОВРОВА Євгенія Борисівна,

вихователь-методист,

Уманський навчально – виховний комплекс № 17

«Загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад»

(м. Умань, Україна)

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ СОФІЇ РУСОВОЇ

Сприйняття і розуміння прекрасного починається у дитинстві. І свої перші кроки у безмежному, складному і загадковому світі дитина робить у дошкільному віці, адже саме в цей час закладаються початкові знання художньо-естетичної культури, розвивається здатність до художньо-естетичної творчості, відбувається розвиток естетичних психологічних якостей людини, які виражені естетичним сприйняттям, почуттям, оцінкою, смаком і іншими психічними категоріями естетичного виховання.

Невід’ємною складовою педагогічної концепції С. Русової є естетичне виховання дітей, головне завдання якою вона вбачала в тому, щоб «... розвинути свідомість, смак естетичний задля найкращого приймання художніх вражень», розвинути «почуття краси, вимоги гармонії і в житті, і в душі своїй, і в творах майстрів, і в наших власних творах і вчинках» [1, С. 147].

Важливим завданням естетичного виховання С. Русова вважала введення дитини в світ краси і гармонії. Важливою складовою цього процесу є естетична освіта – процес засвоєння мистецьких знань, умінь і навичок. Усі ці якості, на думку С. Русової, необхідно розвивати уже в ранньому дитинстві, зосереджуючись на певних напрямках, добираючи засоби, форми і методи з огляду на вікові особливості дітей, передусім на особливості їх естетичного сприймання.

В системі педагогічних поглядів С. Русової важливе місце посідає культ краси, як основна категорія естетичного виховання. При цьому педагог

стверджувала, що краса душі, краса творчості, краса поведінки генетично закладені в світогляді нашого народу, є рисою національного характеру і вдачі українців. А тому виховання почуттів краси - одне з основних завдань батьків, вихователів, педагогів.

У працях С. Русової знаходимо тлумачення і такої естетичної категорії, як добро. Краса й добро розглядаються нею в парі, як невід'ємні, взаємообумовлюючі дефініції.

Серед джерел естетичних впливів на дітей С. Русова виділяє в першу чергу красу найближчого оточення. «Коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, - зазначала педагог, - вона впливає на її настрій, спонукає до доброго поведіння».

Друге джерело й чинник естетичних впливів на дитину - це «природа в її непереможній красі: в квітках, метеликах, в красі дерев і листя, в співах пташок, в грі світла на воді, в кольорах зорі, в красі далеких краєвидів». А тому педагог вимагала звертати увагу дітей на все це, щоб вони «... переживали красу природи за всякої пори року, в дітях має розвинутися почуття природи, вона буде для них утіхою на все життя» [6, С. 68].

Важливим джерелом формування естетичних почуттів дітей є праця – «...значний чинник для виховання і твердої волі, і творчої уяви, і спритних, на все здатних м'язів руки». На думку С. Русової, праця впливає на дитину морально, естетично і психологічно: вона має бути цікавою, керуватися дитячою творчою думкою, не повинна бути одноманітною і механічною, довготривалою, матеріал і знаряддя для праці повинні бути для вихованців посильними.

Важливу роль у формуванні в дітей почуттів прекрасного, добра, протидії злу й несправедливості, С. Русова вважала художнє слово, передусім народну творчість, зокрема казку, авторські художні твори (оповідання, вірші) та драматизацію.

Найважливішим джерелом і засобом естетичного виховання С. Русова вважала мистецтво. Підкреслюючи виховне значення мистецтва, вона не

випадково називала його естетичною школою моралі. На її думку, воно виховує високі естетичні почуття, смаки, вподобання; потребу художньої насолоди, здатність творчого ставлення до всіх природних та суспільних явищ; дозволяє людині зрозуміти інших людей та глибше усвідомити своє місце й призначення у світі, досягти нових висот у розвитку цивілізації, матеріального й духовного життя, в утвердженні ідей гуманізму. Тому Софія Русова вказувала на необхідність з раннього віку прилучати дітей до мистецтва, «розкривати мистецькі здібності і нахили дитини» [4, С. 128].

Дієвим чинником формування естетичних смаків педагог вважала такі види мистецтва, як музика і спів.

Ритм дитина переймає найшвидше і любить саме ту музику, де він виступає чіткіше (танець). За словами педагога, «...діти дуже радісно... виступають, і працюють, і танцюють під усяку ритмічну музику» [1, С. 71]. Тому радила розвивати відчуття ритму змалечку.

Отже, педагог розглядала естетичне виховання як важливу складову розумового, фізичного, морального розвитку дитини, як цілеспрямований процес формування в неї потреби жити і творити за законами краси.

Такі настанови і думки залишила нам невтомна трудівниця, вчений-педагог Софія Русова. Висока культура, європейський рівень освіченості сприяли тому, що питання, які вона вивчала і розробляла, теоретичні положення, методичні та практичні поради в царині виховання загалом та естетичного засобами мистецтва зокрема є актуальними й сьогодні - в час відродження національної системи освіти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Є. І., Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / За ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин, НДПІ, 1998. – 214 с.;
2. Русова С. Вибрані твори / Упор. Проскура О. В. - К., 1996. - 303 с.;
3. Русова С. Дошкільне виховання. - Катеринослав, 1918. – 106, 163 с.;
4. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання // Світло. - 1913. -

Кн. 5. - 2, 5, 21 с.;

5. Русова С. Нова школа соціального виховання. - Катеринослав-Лейпциг, 1924. - 152 с.;

6. Русова С. Нові методи дошкільного виховання. - Прага, 1927. – 6, 10, 112 с.;

7. Русова С. Природознавство в сучасному вихованні // Світло. – 1922. – Ч. 4-6. –79-83 с.;

8. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. - Львів-Краків-Париж, 1993. - 126 с.

КОЗАК Наталія Дмитрівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

голова циклової комісії образотворчого

мистецтва та методик навчання

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Одним з найважливіших засобів естетичного впливу на дитину дошкільного віку Софія Федорівна вважала образотворче мистецтво – малювання, ліплення, вирізання з паперу та дерева.

Софія Русова приділяла значну увагу естетичному сприйманню старших дошкільників. Вона пропонувала на заняттях широко використовувати матеріали, з допомогою яких знайомила дітей з національним мистецтвом. Звертала увагу на мистецьку освіту, яка мала

базуватися не лише на певному обсязі набутих знань, навичок та вмінь у галузі мистецтва але, передусім, на естетичному розвитку особистості, культури її мислення, спроможності знаходити й оперативно використовувати потрібну інформацію в контексті власної, у тому числі й творчої діяльності.

Шляхи вирішення проблеми естетичного виховання дітей можна віднайти у науково-педагогічній спадщини видатного українського педагога Софії Русової, яка у своїх працях приділяла значної уваги естетичному вихованню дітей засобами образотворчого мистецтва.

У творчій діяльності Софії Русової органічно поєднувалась європейська філософсько-педагогічна думка початку ХХ століття в усій її багатоманітності і складності з постійною увагою до завдань створення теоретичних засад і практичного розвитку системи національної освіти. Вивченню та дослідженню педагогічної спадщини Софії Русової присвячені наукові дослідження дисертаційного характеру (І. В. Зайченко, Г. М. Груць, Н. В. Маліновська, С. С. Попиченко, В. Ф. Сергеева, І. Г. Слободянюк та ін.).

У них дослідники змістовно висвітлюють цілу низку проблем теоретичної та методичної спадщини Софії Русової, аналізують її практичну педагогічну та громадську діяльність.

Одним з найважливіших засобів естетичного впливу на дитину вчена вважала образотворче мистецтво – малювання, ліплення, вирізання з паперу та дерева. Щодо значення малювання в процесі навчання, Софія Русова зазначала, що малювання входить у програми всіх наук «першого» навчання і є підготовкою до читання й до письма. Вона вважала, що естетичне почуття дитини вимагає задоволення, піднімає настрій дітей, захоплює їх, тим самим розвиваючи власну творчість.

Софія Русова була переконана в тому, що на заняттях з образотворчого мистецтва діти повинні займатися різними видами художньої діяльності і в різних техніках (малювання, ліплення, вирізування), що сприятиме їх творчому розвитку. «Улюблена праця дітей – це малювання – казала вчена, –

і треба давати дитині дуже рано папір, олівець...» [2, С. 255].

Корисно, не коригуючи малюнки дітей, малювати разом з ними на папері. Шляхом безпосереднього наслідування при цьому й передаються деякі технічні засоби. Малюнок дитини тоді стає справді її графічною мовою, якою вона передає свої думки, свої почуття і враження. Вчена відмічала також зв'язок між віком дитини та способом і якістю малювання. На перших етапах дитина ніби грається олівцем, наслідуючи рухи дорослих. Її вабить сам процес випадкової дії. Далі малювання розвивається разом із загальнорозумовим розвитком, з певними дитячими спостереженнями, з розвитком пам'яті. Коли почуття краси міцніше опанує уявлення дитини, воно вплине на її малюнки.

Великої уваги Софія Русова приділяла роботі з фарбами, з кольором. Вона закликала розвивати пам'ять кольорів і привчати дітей до певної передачі їх в малюнкові. Для цього вона радить використовувати сенсорні вправи, які розвивають не лише гостроту органу, а й сенсорну пам'ять, пам'ять усіх сенсорних вражень. Софія Русова відмічала, що діти більш за все люблять малювати з пам'яті, так як відбилося в їх уяві, в їх пам'яті те або інше явище. Завдання педагога, за Софією Русовою, – поширювати засоби малювання дитини, давати їй кольорові олівці, фарби, давати різноманітні теми, викликати «психологічний» малюнок – тобто вираз дитячих переживань під впливом тих чи інших вражень.

Чимало дітей виявляють більше здібностей до ліплення, ніж до малювання. Ліпка добре розвиває уяву, допомагає малюнкові. Дуже часто дитина може виліпити те, що не в змозі намалювати. Матеріалом для ліплення може бути пісок, глина, пластилін, розмочений папір, тісто. Як і при малюванні,

Софія Русова радить в процесі роботи давати повну свободу ліпити, що діти хочуть, і тільки надавати їм певних технічних вказівок з приводу того чи іншого матеріалу. Пропонує починати ліплення з суцільних круглих речей: м'яч, яблуко, вишня, далі – груша, яйце (овал), гриб. Добре виготовленні

речі розфарбувати.

Дуже подобається дітям такий вид діяльності, як вирізування і наклеювання. І тут бажано не давати дітям шаблону, а викликати їхню вільну творчість.

Софія Русова приділяє значної уваги естетичному сприйманню дітей, яке умовно розділяється на естетичне сприймання дійсності та естетичне сприймання творів мистецтва. Коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, вона впливає на її настрій, нахилиє на добре поведження» [2, С. 230]. Важливе джерело естетичних впливів на дитину – це природа в усій її неповторній красі: «в квітках, метеликах, у красі дерева і листя, у співах пташок, у грі світла на воді, в кольорах зорі, у красі далеких краєвидів» [2, С. 231].

Софія Русова закликає на заняттях знайомити дітей з національним мистецтвом: «Естетичне виховання не може бути не національним» [2, С. 85]. Софія Русова звертає увагу на значення вроджених інстинктів дитини у процесі її виховання і навчання. «В інстинктах справді виявляється все життя дитини, її первісні нахили, і це примушує вчителя якнайкраще ознайомитися з тим, які саме інстинкти перемагають у дитини» [2, С. 194]. Серед інших вона виділяє так званий «творчий» інстинкт, наголошуючи, що він має велике культурне і соціальне значення. Особливо це стосується образотворчого мистецтва. Педагоги повинні дуже цінити усяку самостійну творчу працю дитини не для того, щоб з кожної дитини утворити майстра в малюванні, а для того, щоб викликати у кожної дитини можливо більше творчих сил, бо це найбільш коштовна річ для розвитку і найбільш індивідуальна.

Насамкінець, можна зазначити, що Софія Русова у своїй педагогічній діяльності під час опанування дисциплін художньо-естетичного циклу бачила загальний духовний розвиток особистості.

Отже, більшість положень педагогічної концепції вченої можуть розширити сучасну методику навчання образотворчій діяльності.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової / І. В. Зайченко. – Чернігів, 1996.
2. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Книга перша / С. Ф. Русова. – К.: Либідь, 1997. – 269 с.
3. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Книга друга / С. Ф. Русова. – К.: Либідь, 1997. – 317 с.

КОРЖ Наталія Миколаївна,

директор, заслужений працівник освіти України,

Ріпкинська гімназія імені Софії Русової

(смт. Ріпки, Чернігівська обл., Україна)

ЖИВЕМО І ПРАЦЮЄМО ЗА ЗАПОВІДЯМИ СОФІЇ

Актуальність теми: Сучасний розвиток суспільства визначив пріоритетні завдання, що постають перед українською школою: формування духовно багатого, інтелектуального потенціалу освіти, задоволення потреб та інтересів усіх учасників освітнього процесу. Розбудовуючи Нову школу, ми звертаємося до величної національної педагогічної скарбниці. З особливою увагою й пошаною звертаємося до творчої спадщини всесвітньовідомого педагога і просвітительки, нашої уславленої землячки Софії Русової. Саме її педагогічні ідеї суголосні Новій українській школі. Як Софія Федорівна бачила в центрі педагогічної системи дитину, так і в концепції сьогоднішньої освіти дитина займає ключове місце.

Мета статті: Показати як в освітньому процесі Ріпкинської гімназії імені Софії Русової творчо використовують педагогічні ідеї Софії Русової, пропагується педагогічна спадщина просвітительки, об'єднуються «русівці» зі всієї України навколо її педагогічного вчення.

Виклад основного матеріалу: Кожне покоління освітян відкриває для

себе заново педагогічні надбання попередніх поколінь, оцінюючи їх із позицій власного світобачення. Сьогодні в плеяді відомих вітчизняних педагогів, учених, громадських діячів сяє для нас нова зоря, зоря Софії Русової.

Пов'язавши свою долю з Україною не за походженням, а народженням на її благословенній Чернігівській землі, вона присвятила своє життя справі українського національного відродження, побудови національної школи, сприяла розвитку української педагогіки, що поєднувала народні традиції із здобутками світової педагогічної науки.

Особливої актуальності ідеї С. Русової набувають нині в умовах розбудови й оновлення української національної школи й системи освіти, відродження високих духовних цінностей та ідеалів українського народу.

З метою пропаганди спадщини С. Русової, упровадження її педагогічних ідей в освітньому процесі в Ріпкинській гімназії було створено центр Софії Русової, який став основою відродження й утвердження духовних цінностей українського народу, формування в учнів національної свідомості, виховання підростаючого покоління на засадах гуманізму, народності, природо- й культуро відповідності, пріоритету загальнолюдських цінностей.

Провідними ідеями, які покладені в основу діяльності Центру є:

- упровадження педагогічних ідей С. Русової в освітній процес;
- реалізація концепції національного виховання;
- вивчення, узагальнення і поширення педагогічних ідей С. Русової;
- тісна співпраця з центрами Софії Русової в Україні і за кордоном;
- проведення на базі центру науково-практичних конференцій, педагогічних читань, семінарів, зустрічей.

У Центрі працює координаційна рада, творчі групи вчителів проводять майстер-класи, діють фольклорно-етнографічні та історико-географічні експедиційні загони.

Характерна особливість педагогічної концепції С. Русової полягає в тому, що центральною ланкою в ній є дитина, особистість, індивідуальність з її природними задатками, здібностями, потребами і прагненнями.

Педагогічний колектив гімназії, керуючись у своїй роботі принципами педагогіки С. Русової, особливу увагу приділяє науково-дослідницькій і творчій діяльності вихованців. «Педагоги повинні збудити у дитини дослідника, збагатити її фантазію, думку, світогляд» [2, С. 251] – писала С. Русова. У гімназії організовано роботу учнівського науково-дослідницького товариства «Пошук», яке поставило перед собою завдання – формування особистості як творця, пізнання і розвиток дослідницьких здібностей. Щорічно у закладі проводиться учнівська науково-практична конференція, де беруть участь МАН.

Центральне місце в системі дисциплін Нової української національної школи і в Ріпкинській гімназії імені Софії Русової займає рідна мова. Адже відомо якого надзвичайно особливого значення українській мові, навчання нею українських дітей надавала С. Русова. Так у статті «Дещо зо сучасної педагогіки» вона писала: «вчитися думати, засвоювати успішно нові знання, можна лише на тій мові, яка для учня цілком рідна, якою він з малих літ висловлює свої переживання, свої думки, свої почуття» [1, С. 256]. «Тільки навчання на рідній мові відповідає засадам педагогіки та психології, тільки воно вможливає пояснення нового, тільки воно може викликати в учня те зусилля для засвоєння науки, ту інтензивну активність, яка необхідна для опрацювання нового наукового матеріалу і для творчого остаточного його виразу» [1, С. 256].

Необхідним елементом національної школи Софія Русова вважала, створення історично-природничого музею, який би дав можливість знайомитись із сучасним і колишнім життям і виховував пошану до рідного краю. В гімназії створено три музеї: музей мовознавця А. П. Грищенка, етнографічний та історико-краєзнавчий музей, де проводять екскурсії, уроки мови, літератури, українознавства, образотворчого мистецтва, історії,

географії, вивчаються народні звичаї і традиції.

У педагогічній спадщині С. Русової важливе місце посідає питання фізичного виховання та здоров'я дітей. Одним із найважливіших напрямів роботи гімназії є організація літньої школи розвитку «Барвінок» та реалізація проекту «Плекаємо здоров'я дитини».

Основне завдання естетичного виховання – це розвиток свідомості та естетичних смаків. Виховання почуття краси гармонії і в житті, і в душі – ось основне завдання гурткової роботи. Гурткова робота сприяє розвитку творчого потенціалу, зазначала Софія Русова. Така робота є тією стихією, де кожна дитина могла повною мірою себе проявити.

Вирішальну роль у процесі оновлення школи С. Русова відводила вчителю. Вона вважала, що школі найбільшу вагу має не гарний будинок, не стіни, не книжки, не малюнки, а саме вчитель, який там працює. Саме формування творчої особистості вчителя з притаманними громадянськими якостями: національною свідомістю, волелюбністю, палким патріотизмом, працелюбністю, високою моральністю – завжди було у центрі педагогічних ідей С. Русової.

Успіх учня залежить не тільки від учителя, але й від батьків. Виховання дитини необхідно будувати на основі духовної культури. Необхідно вчити батьків батьківству. Вчителі гімназії формують навички батьківської компетентності, організують просвітницькі тренінги для батьків, круглі столи. Успішно діє в закладі родинний центр «Джерело» проводяться фестивалі родинної творчості «Древо роду».

Діяльність Центру педагогічної спадщини С. Русової не обмежується лише підвищенням якості освітнього процесу. Тут зосереджується робота по популяризації педагогічної спадщини Софії Федорівни.

Уже традиційно проводяться круглі столи, педагогічні читання, семінари, Міжнародні та Всеукраїнські науково-практичні конференції, діалогові конференції, «Софіїні зустрічі».

Налагоджена тісна співпраця з науковцями, методичними структурами,

освітніми центрами України, які втілюють ідеї нашої землячки в практику своєї роботи, рідними Софії Федорівни, які живуть за кордоном. Побувало в центрі немало відомих людей: політиків, народних депутатів, учених, артистів, письменників, спортсменів. Відвідали Центр і нащадки С. Русової Ольга Рудакевич і Тарас Михалевич.

У 2016 році у гімназії було відкрито перший і єдиний у світі пам'ятник Софії Русовій. Палкі прихильники ідей Софії Русової у 2017 році об'єдналися у громадську організацію «Асоціація освітян імені Софії Русової». Асоціація об'єднує вчителів, вихователів, науковців, журналістів, краєзнавців. Їх діяльність направлена на розбудову національної системи освіти в Україні на основі впровадження в практику роботи педагогічних ідей С. Ф. Русової, сприяння громадсько-державному управлінні освітою, захист прав та інтересів своїх членів.

Сьогодні Ріпкинська гімназія бере участь у Всеукраїнському експерименті «Теоретико-методологічні засади моделювання авторських шкіл в Україні». Реалізується модель авторської школи: «Життєстверджуюча педагогіка Софії Русової». Головною метою діяльності авторської школи є розробка, експериментальна перевірка та впровадження моделі організації освітнього процесу, базована на критичному осмисленні і творчому використанні педагогічних ідей С. Русової.

І як писала Софія Русова «Життя не жде: воно нас кличе до роботи, і доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної свідомої, дужої нації» [2, С. 293].

Список використаних джерел:

1. Русова С. Дещо зо сучасної педагогіки. (Про психологічні і педагогічні заперечення двомовності) / С. Русова // Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / Передмова М. Д. Ярмаченка. 3-е вид.,

доп. і переробл. Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2006. 264 с. С. 252-258.

2. Русова С. Вибрані твори / Русова С.-К: Освіта, 1996.303с.
3. Русова С. Нова школа соціального виховання // С. Русова,- Катеринослав- Ляйпціг Українське видавництво в Катеринославі, 1924.-150с.
4. Русова С. Вибрані твори./ Русова С. - К: Освіта,1996-303с.
5. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової/ Зайченко І. В. – Чернігів : Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2002.-232с.
6. Русова Софія Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. / Русова Софія / [Упорядник. Є. І. Коваленко, ім. Пінчук] - К, : Либідь.

КРИКУНОВА Олена Вячеславівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Критичне осмислення минулого має для сучасної освіти і виховання важливе культурне, наукове та практичне значення. Вивчення інтелектуальної спадщини дозволяє поліпшити сучасні умови виховання людини з новими поглядами на життя, з новими вимогами до нього, людини творчої, ініціативної, гуманної, морально-духовної, культурної, інтелектуальної та вільної. Сюди слід і віднести С. Русову.

С. Русова – видатний представник української культури, державний і громадський діяч, письменниця, вчений-педагог, педагог світового рівня. Зосереджуючи увагу на створенні образу нової людини та її розвитку,

виявленні потенційних можливостей для освіти та виховання, С. Русова спиралася на передові педагогічні погляди К. Д. Ушинського, П. Ф. Лесгафта, М. І. Пирогова, П. П. Блонського та ін., вона підпорядковувала їх основній меті – створенню української національної системи освіти та виховання на засадах наукової педагогіки.

Під вихованням Софія Русова розуміє поступовий перехід до розуміння щораз ширших громадських організмів – родина, школа, громадянство, народ, держава, людство. Проблема виховання є наскрізною майже у всіх її працях. У рамках виховання підлітків С. Русова висуває такі завдання: організація національного виховання, співвідношення колективного і індивідуального у вихованні, морально-духовне, естетично-художнє, трудове, фізичне виховання. На думку С. Русової процес виховання особистості це керування процесом саморозвитку духовних і фізичних сил дитини, її становлення, соціалізація і самореалізація. Мета і завдання виховання завжди соціально обумовлені. С. Русова щиро і глибоко вірила, що всебічно розвинена особистість зможе принести якомога більше користі суспільству, Україні, забезпечити на цій основі повну соціальну гармонію, особисте щастя. Тільки виховання, на думку С. Русової має змогу дати нам нове громадянство, складене з справжніх громадян [1, С. 16-17]. С. Русова дотримувалася наступної точки зору, що педагогіка розглядає дитину з різних точок зору:

- як біологічну істоту, яка має душу і тіло, що під впливом виховання повинні гармонійно розвиватися;
- як майбутню людину, зв'язану з минулим своїх предків і з своїм безпосереднім оточенням – родиною, товаришами, громадою;
- як окремих психологічно-індивідуальний тип, який вимагає від виховання широкого розвитку своїх духовних здібностей;
- як громадянина, що має обов'язок виконати ту чи іншу ідейну мету свого існування на користь собі і громаді [2, С.152].

Головною метою виховання в сім'ї, за словами С. Русової, є українськими засобами виховати розумну, працювиту дитину, не відірвану

від свого рідного народу, а навпаки – пов'язану з ним пошаною до усього свого, знаннями того, серед чого вона виростає. С. Ф. Русова наполягає, щоб виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок тощо має здійснюватися прилучення дітей до національної культури та етнізації особистості.

Особливо моральне виховання має важливу роль у вихованні особистості дитини. Першим шляхом до морального виховання Русова вважала опору на інстинкти, сприяння розвитку одних і призупинення інших, як шкідливих чи для приватного, чи для громадського життя. Вона радила вивчати, як інстинкти впливають на весь розвиток дитини і вміти ними керувати. С. Русова неодноразово наголошує на визначному впливі оточення на інтелектуальний і моральний розвиток дитини. Головним завданням морального виховання вона вважала вироблення характеру. Основними рисами якого є ставлення до колективу та окремих людей, що розпочинається в сім'ї. Турбота, ласка з боку рідних, радість, яка оточує дитину в здоровій, згуртованій сім'ї, виховують у дітей перші почуття симпатії, любові та пошани до батьків, дідусів і бабусь. Приклад батьків, старших членів сім'ї стає для дитини тим животворним джерелом, з якого виростає поступово почуття любові до людей, до свого рідного краю, до Батьківщини, до людей.

У розвитку характеру С. Русова головну роль відводила волі. Розвиток характеру С. Русова пов'язувала передусім з власною активністю дитини, яка допоможе їй перемогти інертність духовних сил. Аналіз праць С. Русової показав, що вона намагалася розв'язати складне суперечливе питання педагогічної науки про співвідношення індивідуального і колективного у вихованні підростаючого покоління. Метою індивідуального виховання, на думку С. Русової – дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам дитини та її здібностям [1, С. 49]. С. Русова зазначає, що мета виховання, і соціальна і індивідуальна, одна, вона спрямована на цілісний гармонійний

розвиток особистості, проте шляхи її досягнення різні.

На думку С. Русової процес виховання особистості це керування процесом саморозвитку духовних і фізичних сил дитини, її становлення, соціалізація і самореалізація. Мета і завдання виховання завжди соціально обумовлені. С. Русова щиро і глибоко вірила, що всебічно розвинена особистість зможе принести якомога більше користі суспільству, Україні, забезпечити на цій основі повну соціальну гармонію, особисте щастя. Тільки виховання, на думку С. Русової має змогу дати нам нове громадянство, складене з справжніх громадян [1, С. 16-17].

С. Русова зазначає, що мета виховання, і соціальна і індивідуальна, одна, вона спрямована на цілісний гармонійний розвиток особистості, проте шляхи її досягнення різні. Ідея виховання в колективі – одна з провідних у спадщині С. Русової. Тільки в колективі, на думку педагога, формуються такі риси особистості, як воля, мужність, цілеспрямованість. Колективне виховання має великий вплив на соціалізацію особистості. С. Русова постійно підкреслювала зв'язок морального виховання з естетичним, трудовим, фізичним та розумовим вихованням. Її погляди в справі формування особистості і підготовки її до практичної діяльності зберігають своє значення і сьогодні, і в наших умовах втілюються в життя. Таким чином, вивчення педагогічної спадщини С. Ф. Русової допоможе знайти правильні шляхи розбудови системи національної освіти і виховання. Творчість С. Русової цілком відповідає назрілим потребам розбудови системи освіти України і підпорядкована розв'язанню найголовніших соціально-педагогічних завдань.

Список використаних джерел:

1. Русова, С. Вибрані педагогічні твори [Текст] : у 2 кн. Кн.2 / С. Русова ; за ред. Є. І. Коваленко. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.
2. Русова, С. Вибрані педагогічні твори [Текст] : у 2 кн. Кн.1 / С. Русова ; за ред. Є. І. Коваленко. – К. : Либідь, 1997. – 272 с.
3. <http://studentam.net.ua/content/view/3803/114/>

КРИКУНОВА Олена Вячеславівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

ГРИЩУК Тетяна Анатоліївна,

студентка 6 курсу

освітнього ступеня бакалавр,

відділення соціальної та спеціальної освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОФІЇ РУСОВОЇ

Софія Федорівна Русова (1856 — 1940) — визначний діяч у галузі національного дошкільного виховання України. Дочка французької і шведки. Її батько — Федір Ліндфорс — був ад'ютантом у губернатора Омська. Одружившись, придбав на Чернігівщині садибу. Софія була п'ятою дитиною. Її дитячі роки пройшли серед чудової природи, в оточенні людей, які дотримувались українських народних звичаїв. Сім'я Ліндфорс підтримувала добрі стосунки з селянами. Все це, безумовно, благотворно впливало на Софію, на формування її світогляду та ставлення до українського народу. Вона вважала Україну вітчизною, не мислила своєї долі поза нею.

Разом з сестрою Марією Софія відкрила у вересні 1871 р. один з перших приватних дитячих садків у м. Києві на вулиці Старокиївській. Софія входила у коло української інтелігенції. Підтримувала дружні стосунки з родинами Лисенків, Старицьких. У близькому її душі колі української інтелігенції вона зустріла педагога, етнографа, активного учасника Київської громади Олександра Русова і одружилася з ним у 1874 році у Петербурзі. На весілля були запрошені як найближчі друзі подружжя Драгоманових та Лисенків. Михайло Драгоманов надіслав своє благословення, Микола Лисенко подарував присвячену Софії рапсодію [1].

Усе своє свідоме життя Софія Русова присвятила справі національного відродження. Вона була серед зачинателів українського жіночого руху, входила до патріотичного середовища Лисенків, Старицьких. Співпрацювала у педагогічному журналі «Світло» (1910 — 1914), що був дуже популярним серед освітян в галузі дошкільного виховання [1].

Софія Русова очолювала департамент позашкільної освіти в Міністерстві освіти УНР доби Директорії. 1917 р. заснувала перший український дитячий садок. В цей час розробила план розвитку дошкільного виховання України, схвалений міністром освіти Іваном Огієнком. У 1920 р. (коли уряд залишив Київ) викладала педагогіку в Кам'янець-Подільському університеті. Восени 1920 р. залишила центральну Україну. Холодної ночі 65-річна Софія Русова з онукою переходить убрід Збруч і ненадовго оселяється у Львові. В 1922 р. емігрує. З 1923 р. працює професором педагогіки в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі. Там же й помирає в 1940 р. [2].

Софія Русова залишила чималу педагогічну спадщину. Ось деякі з її праць:

- Русова С. Дошкільне виховання. — Катеринослав, 1918.
- Русова С. Нова школа. — К., 1917.
- Русова С. Український буквар. — СПб., 1905.
- Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. — Прага, 1924.
- Русова С. Нові методи дошкільного виховання. — Прага, 1927.
- Русова С. Мої спомини. Львів, 1937.

Софія Русова відома у світі не тільки як педагог, а й як визначна громадська діячка. На жіночих конгресах у Копенгагені, Римі, Парижі вона розповідала про долю жінок в Радянському Союзі [1].

Русова постійно підтримувала освітянські та громадські зв'язки із Західною Україною. Захоронки працювали за її рекомендаціями. В 1936 р., коли світ відзначав 80-річчя з дня народження та 60 - річчя громадської й

педагогічної діяльності Софії Русової, товариство «Українська захоронка» щиро приймало її у Львові, влаштувавши силами своїх вихованців урочистий концерт на її честь.

Софія Русова ставить і цілком по-сучасному розв'язує проблему загальнолюдського у вихованні. Виховуючи дитину, слід зважати на її соціальні особливості, психологічну індивідуальність; культурно-етнографічні ознаки її оточення. Національне виховання формує цілісну особистість. Міцнішою вважається та нація, яка найповніше використовує у вихованні свої національні скарби. Софія Русова знаходить органічну єдність між національною та загальнолюдською культурою і вважає таку єдність концептуальною основою виховання. Вона формулює основні принципи національного виховання гармонійної людини, громадянина:

- індивідуальність, пристосованість до природи дитини;
- відповідність особливостям і потребам своєї країни, нації;
- відповідність соціально-культурним вимогам часу;
- єдність суспільного і родинного виховання;
- благочинність, моральність[1].

Чимало уваги приділяється практичній дитячій грі. Дитячий садок вона розглядала як установу не лише педагогічну, а й соціально-національну. Його призначення ширше, ніж підготовка до школи і полягає у вихованні людини, свідомого громадянина своєї країни.

Список використаних джерел:

1. https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/27.html
2. <http://studentam.net.ua/content/view/3803/114/>

КРИКУНОВА Олена Вячеславівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

ЧЕРІНЬКО Анастасія Сергіївна,

студентка 6 курсу

освітнього ступеня бакалавр,

відділення соціальної та спеціальної освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У формуванні важливих якостей учня, розвитку соціальної компетентності, вихованні особистості громадянина сучасної демократичної держави важливе місце займає освітній простір, тобто середовище, що оточує дитину від народження до кінця життя, починаючи з сім'ї, шкільного оточення і завершуючи середовищем соціальним, у якому вона народжується і яке створює умови для її розвитку і виховання.

Головними завданнями освіти в Україні є виховання громадянина України, формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, якій притаманно почуття власної гідності, повага до прав і свобод людини, свідоме ставлення до обов'язків людини і громадянина, гордість за свою Батьківщину, здатність до саморозуміння і самовдосконалення, активної участі у соціальному житті країни.

Освітньо-виховний простір навчального закладу – це складне багатоаспектне утворення, що охоплює сукупність зовнішніх умов, в яких відбувається навчально-виховний процес, здійснюється освітня діяльність, забезпечуються активні виховні процеси та взаємовідносини. Спеціально

організоване освітнє середовище з його структурованою системою соціально-педагогічних чинників і умов є простором для становлення і розвитку особистості дитини [5].

Прогнозуючи подальший розвиток освітньої системи, зарубіжні науковці передбачають повну індивідуалізацію навчання на основі його програмування, використання персональних комп'ютерів, системи «Інтернет» та інших технічних новацій, а також широке впровадження групових форм роботи за рахунок звуження сфери дії класно-урочної системи [1, С. 29-34].

Організаційні форми і методи розвиватимуться у напрямку скорочення частки навчання, здійснюваного під керівництвом учителя. Це сприятиме розв'язанню протиріччя між необхідністю формування творчої, здатної до самовизначення і самореалізації особистості й традиційними формами і методами навчання, що нівелюють особистість [2, С. 256].

У процесі виховання людської особистості навколо неї діє багато різноманітних сил, які так чи інакше впливають на її моральний розвиток. Порівнюючи дитину з брилою мармуру, В. О. Сухомлинський бачить коло неї дуже багато скульпторів, кожен з яких має за мету вирізати скульптуру. Але не завжди ці скульптори діють, як злагоджений симфонічний оркестр. Так чи інакше, саме вихователь (педагог) має стати, за його словами «чутливим, мудрим, досвідченим, обережним і сміливим диригентом цієї гармонії, гармонії творення людини». Тому саме вихователь повинен відігравати найважливіше значення у процесі виховання сучасної, креативної, морально-духовної молоді в системі професійно-технічної освіти [3, С. 129].

Ознакою успішності процесу соціалізації особистості підлітка є його готовність взаємодіяти з соціумом. Виділяються три шляхи формування цієї ознаки:

- коли дорослі самі формують ті чи інші життєві компетентності підлітків у практиці особистісних взаємовідносин;
- набуття життєвого досвіду відбувається в стосунках з ровесниками;

- одночасно і в стосунках з дорослими, і в стосунках з однолітками.

У процесі навчання й виховання учень формує певні «цеглини» свідомості, сукупність яких утворює матрицю життєвих орієнтацій. Оскільки толерантність належить до вищих, базових цінностей культури, мистецтво вчителя полягає в тому, щоб актуалізувати ті смислові структури свідомості учнів, змістом яких були б установки, якщо не на прийняття інших, протилежних позицій, то на бажання досягнути їхню суть [6, С. 311].

Саме вчителю належить провідна роль у перетворенні освітнього процесу на ланцюжок подій, що свідчать про значущість толерантних взаємин у житті людей. У роботі слід іти від найзагальніших уявлень про толерантність до формування толерантних якостей кожної конкретної дитини з урахуванням її індивідуальності. Ідея формування толерантних якостей учнів може бути реалізована лише за умови переорієнтації педагогічного керівництва та перетворення всіх етапів організації навчального процесу [4, С. 392].

Список використаних джерел:

1. Андросова Н. Інноваційні технології в школі / Н. Андросова // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Педагогічні науки. - 2010. - Вип. 91.
2. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання: шляхи реалізації. – К.: ІЗМН, 1996.
3. Капська А. Й. та ін. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола; Заг. ред.: І. Звереві та Г. Лактіонової. - К., 2001.
4. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посібник. - К., 1997.
5. Кремень В. Трансформація особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / В. Кремень // Професійно-технічна освіта. - 2009. - № 1.
6. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях: Навч.

КРУПЕНКО Ірина Миколаївна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

ЗВАРИЧЕНКО Вікторія Вадимівна,

студентка 3 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСНОВНИКІВ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Освітня діяльність і педагогічна спадщина С. Ф. Русової не залишилися непоміченими як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками.

С. Русову по праву вважають фундатором системи дошкільного виховання в Україні. Усе її життя було пов'язане з дошкільним вихованням, але її організаторські здібності, її науково-педагогічна компетентність, її воля до широкого розповсюдження дитячих садків по усій країні, найбільш ядро виявилися у період, який займає особливе місце в історії України.

До подій 1917 року С. Русова мала велику «дошкільну історію». Відомо, що в дошкільне виховання С. Русова прийшла ще в юнацькі роки, коли разом із сестрою відкрила один з перших в Україні дитячий садок.

Вона була активним членом Фребелівського педагогічного товариства, викладала у Фребелівському педагогічному інституті, писала статті, присвячені вихованню дітей дошкільного віку.

У період Української революції 1917-1919 рр. С. Русова опинилася в епіцентрі подій, що відбувалися в країні. В цей надзвичайно складний час вона очолила відділ (департамент) дошкільного виховання і позашкільної

освіти, утвореного Центральною Радою в серпні 1917 року, Генерального секретаріату освіти України (з 9 січня 1918 року – Міністерство народної освіти). Включення до складу міністерства освіти департаменту дошкільного виховання та позашкільної освіти фактично означало визнання дошкільного виховання першою ланкою державної освітньої системи. І це передбачало подальші дії щодо утвердження його у цьому статусі.

Всі заходи, проведені в ці роки в Україні з розповсюдження суспільного дошкільного виховання та підготовки для нього педагогічних кадрів, пов'язані з ім'ям С. Русової. Завдяки її зусиллям у цей складний, багато в чому трагічний та насичений подіями час, у галузі суспільного дошкільного виховання здійснювалася послідовна політика.

Усе своє життя С. Русова виношувала ідею створення «українського дитячого садка», в якому можна було б реалізувати ідеї національно - патріотичного виховання дітей-українців.

Теоретичні аспекти дошкільного виховання викладено С. Русовою в її працях «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Нові методи дошкільного виховання», «Нова школа» та ін. Своє бачення практичного втілення в життя теоретичних поглядів розбудови українського дошкільця С. Русова виклала в Концепції національного дошкільного виховання.

Софія Русова наголошувала, що сучасна педагогіка в своєму теоретичному дослідженні й у практичній реалізації має користуватися науковими вказівками філософії, етики, психології, соціології та соціальної психології. За її глибоким переконанням головною відміною нового виховання є те, що воно базується на власному зусиллі самої дитини, її не тренують зверху за певним трафаретом, а ставлять її перед самостійним розв'язанням різноманітних проблем – і моральних і наукових, що зумовлює розвиток усіх її здібностей, зміцнення волі й усіх творчих сил.

Праці Софії Русової - не тільки історичний факт, а й цілком сучасний із сьогоднішніх позицій погляд на загальну проблему моральної освіти,

визначення її цілей, завдань, основних принципів побудови змісту, форм і методів організації духовно-морального виховання і навчання.

С. Русова продовжила вивчення ідей морального виховання, які були закладені Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребелем, К. Д. Ушинським, популяризувала праці своїх сучасників, а саме: О. Декролі, М. Монтесорі, Д. Дьюї, П. Ф. Лесгафта та багатьох інших зарубіжних і вітчизняних учених.

С. Русова стверджувала, що моральне виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно починається з наймолодшого віку дитини та має цілеспрямований та планомірний характер.

Для Русової було важливо скерувати погляди пересічного вчителя на вивчення і врахування в практиці суто фізіологічних і психологічних особливостей дитячого віку.

Актуальність цього завдання автор виводила з досліджень представників експериментальної педагогіки: В. Вундта, що вивчав працездатність, утомлюваність дошкільнят, В. Рібо, який здійснив найкращу, на думку Русової, класифікацію типів дитячих характерів, а також праць психіатра Е. Крепеліна, психолога У. Штерна. Як придатний засіб пізнання дитини Русова пропагувала анкетування, яке розробив американський педагог С. Хол, трактуючи його як статистичний метод дослідження.

Глибоке знання новітніх течій західноєвропейської педагогіки, вивчення оригінальних іноземних творів дали змогу С. Русовій разом з видатними українськими компаративістами початку століття

О. Музиченьком, С. Ананьїним, Я. Чепігою впливати на формування нової національної школи, спрямовувати напрями її розбудови.

Список використаних джерел:

1. Русова Софія Дошкільне виховання [Текст] / С. Русова // Вибрані педагогічні твори / Софія ; Упор. Проскура О.В. — К. : Освіта, 1996. — С. 34–184.

2. Концепція дошкільного виховання Софії Русової / І. Г. Улюкаєва // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер

: Педагогічні науки. - 2016. - Вип. 1. - С. 60

3. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34–184.

4. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова // Вибрані твори. – К. : 273 Освіта, 1993. – 127 с

5. Коваленко О. Е. Комунікативні процеси в педагогічній діяльності: навч. посіб. - Х.: Контраст, 2008. - 112 с.

6. Просвітницька діяльність Софії Русової : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер. соціально-педагогічна : у 2 т. / [упоряд. В. А. Гурський ; відп. ред. Ю. М. Ковальчук]. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2006. – Вип. 5, т. 1. – 244 с.

КРУПЕНКО Ірина Миколаївна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

КОЛОМІЄЦЬ Софія Назарівна,

студентка 3 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ГЕНЕРАТОР ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ

Софія Федорівна Русова (1856 — 1940) — визначний діяч у галузі національного дошкільного виховання України. Дочка французької і шведки. Її батько — Федір Ліндфорс — був ад'ютантом у губернатора Омська.

Народилася 18 лютого 1856 р. в с. Олешня на Чернігівщині. Батько Федір Ліндфорс був шведського походження, а мати Анна Жерве французького. Мати померла, коли Софії було 4 роки, ще трохи пізніше

померли брат і сестра. До 10 років жила в Олешні з батьком і старшою сестрою. У 1866 р. вони переїхали в Київ, де Софія навчалась у Фундукліївській гімназії, яку закінчила з золотою медаллю у 1870 р. Через рік помер і батько.

Софія вирішила зайнятись педагогікою. Разом з сестрою Марією у 1871 р. відкрили у Києві перший Фребелівський дитячий садок. Він став осередком української національної культури, де вечорами збиралась українська інтелігенція М. Старицький, М. Лисенко, М. Драгоманов, О. Русов та ін.

Після одруження Софія і Олександр Русови здійснили у Празі безцензурне повне видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка.

У творчій діяльності Русової з кінця XIX ст. можна умовно виділити чотири періоди:

I період – кін. XIX ст. до 1905 р.,

II період 1906-1916 рр.,

III період – 1917-1921 рр.,

IV період 1921-1940 рр (еміграція у Чехію).

У теоретичній спадщині С. Русової є велика кількість книг та журнальних статей з педагогіки, історії освіти, порівняльної та соціальної педагогіки. У них систематизовано найкращі перлини світової педагогіки та знайшли місце глибокі роздуми і висновки видатної просвітительки про майбутню українську школу. Основна ідея і тема, що об'єднує більшу частину досліджень Русової - концепція національного виховання. Може саме тому, що вона була дочкою двох народів і виросла серед третього, українського, що споконвіків вирізнявся етнічного терпимістю і національним братолюбством, Русовій, як жодному педагогові світу, було притаманне гостре зацікавлення справами розбудови національного шкільництва. Вслід за К. Д. Ушинським, педагогічна система якого теж сформувалася під благотворним впливом української народної ідеології та етнічної педагогіки, Русова твердо стояла на тому, що школа і виховання в

ній можуть успішно здійснюватися за умови, коли ця школа, це виховання, будуть національними, народними.

Для реформування школи, на думку Софії Федорівни, мало її націоналізувати, ввести рідну мову, необхідно змінити весь її устрій, запровадити принципово інші цілі і принципи виховання, наповнити роботу новим змістом. Школа повинна бути активною, будуватися на принципі самодіяльності дітей. Вона має стати школою соціального виховання.

У своїх працях С. Русова детально проаналізувала принципи як індивідуалізації, так і соціалізації виховання. Індивідуалізацію називала першою вимогою справедливого виховання, яке повинно формувати індивідуальну моральну свідомість кожної дитини. Мета індивідуального виховання дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам дитини та її здібностям. «Але людина стає людиною, стверджує С. Русова слідом за П. Наторпом, – лише в громаді».

Соціальне виховання розвиває в дитині ті особистісні риси дитини, які дадуть їй змогу стати найкращим громадянином. Стара школа цілком ігнорувала об'єднання, учні виховувались як окремі суб'єкти, підготовлені для якоїсь кар'єри або спеціальності. Лише поступова демократизація життя поставила перед школою, педагогами нове завдання: виховати громадянина, підготувати його до активної участі у соціально-політичному, культурному житті.

Кожну окрему людину С. Русова розглядала передусім як члена людського суспільства і тому є дуже важливим введення її в «кооперативні відносини з соціальним середовищем». Школа, на думку педагога, має стати тим осередком, де всі духовні моральні враження будуть перероблятися в свідомості дитини не тільки відповідно до її індивідуального складу, а в значній мірі визначатися тією товариською атмосферою, яка складається з однолітками, і довірливими стосунками між учителями та учнями, учнівським самоврядуванням, загальною організацією навчально-виховного процесу.

Отже, суть соціального виховання в новій школі полягає у створенні наступних умов:

- 1) товариська атмосфера в школі, довірливі відносини між вчителями та учнями;
- 2) учнівське самоврядування;
- 3) заміна класу нечисленними рухливими групами;
- 4) реформа методів навчання (перехід від пасивних до активних);
- 5) заміна навчальних програм в середній школі [9, С. 147].

Поряд із школою держава, церква, кінотеатри та інші соціальні організації також повинні мати соціальний вплив на виховання дитини.

Ідея виховання в колективі – одна з провідних у спадщині Русової. Колективне виховання має великий вплив на соціалізацію особистості.

В основу колективного виховання педагог поклала суспільну мету і спільну діяльність, спрямовану на її досягнення.

Важливими засобами згуртування дитячого колективу вважала гру та працю.

Софія Федорівна вважала, що соціальне виховання розпочинається з 4-5 літ – дитсадки, школи, гральні майданчики. Діти до 5 р. не виявляють соціальних нахилів, вони індивідуалісти, навіть егоїсти. Але з розвитком мови у дитини пробуджується інтерес до товаришування, спочатку з іграшками, потім з друзями. Першою соціальною формою є гра. Потреба у ній залишається і в дорослих.

Велике соціальне значення у вихованні має праця. Колективна праця дає вагоміші результати, ніж індивідуальна.

Крім самоврядування, поділу на групи, колективної праці та спільних ігор на соціалізацію світогляду учнів мають вплив самонавчання і програми шкільного навчання. З усіх наук на розвиток громадської свідомості найбільш впливає історія і географія. Вони викликають національну свідомість, розуміння міжнародних взаємовідносин. Крім цих звичайних наук, нові школи раціонально вводять такі науки, які потрібні учням для

кращого розуміння соціального життя і своєї ролі в ньому.

Поряд із соціальним вихованням в дитячих охоронках, захистках, садках, школах О. Русова приділяла увагу родинному вихованню і, зокрема, ролі матері. Вона вважала, що треба поширити освіту жінки на селі, щоб підняти свідомість жіноцтва та становище матері. Без неї і її ласки холодно й страшно було б жити. Ніяка школа, ніякі дитячі садки чи захистки не дадуть дитині того добра, ласки й любові, не розбудять так в дітях почуття правди, як щире виховання свідомої матері. Якщо порівняти дітей, які виховуються з материнською любов'ю і ласкою, з тими, що в дитячих притулках, то останні ніколи не будуть такі веселі, урівноважені, як перші.

В колі педагогічних інтересів С. Русової перебували проблеми релігійного виховання, адже кожна дитина є одночасно дитиною Божою. В дусі християнського вчення нею розглядалося питання моральності.

Для соціальної педагогіки важливою є стаття Русової «Дещо про дефективних дітей у школі». У ній вона визначила особливості, педагогічні підходи до хворих дітей, а також шляхи, як зробити їх життя повноціннішим.

С. Русову турбували проблеми загальної освіти. Для оволодіння нею необхідно ширше використовувати народні бібліотеки, шкільні книгозбірні, читальні, недільні школи, систематичні курси, краєзнавчі музеї, педагогічні курси для батьків тощо.

Відданість соціальній педагогіці простежується в творчості С. Русової також при формулюванні нею мети виховання на основі глибокого аналізу ідей видатних педагогів минулого та передового досвіду зарубіжної педагогіки: допомогти вільній еволюції духовних і фізичних сил дитини і в кінцевому результаті сформувати гармонійно розвинену людину, тобто людину працездатну, соціально свідому, корисну для суспільства, з піднесеною любов'ю до рідного краю і з пошаною до інших народів.

С. Русова увійшла в історію педагогічної думки як визначний теоретик дошкільного виховання дитини. Спочатку вона виступала однією з провідниць фребелівської системи виховання, яка була тоді поширена в

Україні. Але глибше вивчивши цю систему, вона не погоджується з відірваністю її від життя. Тому у подальшій своїй діяльності звертається до системи М. Монтесорі, яка на той час була найпередовішою у дошкільному вихованні. Монтесорі звертає особливу увагу на гігієну, психофізіологічний розвиток, антропологічні дослідження дітей. Це експериментальна педагогіка у її пристосуванні до дошкільця. Вважаючи, що дитячий сад має організовуватись на підвалинах сучасних досліджень, досягнень психології і педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини, про найдоцільніші методи виховання, Русова вибудовує свою систему дошкільного виховання, наголошуючи на необхідності виховання дошкільнят на національному ґрунті.

У працях С. Русової значна увага приділена проблемам благодійності і моральності. Зрештою, в історію свого народу вона ввійшла як великий філантроп, як людина, яка ніколи не стомлювалась надавати допомогу і підтримку жінкам, дітям, сиротам та іншим вразливим категоріям населення.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів. - Чернігів, 2000. - 234 с.
2. Міхно О. П. Проблема формування національної самосвідомості в публікаціях С. Русової в журналі «Світло» (1910–1914 рр.) / О. П. Міхно // Шлях освіти. – 2015. – № 5. – С. 41–44.
3. Просвітницька діяльність Софії Русової : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер. соціально-педагогічна : у 2 т. / [упоряд. В. А. Гурський; відп. ред. Ю. М. Ковальчук]. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2006. – Вип. 5, т. 1. – 244 с. ; Т. 2. – 344 с.
4. Русова С. Дошкільне виховання // Вибрані педагогічні твори. – К. : Освіта, 1996. – С. 34-184.
5. Русова С. Нова школа соціального виховання // Вибрані педагогічні твори у 2-х кн. – К.2. – К.: Либідь, 1997. – С. 16-104.
6. Русова С. Соціальне виховання, його значення у громадському

житті // Вибрані педагогічні твори у 2-х кн. – К.2. – К. : Либідь, 1997.– С.144-150.

КРУПЕНКО Ірина Миколаївна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

КУЗЬМЕНКО Яна Петрівна,

студентка 3 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Софія Федорівна Русова (1856-1940)-активний громадський діяч, перша жінка педагог-теоретик в Україні, письменниця.

Принципово важливе значення у вихованні і навчанні дітей С. Русова надавала мистецтву спочатку національному, а згодом і світовому. На її думку, все виховання має бути пронизаним мистецтвом, естетичним сприйняттям, емоціями.

Особливої цінності набувають її наукові праці, що містять багато цінних думок щодо естетичного виховання дітей, які так важливі на даний час в Україні та й за її межами.

Під естетичним вихованням С. Русова розуміла систему комплексного, цілеспрямованого й послідовного впливу на особистість з боку соціальних сфер на основі науково-педагогічних принципів, методів, засад з метою формування естетичної свідомості.

Важливими елементами естетичної свідомості педагог вважала:

- естетичні почуття, смаки, вподобання, ідеали, потреби, норми, оцінки;

- вироблення здатності сприймати, відчувати й оцінювати красу довкілля, природи, суспільного життя, праці, мистецтва;
- формування й розвиток у дітей художньо-творчих здібностей; намагання, здатність і потребу вносити красу в навколишнє середовище, навчання, працю, поведінку, побут.

Для С. Русової, як педагога, головним завданням у вихованні дітей важливим було те, щоб «...розвинути свідомість, естетичний смак, за для найкращого сприймання художніх вражень», розвинути почуття краси, вимоги гармонії, і в житті, і в душі своїй, і в творах майстрів, і в наших власних творах і вчинках».

Серед важливих джерел естетичного виховання у власній концепції С. Русова визначала мистецтво, яке здатне виховувати високі естетичні почуття, смаки, вподобання. «Хто мав щастя ближче підійти до мистецтва, знаходив в ньому не вичерпну, чарівну скарбницю радощів, які спонукали на високі вчинки. Хай же, діти сміливо підходять до цієї великої скарбниці»- закликала вчена.

Важливим джерелом естетичного виховання С. Русова вважала саме образотворче мистецтво (малювання, ліплення, вирізання з паперу та дерева, вишивання, плетіння...) На думку педагога, вони «сприяють розвитку образного та абстрактного мислення, культури почуттів, творчої уяви, фантазії».

Важливу роль у формуванні в дітей естетичних почуттів, смаків, ідеалів просвітителька надавала художньому слову, передусім народній творчості, зокрема казці, драматизації, авторським художнім творам.

С. Русова радила «...спочатку краще вживати свій рідний народний матеріал-казки, оповідання, легенди, билини, - потім високохудожню слов'янську народну літературу і літературу іншої народної творчості.

Серед засобів мистецького впливу на дітей, найважливішою, на думку С. Ф. Русової є музика. Педагог писала: «глибоко, в несвідомому, пробуджує музика в дитині щось добре, гарне, чому ані сама дитина, ані її «виховники»

не спроможні знайти назву, але це щось стає ґрунтом для розвитку моральної краси, яка справді відчувається найкраще в природі і музиці».

С. Русова визначала, що естетична свідомість це вироблення здатності сприймати, відчувати і оцінювати красу довкілля, природи, суспільного життя, праці.

Увага С. Русової до проблем естетичного виховання дітей зумовлена, як усвідомлення особливості менталітету українського народу в якому краса посідає чільне місце.

Великого значення в естетичному процесі педагог надавала батькам, особливо матері, яка є «найкращим керманичом розвитку психології дитини-природна вихователька своїх дітей, яка інший раз і без наукової підготовки інстинктом вміє читати дитячі душі і розуміти її. Родина - це природній осередок найглибших людських почуттів щодо естетичного виховання.

Педагогічна спадщина видатного педагога Софії Федорівни Русової щодо естетичного виховання є актуальним і сьогодні - в час відтворення національної освіти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів.-Чернігів, 2000.- 234 с.
2. Коваленко Є. І., Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / За ред.Є. І. Коваленко. - Ніжин, НДПІ, 1998. – 214 с.
3. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн. 3 / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. — Чернігів: КП Видавництво «Чернігівські обереги», 2009. — 328с.
4. Кецало Л. В. Музика як засіб естетичного виховання у педагогічній спадщині Софії Русової / Л. В. Кецало// Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка». - Івано-Франківськ, 1996.- С. 67-68

5. Проскура О.В. Софія Русова-талановита дочка України\ О.В.Проскура початкова школа.-1993.-№3.- С. 44-46.

КРУПЕНКО Ірина Миколаївна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

СІКОРСЬКА Лілія Олегівна,

студентка 3 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ЯК КЛАСИК ПЕДАГОГІКИ

У сузір'ї постатей, які визначають історію розвитку української суспільно-громадської думки, просвітницького руху кінця ХІХ і до 40-х років ХХ ст., вагоме місце посідає Софія Русова, котра присвятила своє життя створенню національної системи виховання й освіти.

Проте для кількох поколінь творча спадщина видатного педагога і громадської діячки була недоступною. Ця знана жінка згадувалась у літературі лише як українська буржуазна націоналістка та емігрантка.

Життя Софії Русової — це калейдоскоп із яскравих подій та досягнень, звісно, що й не без особистих трагедій — чого тільки серія арештів коштувала! Та є дещо, про що вона ніколи не забувала — любов до дітей та прагнення виховати нове, краще покоління.

1871р. заснувала перший український дитячий садок. П'ятнадцятирічна Софія Ліндфорс та її сестра Марія в Києві в будинку 21, що належав родині Марковських, (не зберігся) на вулиці Фундуклеївській (нині Богдана Хмельницького) винайняли приміщення: бельетаж з балконом та велику залу з метою відкриття першого приватного україномовного дитячого садка.

Ось як описує Софія Русова в мемуарах появу першого садочка: «Ми вирішили відкрити перший дитячий садок у Києві. Коли я подала моє прохання тодішньому попечителеві шкільної округи старому Антоновичу, він з недовірою похитав головою. «Ви самі ще дитина», — сказав він, усміхаючись, ... — «Хто ж вам довірить дітей?». Але все ж дав свій дозвіл». З 1 вересня 1871 р. цей приватний заклад відкрив двері близько 20 вихованцям, здебільшого дітей української інтелігенції.

Працював садочок до другої години дня, а потім був пристанищем для української драматургії — тут проводили репетиції, заняття драматичних гуртків. В часи суворої заборони української мови, коли активно діяв Валуєвський циркуляр, Софія Русова робить свій заклад осередком всього українського: мови, культури, звичаїв.

Дошкільна освіта. Сьогодні потреба у вихованні дітей дошкільного віку навіть не обговорюється. Та наприкінці XIX ст. саме Софія змогла переконати людей у тому, що малечі необхідна дошкільна освіта, аби, як мінімум, адаптуватися до навчання, звикнути та підготуватися до майбутньої наполегливої роботи у школі. Пояснювала вона це також і тим, що особистість дитини формується у досить ранньому віці, а тому необхідно було створити всі умови для нормального розвитку дітей.

1910 року С. Русова стає співредактором першого україномовного педагогічного журналу «Світло» (1910–1914). На сторінках цього журналу було надруковано понад 100 її праць, зокрема «Дитячий садок на національному ґрунті», «Просвітницький рух на Україні в 60-х роках», «До сучасного становища народного учителя» та ін., в яких основну увагу зосереджує на проблемі творення національної системи виховання і навчання.

З початком світової війни просвітителька не покидає освітньої діяльності. 1915 року разом з Фребелівським інститутом їде в евакуацію до Саратова, де вона продовжує викладати педагогічні дисципліни, окрім того читає лекції серед робітників міста, працює в складі новоствореного

Комітету для опіки над евакуйованими земляками. Після повернення з евакуації 1916 року поновлює роботу викладача французької мови Комерційного інституту і знову читає курс педагогіки у Фребелівському інституті.

Своїх національно-патріотичних переконань вона не могла зректися й 1921 року емігрувала за кордон. Якийсь час працювала у Львові, потім переїхала у Відень до сина. У Чехо-Словаччині, куди переїхала С. Русова зі своєю сім'єю, розгорнула громадсько-просвітницьку й педагогічну діяльність, що відіграло значну роль у культурному розвитку українців, які опинилися на чужині.

1923 року у Празі був заснований Український педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, куди її запросили розробляти програми, розв'язувати організаційні питання, викладати педагогіку, окрім того одночасно викладала французьку мову в Українській господарській академії.

Після ліквідації 1924 року педагогічного інституту, вона зосередилася на науковій роботі в Українському соціологічному інституті у Празі. Згодом при інституті був відкритий педагогічний семінар Софії Русової, учасники якого досліджували історію розвитку школи в Україні та педагогіку розвинених народів. За науковий доробок їй було присвоєно звання доктора соціології.

Педагогічну працю С. Русова постійно поєднувала з громадською діяльністю, пов'язаною з опікою над жіноцтвом. Організувала притулок для дітей емігрантів, яким керувала протягом п'яти років. Очолювала Жіночу українську раду, брала участь у Всесвітніх жіночих конгресах у Празі, Женеві, Відні, Копенгагені.

Громадською та освітньою діяльністю С. Русова займалася до останнього подиху. Тому залишила велику педагогічну спадщину, яка не втратила свого значення і до сьогодні.

Важливе місце в системі національного виховання Софії Русової відводилося вихованню рідним словом. Просвітителька вважала, що

найприроднішим для української дитини є навчання й виховання рідною українською мовою.

Софія Федорівна Русова є фундатором концепції національного дошкільного закладу. Національне відродження України вона органічно пов'язувала з розвитком національної системи виховання в усіх її ланках.

Як визначний теоретик дошкільного виховання розробила основні принципи формування особистості. Вона стверджувала, що виховання повинно бути індивідуальним, національним, відповідати соціально-культурним вимогам часу. Для реалізації цієї ідеї підготувала проект «Регламенту дитячих садків».

Вона переконувала, що головною особливістю нового виховання є те, що воно базується на зусиллі самої дитини. Лише індивідуальний підхід і повага може виховати справжню особистість. Хіба не до цього ми зараз повертаємось, намагаючись реформувати нашу систему освіти?

Софія Русова була зацікавлена, щоби кожна особистість, незважаючи на вік, статки, соціальний статус, могла реалізуватися. «Хай кожна душа, кожна голівонька одрізняється в школі своєю фарбою, своєю формою», – цитата-кредо цієї надзвичайної жінки. Поєднання раціонального мислення науковиці та надзвичайної любові до оточуючих – причина успіху та основа діяльності геніальної просвітниці. Не забуваємо про це й ми, виховуючи нове покоління українців.

Список використаних джерел:

1. Гурський В. А. Культурно-просвітницька діяльність Софії Русової в кінці XIX – на початку XX століття / В. А. Гурський // Педагогічне Поділля : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер. соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 4, т. 2. – С. 209–215.
2. Просвітницька діяльність Софії Русової : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер. соціально-педагогічна : у 2 т. / [упоряд. В. А. Гурський ; відп. ред. Ю. М. Ковальчук]. – Кам'янець-Подільський :

Абетка-Нова, 2006. – Вип. 5, т. 1. – 244 с. ; Т. 2. – 344 с.

3. Міхно О. П. Проблема формування національної самосвідомості в публікаціях С. Русової в журналі «Світло» (1910–1914 рр.) / О. П. Міхно // Шлях освіти. – 2015. – № 5. – С. 41–44.

4. Софія Федорівна Русова // 22 видатних українських педагоги : персоналії в історії національної педагогіки : підручник для студ. вузів / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова, Л. Л. Безобразова, Ж. В. Борщ ; під заг. ред. А. М. Бойко. – Київ : Професіонал, 2004. – С. 321–338.

КРУПЕНКО Ірина Миколаївна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

МЕЛЬНИКОВИЧ Каріна Миколаївна,

студентка 3 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

Софія Федорова Русова - український педагог, прозова письменниця, літературознавиця та громадська діячка, одна з піонерок українського фемінізму. З 1917 року членкиня Української Центральної Ради, голова Всеукраїнської учительської спілки. У міністерстві освіти (за гетьманату) очолювала департамент дошкільної та позашкільної освіти, активна у дерусифікації шкіл, влаштуванні курсів українознавства, підготовці українських шкільних підручників і в укладанні плану й програми єдиної діяльної (трудової) школи, яка мала мати національний характер і базуватися на теорії Кершенштайнера (Трудова школа).

У жовтні 1919 в Кам'янці-Подільському засновано громадсько-

політичну організацію - «Союз українок» на чолі з Русовою. У 1920 Софія Русова - лекторка педагогіки Кам'янець-Подільського державного українського університету і голова Української національної жіночої ради (до 1938 року). В листопаді 1920 в Кам'янці-Подільському відкрилися двомісячні курси українознавства для старшин, військових урядовців та їх родин, організовані культурно-освітньою управою при Генеральному штабі Дієвої армії УНР ; лекції читали професор Іван Огієнко, професор В. Біднов, Софія Русова. Від 1922 року в еміграції, з 1923 у Празі, професорка педагогіки Українського Педагогічного Інституту імені Михайла Драгоманова.

Але найбільш відома Софія Русова як теоретик і практик української національної дошкільної освіти і дошкільного виховання.

Педагогічні погляди Софії Русової викладено в її фундаментальних працях: «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дидактика», «Сучасні течії в новій педагогіці», «Роль жінки в дошкільному вихованні» , «Моральні завдання сучасної школи», «Єдина діяльна (трудова) школа» , «Нова школа» тощо. Цей простий перелік робіт віддзеркалює основні напрями педагогічних пошуків та великий внесок Софії Русової в українську педагогічну думку. Її праці свідчать про те, що в системі національної освіти й виховання надзвичайну увагу приділено дошкільному вихованню, яке, на думку авторки, є мостом, що перекидається між школою та родиною. Саме в цей період закладаються цілісність особистості, її життєві прагнення й нахили. С. Русова розробляла методіку навчання і виховання дітей: досліджувала проблеми розвитку рідної мови й мовного навчання, науки чисел, морально-соціального виховання, підготовки педагогічних кадрів тощо. Софія Русова не визнавала альтернатив національному вихованню: тільки воно забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти – коли творчі сили не будуть покалічені, а навпаки – дадуть нові оригінальні, самобутні скарби для вселюдського поступу. Національне виховання через пошану і любов до свого народу зародить у

дітях пошану і любов до інших народів і тим приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами та націями. С. Русова розглядала навчально-виховний процес у школі в єдності, зазначаючи, наприклад, що окремо виховувати моральні якості неможливо. На її думку, моральне виховання має пронизувати все навчання, все життя. Провідним методом виховання Софія Русова вважала гідний для наслідування приклад дорослих і всього оточення дитини. Основне завдання педагога – розвиток самостійності дитини. Софія Русова стверджувала, що треба не вчити дитину, не давати їй готові знання, хоч би й початкові, а більш усього збудити її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття, – щоб очі дитини вмiли бачити, вуха дослухатися до всього, рученята вмiли заходжуватися й коло олівців, і коло ножиць, і коло глини, і коло паперу. Концепція національної системи освіти та виховання С. Русової має надзвичайну актуальність для розбудови національної системи освіти в сучасних умовах. Заповітом і наказом звучить її звернення до сьогоденішнього покоління: «...Народ, що не має своєї школи, попасає задніх, йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба; живе він не по своїй живій думці, а чужим розумом. Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні».

У праці «В дитячому садку» С. Русова виділяла основні вимоги до українського дошкільного закладу:

- він має організовуватися на наукових засадах відповідно до сучасних принципів психології та педагогіки;
- має бути пройнятий національним духом, ідеєю праці;
- велике місце належить відводити природознавству та мистецтву, особливо народним творам;
- моральне виховання дітей повинно будуватися з урахуванням

національних рис народу;

- виховання в дитячому садку має відповідати соціально-культурним вимогам часу, проте за характером виховної роботи дитячий садок є вільним, незалежним від тих чи інших офіційних вимог, він має бути самостійною суспільно-педагогічною організацією.

Необхідно пам'ятати, що те виховання, яке ми даємо дітям сьогодні, широко відіб'ється завтра у всьому характері нашого національного життя. Важливим завданням виховання у дитячих закладах можна назвати розвиток творчих здібностей. С. Русова зазначає, що збудженню творчих сил дитини неабияк сприяють засоби, які найбільш поширені у даній місцевості (тобто вироби з дерева, глини, декоративний розпис, мереживо, вишиванки тощо). Також разом з цим необхідно прилучати дітей до краси української пісні, проте педагог радить переглядати змісти пісень, які можуть мати небажаний вплив на виховання дитини. Важливим фактором для розвитку дитини є її веселий настрій, життєрадісність, найкраще цьому сприяють танці, ігри, гуморески. С. Русова наголошувала, що дитячі заклади повинні нести любов та радість, діти повинні навчатися без примусу та без крику, в оточенні щирої поваги. «... українська дитина не дуже експансивна, вона вразлива; до неї треба підходити з ласкою, привернути її до себе повагою до її індивідуальності. Треба збудити її цікавість, тоді виявиться талановита вдячна дитина й озветься її глибока чутливість» [«Софія Русова та її внесок у вітчизняну педагогіку» Юлія Ткаченко].

Не втратили свого значення й думки С. Русової щодо вимог до особистості вчителя (педагога), його майстерності. Вихователь (вчитель), говорила С. Русова, має бути людиною творчою, якщо він ремісник – то це найтяжче ремесло. «Вчитель має не лише вчити учнів, але й виховувати їх характер. А найголовніше – зміцнювати їх волю і викликати свідоме відношення до своїх обов'язків, почуття відповідальності».

С. Русова ставила високі вимоги до теоретичної підготовки вчителя. Його науковим підґрунтям мають бути знання з філософії, соціології та

етики, психології, анатомії, фізіології та антропології. Особливу роль вона відводила психології зазначаючи, що «більшість наших помилок у вихованні лежить у замалому знанні психології». Вплив особи вчителя, за переконанням С. Русової, шириться далеко за мури школи, він сприяє економічному й моральному розвитку не тільки доручених офіційно учителеві дітей-школярів, а і їх батьків, їх родин. Сучасно звучать її слова: «Такої постаті вчителя, постаті нового Моїсея, що виводить свій народ з тенет темряви, несвідомості, поневолення – до нового життя, вимагав сучасний стан України від учителя тої єдиної школи, де має вчитися весь український народ без жодних соціальних обмежень».

Список використаних джерел:

1. 100 знаменитых женщин Украины Авт.: В. М. Скляренко, Т. В. Иовлева, Я. А. Батий, М. А. Панкова.
2. Проскура О. В. Софія Русова — вчений, педагог, громадський діяч Педагогіка і психологія.
3. Сухомлинська О. Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки Початкова школа. —1996.
4. Коваленко Є. Софія Русова педагог-просвітитель, державний діяч, вчений Рідна школа. — 2000.
5. Гураш. Л. Софія Русова — «апостол Правди і Науки» Дошкільне виховання. — 2001.
6. Софія Федорівна Русова // 22 видатних українських педагоги : персоналії в історії національної педагогіки : підручник для студ. вузів / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова, Л. Л. Безобразова, Ж. В. Борщ ; під заг. ред. А. М. Бойко. – Київ : Професіонал, 2004. – С. 321–338.

КУЗЬМЕНКО Ольга Миколаївна,
учителька,

Чернігівський загальний заклад середньої освіти № 3

**З ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ
СОФІЇ РУСОВОЇ У ПРОЦЕСІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАКЛАДУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ № 3
м. ЧЕРНІГОВА**

С. Русова трактувала моральне виховання як цілісний процес, спрямований на формування у дітей моральних уявлень, моральних почуттів і моральної поведінки [1, С. 69].

«Головне завдання морального виховання – це вироблення характеру. Людину ми найбільш цінімо не за її знання, а за її характер, – він найбільше важить у зносинах людей між собою, він дає змогу людині досягнути найвищі моральні блага» [4, С. 62].

Розкриваючи мету, завдання, зміст, методи і фактори морального виховання, С. Русова вказала деякі шляхи і засоби його реалізації. Зокрема вона радила: «1) З першого року привчати дитину до чужих людей, оточувати її такими відносинами, щоб вона виросла з почуттям, що люди і оточення дають лише приємні враження, і треба йти їм на зустріч з привітністю. 2) Розвивати почуття ласки до всього живого, щоб коло дитини були всякі звірята: кіт, пес, ящірка, жабка, щоб дитина потроху привчалася до їх рухливості, не робила їм жодного зла, а далі навіть привчалася до плекання, до обов'язків годувати звірят, чистити їхні оселі та ін. 3) Якнайраніше треба утворити для дитини товариський осередок і тут слідкувати, щоб дитина не заносилася в товаристві, щоб ставилася до товариства з щирою ласкою, з рівною пошаною. 4) Треба якомога раніше давати дитині відповідні її силам і розвитку соціальні обов'язки: прислуговувати за сніданком, прибирати в хаті, допомагати молодшим товаришам одягатися, митися і т. п. Кожній старшій дитині в дитячому садку чи в захисті можна доручити яку дитину з меншеньких діток, щоб та, старша, вже відповідала за її чистоту, упорядкованість. 5) В кожному випадкові треба вимагати від дитини тієї чи іншої свідомої акції на допомогу чужій людині,

але за яку ми дізналися, що вона бідує. 6) Мусять бути організовані не лише індивідуальні праці, а й колективні, де всі об'єднують свою творчу думку, свої спільні враження на користь не самих працюючих, а комусь третьому – чи гуртку, чи колективу, чи слабому товаришу. 7) Впливати на почуття дітей оповіданнями, де моральне добро якнайкраще мистецьки вимальоване і викликало б у дітей захоплення й бажання перейняти чудовий зразок. 8) Що далі в школі ті самі засоби лише поширюються, приймають більш різноманітні форми, але принцип той самий: постійною практикою моралі поглиблювати моральну свідомість, постійною соціальною практикою дисциплінувати егоїстичні нахили і зміцнити свідомість соціальних обов'язків, а щоб це не перетворювалося в сухий принцип взаємної допомоги, постійно викликати емоцію співчуття, естетичною ласкою вносити ліричний настрій, шукання правди, а не лише самозадоволення своїм поведінням. А для цього постійно викликати нові високі почуття, відповідні розвиткові дитини, любов до природи, до рідного краю, до великих всесвітніх героїв, до краси, до правди. 9) Зразок учителя – головний моральний вплив» [2, С. 60-61].

У своїй практичній діяльності з школярами ми прагнемо творчо використовувати вищевідзначені поради уславленої просвітительки.

У процесі виховної роботи намагаємось урізноманітнювати виховні заняття, проводячи їх у формі: *бесіди* («Культура поведінки у школі», «З добрим водися, а лихого стережися», «Твої обов'язки в сім'ї», «Кого можна назвати справжнім другом»); *рольові гри* («Хто першим вітається», «В гостях у Мойдодира», «Так чи ні?»); *усного журналу* («Якщо добрий ти», «Про зошит, карту, олівець», «Про братів наших менших»); *заочної подорожі* («До бабусиної скрині», «В гості до казки», «Моя Вітчизна – Україна»); *інсценізації віршів, казок, оповідань; спортивних змагань* («Веселі старти», «Ми – олімпійці»); *конкурсів* («На загадку є відгадка», «Зошит посміхається»); *вікторин* («Хто самий розумний», «Що? Де? Коли?», «Можна – не можна»); *трудових операцій* («Книжкова лікарня», «Речі у

твоєму портфелі», «Моя парта»); *свят* («Моя мама краща в світі», «Золота осінь», «У світі казок», «Новорічне свято», «Хвала хлібу»); прогулянок, екскурсій.

При цьому, при використанні різноманітних дидактичних засобів і матеріалів використовуємо оповідання з книги С. Русової «Серед рідної природи» («День у лісі взимку», «Весною», «Влітку», «Як ми подорожували по воді», «Караван в пустелі»), матеріали з Букваря С. Русової (прислів'я, приказки, оповідання, вірші Т. Шевченка та ін.) [5].

Для прикладу подаємо розробку уроку на тему: «Добро починається з тебе».

Мета: формувати уявлення про чуйність і доброзичливість, навчати характеризувати події та явища як прояви добра і зла; розкрити моральний зміст доброти; сприяти розвитку в учнів мотивації до добрих та гуманних вчинків; шляхом створення психологічних ситуацій вибору підвести учнів до розуміння важливості прояву милосердя, людяності; виховувати бажання творити добро, жити за «золотими правилами» моралі».

Хід уроку

Організаційний момент. Емоційне налаштування

Учитель.

Ми посміхаємось сонечку: – Здрастуй, золоте!

Ми посміхаємось дереву: – Хай воно росте.

Ми посміхаємось друзям: – Дружба в нас міцна!

Ми посміхаємось до вас, І зичимо всім вам добра.

– Усміхніться один одному, поділіться гарним настроєм зі мною. Хай на нашому уроці панує атмосфера доброзичливості, взаємопорозуміння, радості. Сьогодні ви будете й мислителями, й розвідниками, й шукачами нового й незвичайного. А групи мовознавців, інформаторів, акторів і декламаторів підготували до уроку завдання.

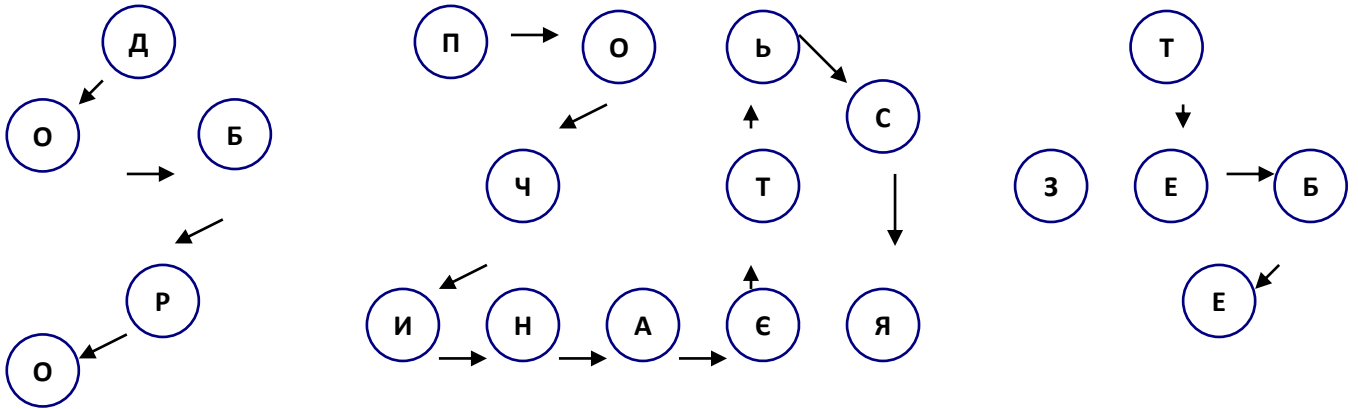
Створення ситуації інтриги

Ось і тема в нас нова, Зашифрована вона. Пропоную в гру пограти і її

розшифрувати.

КОЛОГРАМА

Гра «Шифрувальники»

Добро починається з тебе

Щоб настрій залишався чудовим, а побажання здійснилися, прочитаймо разом девіз нашого року.

Учні хором читають девіз уроку.

Пам'ятай!

Нехай тепер ти іще маля,

Та треба вже зараз вчитись

Творити добро на планеті Земля.

Вступне слово вчителя. – Діти, я познайомлю вас із нашою гостею. Це – свічка. Погляньте, яка в неї вогняна зачіска. Вам приємно дивитись на її полум'я? А якщо піднести руки ближче до її вогника, що ми відчуємо?

– Як ви гадаєте, чи може людина світити, як свічка і дарувати світло і тепло? – За якої умови це може статись?

– У доброї людини очі сяють, як зорі, а своїми добрими вчинками вона заспокоює, ніби притягує до себе. Якщо накрити свічку скляним ковпаком, то побачимо світло, а тепла не відчуємо. А згодом і світло погасне. Запалена свічка – добро, щира людина. А свічка накрита ковпаком – це людина, яка дбає тільки про себе. То ж нехай гостя залишається з нами, нагадає, якою людиною треба бути.

Бесіда. Ми часто чуємо «добро», «доброта». Що на вашу думку означають ці слова? Дати відповідь на питання нам допоможуть *мовознавці*.

ДОБРО – корисна справа, вчинок.

ДОБРОТА – чутливе, дружнє ставлення до людей.

– Якими уявляли Добро і Зло наші предки? Як відображали ці поняття у казках? Просимо до слова *інформаторів*.

Інформатори. Ще в найдавніших колядках, які дійшли до нашого часу, побажаннях, люди зичили один одному саме Добра. Коли зустрічались, говорили «Доброго здоров'я», «Добрий день!», «Добрий вечір». Прощаючись, зичили тільки добра: «У добрий час», «На добро». Існував звичай платити добром за добро.

У народних казках герої, що чинять саме добрі справи, завжди одержують винагороду, досягають бажаного. Добро перемагає над Злом. Ось так високо народ цінував Добро!

Усна народна творчість розглядає Добро і Зло як два протилежні символи – корисний і шкідливий. Перевагу віддає Добру. «Хто людям добра бажає, той і собі має», «Добре діло роби сміло», – так говориться у прислів'ях, зернятках народної мудрості.

Учитель. Один з мудреців сказав: «Доброта схожа на сонечко». Давайте доберемо слова до слова «добро» у вигляді сонечка, яке зігріває, огортає теплом душі живих істот.

Створення «Асоціативного куща»

Учитель. Є сонце велике – воно на небі. А є маленьке сонце, яке світить кожному з нас – це наша доброта. Добра людина –це та, що любить людей і допомагає їм. Хто ж особливо потребує нашої допомоги? (*відповіді дітей*).

– Так, це діти, які лікуються в лікарні, ті, хто живе в дитячих будинках. Це також самотні люди похилого віку, самотні інваліди, бездомні тварини.

– Добро – це бажання людини зробити щасливими інших людей. Народна мудрість говорить: «Доброго ніколи не забагато. Поспішайте робити

добро!»). До цього закликають нас у своїх творах поети.

– Послухайте вірші про доброту.

– Надаємо слово *декламаторам*.

Учень. Відчувай своїм серцем

Чужий біль, чужу радість,
Розумій ранню юність,
Поважай пізню старість.

Учениця. Не зламай живу гілку,

Не зруйнуй гніздо птаха,
Полюбуйся на бджілку,
На бурульку, що з даху
Від морозу повисла.

Учень. Ось на сусідній вулиці бабуся

Дітей додому слізно жде.
«Добрідень!» – я до неї обізвуся,
Тоді вона з щоки сльозу змахне.

Учениця. Не забудь ні старця, ні дитину,

Поділись останнім сухарем
Бо людина ціниться по тому,
Чи вона зробила, що могла,
Скільки сил у неї вистачало,
Щоб на світі щастя більше стало.

Учень. Зло нічого не дає, крім зла,

Вмій прощати, як прощає мати.
За добро добром спіши віддати
Мудрість завжди мудрою була.

Повідомлення теми уроку.

– Сьогодні ми з вами перегорнемо ще одну сторінку людських чеснот, яка називається «Душі людської доброта». Так, душа – це живий відгук людської істоти на все, що відбувається. І якщо у людини цей відгук є, вона

душевна людина, а якщо ні – вона черства і байдужа. Спробуємо сьогодні заглянути у свою душу, і намагатимемось визначити, які ми.

Гра «Залиш собі».(Світлофорчики.)

– Починаємо збирати свій мішечок(найкращі риси людини).

ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ	ЗАЗДРІСТЬ	КРИКЛИВІСТЬ
ХИТРИСТЬ	ВДЯЧНІСТЬ	ЛЮБОВ
ЩЕДРІСТЬ	ЧЕСНІСТЬ	ЗЛІСТЬ
ВПЕРТІСТЬ	ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ	БАЙДУЖІСТЬ
ПРИВІТНІСТЬ	КРИКЛИВІСТЬ	СПРАВЕДЛИВІСТЬ
ТЕРПИМІСТЬ	МИЛОСЕРДЯ	

– Що б ви ще дописали?

ВВІЧЛИВІСТЬ ТУРБОТА ТОВАРИСЬКІСТЬ СПІВЧУТТЯ ПОВАГА
СЕРДЕЧНІСТЬ ТАКТОВНІСТЬ

– Ми обрали чесноти, які цінуємо, поважаємо людей, які ними наділені. Ці люди схожі на чарівників. І кожен з вас може стати чарівником. Як ви думаєте, за якої умови?

– Отже, до всіх людей ставитись з добром. Але є особлива категорія людей. Хто це? Допоможуть дати правильну відповідь загадки.

Ще голубонька рідненька – Добра, мила і старенька. Я ніколи не журюся, Бо у мене є... (бабуся)

Сивий, мудрий і поважний. Заклопотаний, відважний. Всього я в житті навчусь. Бо зі мною мій... (дідусь)

– Як ще називають дідусів і бабусь? (старенькі, люди похилого віку)

– Чому це особлива категорія людей?

Створення діаграми Венна

Завдання: знайти спільне і відмінне між категоріями «діти» і «люди похилого віку». – Що необхідно стареньким, щоб бути щасливими? (Міркування дітей).

Читання оповідання О. Сухомлинського «Чому дідусь такий сьогодні добрий».

Вчитель: – Послухайте оповідання і дайте відповідь на запитання: – Які з наведених чеснот відповідають вчинку хлопчика? (Людяність, дисципліна, терпіння, добро).

Бесіда за змістом оповідання.

Висновки дітей про вчинок хлопчика.

Читання вірша х Букваря С. Русової Сирота [3].

На Великдень, на солоні	Кому свитку... Одна тільки
Проти сонця, діти	Сидить без обнови
Грались собі крашанками	Сиріточка, рученята
Тай стали хвалитись	Сховавши в рукава.
Обновами: тому к святкам	– Мені мати купувала...
З лиштвою пошили	– Мені батько справив...
Сорочечку, а тій стьожку,	– А мені хрещена мати
Тій стрічку купили.	Лиштву вишивала...
Кому шапочку смушеву,	«А я в попа обідала!»
Чобітки шкапові,	Сирітка сказала...

Бесіда за змістом вірша.

Висновки дітей про долю сирітки.

Вправа 6 капелюхів

Про доброту людини свідчить не тільки те, як вона ставиться до людей, але й до всього, що її оточує, а особливо ставлення до братів наших менших.

Підведіть руки у кого є домашній улюбленець.

Те, що в багатьох з вас є домашні улюбленці. Свідчить про ваші добрі серця. Адже тваринка віддячує вірністю та прихильністю тільки тому, хто дбає та піклується про неї, і ніколи не стане другом тому, хто хоч раз завдав їй болю та негоди.

Діти показують фото своїх тварин. Розповідають про них.

Гра «Перевтілення».

– Діти, доброта завітала і до нас у клас. Зайшла ще на початку уроку, сидить тихенько у куточку, посміхається. Яка ж вона?

- Де живе доброта? – Чим займається? – Що їй не подобається у світі?
- Де можна побачити доброту? – Чи захоче оселитися у нашому класі? – То ж за яких умов доброта може оселитися в наших душах?

Складемо правила. 1. Дбати про слабких, літніх, малих, хворих. 2. Не заздрити. 3. Жаліти інших, а не себе. 4. Своїми вчинками приносити радість. 5. Не завдавати болю.

Фізкультхвилинка.

Гра «Комплімент».

- Чи може у людини від гарного слова піднятися настрій?
- А погіршитись самопочуття від образливого слова?
- Що таке комплімент? Скажіть мені комплімент.
- Якщо я говорю комплімент, ви підстрибуєте. Якщо ні, присідаєте.
  - Які у вас красиві очі!
  - Які у вас великі вушка!
  - Які у вас охайні зошити!
  - Ви крикливі, як півники!
  - Які у вас довгі носики!
  - Ви стрункі, мов берізки!
  - Ви співаєте, як кізки!
  - Яке у вас гарне волосся!

Робота в групах над прислів'ями

Завдання для груп

1-ша група. Скласти прислів'я

Перший крок до .... це не робити .....

2-га група. Закінчити прислів'я

Доброго держись, а лихого ... (стережись)

3-тя група. Скласти прислів'я з деформованого речення

краса, Твоя, доброти, твоїй, в.

4-та група. Обрати прислів'я про добро

– Сім раз відмір, а один відріж.

– Без добрих вчинків немає доброї слави.

–В Біблії записано: «Не роби іншим того, чого не хотів би, щоб робили тобі».

Займи позицію «Що таке добре, а що погано?»

Учитель. А чи всі з вас правильно розуміють, що таке добро, а що таке зло? Зараз я прочитаю твердження. Ваше завдання – підтвердити (так) і показати зелену цеглинку або заперечити (ні) – червоною цеглинкою.

1. Добра людина – це та, яка співчуває іншій людині, коли з тією трапилася біда.

2. Добра людина – це та, що допомагає самотнім людям похилого віку, інвалідам.

3. Добра людина – це та, що хуліганить, бешкетує, кривдить інших.

4. Добра людина – це та, що піклується про бездомних тварин.

5. Добра людина – це та, що байдуже проходить повз людську біду, горе, відчай.

6. Добра людина – це та, що не шкодує для інших того, що має, готова поділитися.

Вправа «Добре слово»

Обвести долоньку на аркуші, акуратно обірвати. На долоньці написати своє ім'я. У групах дати товаришу справа, щоб він написав одне добре слово, яке характеризує вас. І так передавати, поки долонька не повернеться до вас.

Презентація долоньок.

Висновок.

– Чи приємно було прочитати написане про себе?

– Чи приємно було писати щось добре про вашого товариша?

Ми своїми руками можемо зробити себе щасливими. Говорити добрі слова приємно. І добро від нас повернеться добром до нас. Ми щасливі, коли говоримо іншим добрі слова, робимо добрі справи.

Згадайте сяючі очі дітей, які ми бачили у Чернігівському центрі соціально–психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей

облдержадміністрації, коли ми показали їм театралізоване свято «Хто, хто Миколая любить» та подарували іграшки та солодощі до дня Святого Миколая.

Підсумки. Створення «дерева доброти»

– Сьогодні нам було затишно і приємно. І не тільки тому, що свічечка нас зігрівала і світила нам, а тому, що в кожній людині є Добро, кожен, хто завітав до нас на урок – добрий.

– Сподіваюся, що всі ми станемо милосерднішими. І година доброти переросте у щоденну потребу робити добро. Кажуть, що людина повинна посадити дерево добра і доброї пам'яті.

На дошці – «Дерево добра»

– Чого бракує рослині, щоб вирости мужньою, впевненою? (Листя, але не простого, а чарівного). (У кожного учня – чарівний листочок).

– Діти, а як ви розумієте поняття «добро»? Напишіть на листочках, по черзі прикріпіть на дерево.

– Підсумовуючи наш урок, вислюю вам подяку за відвертість, за активну роботу на уроці. І пропоную разом придумати якнайбільше «золотих правил» доброти. Дотримуючись цих правил, ви станете добрішими.

Про ефективність виховної роботи свідчить те, наскільки добре діти знають і вміють виконувати правила поведінки; наскільки цінними для них вважаються доброта, чуйність, справедливість, ввічливість; чи вміють діти поступитися один одному, піклуватися про інших; як вміють виконувати свої обіцянки; наскільки сміливо й рішуче виступають проти недоліків, несправедливості, грубості.

Ефективність виховної роботи педагога у багатьох випадках залежить і від його вміння працювати з батьками, знаходити спільну мову, спиратися на їх допомогу і підтримку. Тому паралельно з виховною роботою у класі ми проводимо й роз'яснювальну роботу з батьками. Підбираємо теми для обговорювання з батьками з питань морального виховання дітей. Форми і методи роботи з батьками різноманітні. Це і проведення батьківських зборів,

групові і індивідуальні бесіди з батьками, залучення батьків до безпосередньої роботи з дітьми, спільні справи класу.

У формуванні культурної поведінки, свідомої дисципліни тісне співробітництво, взаємодія школи, сім'ї, громадськості має особливе значення.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : монографія / І. В. Зайченко. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 216 с.
2. Русова С. Нова школа соціального виховання / Русова С. Катеринослав-Ляйпціг: Українське видавництво в Катеринославі, 1924. 150 с.
3. Русова С. Серед рідної природи: Оповідання / З мал. Ю. Русова / Русова С. Київ-Ляйпціг: Українське видавництво в Катеринославі, 1922. 80 с.
4. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / Русова С. Прага: Український громадський видавничий фонд, 1924. 124 с.
5. Русова С. Український буквар. По підручнику О. Потебні. Уложила С. Русова / Русова С. С.-Петербург. 1906. 38 с.

КУЦЕНКО Тетяна Іванівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

ЧЕПЕЛЬ Анастасія Сергіївна,

студентка 3 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

**РОЗВИТОК ПАТРІОТИЧНИХ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ В
УМОВАХ СУЧАСНОГО ЗДО**

Першочергове завдання патріотичного виховання дошкільників – зміцнити почуття любові й поваги кожної дитини до найближчих їй людей та сформувати не менш ціннісне ставлення до усталених у суспільстві морально-етичних норм, до Батьківщини, українського народу. Без любові до Батьківщини, готовності примножувати її багатства, оберігати честь і славу, захищати її свободу і незалежність людина не може бути свідомим громадянином і моральною особистістю.

Саме Русова сформувала основні принципи системи національного дошкільного виховання - народність, індивідуалізація, демократизація, гуманізація. Ця система витримала випробування часом, є актуальною і сьогодні. На основі ідей народності видатний педагог і теоретик розкриває важливість дошкільного виховання, яке, на її думку, має спрямовуватися на гармонійний розвиток дітей, фізичне, моральне, трудове, розумове, естетичне виховання.

С. Русова вважала: лише національне виховання спроможне виплекати цілісну, високоморальну, патріотично налаштовану особистість. Тому в дитячому садку обов'язково має відчуватися національний дух; «діти мають бути ближчі до природи рідного краю», до «невпинної хліборобської праці українців, яка годує і себе, і сусідів, і інших»; необхідно широко використовувати народну творчість — словесні ігри, пісні, гри на народних музичних інструментах, розваги, інсценізації тощо.

Виховання, на думку видатного педагога, «має бути позначене українським мистецтвом» і супроводжуватися позитивними емоціями. С. Русова стверджувала, «ми зможемо якомога більше націоналізувати наші дитячі садки, наблизити їх не тільки до словесної, а й до технічної культури нашого народу».

«Найдорожчий скарб кожного народу – його діти, його молодь і що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою воно ставиться до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя» – давно, на початку ХХ століття мовила ці слова Софія Федорівна Русова.

На основі аналізу історичного досвіду різних країн С. Русовою сформульовані наукові положення про значення національної системи виховання та навчання, доведено, що міцною є та нація, яка краще за інших використовує глибокі національні скарби.

Патріотичне виховання, за переконанням вченої, є вирішальним і найважливішим ґрунтом у справі зміцнення моральних, духовних, естетичних і національних сил народу, відродження його духовності, утвердження серед інших народів світу, бо, як показує історичний досвід. «Мусимо виховувати дітей в повній національній свідомості, відданості до свого народу, бо хто не вміє кохати рідний край, той не зможе стати щирим горожанином усесвіту. І не так потрібні ці космополіти, як бажано виховувати чуло-гуманних дітей, які з пошаною і симпатією ставляться до всіх народів, працюють над визволенням свого і чужого народу».

Особливого значення надає С. Русова мові, рідній мові як могутньому засобу загального розвитку дитини. Вчена розглядає рідне слово як джерело неповторного національного світобачення, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності, зокрема, специфіка її художньо-образного мислення.

Проблеми розвитку рідної мови, навчання нею в школі виступають у вченні С. Русової як складові глибинних і багатогранних процесів державотворення, самоідентифікації, формування національної свідомості українців, відродження і збереження національної культури, освіти, школи, традицій, звичаїв та ін. Отже, згідно філософсько-освітнього вчення педагога, мова є обов'язковою ознакою єдності народу і обов'язковою передумовою згуртованості нації. А засвоюючи філософію і естетику рідної мови, людина прилучається до свого рідного кореня, до культурних надбань народу та досвіду, набутого попередніми поколіннями.

Основними напрямками патріотичного виховання є:

- формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід;
- краєзнавство;

- ознайомлення з явищами суспільного життя;
- формування знань про історію держави, державні символи;
- ознайомлення з традиціями і культурою свого народу;
- формування знань про людство.

Для патріотичного виховання важливо правильно визначити віковий етап, на якому стає можливим активне формування у дітей патріотичних почуттів. Найсприятливішим для початку систематичного патріотичного виховання є середній дошкільний вік, коли особливо активізується інтерес дитини до соціального світу, суспільних явищ.

Сьогодні, у ХХІ ст., в час, коли відбуваються активні процеси глобалізації, філософсько-освітні погляди С. Русової актуальні, бо суспільство потребує національної єдності, національного згуртування, встановлення тісніших контактів між народами. І лише та нація, та держава, яка згуртує народ, яка на найвищому рівні усвідомить свої національні інтереси і в співпраці, в конкуренції з іншими державами забезпечить реалізацію цих національних інтересів, зможе створити кращі умови для життя громадян тої чи іншої держави.

Список використаних джерел:

1. Богуш А. Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1994. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років. Київ, 2013
2. Зайченко І. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2000.
3. Проскура О. С. С. Ф. Русова й концепція українського дитячого садка // Дошкільне виховання. - 1991. - № 7. - с. ; № 10. - с. 16-18
4. Русова С. Суспільні питання виховання // Життя і знання. – Львів, 1929. – С.161 – 163.

КУЦЕРДА Володимир Володимирович,
викладач другої кваліфікаційної категорії,
**Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-
педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка».**

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ПРО ВПЛИВ ГРИ НА РОЗВИТОК ДИТИНИ

«Здорові діти – основа існування будь-якої нації»

С. Русова

Роль гри в розвитку, становленні особистості дитини незаперечна. Особлива цінність гри для дитини полягає не тільки в тому, що вона дає їй можливість як загального, так і фізичного, духовного зростання, а й у плані підготовки до різних сфер життя. Важливість ігор, як справедливо зазначає Н. Сазонов, полягає у тому, що вони виступають самостійним явищем культури і не потребують вироблення штучної мотивації. До того ж «ігри мають давно традицію регламентації і творчого перетворення соціальних взаємин у ціннісно-естетичному і функціональному планах» [3, С. 43].

Сьогодні педагогів, психологів у всьому світі турбує те, що сучасні діти перестають грати. Їх «затягують» електронні ігри. Змінилася і сама якість дитячої гри: вона стала не такою веселою, але більш агресивною та індивідуалістичною. Все більше з'являється примітивних ігрових форм – пустощів, забав, які часто переходять навіть у хуліганство: пустощі з вогнем, вибухи, знущання над тваринами, безглузде руйнування, тощо.

У педагогічній спадщині Софії Русової порушені фундаментальні проблеми української педагогіки перших десятиріч ХХ ст., насамперед її концептуальні засади: мета, завдання, зміст національної освіти, питання взаємозв'язку розумового, фізичного, морально-естетичного й естетичного виховання підростаючого покоління. Як одностайно стверджують дослідники (І. Зайченко, О. Проскура, І. Пінчук), центром педагогічної концепції Софії Федорівни Русової є дитина, особистість з природженими їй задатками,

здібностями, можливостями, талантами. Головне завдання виховання вона вбачала у забезпеченні розвитку цих чинників, а також у формуванні в дітей національної свідомості, загальнолюдської моралі, у підготовці працелюбної, творчої особистості.

Софія Русова спираючись в значній мірі на великий власний педагогічний досвід, приходять до висновку, що «тільки найпильніша увага до всіх виявів фізичного та духовного складу дитини може забезпечити досконалий розвиток духу й тіла» [2, С. 3].

На думку Софії Федорівни, особистості найперше притаманні дві такі якості, як активність і творчість. Джерелами їх є, з одного боку, інстинктивні потреби, а з другого – детерміновані соціально-суспільні інтереси, трудова діяльність, відношення в колективі та інше.

Вчена вказувала на величезну силу виховного впливу на формування і розвиток дитини та необхідність здійснення цілеспрямованого і планомірного впливу під керівництвом педагога: «треба, насамперед, якнайкраще придивитися, пізнати душевний та фізичний стан дитини, розібратися у тому, до чого вабить дитину та від чого її відвертає. Треба пестливо викликати її довір'я, її одверті признання, щоб у відносинах між педагогом з дитиною не було стару» [2, С. 12]. Таку можливість педагогу дає дитяча гра. В іграх сповна виявляється природа дитини, її нахили, здібності, смаки, вподобання; розкривається рівень розумового, морального, фізичного й естетичного розвитку [2, С. 37].

Софія Русова наполягала, що виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок мають здійснюватися прилучення дітей до національної культури. У багатьох своїх працях Софія Федорівна наголошувала на винятковій ролі гри для становлення особистості дитини, перш за все, дошкільного та молодшого шкільного віку.

«Гра – найвидатніша форма природного розвитку. В грі беруть участь інстинктивні нахили і природний склад душі (характер), що повстає від

спадщини й потрібен людині задля майбутньої діяльності», - ці думки американського психолога Дж. Болдуїна поділяє С. Русова [2, С. 46-47].

Софія Федорівна зазначає, що гра має велике значення у національному вихованні дитини: «На іграх яскраво відбивається національний вплив. У грі дитина поводить себе безпосередньо, бо в грі вона живе цілком натурально, тими почуттями, що їх вона в той час переживає. Нам, дорослим, треба якомога менше втручатися в дитячу гру і якомога менше обмежувати час ігор» [3].

На думку С. Русової, національний фактор, що яскраво відображений в іграх, має надзвичайно сильний емоційний вплив на розвиток дитини. В іграх діти добре виявляють і тренують свою самостійність, кмітливість, увагу і мислення, вольові якості. Найважливішим результатом гри є глибока емоційна задоволеність дитини самим її процесом, що найбільшою мірою відповідає потребам і можливостям дійового пізнання навколишнього світу та активного спілкування з людьми.

Значення гри у вихованні особистості дитини Софія Федорівна намагалася визначити, виходячи з аналізу теорій походження гри. Аналізуючи погляди зарубіжних авторів на виникнення дитячої гри, вона відзначала, що всі без винятку педагоги намагаються підвести її під якусь наукову теорію, але «вони не досить правдиво пояснюють цей природний нахил дітей». Софія Русова не погоджувалася з тими філософами, педагогами, котрі вважають гру відпочинком для дитини (німецькі філософи Х. Штейнгаль і Лацарус); вона вважала, що ця теорія придатна більше для старших дітей, а маленькі діти можуть гратися цілий день, бо ж не мають ніяких обов'язків, дорослі навіть можуть стримувати дітей від розваги.

Невід'ємною складовою цілісної і комплексної системи С. Русової є фізичний розвиток дітей. Вона вважала, щоб сформувати гармонійно розвинену особистість, необхідно знати і розуміти фізичну сутність дитини. Під фізичним розвитком дитини Софія Федорівна розуміла якісні зміни, що відбуваються у зміцненні фізичних задатків, можливостей і здоров'я дитини

в результаті організованого виховання.

Педагоги повинні опікуватися фізичним розвитком дитини, оскільки гарне фізичне виховання створює умови для зміцнення її здоров'я, для кращого розумового, морального, трудового, естетичного виховання.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: Навч. Посібник для студентів педагогічних спеціальних вузів / Передмова М. Д. Ярмаченка. – 3-е вид., доп. і переробл. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2006. – 264 с.
2. Русова С. Нові методи дошкільного виховання. – Прага: Сіяч, 1927. – 112 с.
3. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1924. – 124 с.

ЛАНЬКО Надія Олексіївна,

завідувач відділу передового педагогічного досвіду ЧОІППО

імені К. Д. Ушинського у 2004-2011 рр.,

відмінник освіти України, дипломант IV Міжнародного

фестивалю педагогічних інновацій за перемогу

у номінації «Інновації в організації неперервного

підвищення кваліфікації педагогічних працівників»

(м. Чернігів, Україна)

ВКЛАД СОФІЇ РУСОВОЇ У ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ІДЕЙ ВИДАТНОГО ПЕДАГОГА НА ЧЕРНІГІВШИНІ

Сучасна педагогіка не відкине себе від раціональних традицій минулих епох

Софія Русова

Перспективи оновлення освіти роблять невідкладним завданням систематичне формування професіонала, здатного знаходити шляхи

розв'язання актуальних проблем, виробляти стратегію професійного мислення й діяльності на основі загальнолюдських цінностей.

У статті розглядається важливість ідей Софії Русової у вирішенні питання формування національної школи в Україні, вивчення та впровадження в навчально-виховний процес сучасної школи освітянами Чернігівщини творчої спадщини видатного педагога, роль Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського в даному процесі.

Ключові слова: навчати, розвивати, виховувати, національне виховання, українська національна школа.

Постановка проблеми: Визначається актуальність творчої спадщини С.Ф. Русової у вирішенні проблем формування компетентної творчої особистості на засадах загальнолюдських, національних цінностей та роль науково-педагогічних і педагогічних працівників інституту післядипломної педагогічної освіти у даному процесі.

Виклад основного матеріалу. Значної уваги ЧОШПО імені К. Д. Ушинського надає вивченню і впровадженню творчої спадщини видатних педагогів Чернігівщини: К.Д. Ушинського, П. О. Куліша, Т. Г. Лубенця, С. Ф. Русової, Г. Г. Ващенко та інших. У когорті відомих педагогів-гуманістів С. Ф. Русова займає почесне місце.

Видатний педагог, відома громадська діячка С.Ф. Русова народилася 18 лютого 1896 р. в с. Олешня Городнянського повіту (тепер Ріпкинського району) Чернігівської губернії у французько-шведській сім'ї і все своє життя віддала справі українського національного відродження. «Софія Русова – педагог світового рівня. Її педагогіка будується на глибокому знанні вітчизняних і зарубіжних педагогічних і психологічних теорій» [3, С. 6].

Постійне зростання інтересу до педагогічної спадщини С. Ф. Русової, використання в практичній діяльності освітянами ідей видатного педагога пояснюється їх актуальністю, національно-патріотичним спрямуванням, розвитком педагогічної науки в Україні.

М. Д. Ярмаченко, академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор зазначив: «Ідея національного виховання, принцип народності виховання, освіти, школи – головні, центральні й визначальні чинники в педагогічній концепції С. Русової, які в методологічному плані набувають основної і найважливішої закономірності розвитку теорії і практики освіти, школи, виховання» [2, С. 7].

У 2004 р. в Чернігівському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти відкрили відділ передового педагогічного досвіду, який треба було створювати. Одним із пріоритетних напрямів роботи відділу Н. О. Ланько як завідділу обрала вивчення і творче застосування до потреб сучасності науково-методичної спадщини видатних педагогів Чернігівщини, розробила серію семінарів, науково-практичних конференцій і на їх основі було створено освітній науково-методичний проєкт «Видатні педагоги Чернігівщини. Історія і сучасність».

Робота за даним проєктом посприяла глибшому оволодінню науковими теоретичними основами педагогічної діяльності, творчому використанню актуальних ідей видатних педагогів-класиків у практичній роботі, зростанню творчої активності освітян, поширенню інноваційних процесів, успішній участі освітян області у всеукраїнських освітянських конкурсах, проєктах.

Систематично у рамках проєкту «Видатні педагоги Чернігівщини. Історія і сучасність» розглядалися актуальні питання освітянської діяльності у світлі ідей видатних педагогів, серед них розглядалася і творча спадщина С. Ф. Русової, а 2011 рік на Чернігівщині був проголошеним роком Софії Русової – виповнилося 155 років з дня її народження. Відповідно проводилося в області більше заходів, творчих зустрічей, присвячених С. Ф. Русовій та її родині.

У роботі проєкту брали участь відомі не лише в Україні, а й за її межами науковці І.В. Зайченко, доктор педагогічних наук, професор, один з перших дослідників педагогічної спадщини Софії Русової; В. А. Личковах, доктор філософських наук, професор; В. О. Скребець, доктор психологічних

наук, професор. У роботі проєкту брав участь ректор ЧОШПО імені К. Д. Ушинського В. І. Скрипка, кандидат філософських наук, доцент; О. А. Гальонка, проректор, кандидат педагогічних наук, доцент; В. М. Довбня, проректор, кандидат філософських наук, доцент (нині доктор філософських наук, професор); О.О. Чорний, кандидат філософських наук, доцент (нині доктор філософських наук, професор); Л.С. Чорна, кандидат філософських наук, доцент; І. В. Лисенко, кандидат педагогічних наук, доцент та інші науковці. Учасниками проєкту були методичні працівники інституту, освітяни області, для яких важливими були розглядувані питання.

У рамках даного проєкту проводилися тематичні обласні, міжрегіональні, районні науково-практичні конференції, семінари, зустрічі. Роботу в даному напрямі відображено в освітянських виданнях як обласного, так і всеукраїнського рівня.

Систематично освітяни області звертаються до глибшого ознайомлення з творчим освітянським наробком С.Ф. Русової. Зокрема у 2011р. працівники ЧОШПО імені К. Д. Ушинського О. О. Чорний, І. В. Лисенко, Н. О. Ланько виступили на семінарі освітян Ріпкинського району, який був присвячений С. Ф. Русовій з нагоди 155-ї річниці з дня її народження. Семінар проводився 18 лютого на базі Центру Софії Русової в Ріпкинській районній гімназії Ріпкинської районної ради.

До 155-ї річниці від дня народження С.Ф. Русової відділ передового

педагогічного досвіду ЧОШПО імені К.Д. Ушинського 24 лютого 2011 р. провів обласну науково-практичну конференцію «Використання творчої спадщини С.Ф. Русової в інноваційному оновленні школи в Україні».

Дана науково-практична конференція сприяла глибшому ознайомленню з педагогічною творчістю та непоборним служінням рідній Україні С. Ф. Русової. На конференції виступили працівники ЧОППО імені К. Д. Ушинського О. А. Гальонка, І. В. Лисенко, Н. О. Ланько. Виступили освітяни, відзначені почесними нагородами імені Софії Русової: Н. М. Корж, директор Ріпкинської гімназії Ріпкинської районної ради, лауреат обласної премії імені Софії Русової; Г. М. Жарченко, завідувачка ДНЗ № 53 – Центру Софії Русової, лауреат обласної премії імені Софії Русової; О.М. Недільченко, завідувачка ДНЗ № 28 – Центру Софії Русової, лауреат обласної премії імені Софії Русової, Т.П. Глушак, заступник директора Олешнянської ЗОШ І-ІІІ ст. Ріпкинського району, нагороджена почесним знаком України «Софія Русова». Також виступили освітяни, дипломанти всеукраїнських і міжнародних освітніх виставок з інноваційної діяльності, які впроваджують в практику роботи ідеї Софії Русової О. М. Івницька, учитель початкових класів Чернігівської ЗОШ І-ІІІ ст. № 35 Чернігівської міської ради, С. О. Шевченко, учитель англійської мови Чернігівської ЗОШ І-ІІІ ст. №27 Чернігівської міської ради.

На конференції виступили з досвіду творчої реалізації ідей С. Ф. Русової в практичній діяльності В. В. Фатунцова, старший вихователь Прилуцького ДНЗ «Дитячий будинок інтернатного типу» для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; О.В. Самойловська, учитель

початкових класів ліцею № 15 м. Чернігова та інші освітяни.

На конференції педагоги відмітили, що ідеї Софії Русової є золотим дороговказом у розбудові школи в новій Україні.

Учасники обласної науково-практичної

конференції виїжджали на Батьківщину Софії Русової в с. Олешню, в Олешнянську ЗОШ І-ІІІ ст., покладали квіти до пам'ятного знака Софії Русової, продовжували роботу в Ріпкинській гімназії – Центрі педагогічної спадщини Софії Русової. Традиційним стало проведення на базі Ріпкинської гімназії Ріпкинської районної ради семінарів, конференцій різних рівнів: районного, обласного, всеукраїнського.

Працівники ЧОППО імені К. Д. Ушинського О. А. Гальонка, Н. О. Ланько були учасниками Всеукраїнської науково-практичної конференції «Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності», присвяченої 155-річчю від дня народження Софії Русової, яку проводили Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національна академія педагогічних наук України, Інститут педагогіка НАПН України, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського, Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О. Сухомлинського.

З досвіду роботи творчого використання ідей Софії Русової освітянами Чернігівщини написано у статті О. А. Гальонки і Н. О. Ланько «Творча реалізація ідей Софії Русової в практиці освітян Чернігівщини», яка надрукована у Наукових записках НДУ імені М. Гоголя, присвячених 155-й річниці від дня народження С. Ф. Русової.

Учасники всеукраїнської науково-практичної конференції виїжджали до Ріпкинського району, продовжували роботу в Ріпкинській гімназії Ріпкинської районної ради, в Олешнянській ЗОШ І-ІІІ ст. Ріпкинського району, покладали квіти до пам'ятного знака Софії Русової.

На базі Ріпкинської гімназії Ріпкинської районної ради створено Центр педагогічної спадщини С.Русової, де проводиться науково-дослідницька робота з питань упровадження актуальних освітніх ідей Софії Русової в практику сучасної школи. Наукові керівники І. В. Зайченко, доктор педагогічних наук, професор; О. А. Гальонка, кандидат педагогічних наук, доцент.

У ході конференції Є. І. Коваленко подарувала колективам

Олешнянської ЗОШ І-ІІІ ст.
Ріпкинського району,
Ріпкинської гімназії
Ріпкинської районної ради
книги «Софія Русова.
Вибрані педагогічні твори»
у 4-х книгах за загальною
редакцією Є.І. Коваленко.
Колектив Олешнянської

ЗОШ І-ІІІ ст. Ріпкинського району отримав

Справа: Є.І. Коваленко, професор НДУ імені Миколи Гоголя, дослідник творчості С.Ф. Русової подарунки від державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, від освітян з Київщини та інших учасників конференції, від ЧОППО імені К. Д. Ушинського – всеукраїнський журнал «Світ виховання» (№ 4, 2011 р.) з описом інноваційної діяльності освітян Чернігівської області.

Діяльність Софії Русової випала на той час, коли в Україні точилася боротьба за встановлення державної незалежності. «Оскільки встановлення української державності впирається у вирішення проблеми української національної школи, а через неї у поширення української мови на верстви населення, то в ній активну участь взяли фактично всі прогресивні сили держави. І тому не випадково всі, хто відстоював українську державність, боролися за українську національну школу. Найактивнішу позицію тут займала С. Ф. Русова. Невипадково вона так наполегливо і цілеспрямовано працювала над розробкою концепції національної системи освіти, національної школи та національного дошкільного виховання» [2, С. 3].

Софія Русова працювала над створенням української національної школи, враховуючи наукові розробки і досвід розвинених країн світу, змінюючи зміст навчального матеріалу, використовуючи різноманітні форми,

методи, технології навчання, особисто склала буквар, писала підручники.

С. Ф. Русова наголошувала на необхідності зацікавлення учнів процесом учіння, на важливості урізноманітнення методів, прийомів навчальної діяльності. «Щось робити з інтересом, значить приймати працю до серця, віддаватися їй із захопленням, а це вже наближає працю до гри. Гра дає дитині змогу виявити всі свої сили, бо вона збуджує почуття, а не лише розум. Метод гри вносить у навчання емоціональний елемент і цим більше відповідає природі дитини. Він може час від часу появлятися в курсі різних наук» [8, С. 67].

С. Ф. Русова звертала увагу, що дітей треба вчити думати, спостерігати, робити власні висновки, використовувати знання на практиці. Зокрема зазначала: «Треба приноровлювати самі завдання відповідно до фізичних та інтелектуальних сил дітей. Шкільний проект стає проблемою, яку розв'язується спільною працею учнів, вона виявляє їх синтетичне розуміння того знання, яке вивчили вони аналітично [8, С. 63].

С. Ф. Русова наголошувала, що всі учні в класі різні з різними можливостями і здібностями, з різною поведінкою, і вчителю треба враховувати індивідуальні особливості дітей. Значної уваги надавала вивченню індивідуальних особливостей та розвитку творчих здібностей учнів. Педагогічні ідеї просвітительки містять положення, які можуть бути концептуальною основою особистісно орієнтованого навчання і виховання.

Значної уваги надавала С. Ф. Русова виховному значенню праці, зв'язку навчання з життям, творчій роботі дітей на заняттях з ручної праці, організації нової школи на природі. С. Ф. Русова писала: «Усі нові школи прагнуть влаштуватися не в містах, а в лісі, в сусідстві з селами, подальше від міст. Природа тут виступає не тільки як санітарно-гігієнічний фактор, але й як велика майстерня, в якій учні навчаються працювати коло землі, коло рослин і звірів, де вони набираються біологічних спостережень, знання. Але головне – це враження краси, величної незалежної гармонії» [8, С. 59].

Значної уваги надавала С.Ф. Русова психологізації і соціалізації

освітнього процесу. Це є особливо актуальним і для сучасної Нової української школи. С. Ф. Русова зазначала: «Треба виходити з того стану, який дитина переживає, послідовно переводити її до наступного щабля, не поспішаючи, але по мірі розвитку свідомості соціалізувати дитину, давати їй розуміння її власних прав і прав її товаришів» [8, С.56]. С. Ф. Русова зазначала: «Керуючись указівками психології, нові школи вносять у свій план навчання можливо більше дитячої активності і рухливості» [8, С. 62].

У процесі освітньої діяльності С.Ф. Русова особливу увагу звертала на потребу формування національно свідомої особистості «Крім мови та літератури великого значення педагог надавала вивченню історії свого народу. С. Русова вважала, що цей предмет сприяє розвитку національної свідомості» [3, С. 73].

Вивчають та творчо впроваджують у практичній діяльності ідеї педагогічної спадщини С. Русової в педагогічному колективі Городнянської районної гімназії Городнянської районної ради. У рамках проекту «Видатні педагоги Чорнігівщини. Історія і сучасність» та з нагоди 155-річчя з дня народження С. Ф. Русової у квітні 2011 р. у гімназії було проведено конференцію «Золоті ключі» спадщини Софії Русової». У роботі конференції взяли участь педагоги Городнянської гімназії № 1 та Городнянської ЗОШ І ступеня, вихователі, батьки, представник ЧОППО імені К. Д. Ушинського Н. О. Ланько. Цікаво, що у процесі роботи конференції педагоги відвідали уроки, на яких були безпосередньо використані відомості з життя і діяльності Софії Русової: урок з української мови у 9-Б класі (учитель Т.О. Концева) й урок з образотворчого мистецтва (учитель О.Б. Лисенко). На уроках учні безпосередньо долучилися до прочитання творів С. Ф. Русової та до використання їх у процесі творчої навчальної роботи.

Глибоко, цікаво і змістовно проводиться робота по вивченню і поширенню духовної і педагогічної спадщини С.Ф. Русової в Шаповалівській ЗОШ І-ІІІ ст. Борзнянської районної ради, де свого часу жила і працювала С. Ф. Русова. С. Ф. Русова відмічала, що на Борзнянщині вона була ближче

до українства, до приятелів. Свої різноманітні знання намагалася використати на користь простим людям. У мемуарах вона писала: «...з того часу, як я мала фершалський диплом, мене знов почало тягнути на хутір, щоб там прикладати до життя свої знання. З першими весняними днями я забрала дітей і повернулася на хутір. Я привезла з собою чималу аптеку і почала лікарувати, – ходила по ближчих селах, по сусідніх хатах, а з деяких сел привозили до мене хворих. Стали звати мене шептухою, і я раділа, що можу комусь конкретно допомогти [9, С. 79-80].

У Шаповалівській ЗОШ I-III ст. Борзнянської районної ради створено музей Софії Русової. З його допомогою вчителі популяризують і втілюють ідеї національного виховання, розроблені С. Русовою, учні знайомляться з життєвим та творчим шляхом видатної просвітительки.

В Олешнянській ЗОШ I-III ст. Ріпкинського району, Городнянській районній гімназії Городнянської районної ради, Шаповалівській ЗОШ I-III ст. Борзнянської районної ради, здійснюється в даному напрямі систематична робота, проводяться науково-практичні семінари на базі даних навчальних закладів із запрошенням науковців, методистів, проводяться відкриті уроки, позакласні заходи, доносяться освітні ідеї С. Ф. Русової безпосередньо до вихованців, розглядаються сторінки життя і творчості видатної землячки, реалізуються у практичній діяльності науково-методичні ідеї С. Ф. Русової.

Педагогічні ідеї С. Русової про формування особистості на засадах загальнолюдських, національних цінностей знаходять втілення у творчій діяльності вчителів шкіл області.

І. В. Зайченко пише: «С. Русова глибоко усвідомлювала, що без серйозного інтелектуального розвитку нації, без ґрунтовних підвалин у галузі освіти, школи, науки і культури, без розбудови власної національної школи і системи освіти важко претендувати на самовизначеність і визнання українського народу іншими народами світу. Вона є однією з тих, хто своєю подвижницькою працею у сфері народної освіти намагався вивести український народ на широкий шлях просвіти, культури і науки, закласти

основи розвитку національної школи і системи освіти, починаючи з дошкільної і закінчуючи вищою та позадипломною освітою. Сфера її теоретичної і практичної діяльності надзвичайно тяжка і разом з тим благородна – всебічна, різнопланова, ґрунтовна» [2, С. 7].

Не випадково 23 листопада в Олешнянській ЗОШ I-III ст. Ріпкинської районної ради було проведено зустріч з учнями і педагогічним колективом школи й представниками обласного фонду імені Софії Русової В.О. Єрмаком і ЧОШПО імені К. Д. Ушинського Н. О. Ланько. Родина Русових зробила значний вклад у вибудову української державності та незалежності. Зустріч була присвячена 155-й річниці з Дня народження С. Ф. Русової та 135-й річниці з Дня народження її сина, громадського і політичного діяча Михайла Русова.

Поряд з іншими питаннями, які висвітлювалися на зустрічі, розглянули питання просвітницької діяльності сім'ї Русових. В. О. Єрмак розповів присутнім про життєвий шлях сина Софії Русової Михайла і подарував від імені благодійного фонду І.П. Чауса Олешнянській ЗОШ I-III ст. твори Софії Русової, від ЧОШПО імені К. Д. Ушинського педагоги отримали всеукраїнський журнал «Вічне слово» (№3, 2011 р.) з описом досвіду роботи освітян Чернігівщини.

Ми розглянули приклади використання багатогранної освітянської спадщини С. Ф. Русової. Було б корисно для розбудови Нової української школи, формування національно свідомих, освічених, компетентних громадян своєї держави ширше безпосереднє звернення до творчої спадщини Софії Русової як педагога, письменниці, літературознавця та громадського діяча, на цій основі проведення творчої науково-дослідної роботи.

Зокрема в сучасних непростих умовах у рік 165-ліття від дня народження С. Ф. Русової доцільно б більше залучити учнів до вивчення життєвого і творчого шляху великої українки не за походженням, а за переконаннями. Для розвитку творчих здібностей здобувачів освіти буде корисним виконання творчих наукових робіт, проєктів, використовуючи

можливості сучасних інноваційних освітніх технологій, Інтернету. Це красиво можна зробити на уроках української мови і літератури, історії, образотворчого мистецтва, музичного мистецтва, трудового навчання, у початкових класах, у процесі вивчення інформатики, згадавши курс Intel «Навчання для майбутнього», у процесі позакласної та позашкільної роботи тощо. «Мало дати шкільній молоді ідеал. Треба ще викликати в неї ентузіазм до його реалізації в житті; це вже завдання вчителя» [8, С. 58].

С. Ф. Русова жила, працювала, творила в Україні не лише на Чернігівщині, у м. Чернігові, а й у містах Києві, Одесі, у Харкові, Кам'янці-Подільському та інших. Саме на розбудову освітньої галузі в Україні, на утвердження гуманістичних, національно-патріотичних, суспільно значущих цінностей спрямовувала свою освітянську діяльність відомий педагог, просвітителька.

Педагогічні ідеї про виховання інтересу до навчання та розвиток розумових здібностей учнів, про формування особистостей на засадах загальнолюдських, національних цінностей, які розробляла відома світові педагог С. Ф. Русова актуальні в сучасних умовах, сприяють удосконаленню освітньої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Гальонка О. А. Творча реалізація ідей С. Русової в практиці освітян Чернігівщини / О. А. Гальонка, Н.О. Ланько // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, №8. – 2011. С.78-83.
2. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / І. В. Зайченко. – Чернігів: РВК «Деснянська правда». – 2006. 264 с.
3. Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук/ За ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин, НДП. – 1998. 214 с
4. Ланько Н. О. Реалізація ідей Софії Русової на Чернігівщині: історія і

- сучасність. / Н. О. Ланько // Філософія освіти і педагогіка, №26. – 2012. С. 12-20.
5. Ланько Н. О. Софія Русова про врахування індивідуальних особливостей дитини / Н. О. Ланько, О. А. Гальонка // Проблеми шкільної педагогіки і психології навчання і виховання у творчій спадщині Софії Русової : матеріали Всеукр. пед. читань, присвяч. 140-річчю з Дня народж. С. Ф. Русової / МО України, АПН України, Ін-т педагогіка АПН України, НДПУ ім. М. Гоголя, ЧОШКППО; відп. ред. Є. І. Коваленко. Ч. – 1996. Кн., С.32-34.
6. Ланько Н. О. Учні вивчають твори Софії Русової / Н. О. Ланько // Вічне слово, № 4. – 2011. С. 8-10.
7. Ланько Н. О. Школа майбутнього на Чернігівщині. Реалізація наукового психолого-педагогічного проекту «Школа життєвого успіху» / Н. О. Ланько // Світ виховання. – 2010. – №6 (43). – 11 с.
8. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн. 4 / За загальною редакцією Є. І. Коваленко; Упорядн., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів: КП «Видавництво» «Чернігівські обереги». – 2009. 328 с.
9. Русова Софія. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – К.: Поліграфкнига. – 2004. – 544 с.

ЛІСОВА Людмила Петрівна,

вчитель англійської мови,

Вершино-Кам'янська філія комунального закладу «Новгородківський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» Новгородківської районної ради

Кіровоградської області»

(с. Вершино-Кам'янка, Кіровоградська область)

ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ СОФІЇ РУСОВОЇ

НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Вагомий внесок у розвиток початкової освіти, а також психолого-педагогічної думки в Україні зробила Софія Федорівна Русова. Праці Софії Русової – не тільки історичний факт, а й цілком сучасний із сьогоднішніх позицій погляд на загальну проблему школи й освіти, визначення її цілей, завдань, основних принципів побудови змісту, форм і методів організації виховання і навчання. Найважливішими принципами педагогічної концепції С. Русової можна назвати гуманізм і демократизм, народність і природовідповідність, культуровідповідність і особистісно орієнтований підхід, урахування загальнолюдських цінностей, які є актуальними і сьогодні та лягли в основу нової концепції української освіти.

Тому я у своїй роботі намагаюсь творчо поєднувати найновіші технології та методики з настановами та ідеями великої просвітительки. Свою роль як вчителя, я вбачаю в тому, щоб знайти для процесу навчання англійської мови відповідний матеріал, викликати в дитини інтерес до нього і вказати певні шляхи опанування ним. Виходячи з цього я використовую на уроках цікавий матеріал, загадки, прислів'я, приказки, кросворди, пісні, драматизації та ігри...

Відома педагог писала: «Ігри, то такі моменти, які ні з чим не можуть бути зрівняні по своїй користі: - приємне використання часу - вихід зайвої енергії; - спочинок; - витрачені сили знову оновлюються; - сили тіла і духу знову працюють; - вплив на виховання; - розвиток соціальних змагань дитячої душі. Гра для дитини - саме життя з усіма його радощами, хвилюваннями, тривогами, перемогами і прикрощами; це природний для дітей вид діяльності, мотив її лежить у самій сутності. Вияв творчості у грі, дозволяє дитині глибше зрозуміти навколишній світ, дає їй деякий життєвий досвід. Гра охоплює всі сторони особистості учня: вона потребує активної роботи думки і трудових умінь, багата емоціями та щирими почуттями. Дитина працює з використанням «ігрових» матеріалів легше, веселіше, а головне - інтенсивно, значно продуктивніше і не помічає цього» [2, С. 94].

Тому на сучасних уроках англійської мови я використовуює всі види ігор (дидактичні: комунікативні, лексичні, фонетичні, граматичні; рольові, рухові) для всебічного гармонійного розвитку своїх учнів. Адже «Гра розвиває почуття законності й справедливості в правильному розподіленні обов'язків, привілеїв і нагород у грі... в ній розвиваються творчі сили дитини. Гра дає радість, а ніщо не сприяє так доброму напрямкові всіх моральних сил дитини, як радісний настрій. Гра наближає дитину до такого настрою, в якому артисти, майстри мистецтва творять свої найкращі твори» [5, С. 51].

Емоційна культура школярів та їх свідомість формується та відшліфовується можливостями слова, фольклору, свят та обрядів. Спонукаючи дітей до спілкування іноземною мовою, з метою пропаганди її краси, мелодійності, поетичності я проводжу уроки - інсценізації, уроки - подорожі, уроки - діалоги. Приділяю велику увагу розвитку зв'язного мовлення, де використовую різні види переказів (усні, письмові, стислі, творчі, вибірккові), творів (за серією малюнків, поданим початком, кінцем тощо). Завдяки цьому учні починають точно помічати красу слова і намагаються це використати в своїх письмових чи творчих роботах, що сприяє формуванню у школярів активної життєвої позиції, вчить аналізувати, висловлювати свої думки та прогнозувати свої дії і вчинки.

Аналізуючи поведінку дитини, її любов до театральних вистав, С. Русова виокремлює ще один інстинкт — драматичний. При цьому вона підкреслює, що всі діти мають природний драматичний нахил до перевтілення в інших людей, звірят чи тварин. Цей прийом є необхідним засобом розвитку мовлення, він виявляється у драматизаціях художніх творів [3, С. 22].

Драматизуючи художні твори, С. Русова радить використовувати два способи: перший – дитина вивчає свої вирази, свої слова й тим самим значно збагачує свій словник літературними словами іноземної мови, що вивчає; інший спосіб – діти своїми словами озвучують свої ролі, і це викликає в них

словесну творчість, уміння знайти слова, характерні для кожного героя, так розвивається іншомовна інтуїція. Обидва способи однаково корисні для розвитку мовлення дитини і на сучасних уроках англійської мови [4, С. 115].

Софія Русова наголошувала на тому, що новий матеріал діти краще сприймуть і запам'ятають, коли самостійно дійдуть висновку, знайдуть відповідь, а не тоді, коли вчитель дасть їм готові правила, алгоритм розв'язку. «Не накачувати в дитячі голівки знання, мов у порожні пляшки, а викликати в дітях намагання самим відшукувати нові духовні скарби. Треба давати змогу дітям самим знайти відповідь на наріжні питання, які перед їх розумом постануть, даючи деяку допомогу в справі правдивого розв'язування, але ніколи не забуваючи, що розум дитини - то багаття до якого ми можемо лише підкладати дрова, а горітиме воно вже своїм власним вогнем» [2, С. 95]. Тому на уроках я вводжу елементи інтерактивних методів навчання: робота в парах, робота в малих групах, «завдання-пастки», «мозковий штурм», «незакінчене речення», «акваріум», «навчаючи-учусь» та інше. Це допомагає активізувати самостійну пізнавальну діяльність учнів, зрозуміти мотив учіння, забезпечує розуміння учнями змісту їхньої діяльності.

Також при викладанні англійської мови я опираюся на принцип природо відповідності, бо твердження С. Ф. Русової «Всяке виховання треба провадити відповідно до природи кожного учня. Від кожного вчителя мусимо вимагати розуміння дитячої душі, знання індивідуальності кожного свого учня, це дає розвиток усім природним гуманним здібностям дитини. Таке виховання не є абстрактна теорія: воно має реалізуватися на дитині згідно з різним нахилом і характером, різними силами інтелекту, різною статтю і віком. ... треба з самого початку дивитися на дитину, як на індивідуальність, яка має свої права для розвитку і ми мусимо спостерегти усі її особові риси, щоби дати їм вільний розвиток, бажано їм дати виявитися чи в іграх, чи в відносинах з другими людьми, чи в заняттях» є актуальним у педагогіці досі [1, С. 75].

Плануючи урок англійської мови, я уважно добираю матеріал (тексти

та вправи) та зачасту диференціюю його. Оскільки, за поняттями С. Русової, вагоме місце серед принципів навчання належить принципу доступності. Вчена стверджувала, що зміст навчання має бути адаптованим з урахуванням розумових і фізичних можливостей учнів, досягнутого ними рівня знань і вмінь, розвитку. Разом з тим доступність навчання не означає його легкості, досліджуваний матеріал повинен вимагати від дітей певних зусиль для його засвоєння, інтелектуальні сили дитини повинні працювати [3, С. 232].

Погляди С. Русової залишаються актуальними і сьогодні, оскільки вони становлять підґрунтя сучасної концепції національної школи. Сучасні педагоги мають право прийняти дитину такою, якою вона є, не міряти її загальною міркою, а бачити кожну дитину окремо, виховувати, ростити її як особистість індивідуально, стосовно її природи, з урахуванням її інтересів, вікових можливостей, рівня розвитку.

Список використаних джерел:

1. Життя і творчість Софії Федорівни Русової (1856-1940): науково-методичний посібник / О. В. Джус. – ІваноФранківськ: НАІР. – 2016. – 216 с.
2. Зміст педагогічної діяльності і науково-публіцистичної творчості. Виховний потенціал праць «жіночої» тематики. Внесок Софії Русової у розвиток української педагогічної думки 20-х-30-х рр. ХХ століття. Ідея нової української школи і національного виховання в еміграційному педагогічному доробку С. Русової <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14300/>
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори : У 2-х кн. / Русова С.; за ред. Є. І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К.: Либідь, 1997. - Кн. 1. – 272.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С.Русова.- К: Освіта, 1996. - 304 с.
5. «Соціальне виховання. Його значення в громадському житті», Русова С. Ф. 1930 стор 81.

ЛІСОВА Наталія Вікторівна,

вчитель початкових класів,

Вершино-Кам'янська філія комунального закладу «Новгородківський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Новгородківської районної ради Кіровоградської області»

(с. Вершино-Кам'янка, Кіровоградська область)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ С. РУСОВОЇ

Велике слово – школа!

*Се скарб найкращий кожного народу, се ключ золотий,
що розмикає пута несвідомості, се шлях до волі, до науки,
до добробуту.*

*У вселюдськiм життi тiльки той народ i бере перемогу,
який має найкращу школу.*

Софія Русова

Становище, в якому сьогодні знаходиться наша держава, вкотре підтверджує, що нам не те, що необхідно, ми зобов'язані виховувати дітей національно свідомими громадянами, справжніми патріотами України. Визначальну роль у цьому процесі відіграє творча спадщина українських педагогів минулого, які відстоювали ідеї рідномовного національного виховання, національної школи, спрямовували свої зусилля на розвиток національної свідомості у дітей і молоді, виховання пошани до духовних цінностей свого народу. Серед них чільне місце посідає С. Русова – організатор народної освіти, видатний український педагог, видавець, письменниця, активна громадська діячка, щира подвижниця української національної культури, борець за самостійну Українську державу. Вона створила надзвичайно цікаві й глибоко наукові твори про український національний напрям виховання дошкільнят і молодших школярів:

«Націоналізація школи» (1917), «Нова школа» (1917), «Методика початкової географії» (1918), «Початкова освіта, засоби її проведення» (1918), «Дошкільне виховання» (1918) тощо.

У своїх працях Софія Русова зосереджувала основну увагу на проблемі творення національної системи виховання і навчання як дітей дошкільного, так і шкільного віку. Вона писала: «... народів, який немає школи і не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні!» [2, с. 8].

Найважливішу умову національної школи С. Русова вбачала у навчанні рідним словом. Серед дисциплін для вивчення в національній школі розглядала рідну мову, літературне читання, історію, географію свого народу і свого краю, природознавство, загалом – народознавство. Всі вони покликані сформуванню у дітей такі риси характеру, як патріотизм, доброта, людяність, вимогливість, правдивість, моральні якості законослухняного громадянина та розвинути у них працелюбство, сумлінність, відповідальність, охайність, скромність, гордість і доброзичливе ставлення до інших людей.

Ідея національного виховання — головна й визначальна в педагогічній концепції С. Русової. У центрі педагогічної концепції вченої перебуває дитина з її природженими задатками, здібностями, можливостями, талантами. Головне завдання виховання — забезпечення розвитку відзначених чинників, а також національної самосвідомості і загальнолюдської моралі; формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, здатної до свідомого суспільного вибору і збагачення інтелектуального, духовного, економічного, соціально-політичного і культурного потенціалу свого народу. Успішно вирішувати ці завдання покликана рідна українська школа — школа рідної мови, гуманна й демократична, у якій уся структура, система, мета й завдання, зміст і методи, принципи і форми, сам дух наповнені ідеєю українства, забезпечення всебічного і гармонійного розвитку дитини.

Система освіти, школа, виховання, за Русовою, повинні здійснюватися, насамперед, згідно з принципом природовідповідності виховання, який передбачає, що виховання повинно ґрунтуватися на науковому розумінні природних і соціальних процесів, узгоджуватися з загальними законами розвитку природи і людини. Кожен навчальний заклад має забезпечити природне входження дитини в світ духовності, культури рідного народу через звернення до народних джерел, українського мистецтва, рідної природи, що допомагають сформулювати у дітей той корінь духовності, який не можна замінити жодним іншим корінням.

У своїй роботі намагаюсь творчо поєднувати найновіші технології та методики з настановами та ідеями великої просвітительки. Свою роль як вчителя я вбачаю в тому, щоб знайти для процесу навчання і виховання відповідний матеріал, викликати в дитини інтерес до нього і вказати певні шляхи опанування ним. Виходячи з цього я використовую на уроках цікавий матеріал, загадки, прислів'я, приказки, кросворди, ребуси. Дитина краще засвоює новий матеріал, коли він насаджується невимушено, в ігровій формі, коли вона повторює його кілька разів, навчаючи іншого. Відома педагог писала: «Ігри, то такі моменти, які ні з чим не можуть бути зрівняні по своїй користі: - приємне використання часу - вихід зайвої енергії; - спочинок; - витрачені сили знову оновлюються; - сили тіла і духу знову працюють; - вплив на виховання; - розвиток соціальних змагань дитячої душі» [1, С.12].

Навчання дітей у школі має проводитись виключно українською мовою. Емоційна культура школярів, національна свідомість формується, відшліфовується можливостями рідного слова, фольклору, свят та обрядів. Спонукаючи дітей до спілкування рідною українською мовою, з метою пропаганди її краси, мелодійності, поетичності я проводжу уроки - інсценізації, уроки - подорожі, уроки - діалоги. Приділяю велику увагу розвитку зв'язного мовлення, де використовую різні види переказів (усні, письмові, стислі, детальні, творчі, вибіркові), творів (за серією малюнків, поданим початком, кінцем тощо). Написання творів та творчих робіт сприяє

формуванню у школярів активної життєвої позиції, вчить аналізувати, висловлювати свої думки та прогнозувати свої дії і вчинки. Дуже подобається дітям презентувати свої улюблені книжки, власні поетичні та прозові твори, творчі роботи, брати участь і проводити фольклорні свята, музичні українські казки, ранки, вистави. Софія Русова наголошувала на тому, що новий матеріал діти краще сприймуть і запам'ятають, коли самостійно дійдуть висновку, знайдуть відповідь, а не тоді, коли вчитель дасть їм готові правила, алгоритм розв'язку. «Не накачувати в дитячі голівки знання, мов у порожні пляшки, а викликати в дітях намагання самим відшукувати нові духовні скарби. Треба давати змогу дітям самим знайти відповідь на наріжні питання, які перед їх розумом постануть, даючи, звичайно, деяку допомогу в справі правдивого розв'язування, але ніколи не забуваючи, що розум дитини - то багаття до якого ми можемо лише підкладати дрова, а горітиме воно вже своїм власним вогнем» [3, С. 16].

Тому на уроках я вводжу елементи інтерактивних методів навчання : робота в парах, робота в малих групах, «завдання-пастки», «мозковий штурм», «незакінчене речення», «акваріум», «навчаючи - учусь» та інше. Це допомагає активізувати самостійну пізнавальну діяльність учнів, зрозуміти мотив учіння, забезпечує розуміння учнями змісту їхньої діяльності. Також з метою національно-патріотичного виховання проводжу цілеспрямовану виховну роботу. Цьому сприяє проведення тематичних виховних заходів «Краса рідної України», «Герої не вмирають», «Козацькі забави». Традиційними стали години спілкування «Твої права та обов'язки», «Як це – бути патріотом?», «Чужого научайся і свого не цурайся», бесіди «З рідного краю починається життя дитини», «Народні та державні символи України», «Без пісні і калини – не буде України» та ін.

Велике значення у системі формування патріотизму має сім'я. Саме в ній закладаються основні риси майбутнього громадянина, формуються перші поняття про малу батьківщину. Розповіді батьків і бесіди-спогади дідусів і бабусь, міркування над минулим своєї Батьківщини є одночасно і уроками

мужності для дітей, і зв'язком поколінь. У такі хвилини школярі почувають себе єдиним цілим, невіддільним від героїчного минулого своїх предків. Практикую проведення годин спілкування «Тепло родинного багаття», «Реліквії моєї родини», «Україна – сім'я єдина», «Мій барвінковий край» із запрошенням членів родини. Проведення таких заходів надихає дітей на турботу про батька і матір, дідуся і бабусю; виховує повагу до праці батьків, бажання сумлінно виконувати свої обов'язки.

Педагог є постійним об'єктом уваги, прикладом для учнів. Учитель дбає, щоб дитина знайомилася із цінностями своєї нації, не була байдужою до них. Він відкриває учням шлях до національної свідомості.

Сучасна школа покликана підготувати молодих людей до життя у відкритому, демократичному, поліетнічному, культурному, гуманному громадянському суспільстві. Спонукаючи їх до знань, надати соціальну підготовку та сприяти моральному та емоційному розвитку, розвитку громадянина, належить саме вчителю, захиснику національних і державних інтересів. Тому метою національно-патріотичного виховання є вироблення кожним учнем переконань, волі й навичок діяти в інтересах і на користь Батьківщини. Те, що закладено учням у процесі навчання і виховання у школі, обов'язково виявиться у майбутньому.

Зазначу, що педагогічна діяльність С. Русової була осяяна глибокою любов'ю до дитини. Рефреном її педагогічної діяльності можуть бути такі слова: «Найдорожчий скарб у кожного народу – його діти. Чим більш свідомим стає громадянство, тим з більшою увагою воно ставиться до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя» [4].

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. Апостол правди і науки: Софія Русова. До дня 150-річчя від дня народження С. Русової. [Електроний ресурс] / І. Зайченко // Режим доступу: <http://sian-ua/info/index.php>.

2. Москаленко А. О. Софія Русова (1856-1940) / А. О. Москаленко;

Освіта України. 1997. – №33. – 7 - 9 с.

3. Проскура О. Софія Русова / О. Проскура; Педагогічна думка. 2006. – № 1. – 16 - 17 с.

4. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Упорядник О. В. Проскура. – К.: Освіта, 1996.

МАКАРЧУК Альона Русланівна,

спеціаліст, вихователь,

КОРОЛЬ Інна Сергіївна,

спеціаліст II кваліфікаційної категорії, вихователь,

Дошкільний навчальний заклад ясла-садок комбінованого типу № 18

(м. Умань, Україна)

ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Естетичний розвиток - процес і результат розвитку здібностей бачити красу навколишнього світу, мистецтва і створювати її. Чільне місце серед видатних педагогів України займає постать С. Русової. Великого значення С. Русова надавала формуванню професійних якостей виховательок дітей дошкільного віку – «садівниць». Вихователь дітей дошкільного віку, на думку С. Русової, має здійснювати «керування щодо дітей, яке зводиться до допомоги в дитячих вільних іграх, заняттях... До складу занять дітей дошкільного віку входять малювання, ліпка, всіляка ручна праця, вирізування...».

Освоєння світу прекрасного починається у дитинстві. У цьому процесі роль вихователя особливо важлива. Адже потрібно зуміти так дати пораду, щоби не зашкодити індивідуальному творчому зусиллю дитини. Тут і проявляється мистецтво у мистецтві виховання естетичного смаку. Важливою складовою такої роботи є метод спостереження та специфіка

визначення естетичного сприйняття та у подальшій роботі – моделювання культури трансформації почуттів у форми творення предметів мистецтва різними засобами: зображувальна діяльність, сприймання творів образотворчого мистецтва, малювання з використанням традиційних та нетрадиційних технік ліплення з пластиліну, глини, тіста, тісто пластика, виготовлення площинних та об'ємних аплікацій з різних матеріалів, художня праця. Ручну працю педагог вважала одним із головних чинників естетичного розвитку дошкільника. Про роль ручної праці у вихованні дитини, її соціалізації, залучення до культури свого народу йдеться в працях С. Русової «Дошкільне виховання» (1918 р.), «В дитячому садку» (1919 р.). Софія Русова звертала увагу вихователів на те, що при проведенні занять дітей ручною працею слід використовувати недорогий матеріал і будувати роботу таким чином, щоб вона була нескладною для дітей за технікою, не втомлювала їх, надавала насолоду від праці. На жаль, на сьогодні у роботі з дошкільниками окремі вихователі, бажаючи засвідчити колегам «надзвичайні» уміння дітей ручної праці, іноді використовують складні прийоми художніх технік (елементи модульного оригамі, паперопластики тощо), що засновані на тривалих монотонних діях і не спроможні підтримувати інтерес дітей до більш доступної і цікавої роботи, не формують в них посидючість й працелюбність. Віддаючи данину сучасним матеріалам – у тому числі синтетичним, декоративним, – вихователі, на жаль, зменшують можливості використання у роботі з дітьми простих, традиційних для буття українців засобів для ручної роботи. С. Русова наголошувала на важливості залучення національного матеріалу, який поширений у краї, де проживає дитина та яким люди цієї місцевості здавна користувались для своїх потреб. Такими матеріалами, на думку С. Русової, є крейда, глина, кора різних дерев, мох, льон, камінці тощо. На думку С. Русової, ті елементи культури, які дитина може зрозуміти, а згодом відобразити у своїй практичній і творчій діяльності, мають найбільший виховний вплив на дошкільника. У процесі практичної діяльності дитина засвоює культурну спадщину народу, а відтак

формується як особистість.

Отже, Софія Русова надзвичайну увагу приділяла дошкільному вихованню, яке, на її думку, є мостом, що перекидається між дошкільним навчальним закладом і родиною. Саме в цей період закладаються цільність особистості, її прагнення, нахили. Особливе значення для формування у дітей дошкільного віку культурно-духовних цінностей, зважаючи на їх вікові особливості (домінування образного мислення, яскрава творча уява, емоційно насичені відчуття від спілкування з оточуючим світом та здатність до сприйняття нового, яскравого, красивого), має мистецтво.

Список використаних джерел:

1. Педагогічна спадщина С.Русової та існуюча освіта. – К.: Освіта, 1998. - С. 16
2. Русов О. О. Щоденники та спогади. – Ч. : Десна поліграф. 2011. – С. 45 - 46.
3. Русова С. Мемуари. Щоденник. – К. : Поліграф книга, 2004.
4. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Ф. Русова. – Катеринослав, 1918. – 88 с.
5. Коваленко Є. І., Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / За ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин, НДПІ, 1998. – 214 с.
6. Інтернет-ресурс sharovalivka-school.edukit.cn.ua

МАЛИШЕВА Дар'я Романівна,

логопед,

Дошкільний навчальний заклад ясла – садок комбінованого типу № 25

(м. Умань, Україна)

**ПРОГРЕСИВНІ ІДЕЇ СОФІЇ РУСОВОЇ СТОСОВНО
МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

На сучасному етапі відбувається переосмислення традиційних функцій педагогічної діяльності, що спрямована на реалізацію прогресивних ідей в розвитку дошкільної освіти. Вивчення наукової спадщини Софії Русової є необхідною умовою розробки багатьох проблем, однією з яких є проблема мовленнєвого виховання дошкільників. Нині лінгводидактична концепція С.Русової щодо місця рідної мови у процесі навчання і виховання дітей дошкільного віку є надзвичайно актуальною, адже метою сучасної лінгводидактики на етапі дошкільного дитинства є виховання мовленнєвої особистості, яка б навчилася адекватно, доречно, вільно і творчо використовувати мову як засіб вираження свого внутрішнього світу.

Найдієвішим засобом національного виховання Русова визнає рідне слово. Саме через слово дитина сприймає духовні цінності народу, його світобачення та світосприймання, здійснюється її художньо-образне мислення, засвоюється нею мораль, історичний досвід народу тощо.

Прогресивні ідеї С. Русової, стосовно мовленнєвого виховання дітей дошкільного віку, залишаються актуальними і сьогодні. Створення мовленнєвих ситуацій, які стимулюють дитину до мовленнєвої активності, спонукання дітей до вільного висловлювання, збагачення словника дитини різними частинами мови, читання казок та оповідань, залучення дітей до складання розповідей, драматизації художніх творів – це ті методи, які сприяють формуванню мовленнєвої особистості на сучасному етапі.

Усе своє невтомне професійне життя педагог дбала про становлення українського суспільства, національне виховання дітей та розвиток української мови.

Лінгводидактична спадщина Софії Русової є надзвичайно багатогранним і цінним надбанням для усіх, хто сьогодні дотичний до дошкільного дитинства.

Метою сучасної лінгводидактики є виховання мовної особистості, яка адекватно, доречно, вільно і творчо використовує мову в різних ситуаціях буття для реалізації власних мовленнєвих завдань [1, С. 258].

Саме про це говорить Софія Русова у своїй праці «Дошкільне виховання» у VII розділі «Розвиток мови дитини». У цій статті вона окреслює мету та завдання розвитку мови дошкільників та описує засоби, методи та шляхи, з допомогою яких досягати головної цілі – розвивати мову, «робити її ясною, чепурною, щирою, бо вона – творче знаряддя, за допомогою якого виховується думка, серце, слово правди і краси. Дошкільне виховання мусить якнайкраще розвивати мову дітей, щоб вони приходили до школи з певними знаннями, як найкраще висловлювали свої думки... Треба завжди пам'ятати, що мова дитини – то zarazом і вираз її думок, і утворення самих думок, як каже Гумбольдт: «Мова - то сповідь народу!» [2, С. 3].

Базовий компонент дошкільної освіти орієнтує на активну позицію дитини у процесі опанування мови. Софія Русова у своїх працях пропонує широке застосування активних способів навчання, що стимулюють не лише відтворення мовних зразків, а пошуки і творення власних висловлювань, які найбільш відповідають мовленнєвій ситуації.

У лінгводидактичній спадщині педагога знаходимо цінні методичні поради щодо розвитку усіх сторін мови: звукової культури мовлення, лексики, граматичної правильності мовлення і розвитку зв'язного мовлення.

Щодо різних вад звуковимови дітей («заїкання...»), то найважливіше, за словами Софії Русової, – це «розвивати у дитини самовпевненість, треба робити з нею спркийні справи у вимовлянні різних, спочатку коротких, а потім повних слів і речень». У дошкільному закладі потрібно створювати такі ситуації, які стимулюватимуть дошкільників до оптимальної мовленнєвої активності. Про це у своїх працях писала і С. Русова. Вона зазначала, що потрібно покладатися на активність дітей, випитувати все, що вони знають про нову річ, давати добре її обдивитися, і тільки вислухавши все від них, що вони самі можуть сказати, садівниця подає їм нові знання.

Софія Федорівна Русова наголошує на тому, що аби зв'язне висловлювання дошкільника якнайкраще розвивалося, треба, «щоб дитина зазнавала цікавих задля неї вражень, які викликають охоту про ці враження

розмовляти».

Софія Русова у своїх працях звертається до таких важливих питань, як стимулювання словесної творчості та навчання дітей творчої розповіді. І тут, як важливий засіб, постає малюнок. «Треба мати серію малюнків, – каже Софія Русова, – за якими дітям пропонується вигадати самим яке-небудь оповідання...». Водночас, педагог застерігає вихователів від примусу, оскільки діти мають розповідати чи переказувати не з примусу, а з власного бажання, тому потрібно створити такий настрій, за якого дитяча фантазія працювала б дуже жваво й задля її прояву знаходилися б слова, що поєднуються у послідовні правильні речення [3, С. 14].

Познайомившись з педагогічною спадщиною Софії Русової, робимо висновки, що її думки щодо мовленнєвого розвитку дошкільників співзвучні з тими, які закладені у Базовому компоненті дошкільної освіти, державних базових програмах для дошкільної освіти. Її педагогічна концепція навчання дітей рідної мови є, великим скарбом для українського дошкільля.

Список використаних джерел:

1. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / Упорядник А. М. Богуш. Частина I та II. – К.: Видавничий дім: «Слово», 2005. – 720 с.
2. Єресько О. Софія Русова та журнал «ДВ». / Олег Єресько. // Дошкільне виховання. – 2011. – С. 2-4.
3. Русова С. Ф. Нові методи дошкільного виховання // Дошкільне виховання / С. Ф. Русова.-1992.-№ 2-3. - С.13 -17.

МАРТИНЮК Вадим Володимирович,
викладач першої кваліфікаційної категорії,
**Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-
педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»**

(м. Умань, Україна)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ

*«Дитячий садок – це перша найгідніша
школа для дитини, національна школа, в
якій пробуджується її національна і громадянська свідомість»*

С. Русова

Саме С. Русова сформувала основні принципи системи національного дошкільного виховання – народність, індивідуалізація, демократизація, гуманізація. Ця система витримала випробування часом, є актуальною і сьогодні. На основі ідей народності видатний педагог і теоретик розкриває важливість дошкільного виховання, яке, на її думку, має спрямовуватися на гармонійний розвиток дітей.

У книзі «Дошкільне виховання» С. Русова пише: «Міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка найкраще за інших вичерпала у своєму вихованні свої глибокі національні скарби й у національній психології подала вільний розвиток дитини...» [1]. На погляд С. Русової, лише національне виховання спроможне виховати цілісну, високоморальну особистість. Русова відстоювала, щоб у дитячому садку обов'язково відчувався національний дух: «діти повинні стояти ближче до природи»; широко використовувати доробки народної естетичної творчості; виховання «має бути позначене українським мистецтвом»; в моральному вихованні орієнтуватися на національні риси, зумовлені фізичним оточенням та історією українського народу; використання творів українських

письменників, усної народної творчості; прилучення дітей до народних національних свят, традицій... Тобто все те, що буде виховувати юного патріота вже з раннього дитинства.

Софія Русова радила «садівницям» враховувати в національному дитячому садку менталітет і психологію українського народу, оскільки українці за своєю природою схильні до релігійності, філософських роздумів, настроїв. Звідси – і провідний принцип виховання – природовідповідності, тобто виховувати дітей на лоні природи, серед природи, праці в природі іт.ін. Отже, враховуючи національний дух українського народу, діти, за С. Русовою, як пташенята, не можуть жити в кам'яних мурах, віддалені від живої природи. На її переконання, біля кожного міського дитячого садка має бути чималий садок або город, де діти б мали садити квіти, городину, спостерігати розвиток та умови, в яких вони найкраще виростають. А об'єднана праця дитячого гуртка так само, як і спільні ігри дітей, зміцнять їхні товариські взаємини і утворять «найкращий осередок» задля їхнього і соціального, і національного розвитку. С. Русова зазначає, що українці за своєю природою індивідуалісти. Натомість, щоб індивідуалізм не переходив в абсентеїзм, в морально-громадський сепаратизм, потрібно з перших свідомих кроків дитини спрямовувати її до громадянських і патріотичних почуттів, до спільної праці, до щирого товариства, до виховання на природі. В ньому вона вбачала формування української духовності та національного патріотизму. Весь процес національного виховання, за її словами, повинен будуватися на демократичному та гуманітарному ґрунті.

С. Русова подає у своїх працях розробки й нотатки до проведення українських національних свят, які так люблять діти дошкільного віку. Це – Миколай, Великдень, Різдво, Маковій, Спас і т. п. Водночас учена застерігає вихователів, що в кожному святі треба «єднати народне, національне, фольклорне із загальнокультурним і давати щось естетичне, прекрасне, радісне, веселе» [1]. Суто національне, «український дух», зазначає Русова, має втілюватись у творчу діяльність дітей дитячого садка на заняттях

музичних та з образотворчої діяльності. У дитячих малюнках передається краса рідного краю, рідної природи, довкілля в неповторному індивідуальному сприйманні дитини. На заняттях з ручної праці вона радить уводити народні вишивання з національним орнаментом, ткання невеличких пасків на маленьких ткацьких верстатах, вирізування з дерева буковинським орнаментом, ліплення з глини національних іграшок, декоративні розписи тощо. Цим самим, стверджувала, ми зможемо «якомога більше націоналізувати наші дитячі садки, наблизити їх не тільки до словесної, але й до технічної культури нашого народу» [1]. Музичні заняття повинні прилучати дітей до витонченої краси українських мелодій, народних пісень, танців.

Стрижень концепції національно-патріотичного виховання дошкільнят – навчання дітей рідною мовою. Мова, доводила С. Русова, – це соціальний зв'язок між людьми, засіб прояву їхнього внутрішнього світу та засвоєння нового безмежного знання. Опанувати рідну мову малюк має в родинному колі та в дитячому садку. Саме тому, писала вчена, дорослі мусять пам'ятати: ніде наслідування немає такого великого значення, як в опануванні мови. З огляду на це особливо важливим є мовлення самого педагога.

Найважливішими засобами розвитку мовлення дошкільнят вона вважала довкілля, мистецтво, художню літературу, національні свята, український фольклор, грамоту та драматизацію. Серед методів та прийомів вчена віддавала перевагу спостереженням, екскурсіям, бесідам, читанню казок та оповідань, заучуванню віршів, переказуванню творів, розгляданню картин та бесідам за їх змістом, складанню розповідей за малюнками, іграм драматизаціям, дидактичним вправам та іграм.

С. Ф. Русова рішуче відкидає твердження шовіністів про те, що національне виховання приведе український народ до самоізоляції від європейського і світового культурного процесу. Вчена зазначала, що національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а навпаки – дадуть нові

оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу.

Отже, концепція національної системи освіти і виховання С. Ф. Русової має надзвичайну актуальність для розбудови незалежної Української держави. Нею керуються держава і суспільство у розв'язанні сучасних проблем вдосконалення діяльності системи національної освіти і виховання в Україні.

Список використаних джерел:

1. Богуш А. М. Ракурси національного виховання С. Русової в умовах трансформації суспільства / А. М. Богуш // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

//file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B5%D1%81%D1%8F/Downloads/Rakursy%20nacionalnogo%20vyhovannya%20S.%20Rusovoyi%20v%20umovax%20transformaciyi%20suspilstva.pdf

2. Коваленко Є. І. Софія Русова про формування національної самосвідомості дітей дошкільного віку / Є. І. Коваленко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B5%D1%81%D1%8F/Desktop/%D0%9F%D0%B5%D0%B4.%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BC.%D0%A1.%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf

3. Національно-патріотичне виховання в українському дитячому садку (концепція Софії Русової та сьогодення) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

//http://www.garmoniya.mk.ua/articles/nacionalno-patriotychne-vuhovannya-v-ukrayinskomu-dytyachomu-sadku-koncepciya-sofiyi

МАРШАЛКОВСЬКА Олена Вікторівна,

вихователь,

Дошкільний навчальний заклад ясла-садок комбінованого типу № 8

(м. Умань, Україна)

ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Для кількох поколінь творча спадщина С. Русової була недоступною. Ця видатна жінка згадувалась у нашій літературі лише як українська буржуазна націоналістка та емігрантка. Видатним педагогом і громадським діячем України була Софія Федорівна Русова, яка присвятила своє життя створенню національної системи виховання й освіти.

Ідея національного та естетичного виховання — головна й визначальна в педагогічній концепції С.Русової. У центрі педагогічної концепції вченої перебуває дитина з її природженими задатками, здібностями, можливостями, талантами.

Відведення провідної ролі моральному вихованню у здійсненні загальної мети виховання — «витворити... людину в найкращому значенні цього слова», звучить лейтмотивом у багатьох творах С. Русової, виражаючи гуманістичну спрямованість її педагогічних ідей. Естетичне виховання дітей, за її переконанням, може бути ефективним лише тоді, коли воно має цілеспрямований характер і здійснюється планомірно, починаючи з наймолодшого віку дитини, ґрунтуючись на національній основі.

Головними завданнями естетичного виховання, вчена вважала розвиток у дітей високих моральних почуттів, вироблення в них шляхом безпосередньої участі в добрих і корисних справах відповідних моральних навичок і моральної поведінки, а також формування моральної свідомості, стійких моральних переконань.

Для сучасних педагогів вже цілком зрозуміло, що, крім освіти, крім фізичного, морального і релігійного виховання, дитина потребує ще

виховання естетичного, бо ніщо не може дати такого піднесення духу , як глибоке почуття краси. Краса – це гармонія. Від естетичних вражень ця гармонія, упорядкованість переходять в серце дитини, формують звички, виявляються в красі поведження, в граціозності всіх рухів, гармонійності вчинків, викликають інтерес до усього гармонійного.

Серед джерел естетичних впливів (гарно оформлене приміщення, малюнки, природа тощо), важливого значення Софія Федорівна надавала музиці, зокрема українським народним пісням та інструментальним творам. При майстерному використанні, остання стає могутньою силою у формуванні особистості. Взагалі музика, розуміння музичних творів дає людям так багато насолоди і приємності, так освітлює життя, що виховання мусить вживати усіх засобів, щоб дати можливість розвинутися усім музичним нахилам дітей. Тому такою важливою є місія вихователя, зокрема його вміння створити ,відповідно до індивідуальності кожного, педагогічні умови ефективного впливу музичного мистецтва на психіку дитини, її інтелектуальний розвиток.

Софія Русова справедливо вважається класиком вітчизняного дошкільного виховання, про що красномовно свідчать її твори «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дитячий сад на національній ґрунті», «Дошкільне виховання», «Нова школа соціального виховання», «Націоналізація дошкільного виховання», «Нові методи дошкільного виховання», «Роль жінки у дошкільному виховання» та інші, а також подвижницька практична діяльність у галузі дошкільного виховання.

Список використаних джерел:

1. Кецало Л.В. Музика як засіб естетичного виховання у педагогічній спадщині Софії Русової / Л. В. Кецало // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка». – Івано-Франківськ, 1996. – С. 67 - 68

2. Кіндратюк Б. Д. Софія Русова про педагогічні умови розвитку дітей засобами музики. / Б. Д. Кіндратюк // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка». – Івано-Франківськ, 1996. – С. 71 - 72
3. Моціон Т. С. Русова про народну пісню як важливий чинник виховання дітей / Т. С. Моціон // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка». – Івано-Франківськ, 1996. – С. 103 - 104
4. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: У 2-х кн.. Книга 1 / С. Ф. Русова. – Київ: Либідь, 1997.– 272 с.
5. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – Київ: Освіта, 1996. –304 с.
6. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Ф. Русова – Львів-Краків- Париж: Просвіта, 1993. – 126 с.

МАТЯШ Наталія Олексіївна,

завідуюча,

ЛОМАКА Ольга Сергіївна,

методист,

Дошкільний навчальний заклад ясла- садок комбінованого типу № 3

(м. Умань, Україна)

РОЗВИТОК ПАТРІОТИЧНИХ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

*«Дитячий садок – це перша найгідніша
школа для дитини, національна школа, в
якій пробуджується її національна і*

С. Ф. Русова видатний представник педагогічної демократичної думки України, педагог – практик, та теоретик організатор дошкільної народної освіти .

Саме С. Ф. Русова сформувала основні принципи системи освіти національного дошкільного виховання - народність, індивідуалізація, гуманізація, демократизація. Її система витримала випробування часом, є актуальною і до сьогодні. На основі ідей народності видатний педагог, теоретик розкриває важливість дошкільного виховання, яке, на її думку, має спрямовуватися на гармонійний розвиток дітей, фізичне, трудове, моральне, естетичне, розумове, виховання.

Національний дитячий садок повинен бути лабораторією з розвитку національної свідомості, належності до української нації та української мови. Найважливішими принципами на засадах української мови і природи краю повинен підтримуватися національний дух через вивчення народних казок , віршів пісень місцевого фольклору [1, С. 848 с.].

Йдеться мова про принцип науковості, орієнтацію на новітні досягнення психолого-педагогічної науки, нові методи виховання і навчання дітей, прогресивний досвід інших країн.

В основі виховної системи С. Русової лежить ідея формування в дітей національної свідомості і самосвідомості, самоповаги, гідності. Вона вказувала, що прагнення народу створити свою національну систему виховання – «це є глибоке змагання кожного народу знайти себе як відокремлену частину людства і свідомо зрозуміти своє місце серед людності всього світу, свою національну роль у світовому культурному русі і працювати для збагачення її скарбів [4, С.58-64].

Другий провідний принцип — виховання на національному ґрунті. С. Русова вважала: лише національне виховання спроможне виплекати цілісну, високоморальну та патріотично налаштовану особистість. Тому в

дошкільному закладі обов'язково має відчуватися національний дух; «діти мають бути ближчі до природи рідного краю», до «невпинної хліборобської праці українців, яка годує і себе, сусідів, та інших»; необхідно широко використовувати народну творчість — словесні ігри, пісні, гра на народних музичних інструментах, розваги, інсценізації тощо [2, С. 91].

Софія Русова радила садівницям (так тоді називали вихователів дитсадків) спиратися у своїй роботі на менталітеті психологію українського народу. Українці, вважала вона, за своєю природою схильні до релігійності, філософських роздумів, настроїв. Вони зростають на широких просторах степів атакож полісся, серед чарівної краси гір. Звідси випливає ще один важливий принцип виховання — природовідповідність — життя на природі, серед природи, праця в природі тощо. Діти, за словами С. Русової, як пташенята, не можуть жити в кам'яних мурах, далеко від живої природи. На території кожного міського дитячого садка має бути сад або город, де вихованці могли б висаджувати квіти, городину, спостерігати, за яких умов вони найкраще ростуть. Спільна праця «дитячого гуртка», як спільні ігри малюків, зміцнюють їхні товариські взаємини, згуртують дітей разом та створять «найкращий осередок» соціального, національного розвитку.

Весь процес національного виховання, на думку С Русової має будуватися на демократичному, гуманитарному ґрунті та, мати світський характер [3, С. 179].

Мовна концепція С. Русової Стрижень концепції національно-патріотичного виховання дошкільнят — навчання дітей рідною мовою. Мова, доводила С. Русова, — це соціальний зв'язок між людьми, засіб прояву їхнього внутрішнього світу та засвоєння нового безмежного знання. Опанувати рідну мову малюк має в родинному колі та в дитячому садку. Саме тому, вчена писала, дорослі мусять пам'ятати: ніде переймання (наслідування) немає такого великого значення, як в опануванні мови. З огляду на це особливо важливим є мовлення самого педагога.

Усі окреслені шляхи розвитку мовлення дітей спрямовані на

максимальну його активізацію та, безумовно, заслуговують на широке застосування у практиці роботи сучасного дошкільного закладу.

Духовне виховання дітей С. Русова пов'язувала з моральним, естетичним, національно-патріотичним, убачаючи в цьому ґрунт для виховання в дитини патріотизму, любові до свого народу. Релігійне виховання радила узгоджувати з народними звичаями, родинними традиціями, «індивідуальними змаганнями (прагненнями) самої дитини».

Особливу увагу пропонувала приділяти національним святкам, звичаям, обрядам, традиціям, які ваблять своєю красою, архаїчною наївною просто-тою, такою близькою душі дитини [5, С. 165].

Сьогодні, у ХХІ ст., в час, коли відбуваються активні процеси глобалізації, філософсько-освітні погляди С. Русової актуальні, бо суспільство потребує національної єдності, національного згуртування, встановлення тісніших контактів між народами. І лише та нація, та держава, яка згуртує народ, яка на найвищому рівні усвідомить свої національні інтереси і в співпраці, в конкуренції з іншими державами забезпечить реалізацію цих національних інтересів, зможе створити кращі умови для життя громадян тої чи іншої держави.

«Розвинена нація – не маса, що вміло керується, дай Боже, розумною і порядною верхівкою, а діалектична єдність вільних й незалежних людей, які в діалогах між собою визначають напрями і способи свого особистого й суспільного розвитку» [6, С.161]. Тому сучасна українська освіта має стати орієнтованою, перш за все, на особистість; бути демократичною, конкурентноспроможною у світовому освітньому просторі. Базуючись на національній ідеї українського державотворення, сучасна освіта має бути спрямованою на утвердження національних інтересів, відповідати потребам особистості та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості:[підручник]/Д. Бех –Київ:

Либідь, 2008. – 848 с.

2. Дубасенюк О. А. Концептуальні положення професійної виховної діяльності педагога / О. А. Дубасенюк // Педагогіка і психологія. – 1999. - № 4. – 91 с.

3. Карненчук С. Т. Виховний процес: вивчення ефективності [нау.метод. посібник] / С. Т. Карненчук: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Рівненський державний гуманітарний ун-т–Рівно:Волинські береги, 2009. – 179 с.

4. Богуш А. Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1994. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років. Київ, 2013– С. 58 - 64

5. Русова С. Сучасна мрія виховання // Життя і знання. – Львів, 1930. – С. 165 – 166.

6. Русова С. Суспільні питання виховання // Життя і знання.– Львів,1929. – С. 161 – 163.

МУХІНА Оксана Миколаївна,

методист відділу роботи з обдарованою учнівською молоддю,

Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

(м. Чернігів, Україна)

ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ НА ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА СУЧАСНА ШКОЛА

У виховному процесі ми часто забуваємо суттєве правило: як в навчанні є завдання, самостійне вирішення яких не під силу школяреві в певний період його розвитку, так і моральні рішення мусять відповідати вікові вихованця. Це означає, що одну й ту саму особистісну проблему дитина з різним соціальним досвідом вирішує по-різному, чимраз більше

наближаючись до науково-етичних критеріїв.

І. Д. Бех

Ключові слова: особистість, інтелектуальний розвиток, життєдіяльність, психологізація процесу навчання, соціалізація особистості, Нова українська школа.

Постановка проблеми. Вплив психологізації освітнього процесу і соціалізації особистості на реалізацію освітньої діяльності у світлі ідей Софії Русової і Нова українська школа.

Виклад основного матеріалу. Освіта – складний і тривалий процес, що включає виховання, навчання, соціалізацію особистості, її фізичний, інтелектуальний, моральний, духовний розвиток. «Говорячи про пріоритетність для розвитку суспільства духовних цінностей, наголосимо, що людина може бути ціннісним центром і «мірою всіх речей» за умови, що вона сповна оволоділа культурно-духовними надбаннями як регуляторами своєї життєдіяльності» [1, С. 28].

Софія Русова зазначає: «І навчання і виховання мусять спиратися на глибокому певному психологічному дослідженні, як окремої особи учня, так і цілого гуртка, колективу дітей, а також їх оточення.

Таким чином, ми бачимо, що сучасна педагогіка у своєму теоретичному дослідженні й у практичній реалізації має користуватися науковими вказівками психології, соціології та соціальної психології» [5, С. 7].

Володіючи англійською, німецькою, французькою мовами і будучи обізнаною з досягненнями у педагогіці і психології передових країн світу, С. Ф. Русова одна з перших в історії української педагогіки слідом за К. Д. Ушинським у новий історичний період науково всебічно обґрунтувала необхідність психологізації процесу навчання, наголошуючи на тому, що психологічні знання необхідні вчителям.

У процесі своєї життєдіяльності дитина зазнає різних впливів: сім'ї, школи, громади. Ці впливи залежать від вікових та індивідуальних

особливостей дитини. Педагогіка, вважала С. Ф. Русова, розглядає дитину з різних точок зору, спираючись на певні наукові досягнення інших галузей знань : «Педагогіка, говорить С. Русова, розглядає дитину з різних точок зору:

1) як біологічну істоту, яка має душу і тіло, що під впливом виховання повинні гармонійно розвиватися;

2) як майбутню людину, зв'язану з минулим своїх предків і з своїм безпосереднім оточенням – родиною, товаришами, громадою;

3) як окремих психологічно-індивідуальний тип, який вимагає від виховання широкого розвитку своїх духовних здібностей;

4) як громадянина, що має обов'язок виконати ту чи іншу ідейну мету свого існування на користь собі і громаді» [3, С. 108].

Софія Русова проголошує гуманістичний принцип педагогіки – в залежності від нахилів окремої особи дати кожній максимум інтелектуального розвитку, сформувати високу соціальну свідомість і готовність працювати на користь суспільства.

Ефективність засвоєння знань, вихованість залежить від ставлення оточуючих до учнів. «Через всю педагогічну спадщину С. Русової проходить глибока віра в потенційні можливості дитини» [3, С. 148].

Якщо у дитини відсутній потяг до знань, нема перспективи практичного використання певних знань, якщо вона не проявляє інтелектуальної активності, нема мотивації навчальної діяльності, то гарних результатів навчання не буде отримано. У навчанні дитина зазнає значних змін у своєму психічному розвитку. С. Ф. Русова відмітила: «Не життя для розуму, а розум для життя. Інтелект потрібний для розуміння й використання матеріалу, що його дають сприймання. В усьому навчанні треба проводити творчий самовияв, у ньому мусить панувати конструктивна методика. Все, чого вчать дитину, має вартість настільки, наскільки ці знання входять у динамічний рух, що об'єднує акцію з заспокоєнням якоїсь потреби або розв'язанням якогось завдання. У навчанні потрібно прикладати все психічно

до різних інтелектів» [4, С. 126].

Софія Русова розглядала питання про роль середовища у формуванні індивіда, вплив оточуючих людей, однолітків, соціальних організацій на дитину. Педагог зазначала: «Люди виховалися серед людей, але не одинцем, а в організованому єднанні, об'єднанні коло чогось спільного. З того виходить, що й діти можуть найкраще розвинути й виявити свої інтелектуальні сили лише в об'єднаних організаціях. У цьому соціальному осередкові розвивається їх воля, яка зустрічається з чужою волею і дитина навчається або підлягати їй або піддається своїй. Так іде в житті. Ми маємо в школі давати дітям по можливості найкраще для них організований осередок. Те, що ми зємо соціальною педагогікою, не є якась окрема галузь педагогіки, яка протиставилась би індивідуальній. Це є лише конкретна реалізація у вихованні того принципу, що дитина може цілісно розвинути лише в соціально організованому середовищі. І нова педагогіка ще до цього додає, що організувати цей осередок мусять спільно учні й учитель» [5, С. 40].

Зазначимо, що «...сутність процесу навчання С. Русова розглядала як соціально організовану пізнавальну діяльність, яка є двобічним процесом, який охоплює викладання (діяльність учителя) і учня (діяльність учня). Результативність процесу навчання є залежною від реалізації дидактичних принципів, які впливають як із закономірностей навчання, так і вимог суспільства до формування особистості. Тому принципи виступають як необхідні умови, які сприяють підвищенню якості педагогічної діяльності і виступають не окремо, а в тісному взаємозв'язку, що створює цілісну систему забезпечення ефективності навчання» [3, С. 155].

С. Русова звертала увагу на системне і послідовне формування певних моральних принципів, зміцнення волі і характеру учнів, сприяння їх громадянському становленню у процесі навчальної роботи. «Реалізуючи зміст і завдання національного виховання, школа повинна виробити певні моральні принципи, зміцнювати волю і характер учнів. Крім навчальних

занять учні проходять школу громадянського становлення через систему різноманітних дитячих структур (факультативи, гуртки, клуби, об'єднання за інтересами тощо), які діють при школі. Причому всі ці структури, на думку Русової, мають бути засобом соціального виховання і товариської допомоги» [3, С. 74].

В умовах зростання можливостей задоволення різноманітних освітніх запитів кожної особистості важливого значення набуває здійснення індивідуалізації та диференціації навчально-виховного процесу, використання різноманітних форм, методів, технологій навчання та виховання, врахування впливу оточуючого середовища на формування особистості.

«Серед виховних методів важливу роль С. Русова відводила сугестії (навіюванню, гіпнозу). Вона радить тактовно вживати цей метод, вказуючи на те, що сугестія «впливає непомітно, інший раз безперервно... Є одночасно і позитивний і негативний чинник. Суть гіпнозу в тому, що уявлення і почуття одної людини без критики передаються або цілому колективу або самотній дитині. Гіпноз починає впливати на дітей з перших днів її життя – колискові пісні, притулювання до грудей матері викликають без всякої волі самої дитини потрібні фізичні стани – сон, ссання грудей. Маленькі діти дуже легко піддаються сугестії, в них немає проти неї ані певного суду, ані реального досвіду. Їх можна навести сугестією на цілком неправдиві враження щодо смаку, кольору, обсягу, піддурити їх на неіснуючий в них біль. В шкільному житті сугестія грає велику роль. Коли сказати учню певним тоном: «ти не зробиш цієї задачі» - це так діятиме на його настрій, що він і справді не вирішить задачі. Навпаки, якщо йому весело та бадьоро висловлювати упевненість в його силах, він зовсім інакше поставиться до роботи... Авторитет учителя впливає як сугестія. Сугестивний вплив на дітей має театр, кіно, вулиця» [3, С. 129-130].

Є. І. Коваленко відмічає, що «...виховання дитини Русова розуміла широко, як організацію її життєдіяльності, життєтворчості» [3, С. 134].

С. Ф. Русова звертала увагу на важливість звернення до психологічних знань у процесі освітньої діяльності. «Для виховання свідомого громадянина потрібно дати йому можливо широку освіту, розвинути його розум і всі інтелектуальні сили – пам'ять, уяву, здібність до асоціацій. Це все дається правильно налагодженим процесом навчання, який у нових школах має проводитися новими методами, опертими на здобутках психології» [5, С.61].

С. Ф. Русова направляла свою діяльність на розбудову нового типу школи, спрямованої на виховання національно свідомої, соціально активної особистості. Визначалося спрямування школи на зв'язок навчання з життям, психологізацію навчання, розвиток творчих здібностей учителів та учнів. І. В. Зайченко пише: «Характерна особливість опрацьованої С. Русовою педагогічної концепції полягає в тому, що центральною ланкою цієї концепції є дитина, особистість з її природними задатками, здібностями, талантами, потребами, прагненнями тощо» [2, С. 44].

Сучасна освітня парадигма: навчання спрямовано на позитив, самоактуалізацію і мотивацію навчальної діяльності. Тенденції сучасної Нової української школи: збереження цінностей дитинства, створення сучасного освітнього середовища, гуманізації та інтеграції навчання, які забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчих здібностей дітей.

З метою удосконалення освітнього процесу в сучасних умовах науково-педагогічними, педагогічними працівниками Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського здійснюється системна і послідовна робота, у процесі якої проводяться тренінги для педагогів, де учасники ознайомлюються з новими освітніми програмами, організацією ефективного і безпечного освітнього середовища, методикою та практикою організації і проведення занять, компетентнісним, особистісно-орієнтованим, інтегрованим і діяльнісним підходами в освітньому процесі Нової української школи.

Формування успішної особистості у процесі освітньої діяльності

спрямовує педагога на реалізацію психологізації процесу навчання, соціалізацію особистості у суспільстві, що являють собою важливі чинники освітньої діяльності. Результати освітньої діяльності значно залежать від педагогічної майстерності, творчої активності, культурно-етичного рівня, відкритості до розуміння і сприйняття різних ідей, думок педагогами.

У нових умовах все активніше звертаються педагоги й учні до можливостей Інтернет-зв'язку. Зокрема на базі ЧОППО імені К. Д. Ушинського в 2014 році було організовано роботу обласної Інтернет-школи для обдарованих школярів «Юний програміст». Також в інституті у 2018 році організована Інтернет-школа «Юний математик». Матеріали пропонованого курсу допомагають учням розвивати логічне мислення, розширювати і поглиблювати знання з математики, зокрема з тем, які вимагають нестандартних підходів до розв'язування задач.

Учні, які беруть активну участь у роботі обласних Інтернет-шкіл, показують високі результати участі в інтелектуальних змаганнях – олімпіадах з інформатики, математики. Також за останні роки зросла кількість заходів, на яких учні на конкурсній основі можуть презентувати свої роботи, проекти або позмагатись командою.

Важливим аспектом освітньої діяльності є забезпечення свідомого професійного самовизначення та становлення особистості з урахуванням власних можливостей та індивідуальних особливостей і кон'юнктури ринку праці. Здобувачі освіти можуть взяти участь у профорієнтаційних заходах, популярних проєктах, менторських програмах, хакатонах, екскурсіях, в інтелектуальних змаганнях різного спрямування й різного рівня.

У процесі практичної діяльності ідеї Софії Русової про психологізацію і соціалізацію освітнього процесу знаходять відображення в Новій українській школі.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1: Особистісно

орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. 280 с.

2. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / І. В. Зайченко. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2006. 264 с.

3. Коваленко Є. І., Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / За ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин, НДПІ, 1998. 214 с.

4. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн.3 / За загальною редакцією Є. І. Коваленко; Упорядн., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. 240 с.

5. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн. 4 / За загальною редакцією Є. І. Коваленко; Упорядн., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів: КП «Видавництво» «Чернігівські береги», 2009. 328 с.

ОПАЛКО Галина Петрівна,

вихователь-методист,

НЕСТЕРЕНКО Алла Василівна,

вихователь,

***Дошкільний навчальний заклад ясла-садок комбінованого типу № 8
«Світлячок»***

(м. Умань, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ПАТРІОТИЗМУ У ДОШКІЛЬНИКІВ

Необхідність ознайомлення дітей дошкільного віку з поняттями «держава»; «народ»; «людство», «нація», з правами та обов'язками громадян України визначається нормативними документами, які регламентують діяльність у сфері освіти [1, 2] та ґрунтуються на вікових традиціях етнокультурної спадщини національно-патріотичного виховання, що

незважаючи на відомі проблеми [3] нині відроджуються у нашій державі.

Висунута на початку минулого сторіччя Софією Русовою концепція щодо методів виховання дошкільників спрямована на здійснення активного впливу на особистість дитини, спираючись на природні для неї якості з урахуванням вікового розвитку та усвідомленням обов'язку вихователя «з мужністю брати на себе відповідальність, користати зі свого впливу на дитину, дорожити нахилом дитини, підпорядкуватися ним і шукати засобів, щоб якнайкраще скерувати дитину на добрий шлях» [4, С. 162].

Педагоги нашого закладу формують у дошкільників навички емпатійних проявів насамперед щодо близьких, матеріалізуючи почуття доброти, турботи, вдячності, взаємодопомоги у повсякденне ставлення до членів своєї сім'ї й забезпечення теплоти рідної домівки, з котрої й починається Батьківщина. Передбачається також ознайомлення їх з природою рідного краю, рідним містом, з найближчими вулицями й площами, дендропарком «Софіївка» та іншими визначними місцями; характерними ознаками побуту українців: житло, одяг, предмети побуту, народна іграшка; народними ремеслами: гончарство, вишивка, килимарство, лозоплетіння тощо; національними символами: верба і калина, вінок, рушник, що визначають зміст заняття «Ми живемо в Україні, ми дуже любимо її». З надзвичайним задоволенням діти викладають кукурудзяні крупинки на клейовий контур тризуба під час тематичного заняття «Наш герб», вивчають кольори Державного Прапора України, слухають Державний Гімн України.

Сприяють етнізації виховного процесу народні свята та обряди: зустріч весни, Великдень, Зелені свята, Івана Купала, різдвяні колядки, щедрівки, Стрітення та інші, що органічно увійшли до навчально-виховної діяльності нашого дитячого садка. Діти навчаються грати в українські народні ігри «Подоланочка», «Панас», «Дід», «Перепілочка», «А ми просо сіяли» та інші, інсценізують народні казки, знайомляться з творчістю Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Леоніда Глібова, Олександра Олеся, Ліни

Костенко, Платона Воронька, Василя Симоненка, а також сучасних українських поетів та письменників — Сашка Лірника, Сашка Дерманського, Івана Малковича, Наталі Чуб та ін.

Діти як і дорослі мимохіть стають свідками неоднозначних суспільних подій, які можуть мати як позитивний так і негативний вплив на формування їхньої особистості. Тому вихователі дуже обережно використовують сьогоднішню дійсність для розв'язання завдань виховання, пояснюючи як позитивне так і негативне у ній, особливо, коли діти проявляють цікавість і задають несподівано-дорослі запитання.

Сім'я має особливі педагогічні можливості, які не може замінити дошкільний заклад, тож позиція батька й матері, дідуся й бабусі, сестер і братів, разом з іншими членами сім'ї та їхніми друзями традиційно вважаються важливою ланкою у вихованні дитини. За відповідно організованого виховання дитина з малих років вже відчуває причетність до життя свого народу, відчуває себе частиною не тільки своєї сім'ї, а й усієї Батьківщини.

При цьому постійна увага методичного кабінету звертається на мовну компетентність самих педагогів [5], зважаючи на те, що саме «педагог повинен якнайкраще володіти літературною мовою та, крім того, знати діалекти тої місцевості, де він як педагог працює» [4, С. 168]. Адже мова визнається засобом самоідентифікації як представника певної нації [6, С. 6], а недооцінка рідної мови, байдужість і нехтування її багатством навіть у коридорно-побутовому спілкуванні розвиває комплекс меншовартості, якого майже неможливо позбутися у дорослому віці.

Отже, у світлі сучасних підходів щодо виховання та в зв'язку з проявами нестабільності у житті країни, повернення до традицій народної педагогіки й високої моральності у формуванні патріотичних почуттів у дітей починаючи з дошкільного віку слід визнати найважливішим завданням, адже почуття національної свідомості виникає задовго до того, як дитина повністю зрозуміє зміст понять «Батьківщина», «Держава», «Суспільство».

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Нова редакція). [Наук. керівник: А. М. Богуш]. К.: Вид-во МОНМС України, 2012. 26 с.
2. «Дитина»: Освітня програма для дітей від двох до семи років. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 169 с.
3. Опалко Г. П. Проблеми національного виховання у дошкільному освітньому закладі. Григорій Ващенко як один з фундаторів української національної школи й освіти: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (18–19 травня 2018 р., ГПК ім. Т.Г. Шевченка). Умань: Візаві, 2018. С. 121–124.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. К.: Либідь, 1997. 272 с.
5. Опалко Г. Комунікативна діяльність дошкільників залежно від мовної компетентності вихователів. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2013. 47, 28–43.
6. Макарець Ю. С. Статус і стан української мови в незалежній Україні: соціолінгвістичний вимір: монографія. К.: ЛАТ&К, 2019. 209 с.

ПАНЧЕНКО Людмила Федорівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

заступник директора з соціально-гуманітарної та виховної роботи,

ПАНЧЕНКО Оксана Тарасівна,

студентка 6 курсу

освітнього ступеня бакалавр,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-

педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ

ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ (СУЧАСНІСТЬ ТА КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СОФІЇ РУСОВОЇ)

*«Дитячий садок – це перша найгідніша
школа для дитини, національна школа, в
якій пробуджується її національна і
громадянська свідомість»*

С. Русова

У важкий для нашої держави час педагоги зобов'язані виховувати дітей справжніми патріотами та свідомими громадянами України.

Визначальну роль у цьому процесі відіграє творча спадщина українських педагогів минулого, серед них чільне місце посідає С. Русова – організатор народної освіти, видатний український педагог, видавець, письменниця, активна громадська діячка, борець за самостійну Українську державу.

Головна ідея в педагогічній концепції Софії Русової – створення національної системи освіти де можна було б реалізувати ідеї національного виховання дітей, вона сформувала основні принципи системи національного виховання - народність, індивідуалізація, демократизація, гуманізація.

Теоретичні аспекти дошкільного виховання викладені С. Русовою в її працях «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Нові методи дошкільного виховання», «Дидактика», «Сучасні течії в новій педагогіці», «Роль жінки в дошкільному вихованні» та ін. З особливою проникливістю вона описує, яким має бути український дитячий садок. На її думку, в такому національному закладі «все мусить бути рідним», нагадувати дитині знайомі «хатні обставини з найкращого боку: мусить лунає її рідне слово, рідна музика і поезія» [1, С. 39]. У статті «Український дитячий садок» автор пише, що цей заклад має бути організований на наукових засадах з урахуванням вимог психології дитини, бути проянтим національним духом нашого народу на демократичному ґрунті [1, С. 177]. Національний дитячий садок повинен бути лабораторією з розвитку національної свідомості,

належності до української нації та української мови. Найважливішими принципами на засадах української мови і природи краю повинен підтримуватися національний дух, через вивчення народних казок, віршів, пісень, місцевого фольклору [2, С. 35]. На думку С. Русової, заклад дошкільної освіти, має вабити дітей своєю чарівністю, красою, неповторністю, створювати позитивний настрій.

На сучасному етапі пріоритетним напрямом виховання є формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу; формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою. На сучасному етапі Закон України «Про дошкільну освіту» одним з завдань ставить виховання в дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, довколишніх та середовища [3].

В Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів освіти.

До основних завдань патріотичного виховання дошкільнят належать:

- формування любові до рідного краю;
- формування духовно-моральних взаємин;
- формування любові до культурного спадку свого народу;
- виховання любові, поваги до своїх національних особливостей;
- почуття власної гідності як представників свого народу;
- толерантне ставлення до представників інших національностей, до ровесників, батьків, сусідів, інших людей.

Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі

інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України [4].

Отже, Софія Федорівна Русова приділяла велику увагу національному вихованню. Завдяки вивчання рідної мови, рідної культури, історії і географії рідного краю та народного мистецтва в дітей формується національна свідомість, пошана до духовних цінностей свого народу, самоповага, гідність та пошана до інших народів, а її ідея створення національної освіти є однією з актуальніших і на сьогоднішній день.

Список використаних джерел:

1. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук – К.: Либідь, 1997. – 272с.
2. Богуш А. М., Маліновська Н.В. Лінгводидактична спадщина Софії Русової в сучасному дошкільному закладі: Монографія. – Одеса: ПНЦ АПН України – СВД М.П. Черкасов, 2006. – 134 с.
3. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 N 2628-III
4. Указ президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти 17 квітня 2002 року №347/ 2002.

ПОШТАРУК Лариса Іванівна,

*голова циклової комісії природничих дисциплін
та математики, викладач природничих дисциплін,
спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії,
викладач-методист,*

ЗАБЛОЦЬКА Світлана Олексіївна,

*студентка 2 курсу,
відділення дошкільної і початкової освіти,*

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-

СОФІЯ РУСОВА – ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

*Бути гарним педагогом — це бути справжнім реформатором
майбутнього життя України, бути апостолом Правди і Науки.*

С. Русова

На нинішньому етапі величезних змін, які відбуваються в економічному, політичному і соціальному житті України, розвиток освіти є однією з найскладніших проблем державотворення. Водночас складний і багатоаспектний процес навчання й виховання являє собою найбільш благородну і відповідальну сферу людської діяльності саме тому, що тут формується людина як особистість, зростають її світогляд і культура, закладаються основи майбутньої професії [1; С. 3].

Софія Федорівна Русова – постать колосального педагогічного та громадсько-політичного масштабу, жінка великого духа і сильної волі є званою широкому колу української і зарубіжної громадськості.

Важливе місце в справі державного значення належить освітньому краєзнавству, яке спрямоване на виховання патріотизму, любові до своєї Батьківщини, свого народу, до свого краю.

Велику частку свого таланту українська вчена присвятила освітньо-краєзнавчим дослідженням: збираючи, аналізуючи, популяризуючи та впроваджуючи матеріали з даного напрямку в навчально-виховний процес. Софія Федорівна у своїй праці «Нова школа» зазначила, що її дуже турбує шкільна освіта, яка не дає дітям відповідної підготовки, оскільки суперечить не лише вимогам педагогічної науки, але й всім потребам народного життя, калічить розум і душу дитини [2; С. 5].

Для того, щоб ліквідувати ці прогалини в освіті, на думку С. Русової, передусім вчитель має ознайомитися зі «свідомим капіталом знання», яким володіють його вихованці, беручи до уваги обмежене поле їх спостережень.

Для розвитку у вихованців мислення, стверджує вчена, необхідно організовувати крайові прогулянки, щоб учні з допомогою вчителя побачили те, на що досі не звертали уваги. «...Ніщо так гарно не впливає на дітей, - на думку педагога, - як різні екскурсії... Тут краса природи, степ на заході сонця, річка, став, скелі... - ця краса, коли вона захоплює весь гурток разом, дуже глибоко вражає дитячу душу, закладаючи перше свідоме почуття любові до рідного прекрасного краю» [2; С. 7].

Вчена наголошувала на необхідності «з малих літ викликати в дітей палку любов до рідного краю..», яка завжди живе в душі дитини, «майже несвідомо вона любить свою хату, своє село, милується рідними левадами, широким степом, або темним лісом» [2, С. 19-20]. Любов до рідних просторів педагог порівняла з маленькою іскрою, яка розгорається під час «...крайових спостережень за красою рідного степу, слухання рідної пісні, ознайомлення з рідними героями-лицарями...» [3, С. 131]. Любов до рідного краю, за словами вченої, «це перший і найкращий крок до широкої вселюдської гуманності, пошани до людей - це вияв самоповаги й бажання собі й іншим волі та незалежності» [4, С. 20]. Софія Федорівна Русова була переконана, що лише за таких сприятливих шкільних умов діти стануть вихованими та розумними, а в подальшому - корисними громадянами своєї Батьківщини та краю зокрема.

З великою гордістю С. Русова писала, що «...кожна українська місцевість має свою природу...тут до неба пнуться крейдяні гори, тут сосна та береза обступають гаями село, тут мохи та хвощі плазують по землі під ногами мандрівця...» [3, С.76]. За словами вченої, «...кожна дитина мусить ознайомитися з усяким місцевим матеріалом, використати його поки що для своєї праці та і потім, ставши дорослими, вміти в діло пускати всі місцеві природні скарби задля більш практичних потреб» [3, С. 77].

С. Русова зробила потужний внесок у розвиток освіти, зокрема в обґрунтування необхідності проведення краєзнавчої роботи в освітніх закладах.

Оцінюючи сьогодні роль С. Русової в розвитку педагогічної думки в Україні, можна однозначно стверджувати, що її творчий доробок є внеском у скарбницю не лише української, а й світової педагогіки, що її ідеї – це не лише минуле, вони не обмежені часовими рамками, бо є глибоко науковими, народними, просякнуті ідеями гуманізму, спрямовані в майбутнє. Її думки набувають особливого звучання в час кардинальної зміни підходів до дитини, до філософії освіти і виховання, що постали у зв'язку з розбудовою вільної, самостійної України. Як гасло звучить і сьогодні заклик С. Русової: «В наші часи бути гарним педагогом – це бути справжнім реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди й Науки. Тільки великими зусиллями таких апостолів Україна матиме чесних діячів-патріотів, вмілих практичних робітників і соціально об'єднану, інтелектуально розвинену народну масу». Учитель, говорить С. Русова, завжди повинен пам'ятати, що його покликання не можна ні з чим поставити поруч, бо «хіба є в кожного народу щось коштовніше, ніж душі його дітей, і хіба є обов'язки вищі за обов'язки виховати з них людей – громадян?».

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. - К.: Знання України, 2008. - 819 с.
2. Русова С. Нова школа. Видавництво «Українська школа» / С. Русова. — К., 1917. - 20 с.
3. Русова С. Дошкільне виховання. Українське видавництво в Катеринославі / С. Русова. - 1918. - 162 с.
4. Науково - методичний журнал Географія № 3-4 (295 - 296) лютий 2016 р. С. 65 – 67. О. Г. Стадник.

САМУСЕНКО Олена Миколаївна,

практичний психолог,

викладач I кваліфікаційної категорії,

ПОШТАРУК Олена Андріївна,

студентка 2 курсу,

відділення дошкільної та початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно – педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПОГЛЯДИ СОФІЇ ФЕДОРІВНИ РУСОВОЇ НА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ХАРАКТЕРУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Софія Федорівна Русова ввійшла в історію як видатний український педагог, автор оригінальної концепції національного виховання. Її життєве кредо – «жити задля наших дітей» [1, С. 7].

Педагогічні ідеї С. Русової – це історія української педагогічної думки, всебічний в історичному, національному, педагогічному, психологічному плані науковий аналіз специфіки українського дитячого садка і школи. Характерною рисою педагогічних праць С. Русової є глибокий соціально – педагогічний підхід [1, С. 7].

У вихованні велику увагу відводить С. Русова виробленню характеру, бо «він дає змогу людині осягнути найвищі моральні блага» [3, С. 62]. Основними рисами характеру, що виражають ставлення до колективу та окремих людей, С. Русова визначає патріотизм, доброту, людяність, вимогливість. Крім того, вона радить розвивати в дітей працелюбство, сумлінність, відповідальність, охайність, а також скромність, повагу до старших, гордість і доброзичливе ставлення до інших людей. З розвитком характеру С. Русова тісно пов'язує й розвиток волі: «...людина з слабо розвиненою волею не може мати міцного незалежного характеру, панувати над своїми емоціями». [1, С. 26]

Неабиякого значення надавала С. Русова у вихованні характеру розуму дитини та її пам'яті: «Пам'ять дає звички, які мають велике значення для розвитку характеру. Без звичок не можливе виховання. Память та воля стримують бажання дитини, не дають розвинути примхам. Пам'ять – це організованість, і коли ж дитина нічого не пам'ятає, це вносить цілковиту дезорганізацію в її внутрішнє «я». пам'ять зміцнює волю. Самими звичками не виховується характер; для дитини потрібний розум, щоб, керуючись звичками, схилити дитину до добра. Характер у дитини, зазначає вона, не може скластися одразу, бо дитина ще мало знає, воля її ще не достатньо сформована. Розвиток незалежного характеру С. Русова пов'язувала з розвитком індивідуальних здібностей дитини. Вона писала: «Як би наслідування не впливало на дитину, як би тісно вона не була зв'язана з соціальним оточенням, розумна, добра і зла, правди і неправди кожна дитина повинна виробляти сама, власними зусиллями. Власна активність дитини допоможе їй перемогти інертність духовних сил, координувати вплив оточення, обставини життя, здоров'я» [1, С. 27].

Список використаних джерел:

1. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. - 272с.
2. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 2 / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. - 320с.
3. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Прага, 1924.

СЕДЛЕЦЬКА Ольга Миколаївна,

вчитель-логопед, I кваліфікаційної категорії,

Ясла-садок комбінованого типу № 8

СЕДЛЕЦЬКИЙ Микола Олександрович,

студент 2 курсу,

відділення соціальної та спеціальної освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ НА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ТА ВПЛИВ НА НЬОГО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ЖИТТЯ

Зміст освіти, з точки зору безпеки життя дитини, С. Русова вбачає в опануванні учнями основ наук, необхідних для всебічного розвитку, формуванні поглядів, переконань, вмінь та навичок захисту себе від будь-якої небезпеки, підготовці до життя [1]. «Аналізуючи стан справ нашої Батьківщини, ми не вбачаємо будь-якої грізної небезпеки ззовні, ні пригноблення нас гнітом іноземним, але ми вже бачили всю пагубність нещастя нашої народної маси при появі холери, голоду від неврожаю, епідемії сифілісу» [4, С. 101-102].

С. Русова виділяє низку робіт Рума, Меккензі, Мак-Дональда, з яких випливає висновок про те, що не тільки фізичний осередок значно впливає на нормальний розвиток дітей, але й соціальний, економічний і моральний [1].

У своїх педагогічних працях С. Русова детально проаналізувала як принцип індивідуалізації, який вона сприймала як головну вимогу справедливого виховання, що повинно формувати індивідуальну моральну свідомість кожної дитини, так і принцип соціалізації виховання: «людина стає людиною лише в громаді» [3, С. 17]. Соціальне виховання розвиває в дитини ті особистісні риси, які дадуть їй змогу стати найкращим громадянином. Однією з провідних ідей виховання дітей С. Русової, що значно впливає на соціалізацію особистості, була ідея виховання в колективі, в основу якого педагог ставила суспільну мету і спільну діяльність,

спрямовану на її досягнення [3].

Лише поступова демократизація життя поставила перед школою, педагогами нове завдання: виховати громадянина, підготувати його до активної участі у соціально-політичному, культурному житті [2].

С. Русова виокремила «соціальні одиниці», які найефективніше впливають на виховання дітей: – родина («але треба, щоб у неї не вимагалось занадто великого підлягання дитини авторитетові батьків»); – дошкільні заклади (ясла для немовлят, дитячі садки, дитячі хати, ігрові майдани); – школа, «в якій соціальні потреби й змагання мають урівноважитися, і з якої мають виходити, ані люди законсервовані в традиціях минулого, ані мрійники-ідеалісти, не здатні до практичного сучасного життя» [5, С. 150].

Кожну окрему людину С. Русова розглядала передусім як члена людського суспільства і тому є дуже важливим введення її в «кооперативні відносини з соціальним середовищем» [2].

Список використаних джерел:

1. Васильєва Р. Ю. Збереження життя і здоров'я дітей в системі виховання С. Ф. Русової URL: <http://eprints.zu.edu.ua/13958/1/%D0%A7%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%86%D0%93%D0%86%D0%92.pdf> (дата звернення: 26.01.2021).
2. Мартін А., Тарапака Н. Погляди С. Ф. Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку URL: file:///C:/Users/INTELG~1/AppData/Local/Temp /Nz_p_2015_140_36.pdf (дата звернення: 26.01.2021).
3. Русова С. Нова школа соціального виховання / С. Русова. Катеринослав-Лейпциг: Українське видавництво в Катеринославі, 1924. 150с.
4. Русова С. Ф. Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії // Вибрані педагогічні твори: У 2-х кн. / За ред. Є. І. Коваленко; Упоряд. прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук.; Київ : Либідь, 1997. Т. 1, Т. 2.
5. Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання / С. Ф. Русова //

Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн. / С. Ф. Русова; за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук.; Київ: «Либідь», 1997

СІРОШТАН Оксана Петрівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СОФІЇ РУСОВОЇ

У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки», «Базовому компоненті дошкільної освіти», Законі України «Про дошкільну освіту» та ін. звертається увага на необхідність формування у підростаючого покоління потреби зберігати і збагачувати національну культуру, українські традиції, національні ідеї, погляди і переконання. Для роботи над такими важливими питаннями необхідно вивчати, узагальнювати та впроваджувати в сучасну систему освіти досвід та педагогічну спадщину вітчизняних педагогів в роботі з дітьми. Одним із визначних діячів, чия педагогічна спадщина містить ідеї й підходи, які відповідають потребам сучасної ї системи освіти в Україні, є науково-педагогічна спадщина Софії Федорівни Русової, яка все своє життя присвятила відродженню національної духовності українського народу та створила концепцію національного виховання.

В умовах сучасного світу ідеї С. Ф. Русової можуть бути практичним керівництвом для педагога у вихованні національної свідомості підростаючого покоління. Адже праці Софії Русової – це не тільки історія педагогічної думки, але й цілком сучасний погляд на проблеми освіти, визначення її цілей, завдань, основних принципів побудови змісту, форм і методів організації виховання і навчання. У її працях ідея національного

виховання є центральною, адже на її думку: «Школа – великий фактор для остаточного формування нації ... щаслива та нація, яка має змогу утворити в своїй державі національну школу для всієї людності; вона сміло може дивитися на своє майбутнє: національна освіта дасть їй змогу посилити свої економічні можливості і широко розвинути культурні творчі сили» [4, С. 85].

Дослідники педагогічної спадщини Софії Русової зазначають, що головною ідеєю С. Русової, є ідея створення національної системи освіти. В основі її виховної системи лежить ідея формування у дітей національної свідомості і самосвідомості, самоповаги й гідності [1, С. 21–22]. С.Русова стверджує, що національна школа мусить мати всі ступені від дитячого садка до університету [6, С. 85]. І основним засобом національного виховання на думку педагога є мова. У праці «Нові методи дошкільного виховання» Софія Русова наголошує на необхідності володінням літературною мовою. «Через безпосереднє слухання чистої народної мови, як вважала педагог, – дитина може входити цілим серцем у розуміння народної літератури та її краси» [2, С. 105]. Тому вона пропонувала вивчення літератури з раннього віку, використовуючи найпростіший матеріал: народні казки, пісні, загадки, прислів'я та приказки.

Особливого значення педагог надавала вивченню історії свого народу, релігії, національного мистецтва, трудовому вихованню, географії. Ці предмети, на думку Софії Русової, якнайкраще сприяють розвитку національної свідомості. Вона зазначала, що школи повинні будуватись в національному стилі: рушники, портрети, квіти, народні інструменти, вертепи, гончарство [4, С. 84,85].

У ході вивчення географії здійснюються дослідження природних явищ, ознайомлення дітей з умовами життя, культурою не лише свого народу, а й інших народів світу [5, С. 192]. «Ми можемо любити тільки те, що ми знаємо, і треба дати змогу дітям на очі бачити хоч найближчі місцевості, знати в них кожну річку, ліс, озеро, острів тощо, знати найближчі села, їх будівлі і т.п., знати рослинність, звірину свого краю, знати, чим люди займаються, як вони

працюють. Треба робити з дітьми й близькі, й далекі (як дозволяє їх вік) екскурсії. Далекі місцевості України, головні міста – Київ, Одеса та ін. бажано показати дітям у кінематографі. Географічний опис рідного краю необхідно об'єднувати з історичним і природознавчим» [5, С. 206]. «Географія рідного краю, – на думку С. Русової, – це перший камінь для фундаменту, на якому найкраще будується свідомий національний патріотизм. На цьому фундаменті накладається знання рідної історії...

Серед засобів народної педагогіки, на думку С. Русової, вагомими є «свята, що пов'язані з давніми народними релігійними віруваннями і овіяні національною поезією – Купала, Зелені Свята, Маковія, Спаса – вони багато говорять дитячій уяві, і бажано, щоб вони проводилися б у кожній дитячій організації за народними звичаями. Цей може стати гарним ґрунтом для певного розвитку в дитині ідеалізму і прив'язаності до того народу, з якого дитина вийшла» [5, С. 205].

Необхідно також долучати дітей до праці на рідній землі, з цього приводу вона зазначала: «Нам – українцям, бажано було б використовувати інстинкт хліборобський. Діти взагалі люблять копирсатися в землі, щось садити. Треба, щоб коло кожної школи, дитячого садка, притулку був сад, в якому діти мали б змогу садити деяку городину, квіти... Це дає змогу звертати увагу дітей на ботанічні і зоологічні явища, дає їм звичку і цікавий матеріал для різних спостережень. Ця праця добра для здоров'я і цікава з наукового боку; вона дає дітям чимало естетичного задоволення...» [8, С. 192].

Не можна не погодитися також із думкою видатного педагога про те, що дітей потрібно ознайомлювати із народними ремеслами та різними сферами діяльності. Ставши дорослою, так вихована дитина зможе найкраще зрозуміти, які потреби свого краю, свого народу вона зможе задовільнити, застосувавши свої розумові та фахові здібності [4, С. 120]. Стверджуючи пріоритетність національного виховання, Софія Русова у своїх працях застерігала, що «любов до рідного краю не має переходити в ізольований

національний егоїзм, ні, – люблячи свій народ, дитина повинна визнавати добрі риси і права на повагу з іншими народами.» [8, С. 206, 207].

Отже, аналізуючи педагогічну діяльність Софії Русової, можна зробити висновок, що вона є творцем національної педагогічної концепції, яка ґрунтується на поєднанні народознавчого досвіду і наукової теорії. Софія Русова у своїх працях послідовно обґрунтувала принцип націоналізації системи освіти, який, за її глибоким переконанням, необхідно втілювати у навчально-виховній практиці всіх освітніх закладів – від дитячих садків до вузу, а також визначила шляхи та засоби формування національної свідомості підростаючого покоління.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Є. І, Пінчук І. М. Софія Русова – видатний педагог України. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / за ред. Є. І. Коваленко. Київ : Либідь, 1997. С. 7 – 43.

2. Русова Софія. Краєзнавство в народній школі. З маловідомого і невідомого. Ч. 1: «Несторка української педагогічної літератури...» / упоряд. О. Джус, З. Нагачевська; автор вступ. статті З. Нагачевська. Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. С.95 – 106.

3. Русова Софія. Націоналізм та інтернаціоналізм у вихованні. З маловідомого і невідомого. Ч. 1: «Несторка української педагогічної літератури...» упоряд. О. Джус, З. Нагачевська. Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. С.117 – 121.

4. Русова Софія. Національна школа. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / за ред. Є. І. Коваленко. Київ : Либідь, 1997. С. 83 – 85. 122 Педагогічні інновації у фаховій освіті. Випуск 10. – Ужгород, 2019.

5. Русова Софія Теорія і практика дошкільного виховання. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / за ред. Є. І. Коваленко. Київ : Либідь, 1997. С.171 – 258.

СЛУПЦЬКА Світлана Михайлівна,

*викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,
голова циклової комісії іноземної мови і методики навчання,*

ГВАСАЛІЯ Аріна Джоніївна,

*студентка III курсу,
відділення дошкільної і початкової освіти,*

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ І НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СОФІЇ РУСОВОЇ

Софія Русова займає особливе місце серед видатних вітчизняних педагогів і психологів, які зробили неоціненний внесок у розвиток української педагогіки, зокрема у галузі формування та виховання особистості дитини. Теоретичні надбання С. Ф. Русової спрямовані на пробудження національної гідності народу, на формування та забезпечення всебічного розвитку учнів.

Її «Концепція рідної української школи», що спиралася на виховання любові до рідної країни та загальнолюдські цінності, що взаємодіють, є демократичною та гуманною, а всі її принципи, зміст і методи, як і сам дух, наповнені українськими ідеями та настроями, покликані були забезпечити всебічний та гармонійний розвиток дитини [2, С. 86-87].

«Концепція української національної системи освіти і національного виховання» С. Русової передбачала розвиток національної свідомості, загальнолюдської моралі та відзначених чинників дитини, де дитина з природженими задатками, талантами та різноманітними здібностями – в центрі даної системи освіти.

«Ми багато працювали коло національного виховання і проводимо його з найменшого віку дитини, оточуємо її народною творчістю – народною

музикою, орнаментом, казкою, рухливими народними іграми; незважаючи на всі страждання, які переживає наш народ, ми створили єдину, для всіх рівну національну школу, і стараємося, щоб у ній панувала радість життя, культ правди й краси, й моральний обов'язок, створили школу-лабораторію з ручною працею, де працює не лише пам'ять, а виявляються всі здібності дитини. Такою школою ми гадаємо приготувати для свого краю чесних громадян із певним розумінням свого морального, соціального й патріотичного обов'язку», – описувала свою концепцію Софія Русова [3, С. 151].

Сьогодні, коли у суспільстві постає питання виховання патріотизму та небайдужості до долі Батьківщини, важливою є молодь. Адже вона, за словами Софії Федорівни, є тією надією на краще майбутнє держави, її подальше існування та процвітання, бо «...найдорожчий скарб у кожного народу – його діти, його молодь, й що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою воно ставиться до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя» [1, С. 125].

Тому, Русова так часто зосереджувала свою увагу на вихованні у молодого покоління любові до рідної землі та української самосвідомості, яка формується в сім'ї та школі, в оточенні народних традицій, що є необхідними у вихованні добросовісних та відповідальних юних громадян України. Більш того, любов до рідної країни має виховуватися поступово, на думку вченої, – «від дитячої любові до матері розвинути любов до батька, до родини; від любові до родини – любов до школи, далі – поширити любов до цілої нації. Так, поширюючи свою любов, дитина починає відчувати любов до свого народу, країни та людства» [5].

Не зважаючи на те, що сама С. Русова була змушена на деякий час емігрувати та була кілька разів затримана за свою відданість Україні, вона, все ж, боролася за право існування української школи, за можливість навчати та навчатися українською мовою; на думку С. Русової, рідна мова у вихованні й освіті – то є «найкращий інтимний провідник думок, почувань,

вражень...» [6, С. 3-7] .

Не втратили свого значення сьогодні й вимоги Софії Федорівни до особистості вчителя та його майстерності, адже саме він є тим наставником, керівником, який допомагає учневі знайти свій шлях та виправити будь-які помилки. «Це мусить бути надзвичайної моральної краси людина, що безпосередньо своїми переконаннями, всім своїм поведженням повинна впливати на своїх учнів... » [3].

Більш того, учитель повинен бути людиною творчою, і «не якимось ремісником, а апостолом правди і науки, який має перед собою не лише матеріальну нагороду за працю, а велике гуманне завдання. А найголовніше – повинен уміти зміцнювати волю своїх учнів і викликати свідоме ставлення до своїх обов'язків, почуття відповідальності» [4, С. 320].

Важливою складовою є і теоретична підготовка учителя – він має блискуче володіти знаннями з філософії, психології, етики, соціології та фізіології.

Треба пам'ятати, що загальна мета виховання – «витворити... людину в найкращому значенні цього слова», це звучить лейтмотивом у багатьох творах Русової [7].

Отже, Софія Федорівна Русова – великий педагог, громадська діячка з українським корінням, завжди боролася за право мови та школи для українців, за їх світле майбутнє, і саме їй ми завдячуємо за існування справжньої нової української школи.

Список використаних джерел:

1. Русова, С. Теорія і практика дошкільного виховання [Електронна копія] / С. Русова. – Електрон. текст. дані (1 файл: 150 Мб). – Прага : Укр. громад. вид. фонд, 1924 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2017)
2. Березиня української національної школи: Урочистості до 135-річчя від дня народження // Рідна школа. – 1991. – № 2. – С. 86–87.
3. Русова, С. Нова школа соціального виховання (Електронна копія) /

С. Русова. – Електрон. текст. дані (1 файл : 140 Мб). – Катеринослав ; Ляйпціг : Укр. вид-во в Катеринославі, 1924 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2017).

4. Русова С. Вибрані педагогічні твори. У 2 кн. / За ред. Є. І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – 320 с.

5. Русова С. Ф. Біографія. Вільна енциклопедія. – 18 грудня 2020. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Русова_Софія_Федорівна

6. Русова Софія Федорівна. Вікіцитати. Розділ: «Про мову». – 23 грудня 2020. – Режим доступу: https://uk.wikiquote.org/wiki/Русова_Софія_Федорівна

7. Педагогічні ідеї Софії Русової. Департамент освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради (Київська міська державна адміністрація). – 1 жовтня 2015. – Режим доступу: <https://don.kyivcity.gov.ua/news/2753.html>

СЛУПЦЬКА Світлана Михайлівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,

голова циклової комісії іноземної мови і методики навчання,

ПАНЧЕНКО Аліна Сергіївна,

здобувачка освіти 3 курсу,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ НА ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Софія Русова різносторонньо досліджувала педагогіку. Особливо поглиблено вона вивчала проблеми дошкільної освіти. На її думку, дуже

важливо, щоб дітей змалечку виховували в національних традиціях, звичаях, любові, культурі й порядності, не травмуючи ще не сформовану дитячу психіку. І з цим важко не погодитися. Перебуваючи в еміграції, Софія Русова переймала досвід зарубіжних дослідників педагогіки, таких як Дж. Дьюї, Е. Клапаред, Г. Кершенштейнер, В. Лай, Е. Мейман, Г. Спенсер, спілкувалася безпосередньо з М. Монтесорі та О. Декролі, вивчала та адаптовувала їхні напрацювання під український характер і менталітет. Вона вважала, що бездумне перенесення зарубіжних методик на українську систему освіти неефективне, адже у кожного народу своя ментальність. Тобто, та методика, що матиме успіх при реалізації, скажімо, у Франції, в Україні може не дати ніяких результатів.

Софія Русова чимало часу приділяла темі позашкільної освіти. Вона вважала, що «сама школа не може дати дітям повне гармонічне виховання й досить широку освіту без заповомоги позашкільної освіти» [3]. Всеукраїнський з'їзд у справах позашкільної освіти головними завданнями визначив:

- Дати в першу чергу грамоту дорослому населенню.
- Утворити національно-свідоме громадянство, на котре б мали змогу опиратись в своїй діяльності уряд і місцеві самоврядування.
- Перетворити національне стихійне почуття в національну самосвідомість.
- Піднести самодіяльність населення [4].

Для їхньої реалізації передбачалося створення такої типології інституцій: початкові школи для дорослих 4-5 типів, загальноосвітні курси для цієї категорії населення або додаткові школи, професійні короткотермінові школи чи курси, сільські вищі школи, народні університети.

Праці дослідниці («Нова школа соціального виховання»), статті («Виховання і соціологія Дюркгейма», «Соціальне виховання: Його значення в громадському житті», «Суцільні питання виховання») показували, що Софію Русову також цікавили соціальні аспекти виховання і навчання,

становлення соціальної педагогіки як науки. Відповідно до педагогічної думки свого часу у спадщині С. Русової еміграційного періоду спостерігаємо прагнення «психологізувати» педагогіку. Зокрема у науковій розвідці «Сучасні течії в новій педагогіці» вона зазначала, що «... педагогіка ... має користуватися науковими вказівками психології, соціології та соціальної психології», а навчання й виховання – «спиратися на глибокому ... психологічному досліджуванні, як окремої особи учня, так і цілого гуртка, колективу дітей, а також їх оточення» [2]. Вчена трактувала педагогіку як загальну науку «гармонійного виховання суцільної людини». Ще в до еміграційний період вона звернулася до пошуку відповіді на два питання:

- що то є та дитина, задля якої ми мусимо утворити відповідну для її особливості атмосферу;
- як до неї ставитися, щоб виховання дало найкращі наслідки [4].

Грунтовне осмислення цих глобальних проблем привело вчену до розуміння того, що для вирішення першого питання педагогіка «в своєму теоретичному досліджуванні й у практичній реалізації має користуватися науковими вказівками психології, соціології та соціальної психології» [1].

Психологічне підґрунтя виховання людини, «пристосованої до нових потреб життя», педагог проаналізувала в окремих розділах фундаментальних праць періоду еміграції («Нова школа соціального виховання», «Нові методи дошкільного виховання», «Сучасні течії в новій педагогіці», «Теорія і практика дошкільного виховання») та в низці наукових розвідок і статей. У них вона доводить, що психологія «заглядає глибоко в душу індивіда і змагається зрозуміти всю його свідому й несвідому природу» [1].

Звідси її тверда переконаність: «для виховання дитини, як і для її навчання, конче потрібно знати дитину, розуміти її духові нахили, її темперамент, фізичний склад організму», оскільки «психологічні дослідження останніх літ упевнили усіх педагогів, що дитина - це зовсім окремий фізичний і духовий організм» [2]. Серед способів «зрозуміти дитину», методів експериментального дослідження її внутрішнього світу С.Русова

виділила та всебічно охарактеризувала спостереження, щоденники, анкети; спомини педагога про власне дитинство; уявлення себе самого в становищі дитини; збір продуктів дитячої творчості, особливо малюнків тощо.

Із дослідів психології вона виводить і найважливіший для всіх часів і епох закон любові до дитини: «дитяча душа потребує ласки, симпатії, любові і не загальної, а персональної; кожна дитина потребує щоб хтось любив її більше за всіх; вона не може нормально розвиватися без материнської любові і ласки...» [1].

В той час, коли про психологію малих дітей було досліджено дуже багато, про особливості психіки юнаків не було майже ніяких ґрунтовних дослідів, вказівок, як правильно виховувати підлітків і як з ними поводитися. Тож у статті «Душа юнака та його виховання» Софія Русова узагальнила усі свої напрацювання, щоб українські школи змогли використати їх для подальшого виховання молоді.

На підставі психологічних спостережень за дітьми і молоддю Софія Русова сформулювала ряд конкретних завдань, дала чимало порад щодо виховної діяльності в кожному з означених періодів, їх можна звести до таких основних тез:

- подавати «науково, серйозно без будь-яких легкодухих заміток» відомості про перші прояви процесу статевого дозрівання та пов'язані з ним зміни у фізіологічному і психічному розвитку дітей;
- не вимагати в цей час «сліпої слухняності, непоясненої логічною необхідністю»;
- не втомлювати підлітків «наукою», чергуючи її з посильною фізичною працею та відпочинком на свіжому повітрі;
- відволікати від надто великої мрійливості;
- через різні доручення виховувати в молоді обов'язковість, почуття відповідальності;
- найпильнішу увагу звертати на моральне виховання, передусім поборювати «звірські» інстинкти;

- розвивати пошану до людини, особливо до жінки, почуття симпатії до всього живого, а також само опанування, шляхетність.

Прагнучи надати «добрий напрямок» соціалізації, С. Русова визначила її шляхи та засоби, зокрема:

- З першого року привчати дитину до чужих людей, оточувати її такими відносинами, щоб вона виростала із почуттям, що люди й оточення дають лише приємні враження, і треба йти їм назустріч з привітністю.

- Якнайраніше ... утворити для дитини товариський осередок, ... слідкувати, щоб дитина не заносилася в товаристві, щоб ставилася до товариства з щирою ласкою, з рівною пошаною.

- Якогома раніше давати дитині відповідні її силам і розвитку соціальні обов'язки: прислужувати за сніданком, прибирати в хаті, допомагати молодшим товаришам одягатися, митися і т. п.

- Вимагати від дитини тієї чи іншої свідомої акції на допомогу чужій людині, але за яку ми дізналися, що вона бідує.

- Мусять бути організовані не лише індивідуальні праці, а й колективні, де всі об'єднують свою творчу думку, свої спільні враження на користь не самих працюючих, а комусь третьому - чи гуртку, чи колективу, чи слабому товаришу [4].

Список використаних джерел:

1. С. Русова «Нова школа соціального виховання», Ляйпціг, 1924 р. Українське видавництво в Катеринославі, Український Громадський Комітет в ЧСР.

2. Національна академія педагогічних наук України «Видатні педагоги світу. Випуск 6. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель». Київ 2010 р.

3. Київ, видавництво «Світич», журнал «Учитель початкової школи» (2018, № 10)

4. <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14300/>

СОБОЛЕНКО Ольга Іванівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

голова циклової комісії соціальної роботи і методики

соціально-педагогічної діяльності,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОЦІАЛІЗАЦІЯ СВІТОГЛЯДУ УЧНІВ У ПРАЦЯХ СОФІЇ РУСОВОЇ

Теоретична спадщина Софії Русової налічує велику кількість книг та журнальних статей з соціальної педагогіки, в яких видатна просвітителька систематизувала та детально проаналізувала принцип соціалізації виховання.

Вперше нове поняття «соціалізація світогляду» С. Русова висвітлила та обґрунтувала в праці «Нова школа соціального виховання». Минуло майже сто років, але воно й досі не втратило своєї актуальності.

Педагог-новатор вважала, що процес соціалізації світогляду триває протягом усього життя людини в тісній взаємодії з навколишнім середовищем і передбачає засвоєння соціальних норм, культурних цінностей, а також саморозвиток і самореалізацію особистості в тому суспільстві, до якого вона належить. Даний процес відбувається в умовах стихійної взаємодії учня з навколишнім середовищем під час цілеспрямованого та педагогічно організованого виховання. Також соціалізація є двостороннім процесом, що включає в себе, з одного боку, засвоєння учнем соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого боку, процес активного відтворення учнем системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного залучення до соціального середовища [3, С. 9].

Виховання в колективі є однією з провідних ідей у спадщині С. Русової, адже саме колективне виховання має великий вплив на соціалізацію особистості. Доброзичлива атмосфера в колективі, позитивний

приклад дорослого сприяє формуванню у дитини внутрішнього порядку, позитивних рис характеру, загальнолюдських цінностей. В своїй праці «Сучасні течії в новій педагогіці» вона наголошувала: «Соціалізація дитини... це є розвиток у дитині тих рис характеру, які можуть бути корисні для групового життя, і такі знання, які дають людині можливість своїми силами пробитися крізь життя, і ні в якому разі не бути тягарем для громадянства. Першим ділом треба виробляти в дитині працездатність, дух ініціативи, солідарності, мужності, правдивості, самоопанування, витриманості. Це риси однаково потрібні й індивідові самому й як членові групи – колективові» [2, С. 90-91].

Великий педагогічний досвід дозволив С. Русовій прийти до висновку, що виховання має бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини та, головне, національним, відповідати соціально-культурним вимогам часу і бути вільним. Школа, на думку педагога, має стати тим осередком, де всі духовні та моральні враження будуть перероблятися у свідомості дитини не тільки відповідно до її індивідуального складу, а у значній мірі визначатися тією товариською атмосферою, яка складається з однолітками, і довірливими стосунками між вчителями та учнями, учнівським самоврядуванням, загальною організацією навчально-виховного процесу.

«Школа – це та соціальна організація, в якій соціальні потреби й змагання мають врівноважитися і з якої мають виходити ані люде законсервовані в традиціях минулого, ані мрійники-ідеалісти, не здатні до практичного сучасного життя. І зрозуміти цю рівновагу, виплекати справжніх громадян свого народу, свого часу може лише соціально зорганізована школа і свідомий учитель, добре перенятий законами соціології як науки і чуло розуміючий народне життя його часу.

...школа мусить стати тою соціальною інституцією, яка провадить дитину від вузько-родинного виховання через дитячий сад, і гральні майдани в широко-соціальний колектив і веде учня через національно-громадське виховання до всесвіту, до загальнолюдського братерства...

Школа є... найкраще кристалізованим до виховання фактором і мусить дати учням якнайкращу підготовку до життя... вона мусить внести трохи ідеалізації, щоби молодь була готова до майбутнього, до реалізації того ідеалу, який ще живе лише в серцях найкращих громадян й який школа мусить змагатися реалізувати в своєму внутрішньому житті, бо мертва й не впливова та школа, яка обмежує своє виховання лише теоретичними порадами, а не впорядковує учням правдивий осередок соціального життя, з соціальними взаємовідносинами» [4, С. 66-67].

Серед якостей, які необхідно розвивати у кожного учня С. Русова виділяла розум, волю, хоробрість та справедливість. «Розум дає освіту, без освіти не може бути демократичного ладу. Освіта дає змогу виявитися особливим здібностям. Розум викликає активну думку, шукання істини... Сучасна освіта повинна звертати велику увагу на формування розуму, та вироблення активної думки. Слідом за розумом соціальне виховання потребує від дитини розвитку хоробрості. Смілива думка просуває людське суспільство. Щоб промовити активне слово, потрібна хоробрість, яка спирається на міцну незалежність активного духа. Отже, цю незалежність, цю самостійну думку потрібно виховати в дітях. Найбільш видатні по своїй обдарованості особи стають у центрі соціального руху, роблять переворот чи в науці, чи в мистецтві, чи в техніці» [1, С. 41].

«Перед педагогами постає нове завдання: виховати справжнього громадянина, підготувати його до активної участі у житті. Потрібно виховати у дитини бажання керуватися не лише своїми інтересами, але й інтересами товаришів. Отже, виховання підростаючого покоління завжди має бути демократичним та високо моральним» [6, С. 53].

Список використаних джерел:

1. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн. 4 / За загальною редакцією Є. І. Коваленко; Упорядн., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів: КП Видавництво «Чернігівські обереги» – 2009. – 328 с.

2. Джус О. В. Життя і творчість Софії Федорівни Русової (1856-1940): науково-методичний посібник / О. В. Джус. – Івано-Франківськ: НАІР. – 2016. – 216 с.

3. Русова С. Нова школа соціального виховання – Українське видавництво в Катеринославі за допомогою українського громадського комітету в Ч.С.Р. Катеринослав-Ляйпціг, 1924 – 151 с.

4. Соціальне виховання. Його значення в громадському житті (Виклад у Семінарі в «Українському Інституті Громадознавства» в Празі) // Шлях виховання й навчання. – Львів, 1930. – Ч. 3. – С. 65-68.

5. Соціально-педагогічні аспекти діяльності Софії Русової в еміграції // Шлях освіти. – 2001. – № 2. – С. 52-55.

СУДДЯ Зоя Олександрівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,

завідувач навчально-виробничою практикою,

Комунальний заклад «Прилуцький гуманітарно-педагогічний фаховий коледж імені Івана Франка» Чернігівської обласної ради

(м. Прилуки, Україна)

СУЧАСНИЙ ДИТЯЧИЙ САДОК КРИЗЬ ПРИЗМУ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ СОФІЇ РУСОВОЇ

В усі історичні епохи розвитку людської цивілізації виживали і досягали розквіту ті суспільства, які опікувалися наймолодшими членами держави. З тих далеких часів хоч і відбулись кардинальні зміни в досягненнях людства, проте як і раніше, майбутнє визначає ставлення суспільства до дітей.

Сучасні вчені, педагоги-практики, громадські діячі, надаючи величезного значення дошкільному віку у формуванні особистості, виходять з розуміння того, що в Україні проблема дошкілля належить до найбільш

актуальних проблем сучасності, що суспільна дошкільна освіта, як стартова платформа особистісного розвитку дитини, потребує оновлення й удосконалення.

А це передбачає необхідність перегляду як змісту дошкільної освіти, так і пошуку нових технологій, методів, форм роботи.

У пошуках ефективних шляхів перебудови системи дошкільної освіти на принципах демократизації і гуманізації, нових підходів і поглядів на дитину як суб'єкт виховання, важливе місце посідає глибоке вивчення і творче використання вітчизняного педагогічного досвіду минулого, який в нових історичних умовах на основі всебічного ґрунтовного аналізу, переосмислення і узагальнення виглядає напрочуд актуальним, містить в собі стільки цінного і корисного.

Саме тому ми звертаємося до багатой педагогічної спадщини С. Ф. Русової – видатного українського вченого, вдумливого психолога, педагога і методиста, громадської діячки, письменниці, просвітительки, яскравої неординарної особистості, яка запропонувала власну оригінальну концепцію дошкільного виховання, створення національного дитячого садка.

Ідеї Софії Федорівни особливо співзвучні сучасним підходам до організації дошкільної справи в Україні, стимулюють створення такої системи дошкільної освіти, яка своїм духом і змістом відповідала б природі дитини, потребам її розвитку як особистості. У працях української просвітительки не тільки глибоко розкриті важливі педагогічні проблеми, але й розроблені фундаментальні положення і висновки, які в наші дні, в умовах втілення в життя нової редакції Базового компоненту дошкільної освіти, набувають не лише теоретичного значення, але й мають велику практичну цінність.

Думка С. Ф. Русової, що «найдорожчий скарб у кожного народу – його діти, його молодь» [3, С. 34]. визначає ставлення до маленької дитини як до найвищої цінності, визнання її як особистості, захист права на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей, врахування її

психологічних особливостей, що співзвучне із сутністю особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти, яка передбачає індивідуалізацію освітнього процесу у дитячому садку, адекватне поєднання особистісно-орієнтованих і групових методів роботи у відповідності з віком, потребами та можливостями дітей.

На основі глибокого аналізу сутності українського народу, відчуття що потрібно саме українським дітям, С. Ф. Русова пропонує власну концепцію українського дитячого садка, який повинен бути пройнятим національним духом свого народу.

Думки про те, що лише національне виховання є надзвичайною впливовою силою у формуванні національного характеру, національної психології людини, набули особливої актуальності у наші дні.

Ідеї гуманістичної педагогіки, які визначають побудову освітнього процесу сучасного закладу дошкільної освіти, є основоположними в педагогічній спадщині С. Ф. Русової.

Праці С. Ф. Русової дають підстави виокремити і такий принцип у побудові дошкільної освіти, як органічне поєднання народної педагогіки із сучасними дослідженнями в галузі вікової психології та педагогіки, відродження народних традицій, що надає відчуття причетності до національних основ. Поєднання традиції і перспективи у цілях і завданнях виховання - необхідна умова відчуття вічності нації, а отже, і захищеності особистості як її представника.

Розвиток творчих здібностей дітей, за концепцією С. Ф. Русової, є важливим завданням дошкільної освіти. Причому творчі сили дітей в українському садку мають пробуджуватися і розвиватися саме засобами національного матеріалу, який найбільше поширений у тій чи іншій місцевості.

На думку С. Ф. Русової, «... діти мають багато малювати, вишивати усього нашого шитва – і мережку, і настілку, і хрестиком і т. ін. В садку має лунати наша гарна українська пісня. В ньому буде широко розвиватися рідна

мова і в творах словесних самих дітей, і в оповіданнях керівниці. В такій атмосфері рідного життя, ласки і праці, в обставинах, цілком сприяючих для розвитку творчих сил ... українські діти весело і розумно будуть виховуватися ...» [3, С. 198].

Вражає цілісний, системний підхід С. Ф. Русової до процесу виховання і навчання дошкільників, який притаманний сучасним підходам до організації освітнього процесу. Вона пропонує систематизацію змісту навчання відповідно до сезонних змін, організацію його навколо «центральної ідеї» за допомогою різноманітних методів. Важливим залишається і питання про необхідність збереження загальної психологічної атмосфери в групах дитячого садка, наближеної до родинної. На думку педагога, «в садку мусить панувати жвавий настрій, наскрізь пройнятий веселістю, працьовитістю й ласкою». [3, С. 201].

Актуально звучить і доцільність психологічної підготовки вихователів як вагомого компонента професійної педагогічної майстерності, який повинен бути не просто професіоналом своєї справи з ґрунтовними знаннями дитячої природи, широким кругозором, світоглядом, а й вдумливою, мудрою порадицею, з глибокою вірою в дитину. І що особливо важливо, відзначає С. Ф. Русова, вихователька повинна мати велике почуття любові до дітей та творчу ініціативу, яка допоможе їй не зупинятися на досягнутому, завжди рухатись вперед.

Сучасно виглядає діяльнісний підхід до пізнання дитиною навколишнього світу, відображений в працях С. Ф. Русової. На її думку дітей не слід примушувати, потрібно організовувати діяльність так цікаво, щоб захоплювати нею малят. Саме це забезпечить дисципліну розумної ласки, при якій не буде пригноблена особистість дитини, а створюватиметься атмосфера активного пізнання. Надзвичайно важливо збудити в дитині дослідника, а «... не давати їй готове знання», зацікавити, захопити дітей, «щоб вони пильно додивлялися, вбирали в себе враження, пахощі, кольори...», підкреслювала Софія Федорівна [3, С. 197].

Особливе ставлення у С. Ф. Русової спостерігається до гри. Адже дитина живе грою. Гра для дитини: і приємне використання часу, і вихід зайвої енергії, яка б могла прийняти антисоціальний напрям, і спочинок; в грі витрачені сили знову урівноважуються, сили тіла й душі працюють, гра впливає на виховання. А скільки нагод дає гра для творчості і наслідування, задовольняє вимогу дитинства в активності, в різноманітних рухах. Гра – перша соціальна школа. Діти вчаться товариських відносин, стримувати себе відповідно вимогам колективу, зрікаються потроху егоїзму.

Ідея взаємозв'язку родинного та суспільного виховання з метою створення єдиного виховного середовища зайняла особливе місце в педагогічній спадщині видатного фундатора українського національного дитячого садка, яка визначила мету і завдання виховання дітей у сім'ї, сприяла закладенню підвалин сімейного виховання дітей дошкільного віку як наукового напрямку. Педагог висловила своє бачення ролі сім'ї в житті дошкільників. На думку С. Ф. Русової, найкращим «керманичем» в цей період «мусить бути рідна мати дитини, природна вихователька своїх дітей...» [3]. В той же час Софія Федорівна особливу увагу приділяла суспільному вихованню: «...дошкільне виховання є міст, що перекидається між школою й родиною...» і дає можливість «виховувати відповідно до вимог науки», і де «усе виховання будується на пошані до особистості дитини» [3]. Необхідними «умовами дошкільного виховання стають вимоги найближче з'єднати перші дитячі організації з родинним життям, з тими обставинами, серед яких дитина зростала вдома й які вона рада зустріти в дитячому садку» [3]. Не втрачає актуальності ця проблема і в сучасних умовах появи «нової філософії» взаємодії дошкільного закладу з родиною.

Отже, психолого-педагогічні праці С. Русової – це не лише історія української педагогічної думки, а й багата скарбниця педагогічних ідей, які допомагають компетентно розв'язувати сучасні проблеми дошкільної освіти, знаходити все нові й нові ідеї для творчого пошуку.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Під наук. керівництвом Піроженко Т. О.: Авт. к-в: Байєр О. М., Безсонова О. А., Брежнєва О. Г. та ін. - К.: 2021. – 37 с.
2. Проскура О. Біля джерел української педагогічної думки / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 5–33.
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Софія Русова / – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
4. Русова С. Мої спомини / Софія Русова / – К.: Україна–Віта, 1996. – 208с.
5. Суддя З. Звіт делегації Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу ім. І. Я. Франка про подорож на малу батьківщину С. Русової / З. Суддя. // Дитячий садок. – 2009, № 18-19. – С. 3.
6. Суддя З. «Маленькі цеглинки» суспільства / З. Суддя. // Дитячий садок. – 2009, № 41. – С. 7–8.
7. Суддя З. Торкнутися дитячої душі / З. Суддя. // Дитячий садок. – 2010, № 35. – С. 13.
8. Суддя З. Подорож через роки/ З. Суддя. // Дитячий садок. – 2010, № 35. – С. 3.

ХОДАК Тетяна Володимирівна,

викладач – методист,

Комунальний заклад «Прилуцький гуманітарно-педагогічний фаховий коледж імені Івана Франка» Чернігівської обласної ради

(м. Прилуки, Україна)

АКТУАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ СОФІЇ РУСОВОЇ В СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Реформа нової української школи змусила педагогів звернутися до

багатої спадщини вітчизняної педагогіки серед якої, наукові і практичні доробки С.Русової, актуальні до викликів сучасності.

Концепція національної української школи, розроблена Софією Русовою на початку ХХ століття, значною мірою співзвучна із концептуальними засадами Нової української школи.

Нова українська національна школа, зазначає педагог, «працює над утворенням осіб суцільних, міцних і духом, і тілом» [8, С. 4], має «готувати учнів до майбутнього життя, до реалізації того ідеалу, який ще живе в серцях найкращих громадян, а тому її має жити, рости ґрунт національної культури» [6, С. 37].

А Концепція НУШ зазначає, що «потужну державу і конкурентну економіку забезпечить згуртована спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих. Саме таких повинна готувати середня школа України» [2].

Які ж шляхи реалізації означеного?

Найкращий шлях досягнення мети, на думку С. Русової, – створення (на противагу пасивній) діяльної школи, у якій є умови для самовизначення учня, розвитку його здібностей; де не має бути «пригноблюючої влади вчительського авторитету» [3, С. 113]. Єдина діяльна школа, за її висновком, – це школа, яка виступає «не лише головним засобом для поширення народної освіти, а й тим осередком, де зароджується, виховується та найкраще зміцнюється народна свідомість, де кладеться основа державного об'єднання всіх мешканців однієї території й де будується їх національна свідомість» [6, С. 113]. І важливу роль в цьому відіграє краєзнавство, як підґрунтя, «терен» [7, С. 33], на якому повинен будуватися виховання свідомих, активних громадян-патріотів. Софія Федорівна радить: «Хай навкруги учня будуть речі рідні ... нехай у вікнах тішать погляд рідні дерева й квіти,... щоб він в них кохався, привчався любити все рідне, присвячувати йому всі сили свого духа й тіла» [3, С. 218]

Важливою складовою формули НУШ є упровадження особистісно

орієнтованої моделі освіти, основаної на ідеології дитиноцентризму – максимального наближення навчання і виховання конкретної дитини до її сутності, здібностей і життєвих планів [2]. І забезпечує вище зазначене гуманізація, індивідуалізації навчання й виховання та педагогіка партнерства.

Це ж зазначає і С. Русова: «Нова школа має бути збудована на пошані до особи і розумінні громадських обов'язків кожною дитиною, кожним учнем..., школа в результаті навчання і виховання повинна дати громадянству психічно і фізично здорових людей, з певним напрямком, добрим серцем, чулим до чужого горя, чужої долі й краси» [1, С. 35]. «У шкільному житті, - продовжує думку вчений - має створюватись радісна атмосфера гуманних взаємовідносин, коли добре підготовлений, незалежний у своїй педагогічній творчості вчитель став би «порадником» у житті учнів, щоб у них розкривалися само активність, вільна ініціативність; коли дітей «не трясуть по трафаретам, складеним згори», а ставлять перед самостійним розв'язанням різноманітних проблем, стимулюють активну участь у житті, щоб розвивалися усі здібності, проявлялися усі творчі сили [5, С. 404, 418].

І далі: «У новій школі повинен бути жвавий, життєрадісний настрій, між учнями й учителями панувати дружні, товариські відносини, розвиватися гуманні почуття до людей і всього живого» [1].

Великий педагог не уявляла нової школи без врахування індивідуальної неповторності кожної дитини, стверджуючи: «Як нема в садку двох кущів однаковісінських, так немає в класі двох дітей з однаковими почуттями, думками, здібностями»; «...виховання має бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини...» [4, С. 186].

Ключовим компонентом формули НУШ є компетентнісний підхід, на який також звертала увагу С. Русова: «Навчання - це пробудження, спонукання й розвиток усіх розумових здібностей дитини... Той капітал знання, який дитина сама придбала ще до школи, є найкращим скарбом, і треба, щоб і в шкільному навчанні вона йшла тим же шляхом власного досвіду і досліду» [1].

Вона закликала вчителів: «Не накачувати в дитячі голівки знання, мов у порожні пляшки, а викликати в дітях намагання самим відшукувати нові духовні скарби. Треба давати змогу дітям самим знайти відповідь на наріжні питання, які перед їх розумом постануть, даючи, звичайно, деяку допомогу в справі правдивого розв'язування, але ніколи не забуваючи, що розум дитини - то багаття до якого ми можемо лише підкладати дрова, а горітиме воно вже своїм власним вогнем» [4, С. 183]. При цьому має реалізовуватися принцип свідомості і активності навчання молодшого школяра, на що вказує Концепція НУШ і зазначає в своїх працях Софія Федорівна. Вона пише: «...Головне - викликати активність дитини, перемогти інертність її духовних сил. Все навчання має викликати власне зусилля дитини, щоб досягнути можливої мету. Навчання може дуже добре причинитися до вироблення характеру, розвиваючи увагу, розум, викликаючи постійно власну ініціативу, даючи дитині праці цікаві для неї, які однак вимагають від дитини самостійної активності...» [9, С. 224].

Здійснювати таку роботу вчителів слід, на думку вченого, через методи: аналізу речей, аналізу думок, синтезу речей, синтезу думок. Але лише індуктивними і дедуктивними методами навчання, С. Русова не обмежувалася, наголошуючи, що «різні предмети або різні завдання вимагають ще вживання іншого методу»: «назірного» (наочного), пояснювального, розвиваючого методу» [3, С. 107]. Не менше значення, на її переконання, мають і методи діяльності, насамперед: спостереження, екскурсії, праця в природі, гра, проведення дослідів та експериментів.

Це ж підтверджує і Концепція НУШ, в якій зазначається, що вчитель має: «широко застосовуватися методи викладання, засновані на співпраці (ігри, проекти (соціальні, дослідницькі), експерименти, групові завдання тощо)...»[2].

Значну роль в Концепції НУШ відводиться розвитку емоційного інтелекту і вміння спілкуватися, бо людина з розвиненим емоційним інтелектом розуміє власні емоції, керує ними й дослухається до відчуттів

інших [2]. І це ж зазначає С. Русова: «Треба звернути увагу не лише на зовнішню діяльність, а й на внутрішню, душевну, що проявляється у внутрішньому сприйманні, у праці фантазії, що допомагає учневі емоційно переживати наукове враження, ставити себе в положення іншої людини й розуміти її. Внутрішнє сприймання має особливе значення в естетиці та етиці для розуміння краси й добра, для творчої діяльності, як мистецької, так і моральної. Дидактика вважає це своїм основним принципом» [1, С. 242].

Таким чином, актуальність і співзвучність з сучасністю педагогічних поглядів С. Ф. Русової незаперечна. І вся її педагогічна філософія, як на мене, знайшла своє вираження в наступних словах: «Велике слово – ШКОЛА! Це скарб найкращий кожного народу, це ключ золотий, що розмикає пута несвідомості, це шлях до волі, до науки, до добробуту. У вселюдському житті тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу» [2].

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навч. посіб. для студ. пед. спец. вузів / І. В. Зайченко; передм. М. Д. Ярмаченка. –2-ге вид., доповн. і переробл. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. – 234 с.
2. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України – 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

ХОРОЛЬСЬКА Олена Григорівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач психології,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т.Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ПРО ФОРМУВАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ В ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Сьогодні особливо гостро стоїть питання вибору форм та методів активного впливу на дитину, які сприятимуть пізнанню нею світла та істини. Джерелом світла і добра, що освячує душу кожної людини є Бог. Представники вітчизняної педагогіки стверджували про необхідність духовного творення особистості, знання нею Божої науки (Г. Сковорода, К. Ушинський, С. Русова, Г. Ващенко та ін.). Джерелом духовного становлення для багатьох поколінь світу є Біблія – книга Божої мудрості [1].

Страшні руйнівні сили зла минулого і сьогодення, варварське ставлення до ближнього приводить нас до розуміння необхідності засвоєння і примінення морального закону, що був даний Господом і викладений у десяти заповідях, які відзначаються гідністю, святістю та чистотою. С. Русова писала, що наука в українській початковій школі повинна складатись насамперед із Закону Божого. Питання морального виховання вона розглядала в дусі християнського вчення про добро і зло. Виховання, як вічне змагання до Бога. Цей процес не може ніколи спинитися, ідея Бога, гуманного ідеалу, виростає і виховання має його задовольнити [2].

Настав час необхідності примінення норм «духовного виховання». Адже духовне в людині має бути рушійною силою її розвитку. Первісний зміст поняття «духовність» походить від Духа Святого, а духовна людина та, яка вірить і любить Бога. Бог є Дух, Бог є Любов – так сказано у Біблії. А отже, все що збудоване не на любові, приречене на загибель. Усе ж найкраще, що є в культурі, постало завдяки вірі у Бога. У поняття «духовне виховання» входить своєрідне духовне насичення людини, задоволення її вроджених духовних потреб.

Творіння людини почалося з духу, а істина самопізнання, на думку багатьох філософів, теологів, педагогів, саме і полягає в тому, щоб знайти в собі богоподібне начало. Кінцева мета самопізнання-знайти свою міру. А духовне вимірюється духовним. Так Г. С. Сковорода, життя і творчість якого

мали великий вплив на формування світогляду С. Русової, вбачав в мірі людини її етичний ідеал, котрий стає предметом самопізнання. Тому і виховання розглядається як процес пристосування до ідей Бога.

Програма морального самоочищення та самовдосконалення освітян є подвійним завданням стати сіячем доброго зерна та боронителями тих душ, якими вони опікуються. Воскресіння Бога в душах людей – це завдання і нинішніх педагогів, для яких Біблія є безперечним хранителем істини та верховним суддею. Використання у педагогічній роботі біблійних істин сприятиме формуванню у дітей розуміння Біблії як культурно-духовного та історичного надбання людства. Діти усвідомлюють, що до них говорить Бог через Своє Слово і дає мудрі настанови. Кожний, хто вірує в Бога, довіряється Біблії, є дитиною Божою. Діти повинні знати історію релігії, а також читати Боже Слово, виконувати та покладати свою надію на Господа Бога. А тому педагогам потрібні глибокі знання Священного Писання, щоб розв'язувати питання духовного оновлення підростаючого покоління, самого себе.

Просвітителька зазначає, що бажано, «щоб навчання релігії велося в бесідах щирих, інтимних, без жодної штучної вимуштрованої афектації, щоб слова любові і правди Христової науки глибоко западали в молоді душі [2].

Софія Федорівна запевняє, що прилучення до вічних істин з наймолодшого віку є благодійним для дітей, за словами Христа, особливо сприйнятливим до вчення про Царство Боже. Починаючи з дошкільного віку діти мають отримати від рідних основні поняття про Бога, Його існування, про морально-етичні принципи, що відповідатимуть майбутньому життю кожної дитини. Ніжний вік легко все сприймає. З цього часу, життя дітей прямує до добра чи до зла. І тому починаючи від самих дверей життя слід відводити їх від зла та підштовхувати їх до добра, повертати на шлях справедливості, тоді добро обернеться в них в домінуючою властивість особистості. І таким чином дорослі зможуть відкрити серце для совісті і пізнання Бога в доступній дитячому розуму формі. Дітям необхідно

нагадувати, щоб вони прислухалися до внутрішнього Божого гласу, що живе в душі людини. Потрібно привчати дітей наприкінці дня робити огляд прожитого, щоб з'ясувати, чи не образили вони когось, чи не поводитись нечемно. А коли це трапилось, то просити пробачення і покаятись перед Всевишнім.

Особистий досвід мого власного життя, як глибоко віруючої людини, ще і ще раз переконує в тому, що християнська мораль, яку виголошувала вітчизняна просвітителька Софія Русова і на теперішній час є суттєвою та актуальною в становленні психології особистості дитини. Народна мудрість каже: «Раз добром налите серце вік не прохолоне».

Список використаних джерел:

1. Русова С. Ідейні підвалини школи // Барви творчості: Науково-методичний збірник. – К., 1995. – 30 с .
2. Русова С. Нова школа // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. –218 с.
3. Русова С. Національна школа // Вибрані твори. –К.: Освіта, 1996. – 297 с.

ЧЕРЕВКО Леоніла Василівна,

викладач методик дошкільної освіти,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ПРО ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ МАЛЮВАННЯ

Естетичне виховання дітей – один із напрямків наукових пошуків С. Русової. На її думку, цей процес має вибудовуватися на засадах сучасних

положень психології та педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини, про методи навчання й виховання, найдоцільніші для певного віку.

Зважаючи на природу дитини, вчена вважала, що з раннього дитинства, виховання дітей має бути позначене мистецтвом, естетичним сприйманням і емоціями. «...Дитині треба давати якнайбільше естетичних сприймань – як природних, так і штучномистецьких. Вони розвивають не лише естетичний смак дитини, а й її фантазію, виповнюючи її свідомість красивими образами» [2, С. 230].

Природа і мистецтво – ось основні джерела естетичного виховання, які визначала дослідниця. Вони несуть могутній естетично - розвивальний потенціал, адже «... коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, вона впливає на її настрій, нахиляє на добру поведінку» [3, С. 168]. Це свідчить про те, що виховання засобами мистецтва загострює естетичні реакції та судження, діти помічають щодалі різні відтінки мистецького виразу, викликається увага до естетичних вражень і приходить звичка розібратися в них [1, С. 88].

Аналізуючи педагогічне надбання С. Русової, доцільно звернути увагу на один із його аспектів – навчання малюванню, як складової образотворчої діяльності дітей. Загалом, у практиці дошкільного виховання образотворча діяльність визначається як специфічне образне пізнання дитиною соціуму та себе в ньому, як середовище оволодіння образотворчістю, що надає дитині можливість урізноманітнювати форми комунікації із соціумом, моделювати «картину світу», передавати особисті враження про нього за допомогою різних зображувальних матеріалів і технік, переживати почуття захоплення, радості, здивування, творчого піднесення, самоцінності, позбавлятися небажаних комплексів.

Вчена зазначала, що «Улюблена праця дітей – це малювання, і треба давати дитині дуже рано папір, олівець, крейду, дошку» [3, С. 255]. Також вона радила якомога довше не втручатися у малювання дитини і дати їй повну свободу малювати відповідно до своїх уявлень, поволі, разом з

розвитком її мислення. «Треба давати дітям у малюванні таку саму волю, як і в іграх, бо кожний малюнок, який би він не був символічний, елементарною своєю технікою є самостійний, індивідуальний мистецький твір» [3, С. 258]. У процесі засвоєння технічних засобів малюнка, доцільно малювати разом з дітьми, адже так простіше опанувати ними через наслідування.

Малювання дітей вона радила організовувати із певною живою натурою, джерелом якої є природа в усій її неповторній красі: «в квітках, метеликах, у красі дерева і листя, у співах пташок, у грі світла на воді, в кольорах зорі, у красі далеких краєвидів» [3, С. 231]. Таким чином, роль педагога полягає у тому, щоб привернути увагу до цієї краси, яку вони переживатимуть за всякої пори року.

Вчена зазначала, що дітей необхідно навчати відчувати естетику не лише у навколишній дійсності, а й у творах мистецтва. Оскільки естетичний смак не розвивається самостійно, він вимагає систематичного виховання, що можна зробити через певні естетичні судження. Для цього С. Русова пропонує розбирати спільно з дітьми твори (малюнки) та привчати їх звертати увагу на естетичні елементи – фарби, перспективу, освітлення, правдиву подібність до природи та різницю між нею та мистецтвом. «Це збагачує душу дитини враженнями правди, краси і захоплює її уяву; в душі складається глибоке почуття, бажання і в своєму всьому поведженні здійснювати теж тільки красу» [3, С. 231].

Отже, С. Русовою закладено основи для подальшого становлення та розвитку системи естетичного виховання дітей, визначено напрямки естетичного виховання, спрямовані на загальний духовний розвиток особистості, формування її естетичних смаків, які актуальні для української педагогіки і сьогодні.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : монографія / І. В. Зайченко. – К: Видавництво Ліра-К, 2016. – 216 с.

2. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є.І.Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є.І.Коваленко, І. М. Пінчук. – К.: Либідь, 1997. – 272с.

3. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн. 4 / за ред. Є. І. Коваленко, О.М. Таран. – Чернігів: КП «Чернігівські обереги», 2009. 328 с.

ШАРАПАНЮК Аліна Йосипівна,

викладач вищої категорії, викладач-методист,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

СОФІЯ ФЕДОРІВНА РУСОВА ПРО НАЦІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

Державна національна доктрина визначила головну мету національного виховання на сучасному етапі – це передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національності і ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України: національної свідомості, розвинутої духовності, моральної, художньо-естетичної, екологічної культури, розвиток індивідуальних здібностей, таланту.

Активні просвітителі, що виявили себе у процесі розбудови національної системи освіти і виховання, С. Ф. Русова, М. С. Грушевський, І. І. Огієнко і чимало інших зазнають переслідувань та принижень, їхні праці забороняються.

Сьогодні ми повертаємося до їхньої спадщини, яка є цінним дороговказом на шляху розбудови української національної школи. Цій проблемі присвятила своє життя С. Русова – видатний педагог, історик,

письменниця, громадський і політичний діяч України.

Провідним принципом С.Русова називає виховання на національних традиціях. У книзі «Дошкільне виховання» вона пише: «Сильнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще за інших вичерпала у своєму вихованні глибокі національні скарби й національній психології надала вільного розвитку...» [2, с. 39]. На думку С. Русової, лише національне виховання спроможне виховати цілісну, високоморальну особистість. Національне виховання, зауважує вона, виробляє у дитини не подвійну хистку моральність, а міцну, цільну особистість. Адже через пошану і любов до інших народів вона приведе націю не до вузького відокремлення, а до широкого єднання і порозуміння між народами і націями.

С. Русова радить «садівницям» (так вона назвала вихователів дошкільних закладів) в процесі роботи у національному дитячому садку враховувати менталітет і психологію українського народу. Українці за своєю природою схильні до релігійності, філософських роздумів, настроїв, любові до рідної природи. Звідси провідний принцип виховання – виховання на лоні природи і серед природи, праця у природі тощо.

У спадщині С. Русової знаходимо також пораду вихователям дитячих садків щодо духовного виховання дітей. «Садівниці» повинні з однаковою увагою ставитися до всіх вимог, потреб, запитань дитини, «не вносячи у свою цілком об'єктивну справу занадто багато свого суб'єктивізму», а тільки зважаючи на те, наскільки ці вимоги можуть сприяти моральному розвитку дитини: «чи поширять вони чуйність дитини до правди, до добра, чи дадуть їй яке-небудь високе задоволення». Кінцевою метою духовного виховання педагог вважала позитивні наслідки наших зусиль «пов'язати тимчасове, буденне, матеріальне з чимось вічним, величним, абстрактним» [3, С. 37].

С. Русова подає у своїх працях методичні розроблення й нотатки до проведення українських національних свят, які так полюбляють діти дошкільного віку. Це - Великдень, Різдво, Маковій, Спас та ін. Водночас застерігає вихователів, що в кожному святі треба «єднати народне,

національне, фольклорне із загальнокультурним і давати щось естетичне, прекрасне, радісне, веселе»

У репертуарі національного виховання обов'язково мають бути, за С. Русовою, стародавні народні ігри, які спочатку мали характер ритуальних відправ, а лише згодом набрали вигляду гри (наприклад, веснянки, гаївки, перейняті національним духом). Вона рекомендувала «садівницям» збирати українські стародавні ігри і використовувати їх на власний розсуд [1, С. 114].

Стрижнем концепції національного виховання дошкільнят, на думку С. Русової, є навчання дітей рідною мовою. Саме тому, у всіх своїх працях, вона вдається до рідної мови. Мова, за її словами, це соціальний зв'язок між людьми, засіб для виявлення свого внутрішнього світу і для приймання нового безмежного знання. Опановує дитина рідну мову в родинному колі та в дитячому садку

У своїх працях С. Русова описує шляхи розвитку рідного мовлення в дошкільному закладі, серед них: вільні розмови з дітьми на теми, які їх цікавлять та під час яких слід обережно виправляти «діалектичні вирази» й прищеплювати норми літературної української мови; позитивний вплив на розвиток мови «читання творів художньої літератури, оповідань» та ін. Найкраще прилучають дітей до рідної мови народні казки, які вона радила оповідати, а не читати.

Надзвичайно важливий шлях розвитку мовлення дітей - драматизація за змістом художніх творів, яку діти проводять самостійно «при найменшому втручанні педагога».

Концепція національної системи освіти і виховання С. Русової має надзвичайну актуальність для розбудови незалежності Української держави, нею керуються держава і суспільство у розв'язанні сучасних проблем вдосконалення діяльності системи національної освіти і виховання в Україні.

Список використаних джерел:

1. А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. Дошкільна лінгводидактика / за ред.

А. М. Богуш. К., Вища школа, 2007 р. с.113-119.

2. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання – Львів; Краків: Нарис, 1993. - с. 39-40.

3. Русова С. Нова школа соціального виховання. – Катеринослав; Лейпциг, 1924. – с. 28.

ШЕЛЕСТ Олена Петрівна,

вчитель початкових класів,

другої кваліфікаційної категорії,

Спеціалізована школа № 64 м. Києва

(м. Київ, Україна)

СОФІЯ РУСОВА ПРО СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДИТИНИ

«Найдорожчий скарб у кожного народу — його діти, його молодь, і що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя».

Софія Русова

Формування моральної поведінки людини починається змалку, в сім'ї, з елементарного поєднання одержуваних дитиною моральних знань із найпростішими моральними діями та вчинками. Нормою тут є зовнішня вимога, яка йде від дорослої людини. На її основі в дитини розвивається свідомо поведінка, виникають зачатки самоконтролю, вона починає діяти на основі внутрішніх спонук, а виконання норм стає мотивом її моральної поведінки [2, С. 71].

Людина стає тою чи іншою завдяки контактам з людьми. Ці контакти придушують одні інстинкти, викликають до життя інші. Кожна дитина, вважала С. Русова, не піддається пасивному впливу оточення, вона бере з нього те, до чого прагне її індивідуальність. Дитина скрізь проявляє свою активність, вона є дослідник, що самостійно переробляє свої враження і сприймання від оточення.

Кожну окрему людину С.Русова розглядала передусім як члена людського суспільства і тому є дуже важливим введення її в «кооперативні відносини з соціальним середовищем». Школа, на думку педагога, має стати тим осередком, де всі духовні моральні враження будуть перероблятися в свідомості дитини не тільки відповідно до її індивідуального складу, а в значній мірі визначатися тією товариською атмосферою, яка складається з однолітками, і довірливими стосунками між учителями та учнями, учнівським самоврядуванням, загальною організацією освітнього процесу. Це осередок її духовних вражень, які потім переосмислюються в свідомості дитини не тільки відповідно до її індивідуальності, а й відповідно того соціального осередку, в якому вони приймаються. В школі становиться світогляд, освоюються цінності культури, виробляється вміння самостійно вчитися, критично мислити, здатність до самопізнання і самореалізації особистості, вміння і навички до життєвого і професійного вибору, розуміння соціального життя і своєї ролі в ньому. С. Русова підкреслювала необхідність «соціалізації» і гуманізації освіти, пристосування навчання «своїм змістом і обсягом до природи дитини і до її потреб у тому громадянстві, в якому вона живе»[2, С. 124-129].

Учитель, говорить С. Русова, завжди повинен пам'ятати, що його покликання не можна ні з чим поставити поруч, бо «хіба є в кожного народу щось коштовніше, ніж душі його дітей, і хіба є обов'язки вищі за обов'язки виховати з них людей – громадян?».

Соціалізація дитини не є проголошенням її індивідуальності: це розвиток у дитині тих рис характеру, які можуть бути корисні для групового життя, і такі знання, які дають людині можливість своїми силами пробитися крізь життя і ні в якому разі не бути тягарем для громади. Першим ділом треба виробляти в дитині працездатність, дух ініціативи, солідарності, мужності, правдивості, самоопанування, витриманості [1, С. 41].

Соціальне виховання розвиває в дитини ті особистісні риси, які дадуть їй змогу стати найкращим громадянином. Однією з провідних ідей виховання

дітей С. Русової, що значно впливає на соціалізацію особистості, була ідея виховання в колективі, в основу якого педагог ставила суспільну мету і спільну діяльність, спрямовану на її досягнення. С. Русова виокремила «соціальні одиниці», які найефективніше впливають на виховання дітей :

– родина («але треба, щоб у неї не вимагалось занадто великого підлягання дитини авторитетові батьків»);

– дошкільні заклади (ясла для немовлят, дитячі садки, дитячі хати, ігрові майдани);

– школа, «в якій соціальні потреби й змагання мають урівноважитися, і з якої мають виходити, ані люди законсервовані в традиціях минулого, ані мрійники-ідеалісти, не здатні до практичного сучасного життя» [4, С. 150].

Оцінюючи сьогодні роль С. Русової в розвитку педагогічної думки в Україні, можна однозначно стверджувати, що її творчий доробок є внеском у скарбницю не лише української, а й світової педагогіки, що її ідеї – це не лише минуле, вони не обмежені часовими рамками, бо є глибоко науковими, народними, просякнуті ідеями гуманізму, спрямовані в майбутнє. Її думки набувають особливого звучання в час кардинальної зміни підходів до дитини, до філософії освіти і виховання, що постали у зв'язку з розбудовою вільної, самостійної України. Погляди С. Русової чітко відстежуються в концепції нової української школи головною метою якої є створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті.

Список використаних джерел:

1. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн. 4 / За загальною редакцією Є. І. Коваленко; Упорядн., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран.- Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2009.- 328 с.

2. Журнал « Сіверянський літопис».- 2000.- № 6 - С. 124-129.

3. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навч. посіб. для студ. пед. спец. вузів / І. В. Зайченко; передм. М. Д. Ярмаченка. – 2-ге вид.,

доповн. і переробл. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. – 234 с.

4. Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання / С. Ф. Русова // Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн. / С. Ф. Русова; за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К.: «Либідь», 1997.

ЮЗИК Марія Антонівна,

аспірантка кафедри педагогіки,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

(м. Київ, Україна)

АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ ЩОДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І МАТЕМАТИКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Софія Русова наполягає на тому, що вчитель не повинен занадто полегшувати навчання, щоб працювали інтелектуальні сили учня, а тому потрібно дотримуватись таких правил:

- 1) «нічого не вимагати від дитини над її сили;
- 2) викликати на допомогу для розв'язання якоїсь проблеми природну спритність дитини;
- 3) навчити дитину працювати;
- 4) викликати бадьорість і утворити у класі таку піднесену атмосферу, щоб праця йшла жвавіше.

Якщо на уроці не буде цікаво, то діти будуть нудитись і неуважні до слів вчителя. У початкових класах слід навчання робити грою, але це не повинно бути недисциплінованою забавою» [1, С. 238].

Софія Русова наголошує, що в основі шкільної програми головне місце займає рідна мова та математики. З двох засобів навчання мови усної та книжної, то надавати перевагу першому. Присутні й негативні моменти лекції, тому що мало викликає активної уваги і творчого зусилля, учень лише пасивно сприймає, а також зі сторони вчителя вимагається гарної дикції,

талановитого виразу, а професори через незнання інших методів навчання часто роблять звичайний диктант, під час якого учні не задають жодних питань, а лише швидко записують інформацію слово в слово у зошити. В школі учень усе пізнає через мову, атому повинен дуже добре володіти, щоб вміти висло вловлювати свою власну думку на всіх уроках. Граматика потрібна для розуміння будови мови, а потім уже навчання стилістики, поезики, тому хто опанує ці засоби до розуміння мови, той буде мати слова у своїй владі. Актуальною проблемою описаною Софією Русою є те, що «дитині в школі треба давати можливість вільно висловлювати свої думки, а не лише слухати свого вчителя, бо досі, звичайно, дітям дозволяють лише зрідка вставляти своє слово чи подавати короткі відповіді, а це має дуже шкідливий вплив на розвиток мови як вільного виразу дитячої думки» [1, С. 247]. Не потрібно боятись вивчати ще декілька іноземних мов дитиною, тому що при вивченні інших мов учень порівнює особливості своєї рідної. Звичайно, краще починати навчання коли вже до певної міри засвоєна граматика української. Помилковим є думка, що потрібно більше звертати увагу на вивченні іноземної мови, а свою рідну дитина сама усвідомить у довкіллі:

1) всяку іноземну мову можна засвоїти тоді, коли вже до певної міри засвоєна рідна;

2) не можна вважати вистачальним знання мови в тому вигляді, в якому вона приймається дитиною від довкілля, недаремно кажуть, що на підставі словника людини можна встановити її культурний рівень, її інтелектуальний розвиток [1, С. 250].

Поряд із українською мовою за важливістю для формування розуму стоїть математика. Її значення полягає не так у тому, що вона вчить, як у тому як вона вчить, тому що даний предмет навчає таким вмінням як рахувати, міряти, важити, які потрібні для всіх сфер успішної людини. Математичні вправи формують в учнів звичку концентрації уваги, розумові критичного напрямку. Дітям приємно розв'язувати різні математичні задачі,

проблеми, які пов'язані із життям. Учитель повинен це розуміти, а тому давати посильні завдання, цікаві і живі задачі, не лякати дітей складними й монотонними математичними прикладами. Софія Русова вважає, що в початковій школі арифметика та геометрія повинні будуватись із прикладами із життя, дійсними. Мета для вчителя має бути у тому, щоб учні найкраще зрозуміли чотири правила, рахувати та важити, напам'ять вивчили таблицю множення, календар. Ці знання будуть утворювати перехід від арифметики до алгебри [1, С. 254]. Ми поділяємо думку Софії Русової, що математика і українська мова є найкращими предметами для формування розуму і в сучасній Новій українській школі.

Список використаних джерел:

1. Софія Русова. Вибрані твори: У 2 кн. Кн. 2 / За редакцією Є. І. Коваленко; Упоряд., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.

ЯЦЕНКО Тамара Володимирівна,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист,

БОЙЧЕНКО Анна,

студентка 203-Д групи,

відділення дошкільної і початкової освіти,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

РОЗВИТОК МОВИ ДИТИНИ У ПРАЦЯХ СОФІЇ РУСОВОЇ

З-поміж багатьох теоретичних і практичних питань виховання дітей дошкільного віку, науково обґрунтованих С. Русовою вагоме місце

посідають питання розвитку мови дитини. Адже, мова виховує думку і серце дитини, інтереси й бажання пізнати навколишній світ, визначає ступінь її розвитку – не тільки розумового, а й інтелектуального, стає засобом спілкування, дає змогу проявити себе у творчій діяльності.

Софія Русова сприймала мову, як джерело національного духу, культури. Спілкування з дітьми рідною мовою веде до підвищення свідомості, формує гідність, високі моральні якості. Педагог закликала вивчати рідну мову і в жодному разі не допускати заміни чужою мовою. Вона вимагала, щоб навчання в усіх типах учбових закладів проводилося рідною мовою: «На Україні рідна мова є українська, нею й мусить проводитися вся наука». Оцінюючи рідну мову як найталановитішого вчителя і вихователя, як безцінне багатство, С. Русова радила виховувати у дітей інтерес та любов до рідного слова.

Великого значення С. Ф. Русова надавала вивченню дітьми рідної мови.

Оскільки дитина найбільше наслідує саме мовленнєві звуки, наголоси, тому важливо, щоб її оточували люди, які володіють літературним мовленням.

Розповіді, читання літературних творів, бесіди, на її думку, є найкращим засобом вивчення дітьми правильного літературного мовлення. При цьому, педагог повинен володіти не лише правильним мовленням, а й своїм голосом, інтонацією, щоб найкраще передавати почуття героїв, висловлювати своє ставлення до їхніх вчинків. Водночас учена наголошувала на важливості добору казок, оповідань, які б відповідали віку дітей, їхнім інтересам, були б із різним тематичним напрямом: «й морально-життєві, й біологічно-реальні, й естетично-фантастичні». Щодо вимог, то твори повинні бути викладені простою зрозумілою мовою, наближені до життя, носити моральний зміст, що допомагало б дітям знаходити свій ідеал. Такі казки, як «Рукавичка», «Ріпка» С. Ф. Русова пропонувала використовувати для ігор-драматизацій, завдяки яким дитина «вивчає свої вирази, свої слова й тим

значно збагачує свій словник літературними словами, або діти самі за кожну дійову особу кажуть своїми власними словами й виразами, що викликає в них словесну творчість, уміння знайти слова, характеристичні для кожного моменту, для кожного героя».

Оскільки мовлення є процесом розумовим, воно залежить від інтелектуального розвитку особистості. Завдяки мовленню людина не лише висловлює свою думку, а й формулює її. Одночасно «з фонетичним процесом розвитку мовлення дитини відбувається й розвиток логіки, логічної думки, що висловлюється у реченнях». Тому, за порадами С. Ф. Русової, саме до розвитку мовлення дитини дорослі повинні ставитись з особливою увагою.

Вона рекомендувала використовувати в роботі з дітьми словесну народну творчість, яка «має служити найкращим матеріалом для літературної освіти дітей». Мовлення дитини рекомендувалося розвивати за допомогою складання нею оповідань, завдяки чому дитина навчається красиво висловлювати власну думку. Слухаючи оповідання дорослих, дитина розширює і збагачує свій словниковий запас, збагачує своє мовлення новими виразами. А мова в цілому стає головним знаряддям здобуття дитиною знань.

С. Ф. Русова переконливо стверджувала, що розвиток мовлення дітей відбуватиметься лише за умови правильної літературної української мови вихователя та того лексичного матеріалу, який пропонується вихованцям.

Слушними в умовах сьогодення є рекомендації С. Ф. Русової педагогам відносно їхнього мовлення: насамперед мова має бути змістовною, нести дітям якусь інформацію, словник має бути багатим, насичений синонімами, антонімами, словосполученнями, образними, літературними і народними висловами (осінь золотиста, ласкава, чудова; берізоньки-сестроньки; сніжинки-пушинки; очі, як озерця, виглядають у кожного із серця).

Оволодіти дитині рідною мовою з усіма її барвистими національними відтінками допомагає гра, що супроводжує усе життя дитини. «Нічого так не потребує дитина, як можливість вільно рухатися» - писала С. Русова.

Гра є чудовим засобом прилучення дітей до національних традицій, адже будь-який народний обряд заснований на ігровому дійстві. Педагог, вважала С. Русова, - повинен знати різноманітні ігри. На особливе місце вона виносила різноманітні дитячі ігри з фольклорними компонентами – ігровими приспівками та піснями-примовлянками. Як через мову, так і через гру та працю треба розвивати душу і розум дитини в моральному, соціальному та естетичному напрямі.

На основі аналізу психолого-педагогічних теорій того часу С. Русова визначає шляхи, які, на її погляд, дають найбільше можливостей для розвитку зв'язного мовлення дитини. Вона рекомендує:

- 1) стежити за правильною вимовою;
  - 2) навчати гарних легеньких ритмічних віршів;
  - 3) давати дітям можливість розмовляти вільно на цікаві для них теми;
  - 4) заохочувати їх до складання самостійних творів, невеличких оповідань;
  - 5) читати їм найкращі художні твори, які б захоплювали дітей своїм змістом та художньою формою, мовою;
  - 6) проводити спеціальні заняття, користуючись методом Монтесорі.
- Девіз методу Монтесорі: «Допоможи мені зробити це самому».

Розроблені С. Русовою засоби, методи й прийоми навчально-мовленнєвої діяльності являють струнку лінгводидактичну систему. Найважливішими засобами розвитку мовлення дітей, з погляду педагога, є: докільця; мистецтво; художня література; український фольклор; драматизація.

С. Русова переконувала, що навчання рідної мови здійснюється в таких формах:

- 1) усна розмовна мова (перекази, оповідання, монологи, запитання та відповіді, виклади);
- 2) книжна (підручники, граматики, читанки, реферати, красне письмо, науково – популярна література);

3) графічна (малюнок, письмо, карти, діаграми тощо).

Отже, Софія Русова надавала рідній мові особливого значення, як потужному факту загального розвитку дитини. Рідне слово, мову вона розглядає як джерело неповторного, національного світобачення, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності, зокрема специфіка її художньо-образного осмислення. Нині ідеї Софії Русової про розвиток мови набувають особливої актуальності в умовах розвитку національної системи дошкільного виховання в Україні.

Список використаних джерел:

1. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: навч. посіб. для студентів педагогічних спеціальностей вузів / Передмова М. Д. Ярмаченка. 3-е вид., доп. і переробл. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2006. – 232 с.
2. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Ф. Русова // Вибрані педагогічні твори С. Ф. Русова. - К.: Освіта, 1996. - 304 с.

ЗАБОЛОТЕНКО Олена Володимирівна,

викладач I кваліфікаційної категорії,

Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

(м. Умань, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СОФІЇ РУСОВОЇ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Модернізація сучасної дошкільної та початкової освіти в Україні актуалізує пошук нових форм і методів створення якісного розвивального середовища, з урахуванням запитів сучасного суспільства. Досвід українських педагогів кінця ХІХ – початку ХХ століття може бути

перспективним у процесі його творчого пристосування до сучасних умов організації освітнього процесу в закладах освіти. Значний інтерес становлять праці українських педагогів кінця XIX – початку XX століття, що висвітлюють питання про організацію та функціонування розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Тому звернення до історико-педагогічних джерел спонукає до виокремлення та інтерпретації прогресивних ідей українських педагогів минулого, їх впровадження у сучасне середовище школи й дошкільного закладу.

Яскравою перлиною в намисті видатних діячів просвітницького руху кінця XIX – початку XX століття була Софія Русова. Все її життя і діяльність були присвячені вихованню дітей, педагогічній і культурно-просвітницькій праці. Софія Русова створила свою власну школу виховання дітей, яка була визнана науковими колами багатьох країн світу.

На особливу увагу заслуговує її праця: «Концепція національної системи освіти і виховання». У цій праці, а також і в інших її творах, розглядається ряд питань. Це, зокрема, питання гуманізації та індивідуалізації виховного процесу, добору і змісту основних видів діяльності.

Софія Федорівна Русова формулює положення про значення національної системи виховання, доводячи, що міцна та нація, яка краще за всіх використала глибокі національні скарби; бутність національного виховання полягає в тому, що воно виробляє у людини не хитку моральність, а міцну цільну особистість, що через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів.

У сучасних умовах становлення національної системи велике виховання значення надається формуванню творчого потенціалу дітей, виявленню їх здібностей, які зумовлюють подальший розвиток науки і культури, галузей виробництва і соціального життя.

Погляди С. Русової залишаються актуальними і сьогодні, оскільки вони становлять підґрунтя сучасної концепції національної школи. Настав час,

коли педагоги мають право прийняти дитину такою, якою вона є, не міряти її загальною міркою, а бачити кожну дитину окремо, виховувати, ростити її як особистість індивідуально, стосовно її природи, з урахуванням її інтересів, вікових можливостей, рівня розвитку.

Софія Федорівна Русова велику увагу приділяла початковій школі. Вона говорила: «народ, який немає школи і не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні!» [2, С. 20]. С. Русова також наголошує, що школа – найдорожчий скарб кожного народу, це ключ золотий, що розмикає пута невідомості, це шлях до волі, до науки, до добробуту. В праці «Нова школа» розкрито основні засади і принципи побудови початкової ланки національної школи, що має гуманістичне, загальнокультурне і патріотичне спрямування.

Теоретичні принципи побудови системи національної освіти, мають загальнокультурне значення. Вони можуть стати основоположними і в розбудові національних типів шкіл для народів, які проживають в Україні. Софія Федорівна вважала, що заклади навчання повинні бути національними по духу, а не тільки по мові. Україна, якщо хоче стати поруч інших народів, повинна мати свідомих, активних, творчих громадян з широким поглядом на світ. Українська школа, національна по духу, повинна не тільки навчати, але, перш за все, виховувати.

Роки еміграції, пізнання європейської педагогіки ще більш утвердили думки Софії Русової про необхідність національної освіти і виховання. Вона стверджує: «Жодна правильна, розумово поставлена школа не може бути і не буде національною. Школа існує для конкретного народу, який визнає її дорогою для себе, потрібною йому установою, коли він бачить в ній щось своє, рідне, чує свою мову, бачить свій орнамент, свої свята, чує свою пісню, бачить у школі свою працю. Все це мусить відбиватися у шкільному житті. Кожна школа, щоб бути близькою своєму народові, повинна бути пройнята його духом» [2, С. 18].

Педагог вважала, що тільки школа, побудована на національному ґрунті, зможе врахувати індивідуальні властивості дитини, допоможе їй творчо розвинутися.

Софія Русова мріяла, що в новій національній школі працюватиме вчитель, який в педагогіці буде постійно шукати чогось мистецького, творчого, відмінного від усякої традиційності і формалізму. Вона надавала великого значення підготовці здібних педагогів.

Не втратили актуальності до нинішніх днів слова Софії Федорівни про те, що бути гарним педагогом – це бути справжнім реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди і Науки. Тільки великим зусиллям таких апостолів Україна матиме чесних діячів-патріотів, вмілих практичних робітників і соціально об'єднаних, інтелектуально розвинену народну масу.

Доводячи необхідність національної школи С. Русова підкреслювала, що навчаючись любити і свідомо ставитися до свого народу, до свого краю, ми разом з тим навчаємося шанувати інших людей, що живуть поруч з нами. Вона вказувала, що «замість зненависті та страшного національного егоїзму треба виплекати в собі таку лояльність, виробити такі дружні взаємні відносини одного народу до другого, при яких війна стала би неможливим пережитком і поступ міг би скрізь вільно ширитися в умовах забезпеченого всіма народами миру» [3, С. 15].

«...Друзі, ми мусимо свідомо носити ім'я українців. Знати всі скарби, що заховані в українській землі. В цій праці нова школа мусить об'єднати учнів і учителів. Потроху, цеглину за цеглиною, збудуємо ми таку школу, котра б справді вся була пройнята національним свідомим натхненням...» – писала Софія Русова [3, С. 16].

Список використаних джерел:

1. Русова С. Мемуари. Щоденник. – К.: Поліграф. 2004. – 544 с.
2. Русова С. Нова школа соціального виховання. – Київ: Либідь, 1997. – Ч. 1.

3. Русова С. Суспільні питання виховання // Життя і знання. – Львів.
– 1956. – Ч. 6.

**«ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА СОФІЇ РУСОВОЇ
ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ»
(з нагоди 165-ї річниці від дня народження
видатної просвітельки)**

Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної онлайн – конференції

18 –19 лютого 2021 року

(тези доповідей)

*Автори опублікованих матеріалів
НЕСУТЬ ПОВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен
та інших відомостей!!*

Підписано до друку 09.02.2021 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Ум. друк. арк. 24,5

Тираж 300 прим. Замовлення № 000

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»

20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2521 від 08.06.2006.

тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77, (067) 104-64-88

vizavi-print.jimdo.com

e-mail: vizavi008@gmail.com